

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Buddhavaṃsa-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Anantañāṇaṃ karuṇālayaṃ layaṃ, malassa **buddhaṃ** susamāhitaṃ hitaṃ;
Namāmi **dhammaṃ** bhavaśaṃvaraṃ varaṃ, guṇākaraṇeṃva niraṅgaṇaṃ **gaṇaṃ**.

Paññāya seṭṭho jinasāvakaṇaṃ, yaṃ dhammasenāpati dhammarājaṃ;
Apucchi satthārapārapāraguṃ, niraṅgaṇaṃ ñātigaṇassa majjhe.

Subuddhavaṃsenidha **buddhavaṃso**, visuddhavaṃsena vināyakena;
Hatāvakaṣena pakāsito yo, samādhivāseṇa tathāgatena.

Yāvajjakālā avināsayantā, pāḷikkamaṇeṃva ca pāḷiyatthaṃ;
Kathānusandhiṃ sugatassa puttā, yathāsutaṃyeṃva samāhariṃsu.

Tasseva sambuddhavarānvayassa, sadā janānaṃ savanāmatassa;
Pasādapaññājananassa yasmā, saṃvaṇṇanānukkamato pavattā.

Sakkaccasaddhammaratena **buddhasīhena** silādiguṇoditena;
Āyācitoḥaṃ sucirampi kālaṃ, tasmāssa saṃvaṇṇanamārabhissam.

Sadā janānaṃ kalināsanassa, ciraṭṭhitatthaṃ jinasāsanassa;
Mamāpi puññodayavuddhiyatthaṃ, pasādanatthaṇca mahājanassa.

Mahāvihārāgatapāḷimaggasannissitā saṅkaradosahīnā;
Samāsatoyaṃ pana buddhavaṃsasavaṇṇanā hessati sārabhūtā.

Sotabbarūpaṃ pana **buddhavaṃsakathāya** aññaṃ idha natthi yasmā;
Pasādanaṃ buddhaguṇe ratānaṃ, pavāhanaṃ pāpamahāmalassa.

Tasmā hi sakkaccasamādhivyuttā, vihāya vikkhepamaṇaṇñacittā;
Saṃvaṇṇanaṃ vaṇṇayato suvaṇṇaṃ, nidhāya kaṇṇaṃ madhuraṃ suṇātha.

Sabbampi hitvā pana kiccamaññaṃ, sakkacca maccenidha niccakālaṃ;
Sotuṃ kathetumpi budhena yuttā, kathā panāyaṃ atidullabhāti.

Tattha “buddhavaṃsasavaṇṇanā hessati sārabhūtā”ti vuttattā buddhavaṃso tāva vavatthapetaḥbo. Tatridaṃ vavatthānaṃ – ito heṭṭhā kappasatasahassādhikesu catūsu asaṅkhyeyyesu uppannānaṃ pañcavīsatiyā buddhānaṃ uppannakappādi-paricchedavasena pavenivithhārakathā “buddhavaṃso nāmā”ti veditabbo.

Svāyaṃ kappaparicchedo nāmaparicchedo gottaparicchedo jātiparicchedo nagaraparicchedo pituparicchedo mātuparicchedo bodhirukkharicchedo dhammacakkappavattanaparicchedo

abhisamayaparicchedo sāvakasannipātaparicchedo aggasāvakaparicchedo upaṭṭhākaparicchedo aggasāvīkāparicchedo parivārabhikkhuparicchedo raṃsiparicchedo sarīrappamaṇaparicchedo bodhisattādhikāraparicchedo byākaraṇaparicchedo bodhisattapadhānaparicchedo āyuparicchedo parinibbānaparicchedoti imehi pāliya āgatehi bāvīsatiya paricchedehi paricchinnō vavatthito.

Pāliānārulho pana **sambahulavāropettha** ānetabbo. So agāravāsaparicchedo pāsādattayaparicchedo nāṭakittiparicchedo aggamahesiparicchedo puttaparicchedo yānaparicchedo abhinikkhamanaparicchedo padhānaparicchedo upaṭṭhākaparicchedo vihāraparicchedoti dasadhā vavatthito hoti.

Taṃ sambahulavārampi, yathāṭṭhāne mayam pana;
Dassetvāva gamissāma, tatha tatha samāsato.

So evam vavatthito pana –

Kenāyam desito kattha, kassathāya ca desito;
Kimathāya kadā kassa, vacanam kena cābhato.

Sabbametam vidhim vatvā, pubbameva samāsato;
Pacchāham buddhavaṃsassa, karissāmatthavaṇṇananti.

Tatha **kenāyam desitoti** ayam buddhavaṃso kena desito? Sabbadhammesu appaṭihatañānacārena dasabalena catuvesārājjavisāradena dhammarājena dhammassāminā tathāgatena sabbaññunā sammāsambuddhena desito.

Kattha desitoti? Kapilavatthumahānagare nigrodhārāmamahāvihāre paramarucirasandassane devamanussanayanānipātabhūte ratanacaṅkame caṅkamantena desito.

Kassathāya ca desitoti? Dvāsītiya nātisahassānaṃ anekakoṭīnaṃca devamanussānaṃ atthāya desito.

Kimathāya desitoti? Caturghanittharaṇatthāya desito.

Kadā desitoti bhagavā hi paṭhamabodhiyam vīsativassāni anibaddhavāso hutvā yattha yattha phāsukaṃ hoti, tatha tattheva gantvā vasi. Kathaṃ? **Paṭhamam** vassam isipatane dhammacakkaṃ (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13 ādayo; paṭi. ma. 2.30) pavattetvā atthārassa brahmakoṭiyo amatapānaṃ pāyetvā bārāṇasiṃ upanissāya isipatane migadāye vasi. **Dutiyaṃ** vassam rājagahaṃ upanissāya veḷuvane mahāvihāre. **Tatiyacatutthāni**pi tattheva. **Pañcamam** vesāliṃ upanissāya mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. **Chaṭṭham** makulapabbate. **Sattamam** tāvatimsabhavane. **Aṭṭhamam** bhaggesu saṃsumāragiriṃ upanissāya bhesakaḷāvane. **Navamam** kosambiyam. **Dasamam** pālileyyakavanasaṇḍe. **Ekādasamam** nālāyam brāhmaṇagāme. **Dvādasamam** verañjāyam. **Terasamam** cāliyaṃpabbate. **Cuddasamam** jetavanamahāvihāre. **Pañcadasamam** kapilavatthumahānagare. **Soḷasamam** ālavakaṃ dametvā caturāsītipānasahassāni amatapānaṃ pāyetvā ālaviyam. **Sattarasamam** rājagaheyeva. **Aṭṭhārasamam** cāliyaṃpabbateyeva. Tathā **ekūnavīsatiyam vīsatiyam** pana vassam rājagaheyeva vasi. Tena vuttam – ‘‘bhagavā hi paṭhamabodhiyam vīsativassāni anibaddhavāso hutvā yattha yattha phāsukaṃ hoti, tatha tattheva gantvā vasi’’ti. Tato paṭṭhāya pana sāvattiṃyeva upanissāya jetavanamahāvihāre ca pubbārāme ca dhuvaparibhogavasena vasi.

Yadā pana satthā buddho hutvā bārāṇasiyam isipatane migadāye paṭhamam vassam vasitvā vuttavasso pavāretvā uruvelam gantvā tatha tayo māse vasanto tebhātikajaṭile dametvā bhikkhusahashehi kataparivāro phussamāsapuṇṇamāyam rājagahaṃ gantvā dve māse tattheva vasi, tadā bārāṇasīto nikkhantassa panassa pañca māsā jātā. Sakalo hemanto atikkanto. Udāyittherassa

āgatadivasato sattaṭṭhādivasā vītivattā. So pana phaggunīpuṇṇamāsiyaṃ cintesi – “atikkanto hemanto, vasantakālo anupatto, samayo tathāgatassa kapilapuraṃ gantu’nti. So evaṃ cintevā kulanagaragamanatthāya saṭṭhimattāhi gāthāhi gamanavaṇṇaṃ vaṇṇesi. Atha satthā cassa vacanaṃ sutvā ñātisaṅgahaṃ kātukāmo hutvā aṅgamagadhavāsīnaṃ kulaputtānaṃ dasahi sahassehi kapilavatthuvāsīnaṃ dasahi sahassehi sabbeheva vīsatiyā khīṇāsavasahashehi parivuto rājagahato nikkhamitvā divase divase yojanaṃ gacchanto rājagahato saṭṭhiyojanaṃ kapilavatthupuraṃ dvīhi māsēhi sampāpuṇitvā tattha ñātīnaṃ vandāpanatthaṃ **yamakapāṭihāriyaṃ** akāsi. Tadāyaṃ buddhavaṃso desito.

Kassa vacananti? Sāvaka paccekabuddhānaṃ asādhāraṇaṃ sammāsambuddhasseva vacanaṃ.

Kenābhatoti? Ācariyaparamparāya ābhato. Ayañhi sārīputtatthero bhaddajī tisso kosiyaputto siggavo moggaliputto sudatto dhammiko dāsako soṇako revatoti evamādīhi yāva tatiyaṅgīkālā ābhato, tato uddhampi tesameva sissānusisseehi evaṃ tāva ācariyaparamparāya yāvajjakālā ābhatoti veditabbo.

Ettāvatā –

“Kenāyaṃ desito kattha, kassatthāya ca desito;
Kimatthāya kadā kassa, vacanaṃ kena cābhato”ti. –

Ayaṃ gāthā vuttatthā hoti.

Nidānakathā

Bāhiraṇidānaṃ

Evaṃ ābhatassa panassa idāni atthavaṇṇanā hoti, sā panāyaṃ atthavaṇṇanā yasmā dūreṇidānaṃ avidūreṇidānaṃ santikenidānanti, imāni tīṇi nidānāni dassetvāva vaṇṇitā suvaṇṇitā nāma hoti. Ye ca naṃ suṇanti, tehi samudāgamato paṭṭhāya viññātattā suviññātāva hoti, tasmā tāni nidānāni dassetvāva vaṇṇayissāma.

Tattha ādito paṭṭhāya tāva tesam nidānānaṃ paricchedo veditabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepato atthadīpanā – **dīpaṅkaradasabalassa** pādāmūle katābhinihārassa mahāsattassa yāva **vessantarattabhāvā** cavitvā tusitabhavane nibbatti, tāva pavattā kathā **dūreṇidānaṃ** nāma. Tusitabhavanato cavitvā yāva bodhimaṇḍe sabbaññutaññāppattī, tāva pavattā kathā **avidūreṇidānaṃ** nāma. “Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti ca, “rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe”ti ca, “vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāya”nti ca evaṃ mahābodhimaṇḍe sabbaññutaññāppattito yāva parinibbānamañcā etasmiṃ antare bhagavā yattha yattha vihāsi, taṃ taṃ **santikenidānaṃ** nāmāti veditabbaṃ. Ettāvatā saṅkhepeneva tiṇṇaṃ dūrāvidūrasantikenidānānaṃ vasena **bāhiraṇidānavāṇṇanā** samattā hotīti.

Abbhantaraṇidānaṃ

1. Ratanacaṅkamanakaṇḍavaṇṇanā

Idāni pana –

1. “Brahmā ca lokādhipatī sahampatī, katañjalī anadhivaraṃ ayācatha;
Santīdha sattāpparajakkhajātikā, desehi dhammaṃ anukampimaṃ paja”nti. –

Ādinayappavattassa **abbhantaranidānassa** atthavaṇṇanā hoti.

Ettha “ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe” tiādisuttantesu viya – “ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho āyasmā sārīputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ buddhavaṃsaṃ apucchi” ti evamādinā nayena nidānaṃ avatvā kasmā “brahmā ca lokādhipatī sahampatī, katañjalī anadhivaraṃ ayācathā” tiādinā nayena nidānaṃ vuttanti? Vuccate – bhagavato sabbadhammadesanākāraṇabhūtāya brahmuno dhammadesanāyācanāya sandassanattaṃ vuttanti.

“Kadāyaṃ dhammadesanattaṃ, ajjhīṭṭho brahmunā jino;
Kadā kattha ca kenāyaṃ, gāthā hi samudīritā” ti.

Vuccate – buddhabhūtassa pana bhagavato aṭṭhame sattāhe sathā dhammadesanattāya brahmunā ajjhīṭṭho āyācīto. Tatrāyaṃ anupubbikathā – mahāpuriso kira katābhinihāro mahābhinnikkhamanadvise vivaṭapākaṭābībhacchāsayanāsanacetikā nātakitthiyo disvā atīva saṃviggahadayo paṭekadesāvachchannaṃ **channaṃ** āmantetvā – “arinaravaramanthakaṃ kaṇḍakaṃ nāma turaṅgavaramāharā” ti kaṇḍakaṃ āharāpetvā channasahāyo varaturaṅgamārūyha nagaradvāre adhivatthāya devatāya nagaradvāre vivaṭe nagarato nikkhamitvā tīṇi rajjāni tena rattāvasesena atikkamitvā anomasatto **anomāya** nāma nadiyā tīre ṭhatvā channamevamāha – “channa, tvaṃ mama imāni aññehi asādhāraṇāni ābharaṇāni kaṇḍakaṇca varaturaṅgamādāya kapilapuraṃ gacchāhi” ti channaṃ vissajjetvā asitoraganīluppalsadisenāsina sakesamakuṭaṃ chinditvā ākāse ukkhipitvā devadattiyaṃ pattacīvaraṃ gahetvā sayameva pabbajitvā anupubbena cārikaṃ caramāno anilabalasamuddhutaturaṅgabhaṅgaṃ asaṅgaṃ gaṅgaṃ nadiṃ uttaritvā maṇigaṇaraṃsijālaviṃjotitarājagahaṃ rājagahaṃ nāma nagaraṃ pavisitvā tattha issariyamadamattaṃ janaṃ parihāsento viya ca uddhatavesassa janassa lajjamuppādayamāno viya ca vayakantīhi nāgarajanahadayāni attani bandhanto viya ca dvatimsavaramahāpurisalakkhaṇavirājitāya rūpasiriyā sabbajananayanāni vilumpamāno viya ca rūpīpādasaṅcaro puññasaṅcayo viya ca pabbato viya ca gamanena nissaṅgo santindriyo santamānaso yugamattaṃ pekkhamāno **rājagahaṃ** piṇḍāya caritvā yāpanamattaṃ bhattaṃ gahetvā nagarato nikkhamitvā **paṇḍavapabbatapasse** chāyūdakasampanne sucibhūmibhāge paramaramaṇīye pavivitte okāse nisīditvā paṭisaṅkhānabalena missakabhattaṃ paribhuñjitvā paṇḍavagirānusārena bimbisārena magadhamahārājena mahāpurisassa santikaṃ gantvā nāmagottaṃ pucchitvā tena pamuditahadayena “mama rajjabhāgaṃ gaṇhāhi” ti rajjena nimantiyamāno – “alaṃ, mahārāja, na mayhaṃ rajjenattho ahaṃ rajjaṃ pahāya lokahitattāya padhānamanuyūñjitvā loke vivaṭacchado buddho bhavissāmīti nikkhanto” ti vatvā tena ca “buddho hutvā sabbapaṭhamam mama vijitaṃ osareyyāthā” ti vutto ‘sādhū’ ti tassa paṭiññaṃ datvā ālāraṇca udakaṇca upasaṅkamitvā tesam dhammadesanāya sāraṃ avindanto tato pakkamitvā uruvelāyaṃ chabbassāni dukkarakārikaṃ karontopi amataṃ adhigantaṃ asakkonto oḷārikāhārapaṭisevanena sarīraṃ santappesi.

Tadā pana uruvelāyaṃ **senānigame** senānigamakuṭumbikassa dhītā **sujātā** nāma dārikā vayappattā ekasmiṃ nigrodharukkhe patthanamakāsi – “sacāhaṃ samajātikaṃ kulagharaṃ gantvā paṭhamagabbhe puttaṃ labhissāmi, balikammaṃ karissāmi” ti. Tassā sā patthanā samijjhi. Sā vesākhapūṇṇamadivise “ajja balikammaṃ karissāmi” ti pātova pāyāsaṃ anāyāsaṃ paramamadhuraṃ sampatīpādesi. Bodhisattopi tadaheva katasarīrapaṭijaggano bhikkhācārakālaṃ āgamayamāno pātova gantvā tasmīṃ nigrodharukkhamūle nisīdi. Atha kho **puṇṇā** nāma dāsī tassā dhātī rukkhamūlasodhanattāya gatā bodhisattaṃ pācīnalokadhātuṃ olokayamānaṃ nisinnaṃ sañjhāppabhānurañjitavarakanakagirisikharasadisasarīrasobhaṃ timiranikaranidhānakaraṃ kamalavanavikasanakaraṃ ghanavivaramupagataṃ divasakaramiva taruvaramupagataṃ munidivasakaramaddasa. Sarīrato cassa nikkhantāhi pabhāhi sakalaṇca taṃ rukkhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ disvā tassā etadahosi – “ajja amhākaṃ devatā rukkhatō orūyha sahattheneva baliṃ paṭiggahetukāmā hutvā nisinnā” ti. Sā vegena gantvā sujātāya etamatthaṃ ārocesi.

Tato sujātā sañjātasaddhā hutvā sabbālankārena alaṅkaritvā satasahassagghanikaṃ suvaṇṇapātiṃ paramamadhurassa madhupāyāsassa pūretvā aparāya suvaṇṇapātiyā pidahitvā sīsenādāya nigrodharukkhābhimukhī agamāsi. Sā gacchantī dūratova taṃ bodhisattaṃ rukkhadevatamiva sakalaṃ taṃ rukkhāṃ sarīrappabhāya suvaṇṇavaṇṇaṃ katvā puññaśaṅcayamiva rūpavantaṃ nisinnaṃ disvā pītisomanassajātā sujātā “rukkhadevatā”ti saññāya diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya onatonatā gantvā sīsato taṃ suvaṇṇapātiṃ otāretvā mahāsattassa hatthe ṭhapetvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā – “yathā mama manoratho nipphanno, evaṃ tumhākampi nipphajjatū”ti vatvā pakkāmi.

Atha kho bodhisattopi suvaṇṇapātiṃ gahetvā **nerañjarāya** nadiyā tīraṃ gantvā **suppatiṭṭhitassa** nāma titthassa tīre suvaṇṇapātiṃ ṭhapetvā nhatvā paccuttaritvā ekūnapaññāsapiṇḍe karonto taṃ pāyāsaṃ paribhuñjitvā – “sacāhaṃ ajja buddho bhavissāmi, ayaṃ suvaṇṇapāti paṭisotaṃ gacchatū”ti khipi. Sā pāti paṭisotaṃ gantvā **kāḷassa** nāma nāgarājassa bhavanaṃ pavisitvā tiṇṇaṃ buddhānaṃ thālakāni ukkhipitvā tesāṃ heṭṭhā aṭṭhāsi.

Mahāsatto tattheva vanasaṇḍe divāvihāraṃ vītināmetvā sāyanhasamaye **sotthiyena** nāma tiṇhārakena mahāpurisassa ākāraṃ ñatvā dinnā aṭṭha tiṇamuttṭhiyo gahetvā bodhimaṇḍamāruya dakkhiṇadisābhāge aṭṭhāsi. So pana padeso paduminipatte udakabindu viya akampittha. Mahāpuriso – “ayaṃ padeso mama guṇaṃ dhāretuṃ asamatto”ti pacchimadisābhāgamagamāsi. Sopi tattheva kampittha. Puna uttaradisābhāgamagamāsi. Sopi tattheva kampittha. Puna puratthimadisābhāgamagamāsi. Tattha pallaṅkappamāṇaṭṭhānaṃ niccalaṃ ahoṣi. Mahāpuriso – “idaṃ ṭhānaṃ kilesavidhamsanaṭṭhāna”nti sannitṭhānaṃ katvā tāni tiṇāni agge gahetvā cālesi. Tāni tūlikaggena paricchinnāni viya ahesuṃ. Bodhisatto – “bodhiṃ apatvāva imaṃ pallaṅkaṃ na bhindissāmi”ti caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā pallaṅkaṃ abhujitvā bodhikkhandhaṃ piṭṭhito katvā puratthābhimukho nisīdi.

Taṅkhaṇaṇṇeva sabbalokābhihāro māro bāhusahassaṃ māpetvā diyaḍḍhayaḥjanasatikāṃ himagirisikharasadiṣaṃ **girimekhalā** nāma arivaravāraṇaṃ varavāraṇaṃ abhiruyha navayojanikena dhanuasipharasusarasattisabalenātibahalena mārabalena samparivuto samantā pabbato viya ajjhottharanto mahāsapattaṃ viya mahāsattaṃ samupāgami. Mahāpuriso sūriye dharanteyeva atitumūlaṃ mārabalaṃ vidhamitvā vikasitajayasumanakusumasadisassa cīvarassa upari patamānehi rattapavālaṅkurasadisaruciradassanehi bodhirukkhāṅkurehi pītiyā viya pūjyamāno eva paṭhamayāme pubbenivāsānussatiṇṇaṃ labhitvā majjhimayāme dibbacakkhuṇṇaṃ visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde ṇṇaṃ otāretvā vaṭṭavivaṭṭaṃ sammasanto aruṇodaye buddho hutvā –

“Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisaṃ;
Gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappunaṃ.

“Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi;
Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visāṅkhatāṃ;
Visāṅkhāragataṃ cittaṃ, taṅhānaṃ khayamajjhagā”ti. (dha. pa. 153-154) –

Imaṃ **udānaṃ** udānetvā sattāhaṃ vimuttisukhapaṭisevanena vītināmetvā aṭṭhame divase samāpattito vuṭṭhāya devatānaṃ kaṅkhaṃ ñatvā tāsāṃ kaṅkhāvidhamanattaṃ ākāse uppatitvā yamakapāṭihāriyaṃ dassetvā tāsāṃ kaṅkhaṃ vidhamitvā pallaṅkato īsakaṃ pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā – “imasmim vata me pallaṅke sabbaññutaññānaṃ paṭividdha”nti cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅca pūritānaṃ pāramīnaṃ phalādhigamaṭṭhānaṃ pallaṅkañceva bodhirukkhāṅca animisehi akkhīhi olokayamāno sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **animisacetiyaṃ** nāma jātaṃ.

Atha pallaṅkassa ca ṭhitaṭṭhānassa ca antare puratthimapacchimoto āyate ratanacaṅkame caṅkamanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **ratanacaṅkamacetiyaṃ** nāma jātaṃ. Tato pacchimadisābhāge devatā ratanagharaṃ nāma māpesuṃ, tattha pallaṅkena nisīditvā

abhidhammapiṭakam visesato cettha anantanayasamantapaṭṭhānam vicinanto sattāham vītināmesi. Tam ṭhānam **ratanagharacetiyam** nāma jātam. Evaṃ bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcame sattāhe bodhirukkhamulā yena ajapālanigrodho tenupasānkami; tathāpi dhammaṃ vicinantoyeva vimuttisukhañca paṭisaṃvedento **ajapālanigrodhe** sattāham vītināmesi.

Evaṃ aparaṃ sattāham **mucalinde** nisīdi. Tassa nisinnamattasseva bhagavato sakalacakkavāḷagabbhaṃ pūrento mahāakālamegho udapādi. Tasmim̐ pana uppanne **mucalindo nāgarājā** cintesi – “ayaṃ mahāmegho satthari mayhaṃ bhavanaṃ pavīṭṭhamatte uppanno vāsāgāramassa laddhuṃ vaṭṭatī”ti. So sattaratanamayaṃ devavimānasadisam̐ dibbavimānaṃ nimminituṃ samatthopi evaṃ kate – “na mayhaṃ mahapphalaṃ bhavissati, dasabalassa kāyaveyyāvaccam̐ karissāmī”ti atimahantaṃ attabhāvaṃ katvā satthāraṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari mahantaṃ phaṇaṃ katvā aṭṭhāsi. Atha bhagavā parikkhepassa antova mahati okāse sabbaratanamaye paccagghapallañke upari viniggalantavividhasurabhikusumadāmavitāne vividhasurabhigandhavāsīte gandhakuṭiyam̐ viharanto viya vihāsi. Evaṃ bhagavā tam̐ sattāham̐ tattha vītināmetvā tato aparaṃ sattāham̐ rājāyatane nisīdi. Tathāpi vimuttisukhapaṭisaṃvediyeva. Ettāvataṃ sattasattāhāni paripuṇṇāni ahesuṃ. Etthantare bhagavā jhānasukhena phalasukhena ca vītināmesi.

Athassa sattasattāhātikkame – “mukhaṃ dhovissāmī”ti cittaṃ uppajji. Sakko devānamindo **agadaharītakam̐** āharitvā adāsi. Athassa sakko **nāgalatā**dantakaṭṭhañca mukhadhovanaudakañca adāsi. Tato bhagavā dantakaṭṭhaṃ khādītva anotattadahodakena mukhaṃ dhovitvā **rājāyatanaṃ** nisīdi. Tasmim̐ samaye catūhi lokapālehi upanīte paccagghe selamaye patte **tapussabhallikānaṃ** vāṇijānaṃ manthañca madhupiṇḍikañca paṭiggahetvā paribhuñjitvā paccāgantvā ajapālanigrodharukkhamulā nisīdi. Athassa tattha nisinnamattasseva attanā adhigatassa dhammassa gambhīrabhāvaṃ paccavekkhantassa sabbabuddhānaṃ āciṇṇo – “adhigato kho myāyam̐ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo”ti (ma. ni. 2.281; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7) pasesam̐ dhammaṃ adesetukāmatākārappatto parivitaṃ udapādi.

Atha **brahmā sahampati** dasabalassa cetasā cetoparivitaṃ kamaññāya – “nassati vata, bho, loko, vinassati vata, bho, loko”ti (saṃ. ni. 1.172; ma. ni. 1.282; mahāva. 8) vācam̐ nicchārento dasahassacakkavāḷabrahmagāṇaparivuto sakkasuyāmasantusitaparanimmitavasavattīhi anugato āgantvā bhagavato purato pāturahosi. So attano paṭiṭṭhānatthāya pathaviṃ nimminitvā dakkhiṇaṃ jāṇumaṇḍalaṃ pathaviyam̐ nihantvā jalajāmalāvikalakamalamakulasadisam̐ dasanakhasamodhānasamujjalamañjalim̐ sirasmim̐ katvā – “desetu, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ, santi sattā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti, bhavissanti dhammassa aññātāro”ti (saṃ. ni. 1.172; mahāva. 8) –

“Pāturahosi magadhesu pubbe, dhammo asuddho samalehi cintito;
Apāpuretaṃ amatassa dvāraṃ, suṇantu dhammaṃ vimalenānubuddhaṃ.

“Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhito, yathāpi passe janataṃ samantato;
Tathūpamaṃ dhammamayaṃ sumedha, pāsādamāruyha samantacakkhu;
Sokāvatiṇṇaṃ janatamapetasoko, avekkhassu jātijarābhībhūtaṃ.

“Uṭṭhehi vīra vijitasāṅgāma, satthavāha anaṇa vicara loke;
Desassu bhagavā dhammaṃ, aññātāro bhavissanti”ti. (ma. ni. 1.282; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 8) –

“Nanu tumhehi ‘buddho bodheyyaṃ tiṇṇo tāreyyaṃ mutto moceyya’”nti –

“Kiṃ me aññātavesena, dhammaṃ sacchikatenidha;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, tārayissaṃ sadevaka’”nti. (bu. vaṃ. 2.55) –

Patthanaṃ katvā pāramiyo pūretvā sabbaññubhāvaṃ pattoti ca, “tumhehi dhamme adesiyaṃāne ko hi nāma añño dhammaṃ desessati, kimaññaṃ lokassa saraṇaṃ tanaṃ leṇaṃ parāyana”nti ca evamādīhi anekehi nayehi bhagavantaṃ dhammadesanattaṃ ayāci. Tena vuttaṃ – “buddhabhūtaṃ pana bhagavato aṭṭhame sattahe sathā dhammadesanattāya brahmunā ayācito”ti.

Idāni “kadā kattha ca kenāyaṃ, gāthā hi samudīritā”ti imesaṃ pañhānaṃ vissajjanāya okāso anupatto. Tattha **kadā vuttāti**? Paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttā. Paṭhamamahāsaṅgīti nāmesā saṅgītikkhandahe (cūḷava. 437) vuttanayeneva veditabbā. **Kattha kena vuttāti**? Bhagavati kira parinibbute rājagahanagare **vebhārapabbatapasse sattapaṇṇiguhādvāre** vijitasabbasattunā ajātasattunā magadhamahārājena dhammasaṅgāyanattaṃ kārite paripuṇṇacandamaṇḍalasaṅkāse datṭhabbasāramaṇḍe maṇḍape dhammāsanagatenāyasmata **ānandattherena** “brahmā ca lokādhipatī”ti ayaṃ gāthā vuttāti veditabbā. Ayamettha gāthāsambandho.

Ettāvatā –

“Kadāyaṃ dhammadesanattaṃ, ajjhīṭṭho brahmunā jino;
Kadā kattha ca kenāyaṃ, gāthā hi samudīritā”ti. –

Ayampi gāthā vuttatthā hoti. Evaṃ iminā sambandhena vuttāya panassā anuttānapadavaṇṇanaṃ karissāma.

Tattha **brahmāti** brūhito tehi tehi guṇavisesehīti brahmā. Ayaṃ pana **brahma**-saddo mahābrahmabrāhmaṇatathāgatamātāpituseṭṭhādīsu dissati. Tathā hi “dvisahasso brahmā”tiādīsu (ma. ni. 3.166) mahābrahmāti adhippeto.

“Tamonudo buddho samantacakkhu, lokantagū sabbabhavātivatto;
Anāsavo sabbadukkhappahīno, saccavhayo brahme upāsito me”ti. (su. ni. 1139) –

Ettha brāhmaṇo. “Brahmāti kho, bhikkhave, tathāgatassettaṃ adhivacana”nti ettha tathāgato. “Brahmāti mātāpitāro pubbācariyāti vuccare”ti (a. ni. 3.31; 4.63; itivu. 106; jā. 2.20.181) ettha mātāpitāro. “Brahmacakkaṃ pavatteti”ti (ma. ni. 1.148; saṃ. ni. 2.21; a. ni. 4.8; 5.11; paṭi. ma. 2.44) ettha seṭṭho adhippeto. Idha pana paṭhamajjhānaṃ paṇītaṃ bhāvetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbatta kappāyuko mahābrahmā adhippeto (ma. ni. aṭṭha. 1.3). **Ca**-saddo sampiṇḍanatto, brahmā ca aññe ca dasasu cakkavālasahassesu brahmāno cāti attho, padapūraṇamatto vā. **Lokādhipatīti** ettha **lokoti** saṅkhāraloko sattaloko okāsalokoti tayo lokā. Tesu idha sattaloko adhippeto. Tassa issaro adhipatīti **lokādhipati**, lokekadesassāpi adhipati lokādhipatīti vuccati devādhipati narādhipati viya.

Sahampatīti so kira kassapassa bhagavato sāsane sahako nāma thero paṭhamajjhānaṃ nibbattvā aparihīnajjhāno jīvitapariyosāne paṭhamajjhānabhūmiyaṃ kappāyukamahābrahmā hutvā nibbatta, tatra pana naṃ “sahampati brahmā”ti sañjānanti. “Sahakapatī”ti vattabbe anussarāgamaṃ katvā ruḷhīvasena “sahampati”ti vadanti. **Katañjalīti** katañjaliko, añjalipuṭaṃ sirasi katvāti attho. **Anadhivaranti** accantavaro adhivaro nāssa atthīti **anadhivaro**, na tato adhiko varo atthīti vā anadhivaro, anuttaroti attho, taṃ anadhivaraṃ. **Ayācathāti** ayācitha ajjhesi.

Idāni yassatthāya so bhagavantaṃ ayāci, tamattaṃ dassetaṃ “**santīdha satta**”tiādi vuttaṃ. Tattha **santīti** saṃvijjanti upalabbhanti, buddhacakkhussa āpāthaṃ āgacchantā atthīti attho. **Idhāti** ayaṃ desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci sāsanaṃ upādāya vuccati. Yathāha – “idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo, suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti (ma. ni. 1.139; dī. ni. 2.214; a. ni. 4.241). Katthaci okāsaṃ, yathāha –

“Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtaṃ me sato;

Punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārisā’’ti. (dī. ni. 2.369) –

Katthaci padapūraṇamattameva hoti. Yathāha – ‘‘idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito’’ti (ma. ni. 1.30). Katthaci lokam upādāya, yathāha – ‘‘idha tathāgato loka uppajjati bahujanahitāya bahujanasukhāyā’’ti (a. ni. 1.170). Idhāpi lokameva upādāya vuttoti veditabbo. Tasmā imasmim sattaloketi attho. **Sattā**ti rūpādīsu khandhesu chandarāgena sattā visattā āsattā laggā lagitāti sattā, sattāti paṇino vuccanti. Ruḷhīsaddena pana vītarāgesupi ayam vohāro vattatiyeva.

Apparajakkhajātikāti paññāmaye akkhiṃhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesaṃ evaṃsabhāvā ca teti apparajakkhajātikā, appaṃ rāgādirajameva vā yesaṃ te apparajakkhā, te apparajakkhasabhāvā apparajakkhajātikāti evamettha attho daṭṭhabbo. Tesam apparajakkhajātikānam. ‘‘Sattāna’’nti vibhattivipariṇāmaṃ katvā – ‘‘desehi dhamma’’nti iminā sambandhaṃ katvā attho daṭṭhabbo. **Desehī**ti āyācanavacanametam, desehi kathehi upadisāti attho. **Dhammanti** ettha ayam **dhamma**-saddo pariyattisamādhipaññāpakatisabhāvasuññatāpuññāpattiñeyyacatusaccadhammādīsu dissati. Tathā hi – ‘‘idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ...pe... vedalla’’ntiādīsu (ma. ni. 1.239; a. ni. 4.102) pariyattiyam dissati. ‘‘Evaṃdhammā te bhagavanto ahesu’’ntiādīsu samādhimhi.

‘‘Yassete caturo dhammā, vānarinda yathā tava;
Saccaṃ dhammo dhiti cāgo, diṭṭhaṃ so ativattati’’ti. –

Ādīsu (jā. 1.2.147) paññāya. ‘‘Jātidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino’’tiādīsu (a. ni. 3.39) pakatiyam. ‘‘Kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā’’tiādīsu (dha. sa. tikamātikā) sabhāve. ‘‘Tasmim kho pana samāye dhammā honti khandhā honti’’tiādīsu (dha. sa. 121) suññatāyam. ‘‘Dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti’’tiādīsu (su. ni. 184; theragā. 303; jā. 1.10.102; 1.15.385) puññe. ‘‘Dve aniyatā dhammā’’tiādīsu āpattiyam. ‘‘Sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchanti’’tiādīsu (mahāni. 156; cūḷani. mogharājamāṇavapucchānidessa 85) ñeyye. ‘‘Diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo’’tiādīsu (dī. ni. 1.299; mahāva. 27, 57) catusaccadhamme. Idhāpi catusaccadhamme daṭṭhabbo (ma. ni. aṭṭha. 1.suttanikkhepavaṇṇanā; dha. sa. aṭṭha. cittuppādakaṇḍa 1). **Anukampā**ti anukampaṃ anuddayaṃ karohi. **Imanti** pajaṃ niddisanto āha. **Pajanti** pajātattā pajā, taṃ pajaṃ, sattanikāyaṃ saṃsāradukkhatō mocehīti adhippāyo. Keci pana –

‘‘Bhagavāti lokādhipatī naruttamo,
Katañjalī brahmagaṇehi yācito’’ti. –

Paṭhanti. Ettāvātā sabbaso ayam gāthā vuttatthā hoti.

Atha bhagavato taṃ brahmuno saṃpatissa āyācanavacanam sutvā aparimitasamayasaṃuditaruṇābalassa dasabalassa parahitakaraṇanipuṇamaticārassa sabbasattesu okāsakaraṇamattena mahākaruṇā udapādi. Taṃ pana bhagavato karuṇuppattiṃ dassentehi saṅgītikāle saṅgītikārekehi –

2. ‘‘Sampannavijjācaraṇassa tādino, jutindharassantimadehadhārino;
Tathāgatassappaṭipuggalassa, uppajji kāruṇīatā sabbasatte’’ti. –

Ayam gāthā ṭhapitā.

Tattha **sampannavijjācaraṇassā**ti sampannaṃ nāma tividhaṃ paripuṇṇasamaṅgimadhuravasena. Tattha –

‘‘Sampannaṃ sālikedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;

Paṭivedemi te brahme, na naṃ vāretumussahe’’ti. (jā. 1.14.1) –

Idaṃ **paripuṇṇasampannaṃ** nāma. “Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato’’ti (vibha. 511) idaṃ **samaṅgisampannaṃ** nāma. “Imissā, bhante, mahāpathaviyā heṭṭhimatalaṃ sampannaṃ, seyyathāpi khuddamadhuṃ anīlakaṃ, evamassāda’’nti (pārā. 18) idaṃ **madhurasampannaṃ** nāma. Idha paripuṇṇasampannampi samaṅgisampannampi yujjati (ma. ni. aṭṭha. 1.64). **Vijjāti** paṭipakkhadhamme vijjhanaṭṭhena viditakaraṇaṭṭhena vinditabbaṭṭhena ca vijjā. Tā pana tissopi vijjā aṭṭhapi vijjā. Tisso vijjā **bhayabheravasutte** (ma. ni. 1.50 ādayo) āgatanayeneva veditabbā, aṭṭha **ambatṭhasutte** (dī. ni. 1.278 ādayo). Tatra hi vipassanāñāṇena manomayiddhiyā ca saha cha abhiññā pariggahetvā aṭṭha vijjā vuttā. **Caraṇanti** sīlasaṃvaro indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā jāgariyānuyogo saddhā hirī ottappaṃ bāhusaccaṃ āraddhavīriyatā upaṭṭhitassatitā paññāsampannatā cattāri rūpāvacaṛajjhānānti ime pannarasa dhammā veditabbā. Imeyeva hi pannarasa dhammā yasmā etehi carati ariyasāvako gacchati amataṃ disaṃ, tasmā “caraṇa’’nti vuttā. Yathāha – “idha, mahānāma, ariyasāvako sīlavā hoti’’ti (ma. ni. 2.24) sabbaṃ **majjhimaṇṇāsake** vuttanayeneva veditabbaṃ. Vijjā ca caraṇaṇca vijjācaraṇāni, sampannāni paripuṇṇāni vijjācaraṇāni yassa soyaṃ sampannaṃvijjācaraṇo, vijjācaraṇehi sampanno samaṅgībhūto, samannāgatoti vā sampannaṃvijjācaraṇo. Ubhayathāpi attho yujjateva, tassa sampannaṃvijjācaraṇassa (pārā. aṭṭha. 1.1 verañjakaṇḍavaṇṇanā).

Tādinoti “iṭṭhepi tādī aniṭṭhepi tādī’’tiādinā nayena **mahānidese** (mahāni. 38, 192) āgatatādīlakkaṇaṇena tādino, iṭṭhāniṭṭhādīsū avikāraṇassa tādissatī attho. **Jutindharassāti** jutimato, yugandhare saradasamaye samuditadivasakarātirekatarasassirikasarīrajutivisaradharassāti attho. “Paññāpajjotadharassā’’ti vā vattuṃ vaṭṭati. Vuttañhetuṃ –

“Cattāro loke pajjotā, pañcamettha na vijjati;
Divā tapati ādicco, rattimābhāti candimā.

“Atha aggi divārattim, tattha tattha pabhāsati;
Sambuddho tapataṃ seṭṭho, eṣā ābhā anuttarā’’ti. (saṃ. ni. 1.26, 85);

Tasmā ubhayathāpi sarīrapaññājutivisaradharassāti attho. **Antimadehadhārinoti** sabbapacchimasarīradhārinō, apunabbhavassāti attho.

Tathāgatassāti ettha aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā “tathāgato’’ti vuccati. Katamehi aṭṭhahi? Tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavādītāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgatoti.

Kathaṃ bhagavā **tathā āgatoti tathāgato**? Yathā yena abhinīhārena dānapāramiṃ pūretvā sīlanekkhamaṇṇāpāññāvīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettupekkaṇāpāramiṃ pūretvā imā dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samattimṣa pāramiyo pūretvā aṅgapariccāgaṃ jīvitapariccāgaṃ dhanarajjaputtadārapariccāgantī ime pañca mahāpariccāge pariccājitvā yathā vipassīādayo sammāsambuddhā āgatā, tathā amhākampi bhagavā āgatoti tathāgato. Yathāha –

“Yatheva lokamhi vipassīādayo, sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā;
Tathā ayaṃ sakyamunīpi āgato, tathāgato vuccati tena cakkhumā’’ti.

Kathaṃ **tathā gatoti tathāgato**? Yathā sampatijātā vipassīādayo samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhīmukhā sattapadavītihārena gatā, tathā amhākampi bhagavā gatoti tathāgato. Yathāha

“Muhuttajātova gavampatī yathā, samehi pādehi phusī vasundharam;
So vikkamī sattapadāni gotamo, setaṅca chattam anudhārayum marū.

“Gantvāna so sattapadāni gotamo, disā vilokesi samā samantato;
Aṭṭhaṅgupetaṃ giramabbhudīrayī, siho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito”ti.

Katham **tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato?** Sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ salakkhaṇaṃ sāmāññalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ ñāṇagatiyā āgato avirajjhivā patto anubuddhoti tathāgato.

“Sabbesaṃ pana dhammānaṃ, sakasāmāññalakkhaṇaṃ;
Tathamevāgato yasmā, tasmā satthā tathāgato”ti.

Katham **tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato?** Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha – “cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? ‘Idaṃ dukkha’nti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta’nti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro. Tāni ca bhagavā abhisambuddho, tasmā tathānaṃ abhisambuddhattā “tathāgato”ti vuccati. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddo.

“Tathanāmāni saccāni, abhisambujjhi nāyako;
Tasmā tathānaṃ saccānaṃ, sambuddhattā tathāgato”.

Katham **tathadassitāya tathāgato?** Bhagavā hi aparimāṇasu lokadhātūsu aparimāṇanaṃ sattānaṃ cakkhusotaghānjivhākāyamanodvāresu āpāthaṃ āgacchantaṃ rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbadhammārammaṇaṃ tathāgato sabbākārato jānāti passatīti, evaṃ tathadassitāya tathāgato. Atha vā yaṃ loke tathaṃ, taṃ lokassa tatheva dasseti. Tatopi bhagavā tathāgato. Ettha tathadassiatthe “tathāgato”ti padasambhavo veditabbo.

“Tathākārena yo dhamme, jānāti anupassati;
Tathadassīti sambuddho, tasmā vutto tathāgato”.

Katham **tathavāditāya tathāgato?** Yaṅca abhisambodhiyā parinibbānassa ca antare pañcacattālīsavassaparimāṇakāle suttādinavaṅgasāṅghitaṃ bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatena, sabbam taṃ ekatulāya tulitaṃ viya tathameva avitathameva hoti. Tenevāha –

“Yaṅca, cunda, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yaṅca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapati niddisati, sabbam taṃ tatheva hoti, no aññathā. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti.

Ettha pana gadaattho hi gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya tathāgato. Āgadanam āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti tathāgato. Da-kārassa ta-kāram katvā vutto.

“Tathāvādī jino yasmā, tathadhammappakāsako;
Tathāmāgadanañcassa, tasmā buddho tathāgato”.

Katham **tathākāritāya tathāgato?** Bhagavā hi yaṃ yaṃ vācaṃ abhāsi, taṃ taṃ eva kāyena karoti, vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā. Tenevāha –

“Yathā vādī, bhikkhave, tathāgato tathā kārī, yathā kārī tathā vādī...pe... tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (a. ni. 4.23; cūḷani. posālamāṇavapucchāniddeśa 83).

Yathā ca vācā gatā, kāyopi tathā gato, yathā kāyo gato, vācāpi tathā gatā. Evaṃ tathākāritāya tathāgato.

“Yathā vācā gatā tassa, tathā kāyo gato yato;
Tathāvāditāya sambuddho, satthā tasmā tathāgato”.

Kathaṃ **abhibhavanaṭṭhena tathāgato?** Upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīciṃ pariyantaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiñānadassanenapi, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro. Tenevāha –

“Sadevake, bhikkhave, loke...pe... tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (a. ni. 1.23; posālamāṇavapucchāniddeśa 83).

Tatrevāṃ padasiddhi veditabbā – agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokāṃ abhibhavati, iti sabbalokābhibhavanato aviparīto desanāvilāso ceva puññussayo ca agado assāti dakārassa ta-kāraṃ katvā ‘tathāgato’ti veditabbo. Evaṃ abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

“Tatho aviparīto ca, agado yassa satthuno;
Vasavattīti so tena, hoti satthā tathāgato”.

Appaṭipuggalassāti paṭipuggalavirahitassa, añño koci “ahaṃ buddho”ti evaṃ paṭiññaṃ dātum samattho nāmassa puggalo, natthīti appaṭipuggalo, tassa appaṭipuggalassa. **Uppajjīti** uppanno udapādi. **Kāruṇṇatāti** karuṇāya bhāvo kāruṇṇatā. **Sabbasatteti** niravasesasattapariyādānavacanaṃ, sakale sattanikāyete attho. Ettāvata āyampi gāthā vuttatthā hoti.

Atha bhagavā brahmunā dhammadesanattāya āyācīto sattesu kāruṇṇataṃ uppādetvā dhammaṃ desetukāmo mahābrahmānaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

“Apārutā tesāṃ amatassa dvārā, ye sotavanto pamuñcantu saddhaṃ;
Vihimsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme”ti. (ma. ni. 1.283; dī. ni. 2.71; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 9);

Atha kho **brahmā sahampati** “katāvakāso khomhi bhagavatā dhammadesanāyā”ti ñatvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi katvā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā brahmagaṇaparivuto pakkāmi. Atha satthā tassa brahmuno paṭiññaṃ datvā – “kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya”nti (ma. ni. 1.283; mahāva. 10) cinto – “āḷāro paṇḍito so imaṃ dhammaṃ khippaṃ ājānissatī”ti cittaṃ uppādetvā puna olokento tassa sattāhaṃ kālaṅkatabhāvaṃ ñatvā udakassa ca abhidosa kālaṅkatabhāvaṃ ñatvā puna – “kahaṃ nu kho etarahi pañcavaggiyā bhikkhū viharantī”ti pañcavaggiye āvajjento “bārānasiyaṃ isipatane migadāye”ti ñatvā āsālhiyaṃ pabhātāya rattiyā kālasseva pattacīvaramādāya aṭṭhārasayojanikaṃ maggaṃ paṭipanno antarāmagge **upakaṃ** nāma ājīvakaṃ disvā tassa attano buddhabhāvamāvikatvā taṃdivasameva sāyanhasamaye isipatanamagamāsi. Tatha pañcavaggiyānaṃ attano buddhabhāvaṃ pakāsetvā paññattavarabuddhāsanaṃ gataṃ pañcavaggiye bhikkhū āmantetvā **dhammacakkappavattanasuttantaṃ** (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13 ādayo; paṭi. ma. 2.30) desesi.

Tesu aññāsikoṇḍaṇṇatthero desanānusārena ñānaṃ pesetvā suttapariyosāne aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhiṃ sotāpattiphale paṭiṭṭhāsi. Satthā tattheva vassaṃ upagantvā punadvise vappattheraṃ sotāpattiphale paṭiṭṭhāpesi. Eteneva upāyena sabbe te sotāpattiphale paṭiṭṭhāpetvā puna pañcamiyaṃ pakkhassa pañcapi te there sannipādetvā **anattalakkhaṇasuttantaṃ** (saṃ. ni. 3.59;

mahāva. 20 ādayo) desesi, desanāpariyosāne pañcapi therā arahatte patiṭṭhahimsu.

Atha satthā tattheva **yasassa** kulaputtassa upanissayaṃ disvā gehaṃ pahāya nikkhantaṃ disvā – “ehi yasā”ti (mahāva. 26) pakkosivā tasmiññeva rattibhāge sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā punadvase arahatte ca patiṭṭhāpetvā aparepi tassa sahāyake **catupaṇṇāsajane** ehibhikkhupabbajjāya pabbājetvā arahatte patiṭṭhāpesi. Evaṃ loke ekasatṭhiyā arahantesu jātesu satthā vuṭṭhavasso pavāretvā bhikkhū āmantetvā etadavoca –

“Paratthaṃ cattano atthaṃ, karontā pathaviṃ imaṃ;
Byāharantā manussānaṃ, dhammaṃ caratha bhikkhavo.

“Viharatha vivittesu, pabbatesu vanesu ca;
Pakāsayantā saddhammaṃ, lokassa satataṃ mama.

“Karontā dhammadūteyyaṃ, vikhyāpayatha bhikkhavo;
Santi atthāya sattānaṃ, subbatā vacanaṃ mama.

“Sabbam pidahatha dvāraṃ, apāyānamanāsavā;
Saggamokkhassa maggassa, dvāraṃ vivarathāsamā.

“Desanāpaṭipattīhi, karuṇādiguṇālayā;
Buddhiṃ saddhañca lokassa, abhivaḍḍhetha sabbaso.

“Gihīnamupakarontānaṃ, niccamāmisadānato;
Karotha dhammadānena, tesam paccūpakāraṃ.

“Samussayatha saddhammaṃ, desayantā isiddhajaṃ;
Katakattabbakammantā, paratthaṃ paṭipajjathā”ti.

Evañca pana vatvā bhagavā te bhikkhū disāsu vissajjetvā sayam uruvelaṃ gacchanto antarāmagge kappāsikavanasaṇḍe **tiṃsa bhaddavaggiyakumāre** vinesi. Tesu yo sabbapacchimako, so sotāpanno, sabbasetṭho anāgāmī, ekopi arahā vā puthujjano vā nāhosi. Tepi sabbe ehibhikkhupabbajjāya pabbājetvā disāsu pesetvā sayam uruvelaṃ gantvā aḍḍhuḍḍhāni pāṭihāriyasahassāni dassetvā uruvelakassapādayo sahasajātīlaparivāre **tebhātikajaṭile** dametvā ehibhikkhubhāvena pabbājetvā gayāsīse nisīdāpetvā **ādittapariyāyadesanāya** (saṃ. nī. 4.28; mahāva. 54) arahatte patiṭṭhāpetvā tena arahantasahassena bhagavā parivuto “bimbisārassa rañño paṭiññaṃ mocessāmī”ti rājaganagarūpacāre laṭṭhivanuyyānaṃ nāma agamāsi. Tato uyyānapālako rañño ārocesi. Rājā – “satthā āgato”ti sutvā dvādasanahutehi brāhmaṇagahapatikehi parivuto dasabalaṃ ghanavivaragatamiva divasakaraṃ vanavivaragataṃ munivaradivasakaraṃ upasaṅkamtivā cakkālaṅkatatalesu jalajāmalāvikalakamalakomalesu dasabalassa pādesu makuṭamaṇijutivisaravijjotinā sirasā nipatitvā ekamantaṃ nisīdi saddhiṃ parisāya.

Atha kho tesam brāhmaṇagahapatikānaṃ etadahosi – “kiṃ nu kho mahāsamaṇo uruvelakassape brahmacariyaṃ carati, udāhu uruvelakassapo mahāsamaṇe”ti? Atha kho bhagavā tesam cetoparivitakkamaññāya theram gāthāya ajjhabhāsi –

“Kimeva disvā uruvelavāsi, pahāsi aggim kisakovadāno;
Pucchāmi taṃ kassapa etamatthaṃ, kathaṃ pahīnaṃ tava aggihutta”nti. (mahāva. 55);

Thero bhagavato adhippāyaṃ viditvā –

“Rūpe ca sadde ca atho rase ca, kāmitthiyo cābhivadanti yaññā;

Etam malantī upadhīsu ñatvā, tasmā na yiṭṭhe na hute arañji’’nti. (mahāva. 55) –

Imaṃ gāthaṃ vatvā attano sāvaka bhāvappakāsanatthaṃ tathāgatassa pādesu sirasā nipatitvā – ‘‘satthā me, bhante, bhagavā, sāvako hamasmī’’ti vatvā ekatāladvitāla...pe... sattatālapamāṇaṃ vehāsaṃ sattakkhattuṃ abbhuggantvā pāṭihāriyaṃ katvā ākāsa to oruyha bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdi.

Atha kho mahājano tassa taṃ pāṭihāriyaṃ disvā – ‘‘aho mahānubhāvā buddhā nāma, evaṃ thāmagatadiṭṭhiko attānaṃ ‘arahā aha’’nti maññamāno uruvelakassapopi diṭṭhijālaṃ bhinditvā tathāgatena damito’’ti dasabalassa guṇakathaṃ kathesi. Taṃ sutvā satthā – ‘‘nāhamidāniyeva imaṃ uruvelakassapaṃ damemi, atītepi esa mayā damitoyevā’’ti āha. Atha kho so mahājano uṭṭhāyāsanaṃ bhagavantaṃ vanditvā sirasi añjaliṃ paggahetvā evamāha – ‘‘bhante, idāni amhehi esa damito diṭṭho, kathaṃ panesa atīte bhagavatā damito’’ti. Tato satthā tena mahājanena yācito bhavantarena paṭicchannaṃ **mahānāradakassapajātakaṃ** (jā. 2.22.1153) kathetvā cattāri ariyasaccāni pakāsesi. Tato satthu dhammakathaṃ sutvā rājā bimbisāro ekādasanahutehi saddhiṃ sotāpatti phale patitṭhāsi, ekanahutaṃ upāsakattaṃ paṭivedesi. Rājā saraṇaṃ gantvā svātānāya bhagavantaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghena nimantetvā bhagavantaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā vanditvā pakkāmi.

Punadivase bhagavā bhikkhusahassaparivuto maruṇaṇaparivuto viya dasasatanayano devarājā, brahmagaṇaparivuto viya mahābrahmā rājagahaṃ pāvīsi. Rājā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṃ datvā bhojana pariyoṣāne bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahaṃ, bhante, tīṇi ratanāni vinā vasitūṃ na sakkhissāmi, velāya vā avelāya vā bhagavato santikaṃ āgamissāmi, laṭṭhivanaṃ nāma atidūre, idaṃ pana amhākaṃ veḷuvanaṃ nāma uyyānaṃ pavivekakāmānaṃ nātīdūraṃ naccāsannaṃ gamaṇāgamaṇasampannaṃ nijjana sambādhaṃ pavivekasukhaṃ chāyūdakasampannaṃ sītala silātalasamalaṅkataṃ paramaramaṇīyabhūmibhāgaṃ surabhikusumataruvaranirantaraṃ ramaṇīyapāsādahammiyavimānavihāradḍhuyoga maṇḍapa dipati maṇḍitaṃ. Idaṃ me, bhante, bhagavā paṭiggaṇhātu navatapanāṅgārasaṅkāseṇa suvaṇṇabhiṅgāreṇa surabhikusumavāsitaṃ maṇivaṇṇaudakaṃ gahetvā veḷuvanārāmaṃ pariccajanto dasabalassa hatthe udakaṃ pātesi. Tasmīṃ ārama paṭiggaṇhaṇe ‘‘buddhasāsanassa mūlāni otiṇṇānī’’ti pīti vasaṃ gatā naccantī viya ayaṃ mahāpathavī kampī. Jambudīpe pana ṭhapetvā veḷuvanamahāvihāraṃ aññaṃ pathaviṃ kampetvā gahitasenāsaṇaṃ nāma natthi. Atha satthā veḷuvanārāmaṃ paṭiggaṇhetvā rañño vihāradānānumodanamakāsi –

‘‘Āvāsadānassa panānisamsaṃ, ko nāma vattuṃ, puriso samattho;
Aññaṭṭa buddhā pana lokanāthā, yutto mukhānaṃ nahutena cāpi.

‘‘Āyuṇca vaṇṇaṇca sukhaṃ balaṇca, varaṃ pasatthaṃ paṭibhānameva;
Dadāti nāmāti pavuccate so, yo deti saṅghassa naro vihāraṃ.

‘‘Dātā nivāsassa nivāraṇassa, sītādino jīvitupaddavassa;
Pāleti āyuṃ pana tassa yasmā, āyuppado hoti tamāhu santo.

‘‘Accuṇhasīte vasato nivāse, balaṇca vaṇṇo paṭibhā na hoti;
Tasmā hi so deti vihāradātā, balaṇca vaṇṇaṃ paṭibhānameva.

‘‘Dukkassa sītuṇhasarīsapā ca, vātātapādippabhavassa loke;
Nivāraṇā nekavidhassa niccaṃ, sukhappado hoti vihāradātā.

‘‘Sītuṇhavātātapadaṃsavuṭṭhi, sarīsapāvālamigādidukkhaṃ;
Yasmā nivāreti vihāradātā, tasmā sukhaṃ vindati so parattha.

‘‘Pasannacitto bhavabhogahetuṃ, manobhirāmaṃ mudito vihāraṃ;

Yo deti sīlādiguṇoditānaṃ, sabbaṃ dado nāma pavuccate so.

“Pahāya maccheramalaṃ salobhaṃ, guṇālayānaṃ nilayaṃ dadāti;
Khittova so tattha parehi sagge, yathābhatam jāyati vītasoko.

“Vare cārurūpe vihāre uḷāre, naro kāraye vāsaya tattha bhikkhū;
Dadeyyannapānañca vatthañca nesaṃ, pasannena cittaena sakkacca niccaṃ.

“Tasmā mahārāja bhavesu bhoge, manorame paccanubhuyya bhiyyo;
Vihāradānassa phalena santam, sukham asokaṃ adhigaccha pacchā”ti.

Icevaṃ munirājā naraṛājassa bimbisārassa vihāradānānumodanaṃ katvā uṭṭhāyāsanaṃ bhikkhusaṅghaparivuto paramadassanīyāya attano sarīrappabhāya suvaṇṇarasasekapīñcharāni viya nagaravanavimānādīni kurumāno anopamāya buddhalīlāya anantāya buddhasiriyā veḷuvanamahāvihārameva pāvisīti.

“Akīḷane veḷuvane vihāre, tathāgato tattha manobhirāme;
Nānāvihārena vihāsi dhīro, veneyyakānaṃ samudikkhamāno”.

Athevaṃ bhagavati tasmim viharante **suddhodanamahārājā** “putto me chabbassāni dukkarakārikaṃ katvā paramābhisambodhiṃ patvā pavattitavaradhammacakko rājagahaṃ patvā veḷuvanamahāvihāre viharatī”ti sutvā aññataraṃ mahāmaccaṃ āmantesi – “ehi, bhaṇe, purisasahassaparivāro rājagahaṃ gantvā mama vacanena ‘pitā vo suddhodanamahārājā taṃ daṭṭhukāmo’ti vatvā puttaṃ me gaṇhitvā ehi”ti. So “sādhu, devā”ti rañño paṭissuṇitvā purisasahassaparivāro saṭṭhiyojanamaggaṃ gantvā dhammadesanavelāya vihāraṃ pāvisi. So “tiṭṭhatu tāva rañña pahitasāsana”nti parisapariyante ṭhito satthu dhammadesanaṃ sutvā yathāṭhitova saddhiṃ purisasahassena arahattaṃ patvā pabbajjaṃ yāci. Bhagavā – “etha, bhikkhavo”ti hatthaṃ pasāresi. Te sabbe taṅkhaṇaṇṇeva iddhimayapattacīvaradharā vassasaṭṭhikattherā viya ākappasampannā hutvā bhagavantam parivāresuṃ. Rājā “neva gato āgacchati, na ca sāsanaṃ suyyatī”ti cintetvā teneva nīhārena navakkhattuṃ amacce pesesi. Tesu navasu purisasahassesu ekopi rañño nārocesi, na sāsanaṃ vā pahiṇi. Sabbe arahattaṃ patvāva pabbajjisu.

Atha rājā cintesi – “ko nu kho mama vacanaṃ karissatī”ti sabbarājabalaṃ olokeno **udāyim** addasa. So kira rañño sabbatthasādhako amacco abhantarike ativissāsiko bodhisattena saddhiṃ ekadivaseyeva jāto sahapamsukīḷito sahāyo. Atha naṃ rājā āmantesi – “tāta udāyi, ahaṃ mama puttaṃ daṭṭhukāmo navapurisasahassāni pesesiṃ, ekapurisopi āgantvā sāsanaṃ attampi ārocetā natthi, dujjāno kho pana me jīvitantarāyo, ahaṃ jīvamānova puttaṃ daṭṭhumicchāmi. Sakkhissasi me puttaṃ dassetu”nti? So “sakkhissāmi, deva, sace pabbajituṃ labhissāmi”ti āha. “Tāta, tvam pabbajitvā vā apabbajitvā vā mayhaṃ puttaṃ dassēhi”ti. So “sādhu, devā”ti rañño sāsanaṃ ādāya rājagahaṃ gantvā satthu dhammadesanaṃ sutvā saddhiṃ purisasahassena arahattaṃ patvā ehibhikkhubhāve patiṭṭhāya phaggunīpūṇṇamāsiyaṃ cintesi – “atikkanto hemanto, vasantasamayo anupatto, supupphitā vanasaṅḍā, paṭipajjanakkhāmo maggo, kālo dasabalassa nātisaṅghaṃ kātu”nti cintetvā bhagavantam upasaṅkamitvā saṭṭhimattāhi gāthāhi bhagavato kulanagaraṃ gamanattāya gamanavaṇṇaṃ vaṇṇesi –

“Aṅgārino dāni dumā bhadante, phalesino chadanaṃ vipphāya;
Te accimantova pabhāsanti, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Dumā vicittā suvirājamānā, rattānkureheva ca pallavehi;
Ratanujjalamaṇḍapasannibhāsā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Supupphitagā kusumehi bhūsitā, manuññabhūtā sucisādhugandhā;

Rukkhā virocanti ubhosu passesu, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Phalehinekehi samiddhibhūtā, vicittarukkhā ubhatovakāse;
Khuddaṃ pipāsampi vinodayanti, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Vicittamālā sucipallavehi, susajjitā morakalāpasannibhā;
Rukkhā virocanti ubhosu passesu, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Virocamānā phalapallavehi, susajjitā vāsanivāsabhūtā;
Tosenti addhānakilantasatte, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Suphullitaggā vanagumbanissitā, latā anekā suvirājamānā;
Tosenti satte maṇimaṇḍapāva, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Latā anekā dumanissitāva, piyehehi saddhiṃ sahitā vadhūva;
Palobhayantī hi sugandhagandhā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Vicittanīlādimanuññaṇṇā, dijā samantā abhikūjamānā;
Tosenti mañjussaratā ratīhi, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Migā ca nānā suvirājamānā, uttuṅgakaṇṇā ca manuññaṇṇā;
Disā samantā mabhidhāvayanti, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Manuññaṇṇā ca mahī samantā, virājamānā haritāva saddalā;
Supupphirukkhā moḷinivalaṅkatā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Susajjitā muttamayāva vālukā, susaṅṅhitā cārusuphassadātā;
Virocayanteva disā samantā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Samaṃ suphassaṃ sucibhūmibhāgaṃ, manuññapupphodayagandhavāsitaṃ;
Virājamānaṃ sucimañca sobhaṃ, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Susajjitaṃ nandanakānanaṃva, vicittanānādumasaṇḍamaṇḍitaṃ;
Sugandhabhūtaṃ pavanaṃ surammaṃ, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Sarā vicittā vividhā manoramā, susajjitā paṅkajapuṇḍarīkā;
Pasannasītodakacārupuṇṇā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Suphullanānāvidhapaṅkajehi, virājamānā sucigandhagandhā;
Pamodayanteva narāmarānaṃ, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Suphullapaṅkeruhasannisinnā, dijā samantā mabhinādayantā;
Modanti bhariyāhi samaṅgino te, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Suphullapupphehi rajaṃ gahetvā, alī vidhāvanti vikūjamānā;
Madhumhi gandho vidisaṃ pavāyati, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Abhinnanādā madavāraṇā ca, girīhi dhāvanti ca vāridhārā;
Savanti najjo suvirājitāva samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Girī samantāva padissamānā, mayūragīvā iva nīlavaṇṇā;
Disā rajindāva virocayanti, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Mayūrasaṅghā girimuddhanasmiṃ, naccanti nārīhi samaṅgibhūtā;
Kūjanti nānāmadhurassarehi, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Suvādikā nekadijā manuññā, vicittapattehi virājamānā;
Girimhi thatvā abhinādayanti, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Suphullapupphākaramābhikiṇṇā, sugandhanānādalaṅkatā ca;
Girī virocanti disā samantā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Jalāsayā nekasugandhagandhā, surindauyyānajalāsayāva;
Savanti najjo suvirājamānā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Vicittatitthehi alaṅkatā ca, manuññanānāmigapakkipāsā;
Najjo virocanti susandamānā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Ubhosu passesu jalāsayesu, supupphitā cārusugandharukkhā;
Vibhūsitaggā surasundarī ca, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Sugandhanānādumajālakiṇṇaṃ, vanaṃ vicittaṃ suranandaṇaṃva;
Manobhirāmaṃ satataṃ gatīnaṃ, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Sampannanānāsuciannaṇā, sabyañjanā sādurasena yuttā;
Pathesu gāme sulabhā manuññā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Virājitā āsi mahī samantā, vicittavaṇṇā kusumāsanassa;
Rattindagopehi alaṅkatāva samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Visuddhasaddhādiguṇehi yuttā, sambuddharājaṃ abhipatthayantā;
Bahūhi tattheva janā samantā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Vicitraārāmasupokkharañño, vicitranānāpadumehi channā;
Bhisehi khīraṃva rasaṃ pavāyati, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Vicitranīlacchadanenaṅkatā, manuññarukkhā ubhatovakāse;
Samuggatā sattasamūhabhūtā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Vicitranīlabhamivāyataṃ vanaṃ, surindaloke iva nandaṇaṃ vanaṃ;
Sabbotukaṃ sādhusugandhapupphaṃ, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Subhañjasaṃ yojanayojanesu, subhikkhagāmā sulabhā manuññā;
Janābhikiṇṇā sulabhannaṇā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Pahūtachāyūdakaramabhūtā, nivāsinaṃ sabbasukhappadātā;
Visālasālā ca sabhā ca bahū, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Vicittanānādumasaṇḍamaṇḍitā, manuññauyyānasupokkharañño;
Sumāpitā sādhusugandhagandhā, samayo mahāvīra aṅgīrasānaṃ.

“Vāto mudūsītalasādhurūpo, nabhā ca abbhā vigatā samantā;
Disā ca sabbāva virocayanti, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Pathe rajonuggamanatthameva, rattiṃ pavassanti ca mandavuṭṭhī;
Nabhe ca sūro mudukova tāpo, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Madappabāhā madahatthisaṅghā, kareṇusaṅghehi sukīlayanti;
Disā vidhāvanti ca gajjayantā, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Vanaṃ sunīlaṃ abhidassanīyaṃ, nīlabbhakūṭaṃ iva rammabhūtaṃ;
Vilokitānaṃ ativimhanīyaṃ, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Visuddhamabbhaṃ gaganam surammaṃ, maṇimayehi samalaṅkatāva;
Disā ca sabbā atirocayanti, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Gandhabbavijjādharakinnarā ca, sugītiyantā madhurassarena;
Caranti tasmīṃ pavane suramme, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Kilesasaṅghassa bhitāsakehi, tapassisaṅghehi nisevitaṃ vanaṃ;
Vihāraārāmasamiddhibhūtaṃ, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Samiddhinānāphalino vanantā, anākulā niccamanobhirammā;
Samādhīpītiṃ abhivaḍḍhayanti, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Nisevitaṃ nekadijehi niccaṃ, gāmena gāmaṃ satataṃ vasantā;
Pure pure gāmarā ca santi, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Vatthannapānaṃ sayanāsanañca, gandhañca mālañca vilepanañca;
Tahiṃ samiddhā janatā bahū ca, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Puññiddhiyā sabbayasaggapattā, janā ca tasmīṃ sukhitā samiddhā;
Pahūtabhogā vividhā vasantī, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Nabhe ca abbhā suvisuddhavaṇṇā, disā ca cando suvirājitova;
Rattiñca vāto mudusītalo ca, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Canduggame sabbajanā pahaṭṭhā, sakaṅgaṇe citrakathā vadantā;
Piyehi saddhiṃ abhimodayanti, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Candassa raṃsīhi nabhaṃ viroci, mahī ca saṃsuddhamanuññavaṇṇā;
Disā ca sabbā parisuddharūpā, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Dūre ca disvā varacandaraṃsiṃ, pupphiṃsu pupphāni mahītalasmiṃ;
Samantato gandhaguṇatthikānaṃ, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Candassa raṃsīhi vilimpitāva, mahī samantā kusumenalaṅkatā;
Viroci sabbaṅgasumālinīva, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Kucanti hatthīpi madena mattā, vicittapiñchā ca dijā samantā;
Karonti nādaṃ pavane suramme, samayo mahāvīra āṅgīrasānaṃ.

“Pathaṅca sabbam paṭipajjanakkhamam, iddhaṅca raṭṭham sadhanam sabhogam;
Sabbatthutam sabbasukhappadānam, samayo mahāvīra aṅgīrasānam.

“Vanaṅca sabbam suvicittarūpaṃ, sumāpitaṃ nandanakānanaṃva;
Yatīna pītiṃ satataṃ janeti, samayo mahāvīra aṅgīrasānam.

“Alaṅkataṃ devapuraṃva rammaṃ, kapīlavatthum iti nāmadheyyam;
Kulanagaraṃ idha sassirikaṃ, samayo mahāvīra aṅgīrasānam.

“Manuṅṅaattālavicittarūpaṃ, suphullapaṅkeruhasaṅḍamaṅḍitaṃ;
Vicittaparikhāhi puraṃ surammaṃ, samayo mahāvīra aṅgīrasānam.

“Vicittapākāraṅca toraṅca, subhaṅgaṇam devanivāsabhūtam;
Manuṅṅavīthi suralokasannibham, samayo mahāvīra aṅgīrasānam.

“Alaṅkatā sākiyarājaputtā, virājamānā varabhūsaṅgā;
Surindaloke iva devaputtā, samayo mahāvīra aṅgīrasānam.

“Suddhodano munivaram abhidassanāya, amaccaputte dasadhā apesayi;
Balena saddhiṃ mahatā muninda, samayo mahāvīra aṅgīrasānam.

“Nevāgataṃ passati neva vācam, sokābhībhūtam naravīrasaṅgā;
Tosetumicchāmi narādhipattaṃ, samayo mahāvīra aṅgīrasānam.

“Tamaṅḍassanenabbhutaṅpīrāsī, udikkhamānam dvīpadānamindaṃ;
Tosehi taṃ muninda guṇasaṅgā, samayo mahāvīra aṅgīrasānam.

“Āsāya kassate khettaṃ, bījaṃ āsāya vappati;
Āsāya vāṇijā yanti, samuddaṃ dhanahārakā;
Yāya āsāya tiṭṭhāmi, sā me āsā samijjhatu.

“Nātisītaṃ nātiuṇhaṃ, nātidubbhikkhachātakam;
Saddalā haritā bhūmi, esa kālo mahāmunī”ti.

Atha nam sathā – “kiṃ nu kho, udāyi, gamanavaṇṇam vaṇṇesī”ti āha. “Bhante, tumhākaṃ pitā suddhodanamahārājā daṭṭhukāmo, karotha nātakānam saṅgaha”nti āha. “Sādhu, udāyi, karissāmi nātisāṅgaham, tena hi bhikkhusaṅghassa ārocehi, **gamiyavattam** pūressanti”ti āha. “Sādhu, bhante”ti thero bhikkhusaṅghassa ārocesi.

Sathā aṅgamagadhavāsīnam kulaputtānam dasahi sahassehi, kapilavatthuvāsīnam dasahi sahassehīti sabbeheva vīsatiyā khīṇāsavabhikkhusahashehi parivuto rājagahā nikkhamitvā divase divase yojanam yojanam gacchanto dvīhi māsehi kapilavatthupuraṃ sampāpuṇi. Sākiyāpi anuppatteyeva bhagavati – “amhākaṃ nātiseṭṭham passissāmā”ti bhagavato vasanaṭṭhānam vīmaṃsamānā “nigrodhasakkassārāmo ramaṇīyo”ti sallakkhetvā sabbam paṭijaggaṇavidhiṃ kāretvā gandhapupphatthā paccuggamaṃ karontā sabbālaṅkārehi samalaṅkatagattā gandhapupphacuṇṇādīhi pūjayamānā bhagavantaṃ purakkhatvā nigrodhārāmameva agamaṃsu.

Tatra bhagavā vīsatiyā khīṇāsavasahashehi parivuto paññattavarabuddhāsane nisīdi. Sākiyā pana mānājātikā mānatthaddhā, “siddhatthakumāro amhehi daharataro, amhākaṃ kaniṭṭho bhātā, putto, bhāgineyyo, nattā”ti cintetvā daharadahare rājakumāre āhaṃsu – “tumhe vandatha, mayam tumhākaṃ piṭṭhito piṭṭhito nisīdissāmā”ti. Tesvevaṃ nisinnesu bhagavā tesam ajjhāsayaṃ oloketvā – “ime nātakā

attano moghajinṇabhāvena na maṃ vandanti, na panete jānanti ‘buddho nāma kīdiso, buddhabalaṃ nāma kīdisa’nti vā, ‘buddho nāma ediso, buddhabalaṃ nāma edisa’nti vā, handāhaṃ attano buddhabalaṃ iddhibalaṃ dassento pāṭihāriyaṃ kareyyaṃ, ākāse dasasahassacakkavāḷavitthataṃ sabbaratanamayaṃ caṅkamaṃ māpetvā tattha caṅkamanto mahājanassa ajjhāsayaṃ oloketvā dhammaṃ deseyya’nti cintesi. Tena vuttaṃ saṅgītikārakehi bhagavato parivattakadassanattaṃ –

3. “Na hete jānanti sadevamānūsā, buddho ayaṃ kīdisako naruttamo;
Iddhibalaṃ paññābalaṃ kīdisaṃ, buddhabalaṃ lokahitassa kīdisaṃ.
4. “Na hete jānanti sadevamānūsā, buddho ayaṃ edisako naruttamo;
Iddhibalaṃ paññābalaṃ edisaṃ, buddhabalaṃ lokahitassa edisaṃ.
5. “Handāhaṃ dassayissāmi, buddhabalamanuttaram;
Caṅkamaṃ māpayissāmi, nabhe ratanamaṇḍita’nti.

Tattha **na hete jānantī**ti na hi ete jānanti. **Na**-kāro paṭisedhattho. **Hi**-kāro kāraṇatthe nipāto. Yasmā panete mama ñātiādayo devamanussā mayā buddhabale ca iddhibale ca anāvīkate na jānanti “ediso buddho, edisaṃ iddhibala’nti, tasmā ahaṃ mama buddhabalaṃ iddhibalaṃ dasseyyanti attho. **Sadevamānūsā**ti ettha devāti upapattidevā adhippetā. Saha devehīti sadevā. Ke te? Mānūsā, sadevā eva mānūsā sadevamānūsā. Atha vā **devoti** sammutidevo, suddhodano rājā adhippeto. Saha devena raññā suddhodanenāti sadevā. **Mānūsā**ti ñātimānūsā, sadevā sasuddhodanā mānūsā sadevamānūsā sarājāno vā ete mama ñātimānūsā mama balaṃ na vijānantīti attho. Sesadevāpi saṅgahaṃ gacchantiyeva. Sabbepi devā devanaṭṭhena “devā”ti vuccanti. Devanaṃ nāma dhātuattho kīḷādi. Atha vā devā ca mānūsā ca devamānūsā, saha devamānūsehi sadevamānūsā. Ke te? Lokāti vacanaseso daṭṭhabbo. **Buddhoti** catusaccadhamme buddho anubuddhoti buddho. Yathāha –

“Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbaṃ bhāvitaṃ;
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇā’nti. (ma. ni. 2.399; su. ni. 563);

Idha pana kattukārake buddhasaddasiddhi daṭṭhabbā. Adhigatavisesehi devamanussehi “sammāsambuddho vata so bhagavā”ti evaṃ buddhattā ñātattā buddho. Idha kamma kārake buddhasaddasiddhi daṭṭhabbā. Buddhamassa atthīti vā buddho, buddhavantoti attho. Taṃ sabbaṃ saddasatthānūsārena veditabbaṃ. **Kīdisakoti** kīdiso kiṃsarikkhako kiṃsadiso kiṃvaṇṇo kiṃsaṅṭhāno dīgho vā rasso vāti attho.

Naruttamoti narānaṃ naresu vā uttamo pavaro seṭṭhoti naruttamo. **Iddhibalanti** ettha ijjhanaṃ iddhi nippattiatthena paṭilābhaṭṭhena ca iddhi. Atha vā ijjhanti tāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi. Sā pana dasavidhā hoti. Yathāha –

“Iddhiyoti dasa iddhiyo. Katamā dasa? Adhiṭṭhānā iddhi, vikubbanā iddhi, manomayā iddhi, ñānavipphārā iddhi, samādhivipphārā iddhi, ariyā iddhi, kammavipākajā iddhi, puññavato iddhi, vijjāmayā iddhi, tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhī’nti (paṭi. ma. 3.10).

Tāsaṃ idaṃ nānattaṃ – pakatiyā eko bahukaṃ āvajjeti, sataṃ vā sahasaṃ vā āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti “bahuko homī”ti (paṭi. ma. 3.10) evaṃ vibhajitvā dassitā iddhi adhiṭṭhānavasena nippannattā **adhiṭṭhānā iddhi** nāma. Tassāyattho – abhiññāpādaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya sace sataṃ icchatī “sataṃ homi, sataṃ homi”ti kāmāvacaraparikkammacittēhi parikkammaṃ katvā puna abhiññāpādaṃ jhānaṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya puna āvajjitvā adhiṭṭhāti, adhiṭṭhānacittena saheva sataṃ hoti. Sahassādīsu eseva nayo.

Tattha pādakajjhānacittaṃ nimittārammaṇaṃ parikkammacittāni satārammaṇāni vā sahasādīsu

aññatarārammaṇāni vā, tāni ca kho vaṇṇavasena, no paṇṇattivāsena. Adhiṭṭhānacittampi saṭārammaṇameva, taṃ pana appanācittaṃ viya gotrabhuanantarammeva uppajjati rūpāvacaracatutthajhānikam. So pana pakativāṇṇam vijahitvā kumāravaṇṇam vā dasseti nāgavaṇṇam vā dasseti. Supaṇṇavaṇṇam vā...pe... vividhampi senābyūham vā dasseti (paṭi. ma. 3.13) evaṃ āgatā iddhi pakativāṇṇavijahanavikāravasena pavattatā **vikubbaniddhi** nāma.

“Idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriya”nti (paṭi. ma. 3.14) iminā nayena āgatā iddhi sarīrasseva abbhantare aññassa manomayassa sarīrassa nipphattivāsena pavattatā **manomayiddhi** nāma.

Ñāṇuppattito pubbe vā pacchā vā taṅkhaṇe vā tena attabhāvena paṭilabhitabbaarahattañāṇubhāvena nibbatto viseso **ñāṇavipphāro iddhi** nāma. Āyasmato bākulassa ca āyasmato saṃkiccassa ca ñāṇavipphārā iddhi, tesam vatthu cettha kathetabbaṃ (a. ni. aṭṭha. 1.1.226).

Samādhito pubbe vā pacchā vā taṅkhaṇe vā samathānubhāvena nibbatto viseso **samādhivipphārā iddhi** nāma. Āyasmato sārīputtassa samādhivipphārā iddhi (udā. 34), āyasmato sañjīvassa samādhivipphārā iddhi (ma. ni. 1.507), āyasmato khāṇuḥkoṇḍaññaṃ samādhivipphārā iddhi (dha. pa. aṭṭha. 1.khāṇuḥkoṇḍaññatheravattu), uttarāya upāsikāya samādhivipphārā iddhi (dha. pa. aṭṭha. 2.uttarūpāsikāvattu; a. ni. aṭṭha. 1.1.262), sāmāvatīyā upāsikāya samādhivipphārā iddhīti (dha. pa. aṭṭha. 1.sāmāvatīvattu; a. ni. aṭṭha. 1.1.260-261) tesam vatthūnettha kathetabbāni, ganthavitthāradosaparihāratthaṃ pana mayā na vitthāritāni.

Katamā ariyā iddhi? Idha bhikkhu sace ākaṅkhati “paṭikkūle appaṭikkūlasaññī vihareyya”nti appaṭikkūlasaññī tattha viharati, sace ākaṅkhati “appaṭikkūle paṭikkūlasaññī vihareyya”nti paṭikkūlasaññī tattha viharati...pe... upekkhako tattha viharati sato sampajānoti (paṭi. ma. 3.17). Ayañhi cetovasippattānaṃ ariyānaṃyeva sambhavato **ariyā iddhi** nāma.

Katamā kammavipākajā iddhi? Sabbesaṃ pakkhīnaṃ sabbesaṃ devānaṃ paṭhamakappikānaṃ manussānaṃ ekaccānaṃ vinipātīkānaṃ vehāsagamanādikā **kammavipākajā iddhi** nāma. Katamā puññavato iddhi? Rājā cakkavattī vehāsaṃ gacchati saddhiṃ caturaṅginīyā senāya. Jaṭilakassa gahapatissa asītihattho suvaṇṇapabbato nibbatti. Ayaṃ **puññavato iddhi** nāma. Ghosakassa gahapatino (dha. pa. aṭṭha. 1.kumbhaghosakasetṭhivattu) sattu sūttānesu māraṇatthāya upakkame katēpi arogabhāvo **puññavato iddhi**. Meṇḍakasetṭhissa (dha. pa. aṭṭha. 2.meṇḍakasetṭhivattu) aṭṭhakarīsamatte padese sattaratanaṃyānaṃ meṇḍakānaṃ pātubhāvo **puññavato iddhi**.

Katamā vijjāmayā iddhi? Vijjādhārā vijjāṃ parijappitvā vehāsaṃ gacchanti, ākāse antalikkhe hatthimpi dassenti...pe... vividhampi senābyūham dassenti (paṭi. ma. 3.18). Ādinayappavattā **vijjāmayā iddhi** nāma. Taṃ taṃ kammaṃ katvā nibbatto viseso ‘sammāpayogapaccayā ijghanatṭhena iddhī’ti ayaṃ **tattha tattha sammāpayogapaccayā ijghanatṭhena iddhi** nāma. Imissā dasavidhāya iddhiyā balaṃ iddhibalaṃ nāma, idaṃ mayhaṃ iddhibalaṃ na jānantīti attho (visuddhi. 2.375 ādayo).

Paññābalanti sabbalokiyalokuttaraguṇavisesadāyakaṃ arahattamaggapaññābalaṃ adhippetam, tampi ete na jānanti. Keci “channaṃ asādhāraṇañāṇāmetam adhivacanaṃ paññābala”nti vadanti. **Buddhabalanti** ettha buddhabalaṃ nāma buddhānubhāvo, dasabalaññāni vā. Tattha dasabalaññāni nāma ṭhānāṭṭhānañānaṃ, atītānāgatapaccuppannakammavipākajānanañānaṃ, sabbatthagāminipaṭipadāñānaṃ, anekadhātunādhātulokajānanañānaṃ, nānādhimuttikañānaṃ, āsayānusayañānaṃ, jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānesu yathābhūtañānaṃ, pubbenivāsānussatiñānaṃ, cutūpapātañānaṃ, āsavakkhayañānanti imāni dasa. Imesaṃ dasannaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ buddhabalanti. **Edisanti** īdisaṃ, ayameva vā pāṭho.

Handāti vavassagatthe nipāto. **Ahanti** attānaṃ niddisati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yasmā panete mama

ñātakā buddhabalaṃ vā buddhaguṇe vā na jānanti, kevalaṃ attano moghajiṇṇabhāvaṃ nissāya mānavasena sabbalokajettḥasetḥhaṃ maṃ na vandanti. Tasmā tesam mānaketu atthi, taṃ bhañjitvā vandanatthaṃ buddhabalaṃ dasseyyanti vuttaṃ hoti. **Dassayissāmīti** dasseyyaṃ. “Dassessāmī”ti ca pāṭho, soyevattho. **Buddhabalanti** buddhānubhāvaṃ, buddhaññānavisesaṃ vā. **Anuttaranti** niruttaraṃ. **Caṅkamanti** caṅkamitabbatṭhānaṃ vuccati. **Māpayissāmīti** māpeyyaṃ. “Caṅkamaṇaṃ māpessāmī”ti ca pāṭho, soyevattho. **Nabheti** ākāse. **Sabbaratanamaṇḍitanti** sabbehi ratijananatṭhena ratanehi muttāmaṇi-veluriya-saṅkha-silā-pavāḷa-rajata-suvaṇṇa-masāragalla-lohitānkehi dasahi dasahi maṇḍito alaṅkato sabbaratanamaṇḍito, taṃ sabbaratanamaṇḍitaṃ. “Nabhe ratanamaṇḍita”nti paṭhanti keci.

Athevaṃ bhagavatā cintitamatte dasasahassacakkavālavāsino bhummādayo devā pamuditahadayā sādhuḷāmadamsu. Tamatthaṃ pakāsentehi saṅgītikārakehi –

6. “Bhummā mahārājikā tāvatimsā, yāmā ca devā tusitā ca nimmitā;
Paranimmitā yepi ca brahmakāyikā, ānanditā vipulamakaṃsu ghosa”nti. –

Ādigāthāyo ṭhapitāti veditabbā.

Tattha **bhummāti** bhummatṭhā, pāsānapabbatavanarukkḥādīsu ṭhitā. **Mahārājikāti** mahārājapakkhikā. Bhummatṭhānaṃ devatānaṃ saddaṃ sutvā ākāsaṭṭhakadevatā, tato abbhavalāhakā devatā, tato unḥavalāhakā devatā, tato sītavalāhakā devatā, tato vassavalāhakā devatā, tato vātavalāhakā devatā, tato cattāro mahārājāno, tato tāvatimsā, tato yāmā, tato tusitā, tato nimmānaratī, tato paranimmitavasavattī, tato brahmakāyikā, tato brahmapurohitā, tato mahābrahmāno, tato parittābhā, tato appamāṇābhā, tato ābhassarā, tato parittasubhā, tato appamāṇasubhā, tato subhakiṇhā, tato vehapphalā, tato avihā, tato atappā, tato sudassā, tato sudassī, tato akaniṭṭhā devatā saddaṃ sutvā mahantaṃ saddaṃ akaṃsu. Asaññino ca arūpāvacaarasatte ca ṭhapetvā sotāyatanapavattiṭṭhāne sabbe devamanussanāgādayo pītivasaṃ gatahadayā ukkuṭṭhisaddamakāṃsūti attho. **Ānanditāti** pamuditahadayā, sañjātapītisomanassā hutvāti attho. **Vipulanti** puthulaṃ.

Atha sathā cintitasamanantaramēva odātakasiṇasamāpattim samāpajjitvā – “dasasu cakkavālasahassesu āloko hotū”ti adhiṭṭhāsi. Tena adhiṭṭhānacittena saheva āloko ahosi pathavito paṭṭhāya yāva akaniṭṭhabhavanā. Tena vuttaṃ –

7. “Obhāsītā ca pathavī sadevakā, puthū ca lokantarikā asaṃvutā;
Tamo ca tibbo vihato tadā ahu, disvāna accherakaṃ pāṭihira”nti.

Tattha **obhāsītāti** pakāsītā. **Pathavīti** etthāyaṃ pathavī catubbidhā – kakkhaḷapathavī, sasambhārapathavī, nimittapathavī, sammutipathavīti. Tāsu “katamā cāvuso, ajjhattikā pathavīdhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigata”ntiādīsu (vibha. 173) vuttā ayaṃ **kakkhaḷapathavī** nāma. “Yo pana bhikkhu pathaviṃ khaṇeyya vā khaṇāpeyya vā”tiādīsu (pāci. 85) vuttā sasambhārapathavī, ye ca kesādayo vīsati koṭṭhāsā, ayolohādayo ca bāhirā; sāpi vaṇṇādīhi sambhārehi saddhiṃ pathavīti **sasambhārapathavī** nāma. “Pathavīkasiṇameko sañjānātī”tiādīsu (dī. ni. 3.360) **nimittapathavī** “ārammaṇapathavī”tipi vuccati. Pathavīkasiṇajhānalābhī devaloke nibbatto āgamanavasena “pathavīdevo”ti nāmaṃ labhati. Vuttañhetam – “āpo ca devā pathavī”tiādīsu (dī. ni. 2.340) ayaṃ **sammutipathavī**, paññattipathavī nāmāti veditabbā. Idha pana sasambhārapathavī adhippetā (ma. ni. aṭṭha. 1.2 pathavīvāraṇṇanā).

Sadevakāti sadevalokā. “Sadevatā”tipi pāṭho atthi ce sundarataraṃ, sadevako manussaloko obhāsītoti attho. **Puthūti** bahū. **Lokantarikāti** asurakāyanarakānametaṃ adhivacanaṃ, tā pana tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antarā ekā lokantarikā hoti, tiṇṇaṃ sakaṭacakkānaṃ aññamaññaṃ āhacca ṭhitānaṃ majjhe okāso viya ekeko lokantarikanirayo, parimāṇato aṭṭhajojanasahasso hoti. **Asaṃvutāti** heṭṭhā appatiṭṭhā. **Tamo cāti** andhakāro. **Tibboti** bahalo ghano. Candimasūriyālokābhāvato niccandhakārova hoti.

Vihatoti viddhasto. **Tadāti** yadā pana bhagavā sattesu kāruññataṃ paṭicca pāṭihāriyakaraṇatthaṃ ālokaṃ phari, tadā so tamo tibbo lokantarikāsu ṭhito, vihato viddhasto ahoṣīti attho.

Accherakanti accharāpaharaṇayoggaṃ, vimhayavasena aṅgulīhi paharaṇayogganti attho.

Pāṭihīranti paṭipakkhaharaṇato pāṭihīraṃ. Paṭiharati sattānaṃ diṭṭhimānopagatāni cittānīti vā pāṭihīraṃ, appasannānaṃ sattānaṃ pasādaṃ paṭiāharatīti vā pāṭihīraṃ. “Pāṭihera”’ntipi pāṭho, soyevattho. Ettha ālokavidhānavisesassettaṃ adhivacanaṃ. **Disvāna accherakaṃ pāṭihīranti** ettha devā ca manussā ca lokantarikāsu nibbattasattāpi ca taṃ bhagavato pāṭihīriyaṃ disvā paramappītisomanassaṃ agamaṃsūti idaṃ vacanaṃ āharitvā attho daṭṭhabbo, itarathā na pubbena vā paraṃ, na parena vā pubbaṃ yujjati.

Idāni na kevalaṃ manussalokesuyeva āloko atthi, sabbattha tividhepi saṅkhārasattokāsasāṅkhāte loke ālokoyevāti dassanattthaṃ –

8. “Sadevagandhabbamanussarakkhase,
Ābhā uḷārā vipulā ajāyatha;
Imasmiṃ loke parasmīṅcobhayasmiṃ,
Adho ca uddhaṃ tiriyañca vitthata”’nti. – ayaṃ gāthā vuttā;

Tattha **devāti** sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti sabbepi devā idha saṅgahitā. Devā ca gandhabbā ca manussā ca rakkhasā ca devagandhabbamanussarakkhasā. Saha devagandhabbamanussarakkhasehīti **sadevagandhabbamanussarakkhaso**. Ko pana so? Loko, tasmīṃ sadevagandhabbamanussarakkhase loke. **Ābhāti** āloko. **Uḷārāti** etthāyaṃ uḷāra-saddo madhuraṣṭṭhaviḷādisu dissati. Tathā hesa “uḷārāni khādanīyabhojanīyāni khādanti bhuñjantī”’tiādīsu (ma. ni. 1.366) madhura dissati. “Uḷārāya kho pana bhavaṃ vacchāyano pasamaṃsāya samaṇaṃ gotamaṃ pasamaṃsati”’tiādīsu (ma. ni. 1.288) ṣeṭṭhe. “Atikkamma devānaṃ devānubhāvaṃ appamaṇo uḷāro obhāso”’tiādīsu (dī. ni. 2.32; ma. ni. 3.201) vipule. Svāyaṃ idha ṣeṭṭhe daṭṭhabbo (dī. ni. aṭṭha. 3.142; vi. va. aṭṭha. 1). **Vipulāti** appamaṇā. **Ajāyathāti** uppajji udapādi pavattittha. **Imasmiṃ loke parasmīṅcāti** imasmiṃ manussaloke ca parasmīṃ devaloke cāti attho. **Ubbhayasmiṃ** tadubhayasmiṃ, ajjhatabhiddhādīsu viya daṭṭhabbaṃ. **Adho cāti** avīciādīsu nirayesu. **Uddhanti** bhavaggatopi uddhaṃ ajaṭākāsepi. **Tiriyañcāti** tiriyaṭopi dasasu cakkavāḷasahassee. **Vitthatanti** viṣaṭaṃ. Andhakāraṃ vidhamitvā vuttappakāraṃ lokañca padesañca ajjhottharitvā ābhā pavattitthāti attho. Atha vā **tiriyañca vitthatanti** tiriyaṭo vitthataṃ mahantaṃ, appamaṇaṃ padesaṃ ābhā pharitvā aṭṭhāsīti attho.

Atha bhagavā dasasahassacakkavāḷesu ālokapharaṇaṃ katvā abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya āvajjitvā adhiṭṭhānacittena ākāsamabbhuggantvā tesāṃ ñātīnaṃ sīsesu pādapaṃsuṃ okiramaṇo viya mahatīyā devamanussaparīsāya majjhe yamakapāṭihīriyaṃ dasseti. Taṃ pana pālito evaṃ veditabbaṃ (paṭi. ma. 1.116) –

“Katamaṃ tathāgatassa yamakapāṭihīre ñāṇaṃ? Idha tathāgato yamakapāṭihīraṃ karoti asādhāraṇaṃ sāvakehi uparimakāyato aggikkhandho pavattati, heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattati. Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati...pe... puratthimakāyato aggikkhandho pavattati, pacchimakāyato udakadhārā pavattati. Pacchimakāyato aggikkhandho pavattati, puratthimakāyato udakadhārā pavattati...pe... dakkhiṇaakkhito aggikkhandho pavattati, vāmaakkhito udakadhārā pavattati. Vāmaakkhito aggikkhandho pavattati, dakkhiṇaakkhito udakadhārā pavattati...pe... dakkhiṇakaṇṇasotato aggikkhandho pavattati, vāmakaṇṇasotato udakadhārā pavattati. Vāmakaṇṇasotato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇakaṇṇasotato udakadhārā pavattati...pe... dakkhiṇanāsikāsotato aggikkhandho pavattati, vāmanāsikāsotato udakadhārā pavattati. Vāmanāsikāsotato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇanāsikāsotato udakadhārā pavattati...pe... dakkhiṇaṃsakūṭato aggikkhandho pavattati, vāmaṃsakūṭato udakadhārā pavattati. Vāmaṃsakūṭato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇaṃsakūṭato udakadhārā pavattati...pe... dakkhiṇahatthato aggikkhandho pavattati,

vāmahatthato udakadhārā pavattati. Vāmahatthato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇahatthato udakadhārā pavattati...pe... dakkhiṇapassato aggikkhandho pavattati, vāmapassato udakadhārā pavattati. Vāmapassato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇapassato udakadhārā pavattati...pe... dakkhiṇapādato aggikkhandho pavattati, vāmapādato udakadhārā pavattati. Vāmapādato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇapādato udakadhārā pavattati...pe... aṅgulaṅgulehi aggikkhandho pavattati, aṅgulantarikāhi udakadhārā pavattati. Aṅgulantarikāhi aggikkhandho pavattati, aṅgulaṅgulehi udakadhārā pavattati...pe... ekekalomato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattati. Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati – channaṃ vaṇṇānaṃ nīlānaṃ pītakānaṃ lohitaṅkaṇaṃ odātānaṃ mañjīṭṭhānaṃ pabhassarānaṃ.

“Bhagavā caṅkamati, nimmito tiṭṭhati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Bhagavā tiṭṭhati, nimmito caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Bhagavā nisīdati, nimmito caṅkamati vā tiṭṭhati vā seyyaṃ vā kappeti. Bhagavā seyyaṃ kappeti, nimmito caṅkamati vā tiṭṭhati vā nisīdati vā. Nimmito caṅkamati, bhagavā tiṭṭhati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Nimmito tiṭṭhati, bhagavā caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Nimmito nisīdati, bhagavā caṅkamati vā tiṭṭhati vā seyyaṃ vā kappeti. Nimmito seyyaṃ kappeti, bhagavā caṅkamati vā tiṭṭhati vā nisīdati vā, idaṃ tathāgatassa yamakapāṭihīre ñāṇanti veditabbaṃ”.

Tassa pana bhagavato tejokasiṇasamāpattivasena uparimakāyato aggikkhandho pavattati. Āpokasiṇasamāpattivasena heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattatīti puna udakadhārāya pavattatṭhānato aggikkhandho pavattati, aggikkhandhassa pavattatṭhānato udakadhārā pavattatīti dassetuṃ, “heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattatī”ti vuttanti veditabbā. Eseva nayo sesapadesupī. Aggikkhandho panettha udakadhārāya asammissova ahoṣi. Tathā udakadhārā aggikkhandhena. Rasmīsu pana dutiyā dutiyā rasmi purimāya purimāya yamakā viya ekakkhaṇe pavattati. Dvinnaṅca cittānaṃ ekakkhaṇe pavatti nāma natthi, buddhānaṃ pana bhavaṅgaparivāsassa lahukatāya pañcahākārehi ciṅṇavasitāya etā rasmiyo ekakkhaṇe viya pavattanti, tassā pana rasmiyā āvajjanaparikkammādhīṭṭhānāni viṣumyeva. Nīlarasmiatthāya hi bhagavā nīlakasiṇaṃ samāpajjati. Pītarasmiādīnaṃ atthāya pītakasiṇādīni samāpajjati.

Evam bhagavato yamakapāṭihīre kayiramāne sakalassāpi dasasahassacakkavāḷassa alaṅkāraṅkaṇakālo viya ahoṣi. Tena vuttaṃ –

9. “Sattuttamo anadhivaro vināyako, satthā ahū devamanussapūjito;
Mahānubhāvo satapuññalakkhaṇo, dassesi accherakaṃ pāṭihīra”nti.

Tattha **sattuttamoti** attano silādīhi guṇehi sabbesu sattesu uttamo pavaro seṭṭhoti sattuttamo, sattānaṃ vā uttamo sattuttamo. **Sattanti** hi ñāṇassa nāmaṃ, tena dasabalacatuvesārajjaasādhāraṇaṅṅaṇasaṅkhātena sattena seṭṭho uttamoti sattuttamo, samānādhikaraṇavasena satto uttamoti vā sattuttamo. Yadi evaṃ “uttamasatto”ti vattabbaṃ uttama-saddassa pubbanipāṭapāṭhato. Na panesa bhedo aniyamato bahulavacanato ca naruttamapurisuttamanaravarādi-saddā viya daṭṭhabbo. Atha vā sattaṃ uttamaṃ yassa so sattuttamo, idhāpi ca uttama-saddassa pubbanipāto bhavati. Uttamasattoti viṣesanassa pubbanipāṭapāṭhato “cittagū paddhagū”ti ettha viyāti nāyaṃ doso. Ubhayavisesanato vā āhitaggiādipāṭho viya daṭṭhabbo. **Vināyakoti** bahūhi vinayanūpāyehi satte vineti dametīti vināyako. **Satthāti** diṭṭhadhammikasamparāyikatthehi yathārahaṃ satte anusāsati satthā. **Ahūti** ahoṣi. **Devamanussapūjitoti** dibbehi pañcakāmaguṇehi dibbanti kīḷantīti devā. Manassa ussannattā manussā, devā ca manussā ca devamanussā, devamanussehi pūjito devamanussapūjito. Pupphādipūjāya ca paccayapūjāya ca pūjito, apacitoti attho. Kasmā pana devamanussānameva gahaṇaṃ kataṃ, nanu bhagavā tiracchānagatehipi āravāḷakāḷāpalāladhanapālapālileyakanāgādīhi sātāgirāḷavakahemavatasūcilomakharalomayakkhādīhi vinipātagatehipi pūjito yevāti? Saccamevetam,

ukkattḥaparicchedavasena sabbapuggalaparicchedavasena cetam vuttanti veditabam.

Mahānubhāvoti mahatā buddhānubhāvena samannāgato. **Satapuññalakkhaṇoti** anantesu cakkavālesu sabbe sattā ekekaṃ puññakammaṃ satakkhattuṃ kareyyuṃ ettakehi janehi katakammaṃ bodhisatto sayameva ekako sataguṇaṃ katvā nibbato. Tasmā “satapuññalakkhaṇo”ti vuccati. Keci pana “satena satena puññakammaṃ nibbattaekelakkhaṇo”ti vadanti. “Evaṃ sante yo koci buddho bhavēyyā”ti taṃ aṭṭhakathāsu paṭikkhittaṃ. **Dassesīti** sabbesaṃ devamanussānaṃ ativimhayakaraṃ yamakapāṭihāriyaṃ dassesi.

Atha satthā ākāse pāṭihāriyaṃ katvā mahājanassa cittācāraṃ oloketvā tassa ajjhāsayanukūlaṃ dhammakathaṃ caṅkamanto kathetukāmo ākāse dasasahassacakkavāḷavittathaṃ sabbaratanamayaṃ ratanacaṅkamaṃ māpesi. Tena vuttaṃ –

10. “So yācito devavarena cakkhumā, atthaṃ samekkhitvā tadā naruttamo;
Caṅkamaṃ māpayi lokanāyako, suniṭṭhitaṃ sabbaratananimmita”nti.

Tattha **soti** so satthā. **Yācitoti** paṭhamameva aṭṭhame sattāhe dhammadesanāya yācitoti attho.

Devavarenāti sahapatibrahmunā. **Cakkhumāti** ettha cakkhatīti cakkhu, samavisamaṃ vibhāvayaṭīti attho. Taṃ pana cakkhu duvidhaṃ – ñāṇacakkhu, maṃsacakkhūti. Tattha ñāṇacakkhu pañcavidhaṃ – buddhacakkhu, dhammacakkhu, samantacakkhu, dibbacakkhu, paññācakkhūti. Tesu **buddhacakkhu** nāma āsayānusayañāṇaṇceva indriyaparopariyattañāṇaṇca, yaṃ “buddhacakkhunā lokaṃ volokento”ti (dī. ni. 2.69; ma. ni. 1.283; 2.339; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 9) āgataṃ. **Dhammacakkhu** nāma heṭṭhimā tayo maggā tīṇi ca phalāni, yaṃ “virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi”ti (dī. ni. 1.355; saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 16; paṭi. ma. 2.30) āgataṃ. **Samantacakkhu** nāma sabbaññutaññāṇaṃ, yaṃ “tathūpamaṃ dhammamayaṃ, sumedha, pāsādamāruyha samantacakkhū”ti (dī. ni. 2.70; ma. ni. 1.282; 2.338; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 8) āgataṃ. **Dibbacakkhu** nāma ālokaḷaḍḍhanena uppannābhiññācittena sampayuttañāṇaṃ, yaṃ “dibbena cakkhunā visuddhenā”ti (ma. ni. 1.148, 284, 385, 432; 2.341; 3.82, 261; mahāva. 10) āgataṃ. **Paññācakkhu** nāma “cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi”ti (saṃ. ni. 5.1082; mahāva. 15; kathā. 405; paṭi. ma. 2.30) ettha pubbenivāsādiñāṇaṃ paññācakkhūti āgataṃ.

Maṃsacakkhu nāma “cakkhuṇca paṭicca rūpe cā”ti (ma. ni. 1.204, 400; 3.421, 425-426; saṃ. ni. 2.43; 4.60; kathā. 465, 467) ettha pasādamaṃsacakkhu vuttaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.213). Taṃ pana duvidhaṃ – sasambhāracakkhu pasādacakkhūti. Tesu yvāyaṃ akkhikūpake akkhipattakehi parivārito maṃsapinḍo yattha catasso dhātuyo vaṇṇagandharasoja sambhavo jīvitaṃ bhāvo cakkhupasādo kāyapasādoti saṅkhepato terasa sambhārā honti. Vitthārato pana sambhavamānāni catusamuṭṭhānāni chattiṃsa jīvitaṃ bhāvo cakkhupasādo kāyapasādoti ime kammasamuṭṭhānā cattāro cāti sasambhārā honti, idaṃ **sasambhāracakkhu** nāma. Yaṃ pana setamaṇḍalaparicchinnena kaṇhamaṇḍalena parivārite diṭṭhamaṇḍale sanniviṭṭhaṃ rūpadassanasamatthaṃ pasādamaṃtaṃ, idaṃ **pasādacakkhu** nāma. Sabbāni panetāni ekavidhāni aniccato saṅkhatato, duvidhāni sāsavānāsavato lokiyalokuttarato, tividhāni bhūmito upādiṇṇattikato, catubbidhāni ekantaparittaappamāṇāniyatārammaṇato, pañcavidhāni rūpanibbānārūpasabbārammaṇānārammaṇavasena, chabbidhāni honti buddhacakkhādivasena. Icevametāni vuttappakārāni cakkhūni assa bhagavato santīti bhagavā **cakkhumāti** vuccati. **Atthaṃ samekkhitvāti** caṅkamaṃ māpetvā, dhammadesanānimittaṃ devamanussānaṃ hitatthaṃ upaparikkhitvā upadhāretvāti adhippāyo. **Māpayīti** māpesi. **Lokanāyakoti** saggamokkhābhimukhaṃ lokaṃ nayatīti lokanāyako. **Suniṭṭhitaṃ** suṭṭhu niṭṭhitaṃ, pariyositaṃ attho. **Sabbaratananimmitaṃ** dasavidharatanamayaṃ.

Idāni bhagavato tividhapāṭihāriyasampattidassanatthaṃ –

11. “Iddhī ca ādesanānusāsānī, tipāṭihīre bhagavā vasī ahu;
Caṅkamaṃ māpayi lokanāyako, suniṭṭhitaṃ sabbaratananimmita”nti. – vuttaṃ;

Tattha **iddhī** iddhividham iddhipāṭihāriyaṃ nāma. Taṃ pana ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hotītiadinayappavattaṃ (dī. ni. 1.239; ma. ni. 1.147; paṭi. ma. 3.10). **Ādesanā**ti parassa cittācāraṃ ṅatvā kathanāṃ ādesanāpāṭihāriyaṃ, taṃ sāvakaṇaṅca buddhānaṅca satatadhammadesanā. **Anusāsanā**ti anusāsanipāṭihāriyaṃ, tassa tassa ajjhāsayaṇukūlamovādoti attho. Iti etāni tīṇi pāṭihāriyāni. Tattha iddhipāṭihāriyena anusāsanipāṭihāriyaṃ mahāmoggallānassa āciṇṇaṃ, ādesanāpāṭihāriyena anusāsanipāṭihāriyaṃ dhammasenāpatissa, anusāsanipāṭihāriyaṃ pana buddhānaṃ satatadhammadesanā. **Tipāṭihī**reti etesu tīsu pāṭihāriyesūti attho. **Bhagavā**ti idaṃ guṇavisitṭhasattuttamagarugārāvādhivacanaṃ. Vuttaṅhetam porāṇehi –

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
Garugāravayutto so, bhagavā tena vuccatī”ti. (visuddhi. 1.142; ma. ni. aṭṭha.
1.mūlapariyāyasuttavaṇṇanā; pārā. aṭṭha. 1.1 veraṅjakaṇḍavaṇṇanā; itivu. aṭṭha.
nidānavāṇṇanā; mahāni. aṭṭha. 50);

Vasīti etasmim tividhepi pāṭihāriye vasipatto, ciṇṇavasīti attho. **Vasiyo** nāma pañca vasiyo – āvajjanasamāpajjanaadhittānavuṭṭhānapaccavekkhaṇasaṅkhātā. Tatra yaṃ yaṃ jhānaṃ yathicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ āvajjati āvajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti sīghaṃ āvajjetuṃ samatthātā **āvajjanavasī** nāma. Tathā yaṃ yaṃ jhānaṃ yathicchakaṃ...pe... samāpajjati samāpajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti sīghaṃ samāpajjanasamatthātā **samāpajjanavasī** nāma. Dīghaṃ kālaṃ ṭhapetuṃ samatthātā **adhittānavasī** nāma. Tatheva lahuṃ vuṭṭhātuṃ samatthātā **vuṭṭhānavasī** nāma. **Paccavekkhaṇavasī** pana paccavekkhaṇajavanāneva honti tāni āvajjanānantarāneva hutvā uppajjantīti āvajjanavasīyā eva vuttāni. Iti imāsu pañcasu vasīsu ciṇṇavasitā vasī nāma hoti. Tena vuttaṃ – “tipāṭihīre bhagavā vasī ahū”ti.

Idāni tassa ratanacaṅkamassa nimmitavidhānassa dassanatthaṃ –

12. “Dasasahassīlokadhātuyā, sinerupabbatuttame;
Thambheva dassesi paṭipāṭiyā, caṅkame ratanāmāye”ti. – ādigāthāyo vuttā;

Tattha **dasasahassīlokadhātuyā**ti dasasu cakkavālasahassesu. **Sinerupabbatuttameti** mahāmerusaṅkhāte seṭṭhapabbate. **Thambhevā**ti thambhe viya dasacakkavālasahassesu ye sinerupabbatā, te paṭipāṭiyā ṭhite suvaṇṇathambhe viya katvā tesam upari caṅkamaṃ māpetvā dassesīti attho. **Ratanāmāyeti** ratanamāye.

13. **Dasasahassī atikkammā**ti ratanacaṅkamaṃ pana bhagavā māpento tassa ekaṃ koṭiṃ sabbapariyantaṃ pācīnacakkavālamukhavaṭṭiṃ ekaṃ koṭiṃ pacchimacakkavālamukhavaṭṭiṃ atikkamitvā ṭhitam katvā māpesi. Tena vuttaṃ –

“Dasasahassī atikkamma, caṅkamaṃ māpayī jino;
Sabbasoṇṇamayā passe, caṅkame ratanāmāye”ti.

Tattha **jino**ti kilesārijayanato jino. **Sabbasoṇṇamayā passeti** tassa pana evaṃ nimmitassa caṅkamassa ubhayapassesu suvaṇṇamayā paramaramaṇiyā mariyādabhūmi ahosi, majjhe maṇimayāti adhippāyo.

14. **Tulāsaṅghātā**ti tulāyugaḷā, tā nānāratanamayāti veditabbā. **Anuvaggā**ti anurūpā. **Sovaṇṇaphalakatthā**ti sovaṇṇamayehi phalakehi atthātā, tulāsaṅghātānaṃ upari suvaṇṇamayō padaracchadoti attho. **Vedikā sabbasoṇṇā**ti vedikā pana sabbāpi suvaṇṇamayā, yā panesā caṅkamanaparikkhepavedikā, sā ekāva aññehi ratanehi asammissāti attho. **Dubhato passesu nimmitā**ti ubhosu passesu nimmitā. **Da**-kāro padasandhikaro.

15. Maṇimuttāvālukākiṇṇāti maṇimuttāmayavālukākiṇṇā. Atha vā maṇayo ca muttā ca vālukā ca maṇimuttāvālukā. Tāhi maṇimuttāvālukāhi ākiṇṇā santhatāti maṇimuttāvālukākiṇṇā. **Nimmitoti** iminākārena nimmito kato. **Ratanāmayoti** sabbaratanamayo, caṅkamoti attho. **Obhāseti disā sabbāti** sabbāpi dasa disā obhāseti pakāseti. **Sataramsīvāti** sahasaramsiādicco viya. **Uggatoti** udito. Yathā pana abhuggato sahasaramsi sabbāpi dasa disā obhāseti, evameva esopi sabbaratanamayo caṅkamo obhāsetīti attho.

Idāni pana niṭṭhite caṅkame tattha bhagavato pavattidassanattam –

16. “Tasmiṃ caṅkamane dhīro, dvattiṃsavaralakkhaṇo;
Virocamāno sambuddho, caṅkame caṅkamī jino.
17. “Dibbaṃ mandāravam pupphaṃ, padumaṃ pārichattakaṃ;
Caṅkamane okiranti, sabbe devā samāgatā.
18. “Passanti taṃ devasaṅghā, dasasahassī pamoditā;
Namassamānā nipatanti, tuṭṭhahaṭṭhā pamoditā”ti. – gāthāyo vuttā;

Tattha **dhīro**ti dhitiyutto. **Dvattiṃsavaralakkhaṇoti** suppatiṭṭhitapādatalādīhi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatoti attho. **Dibbanti** devaloke bhavaṃ jātaṃ dibbaṃ. **Pārichattakanti** devānaṃ tāvatimsānaṃ koviḷārarukkhaṃ nissandena samantā yojanasataparimāṇo paramadassanīyo pāricchattakarukkho nibbatti. Yasmiṃ pupphite sakalaṃ devanagaraṃ ekasurabhigandhavāsitaṃ hoti, tassa kusumareṇuokiṇṇāni navakanakavimānāni piṅjarāni hutvā khāyanti. Imassa pana pāricchattakarukkhaṃ pupphaṅca pāricchattakanti vuttaṃ. **Caṅkame okirantīti** tasmiṃ ratanacaṅkame avakiranti, tena vuttappakārena pupphena tasmiṃ caṅkame caṅkamamānaṃ bhagavantaṃ pūjentīti attho. **Sabbe devāti** kāmāvacaradevādayo devā. Tenāha “passanti taṃ devasaṅghā”ti. Taṃ bhagavantaṃ ratanacaṅkamane caṅkamantaṃ sakesu ālayesupi passantīti attho. **Dasasahassīti** bhummatthe paccattavacanāṃ, dasasahassiyāṃ devasaṅghā taṃ passantīti attho. **Pamoditāti** pamuditā. **Nipatantīti** sannipatanti. **Tuṭṭhahaṭṭhāti** pītivasena tuṭṭhahaṭṭhā. **Pamoditāti** idāni vattabbehi tāvatimsādidevehi saddhinti sambandho daṭṭhabbo, itarathā punaruttidosato na muccati. Atha vā pamoditā taṃ bhagavantaṃ passanti, tuṭṭhahaṭṭhā pamoditā taṃ taṃ sannipatantīti attho.

Idāni ye passimsu ye sannipatimsu, te sarūpato dassetaṃ –

19. “Tāvatimsā ca yāmā ca, tusitā cāpi devatā;
Nimmānaratino devā, ye devā vasavattino;
Udagacittā sumanā, passanti lokanāyakaṃ.
20. “Sadevagandhabbamanussarakkhasā, nāgā supaṇṇā atha vāpi kinnarā;
Passanti taṃ lokahitānukampakaṃ, nabheva accuggatacandamaṇḍalaṃ.
21. “Ābhassarā subhakiṇṇā, vehapphalā akaniṭṭhā ca devatā;
Susuddhasukkavathavasanā, tiṭṭhanti pañjalīkatā.
22. “Muñcanti pupphaṃ pana pañcavaṇṇikaṃ, mandāravam candanacuṇṇamissitaṃ;
Bhamenti celāni ca ambare tadā, aho jino lokahitānukampako”ti. –

Imā gāthāyo vuttā.

Tattha **udaggacittāti** pītisomanassavasena udaggacittā. **Sumanāti** udaggacittattā eva sumanā. **Lokahitānukampakanti** lokahitaṅca lokānukampakaṅca. Lokahitena vā anukampakaṃ

lokahitānukampakaṃ. **Nabheva accuggatacandamaṇḍalanti** ettha ākāse abhinavoditaṃ paripuṇṇaṃ sabbopaddavavinimuttaṃ saradasamaye candamaṇḍalaṃ viya buddhasiriyā virocamaṇaṃ nayanānandakaraṃ passantīti attho.

Ābhassarāti ukkaṭṭhaparicchedavasena vuttaṃ.

Parittābhaappamāṇābhābhassarāparittamajjhimaṇḍalābhedenā dutiyajjhānenābhiniḥḥattā sabbeva gahitāti veditabbā. **Subhakiṇhāti** idaṃ ukkaṭṭhaparicchedavaseneva vuttaṃ, tasmā parittasubhaappamāṇasubhasubhakiṇhāparittādibhedena tatiyajjhānenā nibbattā sabbeva gahitāti veditabbā. **Vehapphalāti** vipulā phalāti vehapphalā. Te catutthajjhānanibbattā asaṅṅasattehi ekatalavāsino. Heṭṭhā pana paṭhamajjhānanibbattā brahmakāyikādayo dassitā. Tasmā idha na dassitā. Cakkhusotānamabhāvato asaṅṅasattā ca arūpino ca idha na uddiṭṭhā. **Akaniṭṭhā ca devatāti** idhāpi ukkaṭṭhaparicchedavaseneva vuttaṃ. Tasmā avihātappasudassāsudassiakaniṭṭhasaṅkhātā pañcapi suddhāvāsā gahitāti veditabbā. **Susuddhasukkavattavasanaṇṇāti** suṭṭhu suddhāni susuddhāni sukkāni odātāni. Susuddhāni sukkāni vattāni nivatthāni ceva pārutāni ca yehi te susuddhasukkavattavasanaṇṇā, paridahitaparissuddhapaṇḍaravattāti attho. “Susuddhasukkavasanaṇṇā”tipi pāṭho. **Pañjalikatāti** katapañjalikā kamalamakulasadisamaṃ añjalim sirasi katvā tiṭṭhanti.

Muñcantīti okiranti. **Pupphaṃ panāti** kusumaṃ pana. “Pupphāni vā”tipi pāṭho, vacanavipariyāso datṭhabbo, attho panassa soyeva. **Pañcavaṇṇikanti** pañcavaṇṇaṃ – nīlapītalohitodātamañjīṭṭhakavaṇṇavasena pañcavaṇṇaṃ. **Candanacuṇṇamissitanti** candanacuṇṇena missitaṃ. **Bhamenti celānīti** bhamayanti vattāni. **Aho jino lokahitānukampakoti** “aho jino lokahito aho ca lokahitānukampako aho kāruṇiko”ti evamāḍiṇi thutivacanāni uggirantā. Muñcanti pupphaṃ bhamayanti celānīti sambandho.

Idāni tehi payuttāni thutivacanāni dassetuṃ imā gāthāyo vuttā –

23. “Tuvaṃ sathā ca ketū ca, dhajo yūpo ca pāṇinaṃ;
Parāyano patitṭhā ca, dīpo ca dvīpaduttamo.
24. “Dasasahassīlokadhātuyā, devatāyo mahiddhikā;
Parivāretvā namassanti, tuṭṭhahaṭṭhā pamoditā.
25. “Devatā devakaṅṅā ca, pasannā tuṭṭhamānasā;
Pañcavaṇṇikapupphehi, pūjayanti narāsabhaṃ.
26. “Passanti taṃ devasaṅghā, pasannā tuṭṭhamānasā;
Pañcavaṇṇikapupphehi, pūjayanti narāsabhaṃ.
27. “Aho acchariyaṃ loke, abbhutaṃ lomahaṃsanaṃ;
Na medisamaṃ bhūtapubbaṃ, accheraṃ lomahaṃsanaṃ.
28. “Sakasakamhi bhavane, nisīditvāna devatā;
Hasanti tā mahāhasitaṃ, disvānaccherakaṃ nabhe.
29. “Ākāsaṭṭhā ca bhūmaṭṭhā, tiṇapanthanivāsino;
Katañjalī namassanti, tuṭṭhahaṭṭhā pamoditā.
30. “Yepi dīghāyukā nāgā, puñṇavanto mahiddhiko;
Pamoditā namassanti, pūjayanti naruttamaṃ.
31. “Saṅgītiyo pavattenti, ambare anilañjase;

Cammanaddhāni vādenti, disvānaccherakam nabhe.

32. “Saṅkhā ca paṇavā ceva, athopi diṇḍimā bahū;
Antalikkhasmiṃ vajjanti, disvānaccherakam nabhe.
33. “Abbhuto vata no ajja, uppajji lomahaṃsano;
Dhuvamatthasiddhiṃ labhāma, khaṇo no paṭipādito.
34. “Buddhoti tesam sutvāna, pīti uppajji tāvade;
Buddho buddhoti kathayantā, tiṭṭhanti pañjalikatā.
35. “Hiṅkārā sādhuḅkārā ca, ukkuṭṭhi sampahaṃsanam;
Pajā ca vividhā gagane, vattanti pañjalikatā.
36. “Gāyanti seḷenti ca vādayanti ca, bhujāni pothenti ca naccayanti ca;
Muñcanti puppham pana pañcavaṇṇikam, mandāravam candanacuṇṇamissitam.
37. “Yathā tuyham mahāvīra, pādesu cakkalakkhaṇam;
Dhajavajirapaṭākā, vaḍḍhamānankusācita’nti.

Tattha idhalokaparalokahitattam sāsati **sattā**. **Ketūti** ketuno apacitikātabbatthena ketu viyāti ketu. **Dhajoti** indadhajo samussayaṭṭhena dassaniyaṭṭhena ca tuvam dhajo viyāti dhajoti. Atha vā yathā hi loke yassa kassaci dhajam disvāva – “ayam dhajo itthannāmassā”ti dhajavā dhajīti paññāyati, evameva bhagavā paññānibbānādhigamāya bhagavantam disvāva nibbānādhigamo paññāyati. Tena vuttam – “**dhajo yūpo cā**”ti. **Kūḍadantasutte** vuttānam dānādiāsavakkhayañānapariyosānānam sabbayāgānam yajanatthāya samussito yūpo tuvanti attho. **Parāyanoti** paṭisaraṇam. **Paṭiṭṭhāti** yathā mahāpathavī sabbapāṇīnam ādhārabhāvena paṭiṭṭhā nissayabhūtā, evam tuvampi paṭiṭṭhābhūtā. **Dīpo cāti** padīpo. Yathā caturaṅge tamasi vattamānānam sattānam āropito padīpo rūpasandassano hoti. Evam avijjandhakāre vattamānānam sattānam paramatthasandassano padīpo tuvanti attho. Atha vā mahāsamudde bhinnānāvānam sattānam samuddadīpo yathā paṭiṭṭhā hoti, evam tuvampi saṃsārasāgare alabbhaneyyapaṭiṭṭhe osīdantānam pañīnam dīpo viyāti dīpoti attho.

Dvipaduttamoti dvipadānam uttamo dvipaduttamo, ettha pana niddhāraṇalakkhaṇassa abhāvato chaṭṭhīsamāsassa paṭisedho natthi, niddhāraṇalakkhaṇāya chaṭṭhiyā samāso paṭisiddho. Sammāsambuddho pana apadānam dvipadānam catuppadānam bahuppadānam rūpīnam arūpīnam saññīnam asaññīnam nevasaññīnāsaññīnam uttamova. Kasmā panidha “dvipaduttamo”ti vuttoti ce? Seṭṭhataravasena. Imasmiñhi loke seṭṭho nāma uppajjamāno apadacatuppadabahuppadesupi nuppajjati. Ayam dvipadesuyeva uppajjati. Kataradvipadesūti? Manussesu ceva devesu ca. Manussesu uppajjamāno tisahassimahāsahasilokadhātu vase kattum samattho buddho hutvā nibbattati. Devesu uppajjamāno dasahassilokadhātu vasavattī mahābrahmā hutvā nibbattati. So tassa kappiyakārako vā ārāmiko vā sampajjati. Iti tatopi seṭṭhataravasena “dvipaduttamo”ti vutto.

Dasahassilokadhātuyāti dasahassisaṅkhātāya lokadhātuyā. **Mahiddhikāti** mahatiyā iddhiyā yuttā, mahānubhāvāti attho. **Parivāretvāti** bhagavantam samantato parikkhipivā. **Pasannāti** sañjātasaddhā. **Narāsabhanti** narapuṅgavam. **Aho acchariyanti** ettha andhassa pabbatārohanam viya niccam na hotīti acchariyam, accharāyogganti vā acchariyam, “aho, idam vimhaya”nti accharam paharitam yuttanti attho. **Abbhutanti** abhūtapubbam abhūtanti abbhutam. Ubhayampetaṃ vimhayāvahassādhivacanam. **Lomahaṃsananti** lomānam uddhaggabhāvakarānam. **Na medisam bhūtapubbanti** na mayā īdisam bhūtapubbam, abbhutam diṭṭhanti attho. Diṭṭhanti vacanam āharitvā gahetabbam. **Accheranti** acchariyam.

Sakasakamhi bhavaneti attano attano bhavane. **Nisīditvānāti** upavissa. **Devatāti** idaṃ pana vacanaṃ devānampi devadhītānampi sādharāṇavacananti veditabbaṃ. **Hasantitāti** tā devatā mahāhasitaṃ hasanti, pītivasam gatahadayatāya mihitamattaṃ akatvā aṭṭahāsam hasantīti attho. **Nabheti** ākāse.

Ākāsaṭṭhāti ākāse vimānādīsu ṭhitā, eseva nayo bhūmaṭṭhesupi. **Tiṇapanthanivāsini** tiṇaggesu ceva panthesu ca nivāsino. **Puññavanti** mahāpuññā. **Mahiddhikāti** mahānubhāvā. **Saṅgītiyo pavattenti** devanāṭakasāṅgītiyo pavattenti, tathāgataṃ pūjanatthāya payujjantīti attho. **Ambareti** ākāse. **Anilañjaseti** anilapathe, ambarassa anekatthattā “anilañjase”ti vuttaṃ, purimasseva vevacanaṃ. **Cammanaddhānīti** cammavinaddhāni. Ayameva vā paṭṭho, devadundubhiyoti attho. **Vādentīti** vādayanti devatā.

Saṅkhāti dhamanasāṅkhā. **Paṇavāti** tanumajjhaturiyavisesā. **Diṇḍimāti** tiṇavākhuddakabheriyo vuccanti. **Vajjantīti** vādayanti. **Abbhuto vata noti** acchariyo vata nu. **Uppajjīti** uppanno. **Lomahaṃsanoti** lomahaṃsanakaro. **Dhuvanti** yasmā pana abbhuto ayaṃ sathā loka uppanno, tasmā dhuvam avassaṃ atthasiddhiṃ labhāmāti adhippāyo. **Labhāmāti** labhissāma. **Khaṇoti** aṭṭhakkhaṇavirahito navamo khaṇoti attho. **Noti** amhākaṃ. **Paṭipāditoti** paṭiladdho.

Buddhoti tesam sutvānāti buddhoti idaṃ vacanaṃ sutvā tesam devānaṃ pañcavaṇṇā pīti udapādīti attho. **Tāvadeti** tasmim kāle. **Hiṅkārāti** hiṅkārasaddā, hiṃhinti yakkhādayo pahaṭṭhakāle karonti. **Sādhukārāti** sādhukārasaddā ca pavattanti. **Ukkuṭṭhīti** ukkuṭṭhisaddo ca unnādasaddo cāti attho. **Pajāti** devādayo adhippetā. Keci “paṭākā vividhā gagane vattanti”ti paṭhanti. **Gāyantīti** buddhaguṇapaṭisaṃyuttaṃ gītaṃ gāyanti.

Seḷentīti mukhena seḷitasaddaṃ karonti. **Vādayantīti** mahatī vipaṅcīkāmakaramukhādayo vīṇā ca turīyāni ca tathāgatassa pūjanatthāya vādenti payojenti. **Bhujāni pothentīti** bhujje apphoṭenti. Liṅgavipariyāso daṭṭhabbo. **Naccanti cāti** aññe ca naccāpentīti sayañca naccanti.

Yathā tuyhaṃ mahāvīra, pādesu cakkalakkhaṇanti ettha yena pakārena **yathā**. Mahāvīriyena yogato **mahāvīro**. **Pādesu cakkalakkhaṇanti** tava ubhosu pādātesu sahasāraṃ sanemikaṃ sanābhikaṃ sabbākāraparipūraṃ cakkalakkhaṇaṃ sobhatīti attho. **Cakka**-saddo panāyaṃ sampattirathaṅgairiyāpathadānaratanadhammakhuracakkalakkhaṇādīsu dissati. “Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussāna”ntiādīsu (a. ni. 4.31) sampattiyam dissati. “Cakkaṃva vahato pada”ntiādīsu (dha. pa. 1) rathaṅge. “Catucakkaṃ navadvāra”ntiādīsu (saṃ. ni. 1.29) iriyāpate. “Dadaṃ bhuñja ca mā ca pamādo, cakkaṃ vattaya sabbapāṇina”nti (jā. 1.7.149) ettha dāne. “Dibbaṃ cakkaratanaṃ pātubhūta”nti (dī. ni. 2.243; 3.85; ma. ni. 3.256) ettha ratanacakke. “Mayā pavattitaṃ cakka”nti (su. ni. 562; bu. vaṃ. 28.17) ettha pana dhammacakke. “Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamaṭti matthake”ti (jā. 1.1.104; 1.5.103) ettha khuracakke, pahaṇacakketi attho. “Pādātesu cakkāni jātanī”ti (dī. ni. 2.35; 3.200, 204; ma. ni. 2.386) ettha lakkhaṇe. Idhāpi lakkhaṇacakke daṭṭhabbo (ma. ni. aṭṭha. 1.148; a. ni. aṭṭha. 1.1.187; 2.4.8; paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.44). **Dhajavajirapaṭākā, vaḍḍhamānaṅkusācitanti** dhajena ca vajirena ca paṭākāya ca vaḍḍhamānena ca aṅkusena ca ācītaṃ alaṅkataṃ parivāritaṃ pādesu cakkalakkhaṇanti attho. Cakkalakkhaṇe pana gahite sesalakkhaṇāni gahītāneva honti. Tathā asīti anubyañjanāni byāmapabhā ca. Tasmā tehi dvattimsamahāpurisalakkhaṇāsītiyanubyañjanabyāmapabhāhi samalaṅkato bhagavato kāyo sabbaphāliphullo viya pāricchattako vikasitapadumaṃ viya kamalavanaṃ vividharatanavicittaṃ viya navakanakatorāṇaṃ tārāmarīcivirājitaṃ gaganatalaṃ ito cito ca vidhāvamānā vipphandamānā chabbaṇṇabuddharasmiyo muñcamāno ativiya sobhati.

Idāni bhagavato rūpakāyadhammakāyasampattidassanattaṃ –

38. “Rūpe sīle samādhimhi, paññāya ca asādiso;

Vimuttiyā asamasamo, dhammacakkappavattane’’ti. – ayam gāthā vuttā;

Tattha **rūpeti** ayam **rūpa**-saddo khandhabhavanimittapaccayasarīravaṇṇasaṅghānādīsu dissati. Yathāha – ‘‘yam kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna’’nti (ma. ni. 1.361; 3.86, 89; vibha. 2; mahāva. 22) ettha rūpakhandhe dissati. ‘‘Rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti’’ti (dha. sa. 160-161; vibha. 624) ettha rūpabhava. ‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati’’ti (dī. ni. 3.338; ma. ni. 2.249; a. ni. 1.435-442; dha. sa. 204-205) ettha kasiṇanimitte. ‘‘Sarūpā, bhikkhave, uppajjanti pāpakā akusalā dhammā no arūpā’’ti (a. ni. 2.83) ettha paccaye. ‘‘Ākāso parivārito rūpantveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti (ma. ni. 1.306) ettha sarīre. ‘‘Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇa’’nti (ma. ni. 1.204, 400; 3.421, 425-426; saṃ. ni. 4.60; kathā. 465) ettha vaṇṇe. ‘‘Rūpappamaṇo rūpappasanno’’ti (a. ni. 4.65) ettha saṅghāne. Idhāpi saṅghāne datṭhabbo (a. ni. aṭṭha. 1.1.1 rūpādivaggavaṇṇanā). **Sīleti** catubbidhe sīle. **Samādhimhīti** tividhepi samādhimhi. **Paññāyāti** lokiyalokuttarāya paññāya. **Asādisoti** asadiso anupamo. **Vimuttiyāti** phalavimuttiyā. **Asamasamoti** asamā atītā buddhā tehi asamehi buddhehi sīlādīhi samoti asamasamo. Ettāvata bhagavato rūpakāyasampatti dassitā.

Idāni bhagavato kāyabalādiṃ dassetuṃ –

39. ‘‘Dasanāgabalaṃ kāye, tuyhaṃ pākatikaṃ balaṃ;
Iddhibalena asamo, dhammacakkappavattane’’ti. – vuttaṃ;

Tattha **dasanāgabalaṃ** dasachaddantanāgabalaṃ. Duvidhañhi tathāgatassa balaṃ – kāyabalaṃ, ñāṇabalañcāti. Tattha kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Kathaṃ?

‘‘Kālāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
Gandhamaṅgalaheṃmañca, uposathachaddantime dasā’’ti.(ma. ni. aṭṭha. 1.148; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.22; a. ni. aṭṭha. 3.10.21; dī. ni. aṭṭha. 2.198; vibha. aṭṭha. 760; udā. aṭṭha. 75; cūḷani. aṭṭha. 81; paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.44) –

Imāni dasa hatthikulāni veditabbāni. Kālāvakoti pakatihatthikulaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kālāvakassa hatthino balaṃ. Yaṃ dasannaṃ kālāvakānaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassāti eteneva upāyena yāva chaddantabalaṃ netabbanti. Yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ balaṃ, taṃ ekassa **tathāgatassa balaṃ**, nārāyanabalaṃ vajirabalanti idameva vuccati. Tadetam pakatihatthigaṇānāya hatthikoṭisahassānaṃ balaṃ, purisagaṇānāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti. Idam tāva tathāgatassa pakatikāyabalaṃ, ñāṇabalaṃ pana appameyyaṃ dasabalañānaṃ catuvesārājjañānaṃ aṭṭhasu parisāsu akampanāñānaṃ catuyoniparicchedakañānaṃ pañcagatiparicchedakañānaṃ cuddasa buddhañānāni evamādikam ñāṇabalaṃ. Idha pana kāyabalaṃ adhippetam. **Kāye, tuyhaṃ pākatikaṃ balanti** tañca pana tava kāye pākatikabalanti attho. Tasmā ‘‘dasanāgabala’’nti dasachaddantanāgabalaṃ attho.

Idāni ñāṇabalaṃ dassento ‘‘**iddhibalena asamo, dhammacakkappavattane’’**ti āha. Tattha **iddhibalena asamoti** vikubbanādhiṭṭhānādinā iddhibalena asamo asadiso anupamo. **Dhammacakkappavattaneti** desanāñāṇepi asamoti attho.

Idāni ‘‘yo evamādiḅuṇasamannāgato satthā, so sabbalokekanāyako, taṃ satthāraṃ namassathā’’ti tathāgatassa paṇāmane niyogadassanattamaṃ –

40. ‘‘Evaṃ sabbaguṇūpetam, sabbaṅgasamupāgataṃ;
Mahāmunim kāruṇikaṃ, lokanātham namassathā’’ti. – vuttaṃ;

Tattha **evanti** vuttappakāranidassane nipāto. **Sabbaguṇūpetanti** ettha **sabboti** ayam niravasesavācī. **Guṇoti** ayam **guṇa**-saddo anekesu atthesu dissati. Tathā hesa – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, ahātānaṃ

vatthānaṃ diguṇaṃ saṅghāti’’nti (dī. ni. aṭṭha. 1.546; mahāva. 348) ettha paṭalatthe dissati. “Accentī kālā tarayanti rattiyo, vayogunā anupubbaṃ jahanti’’ti (saṃ. ni. 1.4) ettha rāsatthe. “Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā’’ti (ma. ni. 3.379) ettha ānisamsatthe. “Antaṃ antaguṇaṃ’’ (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110, 302; 2.114; 3.154, 349; khu. pā. 3.dvattiṃsākāra) “kayirā mālāguṇe bahū’’ti (dha. pa. 53) ettha bandhanatthe. “Aṭṭhaguṇasamupetaṃ, abhiññābalaṃmāhari’’nti (bu. vaṃ. 2.29) ettha sampattiatthe. Idhāpi sampattiatthe daṭṭhabbo (dī. ni. aṭṭha. 1.546; ma. ni. aṭṭha. 1.166; cūḷani. aṭṭha. 136). Tasmā sabbehi lokiya lokuttarehi guṇehi sabbasampattīhi upetaṃ samannāgatanti attho.

Sabbaṅgasamupāgatanti sabbehi buddhaguṇehi guṇaṅgehi vā samupāgataṃ samannāgataṃ.

Mahāmuninti aññehi paccekabuddhādīhi munīhi adhikabhāvato mahanto munīti vuccati mahāmuni.

Kāruṇikanti karuṇāguṇayogato kāruṇikaṃ. **Lokañāthanti** sabbalokekañāthaṃ, sabbalokehi “ayaṃ no dukkhopatāpassa āhantā sametā’’ti evamāsīsīyatīti attho.

Idāni dasabalassa sabbanipaccākārassa arahabhāvadassanattaṃ –

41. “Abhivādanaṃ thomanañca, vandanañca pasamsanaṃ;
Namassanañca pūjañca, sabbaṃ arahasī tuvaṃ.

42. “Ye keci loke vandaneyyā, vandanaṃ arahanti ye;
Sabbasetṭho mahāvīra, sadiso te na vijjati’’ti. – vuttaṃ;

Tattha **abhivādananti** aññehi attano abhivādanakārāpanaṃ. **Thomananti** parammukhato thuti. **Vandananti** paṇāmanaṃ. **Pasamsananti** sammukhato pasamsanaṃ. **Namassananti** añjalikaraṇaṃ, manasā namassanaṃ vā. **Pūjananti** mālāgandhavilepanādīhi pūjanañca. **Sabbanti** sabbampi taṃ vuttappakāraṃ sakkāravisesaṃ tuvaṃ arahasi yuttoti attho. **Ye keci loke vandaneyyāti** ye keci loke vanditabbā vandanīyā vandanaṃ arahanti. **Yeti** ye pana loke vandanaṃ arahanti. **Idaṃ** pana purimapasasēva vevacanaṃ. **Sabbasetṭhoti** sabbesaṃ tesāṃ setṭho uttamo, tvaṃ mahāvīra sadiso te loke koci na vijjati attho.

Atha bhagavati yamakapāṭihāriyaṃ dassetvā ratanacaṅkamaṃ māpetvā tatra caṅkamamāne āyasmā sārīputto rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate pañcahi parivārabhikkhusatehi. Atha thero bhagavantaṃ olokeno addasa kapilapure ākāse ratanacaṅkame caṅkamamaṇaṃ. Tena vuttaṃ –

43. “Sārīputto mahāpañño, samādhijjhānakovidō;
Gijjhakūṭe ṭhitoyeva, passati lokañāyaka’’nti. – ādi;

Tattha **sārīputtoti** rūpasāriyā nāma brāhmaṇiyā puttoti sārīputto. **Mahāpaññoti** mahatiyā soḷasavidhāya paññāya samannāgatoti mahāpañño. **Samādhijjhānakovidoti** ettha **samādhīti** cittaṃ samaṃ ādahati ārammaṇe ṭhāpetīti samādhī. So tividho hoti savitakkasavicāro avitakkavicāramatto avitakkaavicāro samādhīti. **Jhānanti** paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ catuttajjhānanti imehi paṭhamajjhānādīhi mettājhānādīni pi saṅgahitāneva honti, jhānampi duvidhaṃ hoti lakkhaṇūpanijjhānaṃ ārammaṇūpanijjhānanti. Tattha aniccādīlakkhaṇaṃ upanijjhāyatīti vipassanāñāṇaṃ “lakkhaṇūpanijjhāna’’nti vuccati. Paṭhamajjhānādīkaṃ pana ārammaṇūpanijjhānato paccanīkajhāpanato vā jhānanti vuccati. Samādhīsu ca jhānesu ca kovidoti samādhijjhānakovidō, samādhijjhānakusaloti attho. **Gijjhakūṭeti** evamaṇāmake pabbate ṭhitoyeva **passatīti** passi.

44. **Suphullaṃ sālārājaṃ vāti** samavaṭṭakkhandhaṃ

samuggatavipulakomalaphalappallavaṅkurasamalaṅkatasākhaṃ sabbaphāliphullaṃ sālārājaṃ viya sīlamūlaṃ samādhikkhandhaṃ paññāsākhaṃ abhiññāpupphaṃ vimuttiphalaṃ dasabalasālārājaṃ **olokesīti** evaṃ olokapadena sambandho. **Candaṃva gagane yathāti** abbhāhimadhūmarajorāhupasaṅgavinimuttaṃ tāragaṇaparivutaṃ saradasamaye paripuṇṇaṃ viya rajanikaraṃ sabbakilesatimiravidhamaṅkaraṃ veneyyajanakumudavanavikasanakaraṃ

munivararajanikaraṃ oloketīti attho. **Yathāti** nipātamattaṃ. **Majjhanhikeva sūriyanti** majjhanhikasamaye siriyā paṭutarakiraṇamālinam aṃsumālinamiva virocamaṇam. **Narāsabhanti** naravasabhaṃ.

45. Jalantanti daddaḷhamānaṃ, saradasamayaṃ paripuṇṇacandasassirikacāruvadanasobhaṃ lakkhaṇānubyañjanasamalānkatavarasarīraṃ paramāya buddhasiriyā virocamaṇanti attho. **Dīparukkhaṃ vāti** āropitadīpaṃ dīparukkhamiva. **Taruṇasūriyaṃva uggatanti** abhinavoditādiccamiva, sommabhāvena jalantanti attho. Sūriyassa taruṇabhāvo pana udayaṃ paṭicca vuccati. Na hi candassa viya hānivuddhiyo atthi. **Byāmapabhānurañjanti** byāmapabhāya anurañjitaṃ. **Dhīraṃ passati lokanāyakanti** sabbalokekadhīraṃ passati nāyakanti attho.

Athāyasmā dhammasenāpati atisītalasaliladharanikaraparicumbitakūṭe nānāvīdhasurabhitarukusumavāsitaṃ paramaruciracittakūṭe gijjhakūṭe pabbate tḥatvāva dasahi cakkavāḷasahashehi āgatehi devabrahmagāṇehi parivutaṃ bhagavantaṃ anuttarāya buddhasiriyā anopamāya buddhalīlāya sabbaratanamaye caṅkame caṅkamamānaṃ disvā – ‘‘handāhaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā buddhaguṇaparidīpanaṃ buddhavaṃsadesanaṃ yāceyya’’nti cintetvā attanā saddhiṃ vasamānāni pañca bhikkhusatāni sannipātesī. Tena vuttaṃ –

- 46.** ‘‘Pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ, katakiccāna tādinaṃ;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, khaṇena sannipātayī’’ti.

Tattha **pañcannaṃ bhikkhusatānanti** pañca bhikkhusatāni, upayogathe sāmivacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Katakiccānanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyabhāvanāvasena pariññāhitasoḷasakiccānanti attho. **Khīṇāsavānanti** parikkhīṇacaturāsavānaṃ. **Vimalānanti** vigatamalānaṃ, khīṇāsavattā vā vimalānaṃ paramaparisuddhacittasantānānanti attho. **Khaṇenāti** khaṇeyeva. **Sannipātayīti** sannipātesī.

Idāni tesam bhikkhūnaṃ sannipāte gamane ca kāraṇaṃ dassanatthaṃ –

- 47.** ‘‘Lokappasādanaṃ nāma, pāṭihīraṃ nidassayī;
Amhepi tattha gantvāna, vandissāma mayaṃ jinaṃ.
48. ‘‘Etha sabbe gamissāma, tucchissāma mayaṃ jinaṃ;
Kaṅkhaṃ vinodayissāma, passitvā lokanāyaka’’nti. – imā gāthāyo vuttā;

Tattha **lokappasādanaṃ nāmāti** lokassa pasādakaraṇato lokappasādanaṃ pāṭihīraṃ vuccati. ‘‘Ullokappasādanaṃ nāmātipi pāṭho, tassa lokavivaraṇapāṭihīriyanti attho. Taṃ pana uddhaṃ akaniṭṭhabhavanato heṭṭhā yāva avīci etthantare ekālokaṃ katvā etthantare sabbesampi sattānaṃ aññamaññaṃ dassanakaraṇādhiṭṭhānanti vuccati. **Nidassayīti** dassesi. **Amhepīti** mayampi. **Tatthāti** yattha bhagavā, tattha gantvānāti attho. **Vandissāmāti** mayaṃ bhagavato pāde sirasā vandissāma. Ettha pana amhepi, mayanti imesaṃ dvinnaṃ saddānaṃ purimassa gamanakiriyāya sambandho daṭṭhabbo, pacchimassa vandanakiriyāya. Itarathā hi punaruttidosato na muccati.

Ethāti āgacchatha. **Kaṅkhaṃ vinodayissāmāti** etthāha – khīṇāsavānaṃ pana kaṅkhā nāma kācīpi natthi, kasmā thero evamāhāti? Saccamevetam, paṭhamamaggeneva samucchedaṃ gatā. Yathāha –

‘‘Katame dhammā dassanena pahātabbāti? Cattāro diṭṭhigatasampayuttacittuppādā vicikicchāsahagato cittuppādo apāyagamaṇīyo lobho doso moho māno tadekaṭṭhā ca kilesā’’ti (dha. sa. 1405 thokaṃ visadisam).

Na panesā vicikicchāsankhātā kaṅkhāti, kintu paññattiajānaṃ nāma. Thero pana bhagavantaṃ

buddhavaṃsaṃ pucchitukāmo, so pana buddhānaṃyeva visayo, na paccekabuddhabuddhasāvakaṇaṃ, tasmā thero avisayattā evamāhāti veditabbaṃ. **Vinodayissāmāti** vinodessāma.

Atha kho te bhikkhū therassa vacanaṃ sutvā attano attano pattacīvaramādāya suvammittā viya mahānāgā pabhinnakilesā chinnabandhanā appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā sīlasamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanasampannā taramānā sannipattiṃsu. Tena vuttaṃ –

49. “Sādhūti te paṭissutvā, nipakā saṃvutindriyā;
Pattacīvaramādāya, taramānā upāgamu”nti.

Tattha **sādhūti** ayaṃ **sādhū**-saddo āyācanasampaṭicchanasampahaṃsanasundarādīsu dissati. Tathā hesa – “sādhū me, bhante bhagavā, saṃkhittena dhammaṃ desetū”tiādīsu (saṃ. ni. 4.95; 5.382; a. ni. 4.257) āyācane dissati. “Sādhū, bhanteti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā”tiādīsu (ma. ni. 3.86) sampaṭicchane. “Sādhū sādhū, sārīputtā”tiādīsu (dī. ni. 3.349) sampahaṃsane.

“Sādhū dhammaruci rājā, sādhū paññāṇavā naro;
Sādhū mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṃ sukha”nti. –

Ādīsu (jā. 2.18.101) sundare. Idha sampaṭicchane. Tasmā sādhū suṭṭhūti therassa vacanaṃ sampaṭicchitvāti attho (dī. ni. aṭṭha. 1.189; ma. ni. aṭṭha. 1.1 suttanikkhepavaṇṇanā; saṃ. ni. aṭṭha. 1.115 aggikabhāradvājasuttavaṇṇanā). **Nipakāti** paṇḍitā paññavanta. **Saṃvutindriyāti** indriyesu guttadvārā, indriyasamvarasamannāgatāti attho. **Taramānāti** turitā. **Upāgamunti** theram upasaṅkamīsu.

50-1. Idāni dhammasenāpatissa pavattiṃ dassentehi saṅgītikārahehi “**khīṇāsavehi vimalehi**”tiādigāthāyo vuttā tattha **dantehīti** kāyena ca cittena ca dantehi. **Uttame dameti** arahatte, nimittatthe bhumbaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tehi bhikkhūhīti** pañcahi bhikkhusatehi. **Mahāgaṇīti** sīlādīhi ca saṅkhyāvasena ca mahanto gaṇo assa atthīti mahāgaṇī, nānāpadavasena vā sīlādīhi guṇehi mahanto gaṇoti mahāgaṇo, mahāgaṇo assa atthīti mahāgaṇī. **Laḷanto devova gaganeti** iddhivilāsena vilāsento devo viya gaganatale bhagavantaṃ upasaṅkamīti attho.

52. Idāni “te itthambhūtā upasaṅkamīsu”ti upasaṅkamavidhānadassanatthaṃ “**ukkāsitañca khipita**”ntiādi āraddhaṃ. Tattha **ukkāsitañcāti** ukkāsitasaddaṇca. **Khipitanti** khipitasaddaṇca. **Ajjupekkhiyāti** upekkhitvā, taṃ ubhayaṃ akatvāti adhippāyo. **Subbatāti** suvimaladhutagaṇā. **Sappatissāti** sahapatissayā, nīcavuttinoti attho.

53. **Sayambhūti** sayameva aññāpadesaṃ vinā pāramiyo pūretvā adhigatabuddhabhāvanti attho. **Accuggatanti** abhinavoditaṃ. **Candaṃ vāti** candaṃ viya, nabhe jalantaṃ bhagavantaṃ gagane candaṃ viya passantīti evaṃ padasambandho daṭṭhabbo. Idhāpi **yathā**-saddo nipātamattova.

54. **Vijjuṃ vāti** vijjughanaṃ viya. Yadi ciraṭṭhitikā acirappabhā assa tādisanti attho. **Gagane yathāti** ākāse yathā, idhāpi **yathā**-saddo nipātamattova. Ito parampi īdisesu thānesu yathā-saddo nipātamattoti daṭṭhabbo.

55. **Rahadamiva vipasannanti** atigambhīravittathaṃ mahārahadaṃ viya anāvilaṃ vipasannaṃ salilaṃ. **Suphullaṃ padumaṃ yathāti** suvikasītapadumavanaṃ rahadamivāti attho daṭṭhabbo. “Suphullaṃ kamalaṃ yathā”tipi pāṭho, tassa kamanīyabhāvena suphullaṃ kamalavanamivāti attho.

56. Atha te bhikkhū dhammasenāpatippamukhā añjaliṃ sirasi katvā dasabalassa cakkālaṅkatatalesu pādesu nipatiṃsūti attho. Tena vuttaṃ – “**añjaliṃ paggahetvāna, tuṭṭhahaṭṭhā pamoditā**”tiādi.

Tattha **nipatanṭī**ti nipatiṃsu, vandimsūti attho. **Cakkalakkhaṇeti** cakkam lakkhaṇam yasmiṃ pāde so pādo cakkalakkhaṇo, tasmim cakkalakkhaṇe. Jātivasena “pāde”ti vuttam, satthuno cakkālaṅkatatalesu pādesu nipatiṃsūti attho.

57. Idāni tesam kesañci therānam nāmam dassentehi “**sāriputto mahāpañño, koraṇḍasamasādiso**”tiādi gāthāyo vuttā. Tattha **koraṇḍasamasādisoti** koraṇḍakusumasadisavaṇṇo, yadi evam “koraṇḍasamo”ti vā, “koraṇḍasadiso”ti vā vattabam, kiṃ dvikkhattum “samasādiso”ti vuttanti ce? Nāyam doso, tādiso koraṇḍasamattā koraṇḍasadisabhāveneva koraṇḍasamasādiso. Na panādhikavacanavasenāti adhippāyo. **Samādhijjhānakusaloti** ettha ayam **kusala**-saddo tāva arogyānavajjachekasukhavipākādīsu dissati. Ayañhi “kacci nu bhoto kusalam, kacci bhoto anāmaya”ntiādīsu (jā. 1.15.146; 2.20.129) ārogye dissati. “Katamo pana, bhante, kāyasamācāro kusalo? Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro anavajjo”ti (ma. ni. 2.361) evamādīsu anavajje. “Kusalo tvam rathassa aṅgapaccaṅgāna”ntiādīsu (ma. ni. 2.87) cheke. “Kusalassa kammassa katattā upacitattā”tiādīsu (dha. sa. 431 ādayo) sukhavipāke. Idha pana cheke daṭṭhabbo. **Vandateti** vandittha.

58. Gajjitāti gajjanṭīti gajjitā. **Kālamegho vāti** nīlasaliladharo viya gajjitā iddhivisayeti adhippāyo. **Nīlupalasamasādisoti** nīlakuvalayasadisavaṇṇo. Heṭṭhā vuttanayenevetthāpi attho vedītabbo. **Moggallānoti** evam gottavasena laddhanāmo kolito.

59. Mahākassapopi cāti uruvelakassapanadīkassapagayākassapakumārakassape khuddānukhuddake there upādāya ayam mahā, tasmā “mahākassapo”ti vutto. **Pi cāti** sambhāvanasampiṇḍanatto. **Uttattakanakasannibhoti** santattasuvaṇṇasadisachavivaṇṇo. **Dhutaguṇeti** ettha kilesadhunanato dhammo dhuto nāma, dhutaguṇo nāma dhutadhammo. Katamo pana dhutadhammo nāma? Appicchatā, santuṭṭhitā, sallekhatā, pavivekatā, idamaṭṭhikatāti ime dhutaṅgacetanāya parivārabhūtā pañca dhammā “appicchamyeva nissāyā”tiādivacanato dhutadhammā nāma. Atha vā kilese dhunanato nānam dhutam nāma, tasmim dhutaguṇe. **Agganikkhittoti** aggo seṭṭho koṭībhūtoti ṭhapito. “Etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānam bhikkhūnam dhutavādānam yadidaṃ mahākassapo”ti (a. ni. 1.188, 191) ṭhānantare ṭhapitoti attho. Ayam pana **agga**-saddo ādikoṭikoṭṭhāsaseṭṭhādīsu dissati. Tathā hesa – “ajjatagge, samma dovārika, āvarāmi dāram nigaṇṭhānam nigaṇṭhīna”ntiādīsu (ma. ni. 2.70) ādimhi dissati. “Teneva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggaṃ parāmaseyya” (kathā. 441), “ucchaggaṃ veḷagga”ntiādīsu koṭiyam. “Ambilaggaṃ vā madhuraggaṃ vā” (saṃ. ni. 5.374) “anujānāmi, bhikkhave, vihāraggena vā pariveṇaggena vā bhājetu”ntiādīsu (cūlava. 318) koṭṭhāse. “Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā...pe... tathāgato tesam aggamakkhāyatī”tiādīsu (a. ni. 4.34) seṭṭhe. Svāyamidha seṭṭhe daṭṭhabbo. Koṭiyampi vattati. Thero attano ṭhāne seṭṭho ceva koṭībhūto ca. Tena vuttam – “agganikkhitto”ti, aggo seṭṭho koṭībhūtoti attho (dī. ni. aṭṭha. 1.250 saraṇagamanakathā; pārā. aṭṭha. 1.15). **Thomitoti** pasamsito devamanussādīhi. **Satthu vaṇṇitoti** satthārā vaṇṇito thuto, “kassapo, bhikkhave, candūpamo kulāni upasaṅkamati apakasseva kāyam apakassa cittaṃ niccānavako kulesu appagabbho”ti evamādīhi anekehi suttanayehi (saṃ. ni. 2.146) vaṇṇito pasattho, sopi bhagavantam vandatīti attho.

60. Dibbacakkhūnanti dibbam cakkhu yesam atthi te dibbacakkhū, tesam dibbacakkhūnam bhikkhūnam **aggo** seṭṭhoti attho. Yathāha – “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānam bhikkhūnam dibbacakkhukānam yadidaṃ anuruddho”ti (a. ni. 1.188, 192). Anuruddhatthero bhagavato cūlapituno amitodanassa nāma sakkassa putto mahānāmassa kaniṭṭhabhātā mahāpuñño paramasukhumālo, so attasattamo nikkhamitvā agāasmā anagāriyam pabbajito, tassa pabbajjānukkamo **saṅghabhedakakkhandhake** (cūlava. 330 ādayo) āgatova. **Avidūre vāti** bhagavato santikeyeva.

61. Āpattianāpattiyāti āpattiyañca anāpattiyañca kovido. **Satekicchāyāti** sappāṭikammāyapi appāṭikammāyapi cāti attho. Tattha sappāṭikammā sā chabbidhā hoti, appāṭikammā sā pārājikāpatti. “Āpattianāpattiyā, satekicchāya kovido”tipi pāṭho, soyeva attho. **Vinayeti** vinayapīṭake. **Agganikkhittoti** “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānam bhikkhūnam vinayadharānam yadidaṃ,

upālī”ti (a. ni. 1.219, 228) etadaggaṭṭhāne ṭhapitoti attho. **Upālīti** upālītthero. **Satthu vaṇṇitoti** satthārā vaṇṇito pasattho. Thero kira tathāgatasseva santike vinayapīṭakam uggaṇhitvā bhārukacchakavatthum (pārā. 78), ajjukavatthum (pārā. 158), kumārakassapavatthunti (ma. ni. 1.249) imāni tīṇi vatthūni sabbaññutaññāṇena saddhiṃ saṃsanditvā kathesi. Tasmā thero vinayadharānaṃ aggoti evamādinā nayena satthārā vaṇṇitoti vutto.

62. Sukhumanipuṇatthapaṭividdhoti paṭividdhasukhumanipuṇattho, paṭividdhaduddasanipuṇatthoti attho. **Kathikānaṃ pavaroti** dhammakathikānaṃ seṭṭho. “Etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ dhammakathikānaṃ yadidaṃ puṇṇo mantāṇiputto”ti (a. ni. 1.188, 196) etadaggaṃpāliyaṃ āropito. Tena vuttaṃ “kathikānaṃ pavaro”ti. **Gaṇīti** sasaṅgho. Therassa kira santike pabbajitā kulaputtā pañcasatā ahesum. Sabbepi te dasabalassa jātabhūmikā jātaratthavāsino sabbeva khīṇāsavā sabbeva dasakathāvatthulābhino. Tena vuttaṃ “gaṇī”ti. **Isīti** esati gavesati kusale dhammeti isī. **Mantāṇiyā puttoti** mantāṇiyā nāma brāhmaṇiyā putto. **Puṇṇoti** tassa nāmaṃ. **Vissutoti** attano appicchatādīhi guṇehi vissuto.

Aññāsikoṇḍaññatthero pana satthari abhisambodhiṃ patvā pavattitavaradhammacakke anupubbena āgantvā rājagahaṃ upanissāya viharante kapilavatthum āgantvā attano bhāgineyyaṃ puṇṇaṃ nāma māṇavaṃ pabbājetvā bhagavantaṃ vanditvā āpucchitvā nivāsathāya sayam chaddantadahaṃ gato. Puṇṇo pana bhagavantaṃ dassanāya therena saddhiṃ āgantvā – “mayhaṃ pabbajitakiccaṃ matthakaṃ pāpetvāva dasabalassa santikaṃ gamissāmī”ti kapilapureyeva ohīno, so yonisomanasikāraṃ karonto nacirasseva arahattaṃ patvā bhagavantaṃ upasaṅkami. Ettha pana **anuruddhatthero** ca **upālītthero** ca ime dve therā bhagavato kapilavatthupuraṃ pavisitvā ñāṭisamāgamadivase pabbajitā viya dassitā, taṃ pana khandhakapāliyaṃ aṭṭhakathāya ca na sameti. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Atha satthā sārīputtattherādīnaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ cittācāramaññāya attano guṇe kathetumārabhi. Tena vuttaṃ –

- 63.** “Etesaṃ cittamaññāya, opammakusalo muni;
Kaṅkhacchedo mahāvīro, kathesi attano guṇa”nti.

Tattha **opammakusaloti** upamāya kusalo. **Kaṅkhacchedoti** sabbasattānaṃ saṃsayacchedako.

Idāni te attano guṇe kathesi, te dassetuṃ –

- 64.** “Cattāro te asaṅkhyeyyā, koṭi yesaṃ na nāyati;
Sattakāyo ca ākāso, cakkavālā canantakā;
Buddhaññānaṃ appameyyaṃ, na sakkā ete vijānitu”nti. – vuttaṃ;

Tattha **cattāroti** gaṇanaparicchedo. **Eteti** idāni vattabbe atthe nidasseti. **Asaṅkhyeyyāti** saṅkhyātumasakkuṇeyyattā asaṅkhyeyyā, gaṇanapathaṃ vītivattāti attho. **Koṭīti**ādi vā anto vā mariyādā. **Yesanti** yesaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ. **Na nāyatīti** na paññāyati. Idāni te vuttappakāre cattāro asaṅkhyeyye dassetuṃ “**sattakāyo**”tiādi vuttaṃ. **Sattakāyoti** sattasamūho, sattakāyo ananto aparimāṇo appameyyo. Tathā **ākāso** ākāsassāpi anto natthi. Tathā **cakkavālāni** anantāni eva. Buddhaññānaṃ sabbaññutaññānaṃ appameyyaṃ. **Na sakkā ete vijānituntī** yasmā panete anantā, tasmā na sakkā vijānitum.

65. Idāni satthā attano iddhivikubbane sañjātacchariyabbhutānaṃ devamanussādīnaṃ kinnāmetam acchariyaṃ, itopi viṣiṭṭhataram acchariyaṃ abbhutaṃ atthi, mama taṃ suṇāthāti dhammadesanaṃ vaḍḍhento –

“Kimetaṃ acchariyaṃ loke, yaṃ me iddhivikubbaṇaṃ;
Aññe bahū acchariyā, abbhutā lomahaṃsaṇā”ti. – ādimāha;

Tattha **kinti** paṭikkhepavacaṇaṃ. **Etanti** idaṃ iddhivikubbaṇaṃ sandhāyāha. **Yanti** ayaṃ **yaṃ-**saddo “yaṃ taṃ apucchimha akittayī no, aññaṃ taṃ pucchāma tadingha brūhī”tiādīsu (su. ni. 1058; mahāni. 110; cūḷani. mettagūmaṇavapucchā 77) upayogavacane dissati. “Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso; yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā”ti (a. ni. 1.277; vibha. 809; mi. pa. 5.1.1) ettha kāraṇavacane. “Yaṃ vipassī bhagavā kappe udapādī”ti (dī. ni. 2.4) ettha bhumme. “Yaṃ kho me, bhante, devānaṃ tāvatimsānaṃ sammukhā sutamaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ, ārocemi taṃ bhagavato”tiādīsu (dī. ni. 2.293) paccattavacane. Idhāpi paccattavacane daṭṭhabbo (dī. ni. aṭṭha. 2.4). Aññe bahū mama acchariyā abbhutavisesā santīti dīpeti.

Idāni te accharīye dassento –

66. “Yadāhaṃ tusite kāye, santusito nāmahaṃ tadā;
Dasasahassī samāgamma, yācanti pañjalī mama”nti. – ādimāha;

Tattha **yadāti** yasmiṃ kāle. **Ahanti** attānaṃ niddisati. **Tusite kāyeti** tusitasāṅkhāte devanikāye. Yadā pañāhaṃ samattiṃsapāramiyo pūretvā pañcamahāpariccāge pariccajivā nātattacariyalokatthacariyabuddhatthacariyānaṃ koṭiṃ patvā sattasatakamahādānāni datvā sattakkhattuṃ pathaviṃ kampetvā vessantarattabhāvato cavitvā dutiye cittavāre tusitabhavane nibbatto tadāpi santusito nāma devarājā ahoṣiṃ. **Dasasahassī samāgamma**ti dasasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitvāti attho. **Yācanti pañjalī** mamanti maṃ upasaṅkamitvā, “mārisa, tayā dasa pāramiyo pūrentena na sakkasampattiṃ na māra na brahma na cakkavattisampattiṃ patthentena pūritā, lokanittaraṇatthāya pana buddhattaṃ patthayamānena pūritā, so tava kālo, mārisa, buddhattāya samayo, mārisa, buddhattāyā”ti (jā. aṭṭha. 1.nidānakathā, avidūrenidānakathā) yācanti mamanti. Tena vuttaṃ –

67. “Kālo kho te mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;
Sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ pada”nti.

Tattha **kālo** teti kālo tava, ayameva vā pāṭho. **Uppajjāti** paṭisandhiṃ gaṇha, “okkamā”tipi pāṭho. **Sadevakanti** sadevakaṃ lokanti attho. **Tārayantoti** ettha pāramiyo pūrentopi tārayati nāma, pāramiyo matthakaṃ pāpentopi tārayati nāma, vessantarattabhāvato cavitvā tusitapure paṭisandhiṃ gahetvā saṭṭhivassasatasahassādhikāni sattapaṇṇāsavassakoṭiyo tattha tiṭṭhantopi tārayati nāma, devatāhi yācito pañcavidhaṃ mahāvīlokitāṃ viloketvā mahāmāyādeviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhantopi dasamāse gabbhavāsaṃ vasantopi tārayati nāma, ekūnatimsa vassāni agāramajjhe tiṭṭhantopi tārayati nāma. Rāhulabhaddassa jātadivase channasahāyo kaṇḍakaṃ āruya nikkhamantopi tīṇi rajjāni atikkamitvā anomāya nāma nadiyā tīre pabbajantopi tārayati nāma, chabbassāni padhānaṃ karontopi visākhapuṇṇamāyaṃ mahābodhimaṇḍaṃ āruya mārābalaṃ vidhamitvā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkuṃ visodhetvā pacchimayāme dvādasāṅgaṃ paṭiccasamuppādaṃ anulomapaṭilomato sammasitvā sotāpattimaggāṃ paṭivijjhantopi tārayati nāma, sotāpattiphalakkhaṇepi, sakadāgāmimaggakkhaṇepi, sakadāgāmiphallakkhaṇepi, anāgāmimaggakkhaṇepi, anāgāmiphallakkhaṇepi, arahattamaggakkhaṇepi, arahattaphallakkhaṇepi tārayati nāma, yadā aṭṭhārasadevatākoṭisahasseehi pañcavaggiyānaṃ amatapānaṃ adāsi, tato paṭṭhāya tārayi nāmāti vuccati. Tena vuttaṃ –

“Sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ pada”nti.

Atha mahāsatto devatāhi yāciyamānopi devatānaṃ paṭiññaṃ adatvāva kālādīpadesakulajanettiāyuparicchadavasena pañcavidhaṃ mahāvīlokanāṃ nāma vilokesi. Tattha “kālo nu kho, na kālo”ti paṭhamāṃ kāmāṃ vilokesi. Tattha vassasatasahassato uddhaṃ āyukālo kālo nāma na

hoti. Kasmā? Jātijarāmarañādīnaṃ apākaṭattā, buddhānañca dhammadesanā nāma tilakkhaṇamuttā nāma natthi, tesam aniccaṃ dukkhamanattāti kathentānaṃ “kinnāmete kathenti”ti na saddahanti, tato abhisamayo na hoti, tasmim asati aniyyānikaṃ sāsaṇaṃ hoti. Tasmā so akālo. Vassasatato ūno āyukālopi kālo na hoti. Kasmā? Tadā sattā ussannakilesā honti, ussannakilesānañca dinno ovādo ovādaṭṭhāne na tiṭṭhati, tasmā sopi akālo. Vassasatasahassato paṭṭhāya heṭṭhā vassasatato paṭṭhāya uddham āyukālo **kālo** nāma. Idāni vassasatāyukā manussāti atha bodhisatto “nibbattitabbakālo”ti addasa.

Tato dīpaṃ olokento “jambudīpeyeva buddhā nibbattanti”ti **dīpaṃ** passi. Tato jambudīpo nāma mahā dasayojanasahassaparimāṇo, katarasmim nu kho padese buddhā nibbattanti”ti desam vilokento majjhimadesam passi. Tato kulaṃ vilokento “buddhā nāma lokasammate kule nibbattanti, idāni khattiyakulaṃ lokasammataṃ, tattha nibbattissāmi, **suddhodano** nāma me rājā pitā bhavissati”ti **kulaṃ** addasa. Tato **mātaraṃ** vilokento “buddhamātā nāma lolā surādhattā na hoti, akhaṇḍapañcasīlāti ayañca **mahāmāyā** nāma devī edisā, ayaṃ me mātā bhavissatīti kittakaṃ assā **āyū**”ti āvajjento dasannaṃ māsānaṃ upari sattadivasāni passi. Iti imaṃ pañcavidhaviḷokanaṃ viloketvā – “kālo me, mārisa, buddhabhāvāyā”ti devatānaṃ paṭiññaṃ datvā tattha yāvātāyukaṃ ṭhatvā tato cavitvā sakyarājakule māyādeviyā kucchiyaṃ paṭisandhiṃ aggahesi (jā. aṭṭha. 1.nidānakathā, avidūrenidānakathā; apa. aṭṭha. 1.nidānakathā, avidūrenidānakathā). Tena vuttaṃ –

68. “Tusitā kāyā cavitvāna, yadā okkami kucchiyaṃ;
Dasasahassīlokadhātu, kampittha dharaṇī tadā”ti. – ādi;

Tattha **okkamīti** okkamiṃ pāvisim. **Kucchiyanti** mātukucchimhi. **Dasasahassīlokadhātu**, **kampitthāti** sato sampajāno pana bodhisatto mātukucchiṃ okkamanto ekūnavāsatiyā paṭisandhicittesu mettāpubbabhāgassa somanassasahagataññāpasampayuttaasāṅkhārikakusalacittassa sadisa mahāvīpākacittena āsālhipuṇṇamāyaṃ uttarāsālhanakkhatteneva paṭisandhiṃ aggahesi. Tadā dasasahassīlokadhātu sakalāpi kampi saṅkampi sampakampīti attho. **Dharaṇīti** dhāreti sabbe thāvaraṅgameti dharaṇī, pathavī.

69. **Sampajānova nikkhaminti** ettha yadā panāhaṃ sato sampajānova mātukucchito dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya nisseṇito otaranto puriso viya ca dve hatthe ca pāde ca pasāretvā ṭhitakova mātukucchisambhavena kenaci asucinā amakkhitova nikkhamim. **Sādhukāraṃ pavattenti** sādhukāraṃ pavattayanti, sādhukāraṃ dentīti attho. **Pakampitthāti** kampittha, okkamanepi mātukucchito nikkhamanepi dasasahassī pakampitthāti attho.

70. Atha bhagavā gabbhokkantiādīsu attanā samasamaṃ adisvā gabbhokkantiādīsu attano acchariyadassanattaṃ “**okkanti me samo natthi**”ti imaṃ gāthamāha. Tattha **okkantīti** gabbhokkantiyaṃ, bhummatthe paccattavacanaṃ, paṭisandhiggahaṇeti attho. **Meti** mayā. **Samoti** sadiso natthi. **Jātitoti** ettha jāyati etāya mātuyāti mātā “jātī”ti vuccati, tato jātito mātuyāti attho. **Abhinikkhameti** mātukucchito abhinikkhamane pasave saṭīti attho. **Sambodhiyanti** ettha pasatthā sundarā bodhi sambodhi. Ayaṃ pana **bodhi**-saddo rukkhmagganibbānasabbaññūtaññānādīsu dissati – “bodhirukkhamaṃle paṭhamābhisambuddho”ti (mahāva. 1; udā. 1) ca, “antarā ca gayaṃ antarā ca bodhi”nti (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11) ca āgataṭṭhāne hi rukkho bodhīti vuccati. “Bodhi vuccati catūsū maggesu ñāṇa”nti (cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 121) āgataṭṭhāne maggo. “Patvāna bodhiṃ amataṃ asaṅkhata”nti āgataṭṭhāne nibbānaṃ. “Pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso”ti (dī. ni. 3.217) āgataṭṭhāne sabbaññūtaññānaṃ. Idha pana bhagavato arahattamaggañānaṃ adhippetam (ma. ni. aṭṭha. 1.13; pārā. aṭṭha. 1.11; udā. aṭṭha. 20; cariyā. aṭṭha. nidānakathā). Apare “sabbaññūtaññāna”ntipi vadanti, tassaṃ sambodhiyaṃ ahaṃ seṭṭhoti attho.

Kasmā pana bhagavā sambodhiṃ paṭicca attānaṃ pasaṃsaṭīti? Sabbaguṇadāyakkatā. Bhagavato hi sambodhi sabbaguṇadāyikā sabbepi niravasese buddhaguṇe dadāti, na pana aññesaṃ. Aññesaṃ pana

kassaci arahattamaggo arahattaphalameva deti, kassaci tisso vijjā, kassaci cha abhiññā, kassaci catasso paṭisambhidā, kassaci sāvakaṭṭhānaṃ, paccekabuddhānaṃ paccekabodhiññāmeva deti. Buddhānaṃ pana sabbaguṇasampattiṃ deti. Tasmā bhagavā sabbaguṇadāyakattā “sambodhiyaṃ ahaṃ seṭṭho” ti attānaṃ pasamsati. Api ca bhūmiṃ cāletvā sambodhiṃ pāpuṇi, tasmā “sambodhiyaṃ ahaṃ seṭṭho” ti vadati. **Dhammacakkappavattaneti** ettha dhammacakkaṃ pana duvidhaṃ hoti – paṭivedhaññaṃca desanāññaṃcāti. Tattha paññāpabhāviyaṃ attano ariyaphalāvahaṃ paṭivedhaññaṃ, karuṇāpabhāviyaṃ sāvakaṇaṃ ariyaphalāvahaṃ desanāññaṃ. Paṭivedhaññaṃ lokuttaraṃ kusalaṃ upekkhāsahagataṃ avitakkaavicāraṃ, desanāññaṃ lokiyaṃ abyākataṃ, ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ. Idha pana desanāññaṃ adhippettaṃ (paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.44).

71. Idāni bhagavato gabbhokkamaneva pathavikampanādikaṃ pavattiṃ sutvā “**aho acchariyaṃ loke**” ti devatāhi ayaṃ gāthā vuttā. Tattha **buddhānaṃ guṇamahantatāti** aho buddhānaṃ guṇamahantabhāvo, aho buddhānaṃ mahānubhāvoti attho **dasasahassilokadhātu, chappakāraṃ pakampathāti** dasasu cakkavālasahassesu mahāpathavī chappakāraṃ pakampittha calittha. Kathaṃ? Puratthimato unnamati pacchimoto onamati, pacchimoto unnamati puratthimato onamati, uttarato unnamati dakkhiṇato onamati, dakkhiṇato unnamati uttarato onamati, majjhimato unnamati pariyantato onamati, pariyantato unnamati majjhimato onamatīti evaṃ chappakāraṃ anilabalacalitajalatarāṅgabhāṅgasaṅghaṭṭitā viya nāvā catunahutādhikadviyojanasatasahasabahalā pathavisandhāraṅgalapariyantā acetanāpi samānā sacetanā viya ayaṃ mahāpathavī pītiyā naccantī viya akampitthāti attho. **Obhāso ca mahā āsīti** atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ uḷāro obhāso ahoṣīti attho. **Accheram lomahaṃsananti** accheraṅca lomahaṃsanaṅca ahoṣīti attho.

72. Idāni pathavikampanālokapātubhāvādīsu acchariyesu vattamānesu bhagavato pavattidassanattaṃ “**bhagavā tamhi samaye**” tiādigāthāyo vuttā. Tattha **lokajetṭhoti** lokaseṭṭho. **Sadevakanti** sadevakassa lokassa, sāmiatthe upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Dassayantoti** pāṭihāriyaṃ dassento.

73. **Caṅkamantovāti** dasalokadhātusahasāni ajjhottharivā ṭhite tasmīṃ ratanamaye caṅkame caṅkamamānova kathesi. **Lokanāyakoti** atha satthā manosilātale sīhanādaṃ nadanto sīho viya gajjanto pāvussakamegho viya ca ākāsagaṅgaṃ otārento viya ca aṭṭhaṅgasamannāgatena (dī. ni. 2.285, 301) savanīyena kamanīyena brahmāsarena nānāyavicittaṃ catusaccapaṭisaṃyuttaṃ tilakkhaṇāhataṃ madhuradhammakathaṃ kathesīti attho.

Antarā na nivatteti, catuhatthe caṅkame yathāti ettha satthārā pana nimmitassa tassa caṅkamassa ekā koṭi pācīnacakkavālamukhavaṭṭiyaṃ ekā pacchimacakkavālamukhavaṭṭiyaṃ evaṃ ṭhite tasmīṃ ratanacaṅkame caṅkamamāno satthā ubho koṭiyo patvāva nivattati, antarā ubho koṭiyo apatvā na nivattati. Yathā catuhatthappamāṇe caṅkame caṅkamamāno ubho koṭiyo sīghameva patvā nivattati, evaṃ antarā na nivattatīti attho. Kim pana bhagavā dasasahassayojanappamāṇāyāmaṃ caṅkamaṃ rassamakāsi, tāvamahantaṃ vā attabhāvaṃ nimminīti? Na panevamaṅkāsi. Acinteyyo buddhānaṃ buddhānubhāvo. Akaniṭṭhabhavanato paṭṭhāya yāva avīci, tāva ekaṅgaṇā ahoṣi. Tiriyato ca dasacakkavālasahasāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Devā manusse passanti, manussāpi deve passanti. Yathā sabbe devamanussā pakatiyā caṅkamamānaṃ passanti, evaṃ bhagavantaṃ caṅkamamānaṃ passiṃsūti. Bhagavā pana caṅkamantova dhammaṃ deseti antarāsamāpattiṅca samāpajjati.

Atha āyasmā sārīputto
aparimitasamayasaṃpācītakusalabalajanitadvattiṃsavaraḷakkhaṇopasobhitaṃ asītānubyañjanavirājitaṃ varasarīraṃ saradasamayeparipuṇṇaṃ viya rajanikaraṃ sabbaphāliphullaṃ viya ca yojanasatubbedhaṃ pāricchattaṃ aṭṭhārasaratanubbedhaṃ byāmapabhāparikkhepasassirikaṃ varakanakagirimiva jaṅgamaṃ anopamāya buddhalīlāya anopamena buddhasirivilāsena caṅkamantaṃ dasasahassidevagaṇaparivutaṃ bhagavantaṃ addasa. Disvāna ayaṃ pana sakalāpi dasasahassī lokadhātu sannipatitā, mahatiyā panettha dhammadeśanāya bhavitabbaṃ, buddhavaṃsadesanā pana bahūpakārā

bhagavati pasādāvahā, yaṃnūnāhaṃ dasabalassa abhinīhārato paṭṭhāya buddhavaṃsaṃ paripuccheyya’nti cintetvā ekamsaṃ cīvaraṃ katvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dasanakhasamujjalaṃ jalajāmalāvīkālā-kamālā-makulasadisamaṃ añjaliṃ sirasi katvā bhagavantaṃ “**kīdiso te mahāvīra**”tiādikaṃ paripucchi. Tena vuttaṃ –

74. “Sāriputto mahāpañño, samādhihijhānakovido;
Paññāya pāramippatto, pucchati lokanāyakaṃ.
75. “Kīdiso te mahāvīra, abhinīhāro naruttama;
Kamhi kāle tayā dhīra, patthitā bodhimuttamā”ti. –

Ādi. Kā nāmāyaṃ anusandhīti? Pucchānusandhi nāma. Tisso hi anusandhiyo – pucchānusandhi ajjhāsayaṃanusandhi yathānusandhīti. Tattha “evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – “kiṃ nu kho, bhante, orimaṃ tīraṃ kiṃ pārimaṃ tīra”nti (saṃ. ni. 4.241) evaṃ pucchantaṃ bhagavatā vissajjitasuttavasena **pucchānusandhi** veditabbā.

“Atha kho aññatarassa bhikkhuno evaṃ cetaso parivittakko udapādi ‘iti kira, bho, rūpaṃ anattā, vedanā anattā, saññā anattā, saṅkhārā anattā, viññāṇaṃ anattā, anattakatāni kammāni kamattānaṃ phusissantī’ti. Atha kho bhagavā tassa bhikkhuno cetasā cetoparivittakkamaññāya bhikkhū āmantesi – ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati, yaṃ idhekacco moghapuriso avidvā avijjāgato taṇhādhipateyyena cetasā satthusāsanaṃ atidhāvītappaṃ maññeyya ‘iti kira, bho, rūpaṃ anattā, vedanā anattā, saññā anattā, saṅkhārā anattā, viññāṇaṃ anattā, anattakatāni kammāni kamattānaṃ phusissantī’ti...pe... taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā”ti (ma. ni. 3.90) evaṃ paresaṃ ajjhāsayaṃ viditvā bhagavatā vuttavasena **ajjhāsayaṃanusandhi** veditabbā.

Yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammavasena vā paṭikkhepavasena vā yesu suttesu uparidesanā āgacchati, tesamaṃ vasena **yathānusandhi** veditabbā. Tena vuttaṃ “pucchānusandhi”ti.

Tattha **paññāya pāramippattoti** sāvakaṃpāramiññaṃssa matthakaṃ patto. **Pucchati** apucchi. Tattha pucchā nāma aditṭhajanāpucchā, ditṭhasaṃsandanaṃpucchā, vimaticchedanaṃpucchā, anumatiṃpucchā, kathetukamyatāpucchāti pañcavidhā hoti. Tatthāyaṃ therassa katamā pucchāti ce? Yasmā panāyaṃ buddhavaṃso kappasatasahassādhikaasaṅkhyeyyopacitapuññasambhārānaṃ paccakabuddhānaṃ kappasatasahassādhikaasaṅkhyeyyopacitapuññasambhārānaṃ dvinnāṃ aggasāvākānaṃca kappasatasahassopacitapuññasambhārānaṃ sesamahāsāvākānaṃ vā avisayo, sabbaññubuddhānaṃyeva visayo, tasmā therassa aditṭhajanā pucchāti veditabbā.

Kīdisoti pucchānākāro, kiṃpakāroti attho. **Teti** tava. **Abhinīhāro**ti abhinīhāro nāma buddhabhāvatthaṃ mānasaṃ bandhitvā “buddhabyākaraṇaṃ aladdhā na uṭṭhahissāmī”ti vīriyamadhiṭṭhāya nipajjanaṃ. Tena vuttaṃ –

“Kīdiso te mahāvīra, abhinīhāro naruttamā”ti.

Kamhi kāleti tasmim kāle. **Patthitāti** icchitā abhikaṅkhitā, “buddho bodheyyaṃ mutto moceyya”ntiādinaṃ nayena buddhabhāvāya paṇidhānaṃ kadā katanti apucchi. **Bodhīti** sammāsambodhi, arahattamaggaññaṃssa ca sabbaññutaññaṃssa cetamaṃ adhivacanaṃ. **Uttamāti** sāvakabodhipaccakabodhīhi seṭṭhattā uttamāti vuttā. Ubhinnamantarā **ma**-kāro padasandhikaro.

Idāni buddhabhāvākāraṃ dhamme pucchanto –

76. “Dānaṃ sīlaṃca nekkhammaṃ, paññāvīriyaṃca kīdisaṃ;

Khantisaccamadhiṭṭhānaṃ, mettupekkhā ca kīdisā.

77. “Dasa pāramī tayā dhīra, kīdisī lokanāyaka;
Kathaṃ upapāramī puñṇā, paramatthapāramī katha”’nti. – āha;

Tattha dānapāramiyaṃ tāva bāhirabhaṇḍapariccāgo **pāramī** nāma, aṅgapariccāgo **upapāramī** nāma, jīvitapariccāgo **paramatthapāramī** nāmāti. Esa nayo sesapāramīsūpi. Evaṃ dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samattiṃsa pāramiyo honti. Tattha bodhisattassa dānapāramitāya pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa **sasapaṇḍitajātake** –

“Bhikkhāya upagataṃ disvā, sakattānaṃ pariccajīṃ;
Dānena me samo natthi, esā me dānapāramī”’ti. (cariyā. 1.143 tassuddānaṃ) –

Evaṃ paraṃ jīvitapariccāgaṃ karontassa **dānapāramī** paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā sīlapāramitāya pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekanteneva panassa **saṅkhapālajātake** –

“Sūlehi vinivijjhante, koṭṭayantepi sattibhi;
Bhojaputte na kuppāmi, esā me sīlapāramī”’ti. (cariyā. 2.91) –

Evaṃ attapariccāgaṃ karontassa **sīlapāramī** paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā mahārajjāṃ pahāya nekkhammapāramiyā pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa **cūlasutasomajātake** –

“Mahārajjāṃ hatthagataṃ, kheḷapiṇḍaṃva chaḍḍayīṃ;
Cajato na hotī lagganaṃ, esā me nekkhammapāramī”’ti. (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; jā. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā) –

Evaṃ nissaṅgatāya rajjāṃ chaḍḍetvā nikkhamantassa **nekkhammapāramī** paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā mahosadhapaṇḍitakālādīsu paññāpāramiyā pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa **sattubhattakapaṇḍitakāle** –

“Paññāya vicinantoḥaṃ, brāhmaṇaṃ mocayīṃ dukhā;
Paññāya me samo natthi, esā me paññāpāramī”’ti. (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; jā. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā) –

Antobhastagataṃ sappamaṃ dassentassa **paññāpāramī** paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā vīriyapāramitāya pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa **mahājanakajātake** –

“Atīradassī jalamajjhe, hatā sabbeva mānusā;
Cittassa aññathā natthi, esā me vīriyapāramī”’ti. (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; jā. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā) –

Evaṃ mahāsamuddaṃ tarantassa **vīriyapāramī** paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā **khantivādijātake** –

“Acetanaṃva koṭṭente, tiṅhena pharasunā mamaṃ;
Kāsirāje na kuppāmi, esā me khantipāramī”’ti. (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; jā. aṭṭha.
1.dūrenidānakathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā) –

Evam acetanabhāvena viya mahādukkhaṃ adhivāsentassa **khantipāramī** paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā **mahāsutasomajātake** –

“Saccavācaṃnurakkhanto, cajitvā mama jīvitam;
Mocesim ekasataṃ khattiye, esā me saccapāramī”’ti. (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; jā. aṭṭha.
1.dūrenidānakathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā) –

Evam jīvitam cajitvā saccam anurakkhantassa **saccapāramī** paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā **mūgapakkhajātake** –

“Mātā pitā na me dessā, attā me na ca dessiyo;
Sabbaññutaṃ piyaṃ mayhaṃ, tasmā vataṃ adhiṭṭhahi”’nti. (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; jā.
aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; cariyā 3.65) –

Evam jīvitampi pariccajitvā vataṃ adhiṭṭhahantassa **adhiṭṭhānapāramī** paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā **suvaṇṇasāmajātake** –

“Na maṃ koci uttasati, napi bhāyāmi kassaci;
Mettābalenupatthaddho, ramāmi pavane tadā”’ti. (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; jā. aṭṭha.
1.dūrenidānakathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; cariyā. 3.113) –

Evam jīvitampi anoloketvā mettāyantassa **mettāpāramī** paramatthapāramī nāma jātā.

Tato **lomahaṃsajātake** –

“Susāne seyyaṃ kappemi, chavaṭṭhikaṃ upanidhāyaṃ;
Gāmaṇḍalā upagantvā, rūpaṃ dassentinappaka”’nti. (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; jā. aṭṭha.
1.dūrenidānakathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; cariyā. 3.119) –

Evam gāmadārakesu niṭṭhubhanādīhi ceva mālāgandhūpahārādīhi ca sukhadukkhāṃ uppādentepi
upekkhāṃ anativattantassa **upekkhāpāramī** paramatthapāramī nāma jātā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro
pana **cariyāpiṭakato** gahetabbo.

Idāni therena puṭṭhassa bhagavato byākaraṇaṃ dassentehi saṅgītikārahehi –

78. “Tassa puṭṭho viyākāsi, karavīkamadhurāgiro;
Nibbāpayanto hadayaṃ, hāsayaṃto sadevakaṃ.

79. “Atītabuddhānaṃ jinānaṃ desitaṃ, nikīlitaṃ buddhaparamparāgataṃ;
Pubbenivāsānugatāya buddhiyā, pakāsayī lokahitaṃ sadevake”’ti. – vuttaṃ;

Tattha **tassa puṭṭho viyākāsī** tena dhammasenāpatinā puṭṭho hutvā tassa byākāsī, attano abhinīhārato paṭṭhāya abhisambodhipariyosānaṃ sabbam buddhavaṃsaṃ kathesīti attho. **Karavīkamadhuragiroti** karavīkasakuṇassa viya madhurā girā yassa so karavīkamadhuragiroti, karavīkamadhuramañjussaroti attho. Tatridaṃ karavīkānaṃ madhurassaratā – karavīkasakuṇā kira madhurarasam ambapakkam mukhatuṇḍakena paharivā paggharitam phalarasam pivivā pakkhena tālam datvā vikūjamāne catuppadā madamattā viya laḷitum ārabhanti, gocarapasutāpi catuppadagaṇā mukhagatāni pi tiṇāni chaḍḍetvā tam nādam suṇanti, vālamigā khuddakamige anubandhamānā ukkhittam pādam anikkhipivā cittakatā viya tiṭṭhanti, anubandhamigāpi maraṇabhayaṃ hitvā tiṭṭhanti, ākāse pakkhandantā pakkhinopi pakkhe pasāretvā tiṭṭhanti, udae macchāpi kaṇṇapaṭalam acālentā tam saddam suṇamānā tiṭṭhanti. Evaṃ madhurassarā karavīkā (dī. ni. aṭṭha. 2.38; ma. ni. aṭṭha. 2.386). **Nibbāpayanto hadayanti** kilesaggisantattasabbajanamānasam dhammakathāmatadhārāya sītibhāvaṃ janayantoti attho. **Hāsayantoti** tosayantoti. **Sadevakanti** sadevakam lokam.

Atītabuddhānanti atītānaṃ buddhānaṃ. Amhākaṃ bhagavato abhinīhārassa purato pana taṇhaṅkaro medhaṅkaro saraṇaṅkaro dīpaṅkaroti cattāro buddhā ekasmiṃ kappe nibbattiṃsu. Tesam aparabhāge koṇḍañṇādayo tevīsati buddhāti sabbe dīpaṅkarādayo catuvīsati buddhā idha “atītabuddhā”ti adhippetā, tesam atītabuddhānaṃ. **Jinānanti** taseva vevacanam. **Desitanti** kathitam. Catuvīsatiyā buddhānaṃ catusaccapaṭisaṃyuttaṃ dhammakatham. **Nikīlitanti** tesam caritam kappajātigottāyubodhisāvakaṃ annipātaupaṭṭhākamātāpituputtabhariyāparicchedādikaṃ nikīlitam nāma. **Buddhaparamparāgatanti** dīpaṅkaradasabalato paṭṭhāya yāva kassapaparamparato āgataṃ desitam nikīlitam vāti attho. **Pubbenivāsānugatāya buddhiyāti** ekampi jātim dvepi jātiyoti (ma. ni. 1.148, 384, 421; 2.233; 3.82; pārā. 12) evaṃ vibhattam pubbe nivuṭṭhakkhandhasantānasāṅkhātam pubbenivāsam anugatā upagatā tāya pubbenivāsānugatāya buddhiyā, pubbenivāsānussatiñāṇenāti attho. **Pakāsayīti** byākāsī. **Lokahitanti** sabbalokahitam buddhavaṃsam. **Sadevaketi** sadevake loketi attho.

80. Atha bhagavā karuṇāsītalena hadayena sadevakam lokam savane niyojento “**pītipāmojjajanana**”ntiādīmāha. Tattha **pītipāmojjajanana**nti pītipāmojjakaram pītiyā pubbhāgaṃ pāmojjaṃ, pañcavaṇṇāya pītiyā jananaṃ attho. **Sokasallavinodananti** sokasāṅkhātānaṃ sallānaṃ vinodanaṃ viddhamānaṃ. **Sabbasampattipaṭilābhanti** sabbāpi devamanussasampattiādayo sampattiyo paṭilābhanti etenāti sabbasampattipaṭilābho, tam sabbasampattipaṭilābham buddhavaṃsadesanaṃ attho. **Cittikatvāti** citte katvā, buddhānussatiṃ purakkhatvāti attho. **Suṇāthāti** nisāmetha nibodhatha. **Meti** mama.

81. Madanimmadananti jātimadādīnaṃ sabbamadānaṃ nimmadanakaram. **Sokanudanti** soko nāma ñātibyanādīhi phuṭṭhassa cittasantāpo. Kiñcāpi atthato domanassameva hoti, evaṃ santepi antonijjhānalakkhaṇo, cetaso parinijjhāyanaraso, anusocanapaccupaṭṭhāno, tam sokaṃ nudatīti sokanudo, tam sokanudaṃ. **Saṃsāraparimocananti** saṃsārabandhanato parimocanakaram. “Saṃsārasamatikkama”ntipi pāṭho, tassa saṃsārasamatikkamakaraṃ attho.

Sabbadukkhakkhayanti ettha **dukkha**-saddo dukkhavedanā-dukkhavattu-dukkhārammaṇa-dukkhapaccaya-dukkhattānādīsū dissati. Ayañhi “dukkhassa ca pahānā”tiādīsū (dī. ni. 1.232; ma. ni. 1.383, 430; pārā. 11) dukkhavedanāyaṃ dissati. “Jātipi dukkhā jarāpi dukkhā”tiādīsū (dī. ni. 2.387; saṃ. ni. 5.1081) dukkhavattusmiṃ. “Yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ dukkham dukkhānupatitāṃ dukkhāvakkanta”ntiādīsū (saṃ. ni. 3.60) dukkhārammaṇe. “Dukkho pāpassa uccayo”tiādīsū (dha. pa. 117) dukkhapaccaye. “Yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukarā akkhānena pāpuṇitaṃ yāva dukkhā nirayā”tiādīsū (ma. ni. 3.250) dukkhattāne. Idha paṇāyaṃ dukkhavattusmiṃ dukkhapaccayepi ca datṭhabbo. Tasmā jātiādisabbadukkhakkhayakaranti attho (dha. sa. aṭṭha. 2 ādayo). **Magganti** ettha kusalatthikehi maggīyati, kilese vā mārento gacchatīti maggoti buddhavaṃsadesanā vuccati, tam nibbānassa maggabhūtam buddhavaṃsadesanaṃ. **Sakkaccanti** sakkaccaṃ cittikatvā, ohitasotā hutvāti attho. **Paṭipajjathāti** adhitiṭṭhatha, suṇāthāti attho. Atha vā pītipāmojjajananaṃ sokasallavinodanaṃ sabbasampattipaṭilābhahetubhūtam imaṃ buddhavaṃsadesanaṃ sutvā idāni

madanimmadanādiguṇavisesāvahaṃ sabbadukkhakkhayaṃ buddhabhāvamaggam paṭipajjathāti sabbesaṃ devamanussānaṃ buddhattaṃ paṇidhāya ussāhaṃ janeti. Sesamettha uttānamevāti.

Iti madhuratthavilāsiniyā buddhavaṃsa-aṭṭhakathāya

Ratanacaṅkamanakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca sabbākārena abbhantaranidānassatthavaṇṇanā.

2. Sumedhapatthanākathāvaṇṇanā

Idāni –

1-2. “Kappe ca satasahassee, caturo ca asaṅkhiye;
Amaraṃ nāma nagaraṃ, dassaneyyaṃ manorama”nti. –

Ādinayappavattāya buddhavaṃsavaṇṇanāya okāso anuppatto. Sā panesā buddhavaṃsavaṇṇanā yasmā suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti, tasmā suttanikkhepavicāraṇā tāva veditabbā. Cattāro hi suttanikkhepā attajjhāsayo parajjhāsayo pucchāvasiko aṭṭhuppattikoti. Tattha yāni suttāni bhagavā parehi anajjhīṭṭho kevalaṃ attano ajjhāsayena kathesi. Seyyathidaṃ – **ākaṅkheyyasuttaṃ** (ma. ni. 1.64 ādayo) **vatthasuttanti** (ma. ni. 1.70 ādayo) evamādīni, tesam **attajjhāsayo** nikkhepo.

Yāni vā pana “paripakkā kho rāhulassa vimuttiparipācanīyā dhammā, yaṃnūnāhaṃ rāhulaṃ uttariṃ āsavānaṃ khaye vineyya”nti (saṃ. ni. 4.121) evaṃ paresaṃ ajjhāsayaṃ khantiṃ manam bujjanakabhāvaṅca oloketvā parajjhāsayavasena kathitāni. Seyyathidaṃ – **rāhulovādasuttaṃ dhammacakkappavattanasuttanti** (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13 ādayo; paṭi. ma. 2.30) evamādīni, tesam **parajjhāsayo** nikkhepo.

Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā te te devamanussā pañhaṃ pucchanti. Evaṃ puṭṭhena pana bhagavatā yāni kathitāni **devatāsamyutta** (saṃ. ni. 1.1 ādayo) **bojjhaṅgasamyuttādīni** (saṃ. ni. 5.182 ādayo) tesam **pucchāvasiko** nikkhepo.

Yāni vā pana uppannaṃ kāraṇaṃ paṭicca desitāni dhammadāyāda- (ma. ni. 1.29 ādayo) puttamaṃsūpamādīni (saṃ. ni. 2.63), tesam **aṭṭhuppattiko** nikkhepo. Evametesu catūsu suttanikkhepesu imassa buddhavaṃsassa pucchāvasiko nikkhepo. Pucchāvasena hi bhagavatā ayaṃ nikkhitto. Kassa pucchāvasena? Āyasmato sārīputtattherassa. Vuttañhetam asmiṃ nidānasmim eva –

“Sārīputto mahāpañño, samādhijjhānakovido;
Paññāya pāramippatto, pucchati lokanāyakaṃ;
Kīdiso te mahāvīra, abhinīhāro naruttamā”ti. (bu. vaṃ. 1.74-75) –

Ādi. Tenesā buddhavaṃsadesanā pucchāvasikāti veditabbā.

Tattha **kappe ca satasahassee** ettha **kappa**-saddo panāyaṃ abhisaddahanavohārakālapaññattichedanavikappanalesasamantabhāvaāyukappamahākappādīsu dissati. Tathā hi “okappanīyamaṃ bhoṭo gotamassa. Yathā taṃ arahato sammāsambuddhassā”tiādīsu (ma. ni. 1.387) abhisaddahane dissati. “Anujānāmi, bhikkhave, pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjitu”nti evamādīsu (cūḷava. 250) vohāre. “Yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmi”tiādīsu (ma. ni. 1.387) kāle. “Iccāyasmā kappo”ti (su. ni. 1098; cūḷani. kappamaṇavapucchā 117; kappamaṇavapucchāniddeśa 61) ca, “nigrodhakappo iti tassa nāmaṃ, tayā kataṃ bhagavā brāhmaṇassā”ti ca evamādīsu (su. ni. 346)

paññattiyam. “Alaṅkato kappitakesamassū”ti evamādīsu (jā. 2.22.1368) chedane. “Kappati dvaṅgulakappo”tiādīsu (cūlava. 446) vikappe. “Atthi kappo nipajjitu”ntiādīsu (a. ni. 8.80) lese. “Kevalakappaṃ jetavanam obhāsetvā”tiādīsu samantabhāve. “Tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappam, tiṭṭhatu sugato kappā”nti (dī. ni. 2.178; udā. 51) ettha āyukappe. “Kīva dīgho nu kho, bhante, kappo”ti (saṃ. ni. 2.128-129) ettha mahākappe. Ādisaddena “satthukappena vata kira, bho, mayaṃ sāvakena saddhiṃ mantayamānā na jānimhā”ti (ma. ni. 1.260) ettha paṭibhāge. “Kappo naṭṭho hoti. Kappakatokāso jinno hoti”ti (pāci. 371) ettha vinayakappe. Idha pana mahākappe daṭṭhabbo. Tasmā kappe ca satasahasseti mahākappānam satasahasānantī attho (dī. ni. aṭṭha. 1.29; 3.275; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.1; a. ni. aṭṭha. 2.3.128; khu. pā. aṭṭha. 5.maṅgalasutta, evamiccādiṭṭhavaṇṇanā; su. ni. aṭṭha. 2.maṅgalasuttavaṇṇanā; cariyā. aṭṭha. nidānakathā.1; cūlaṇi. aṭṭha. khaggavisāṇasuttaniddesavaṇṇanā). **Caturo ca asaṅkhiyeti** “catunnam asaṅkhiyeyyānam matthake”ti vacanaseso daṭṭhabbo. Kappasatasahasādhikānam catunnam asaṅkhiyeyyānam matthaketi attho. **Amaram nāma nagaranti** “amara”nti ca “amaravatī”ti ca laddhanāmaṃ nagaram ahoṣi. Keci panettha aññenāpi pakārena vaṇṇayanti, kiṃ tehi, nāmamattaṃ panetaṃ tassa nagarassa. **Dassaneyyanti** suvivhattavicitra-caccaradvāra-catukkasiṅghāṭika-pākāra-parikkhepapāsāda- hammiya-bhavana-samalaṅkatattā dassanīyam. **Manoramanti** samasuciparamaramaṇīyabhūmibhāgattā chāyūdakasampannattā sulabhāhārattā sabbopakaraṇayuttattā ca samiddhattā devamanussādīnam mano ramayatīti manoramam.

Dasahi saddehi avivittanti hatthisaddena assasaddena rathasaddena bherisaddena saṅkhasaddena mudiṅgasaddena vīṇāsaddena gītasaddena sammatālasaddena “bhuñjatha pivatha khādathā”ti dasamena saddenāti; imehi dasahi saddehi avivittaṃ ahoṣi, sabbakālam anupamussavasamajjanātakā kīlāntīti attho. **Annapānasamāyutanti** annena catubbidhenāhārena ca pānena ca suṭṭhu āyutaṃ annapānasamāyutaṃ, iminā subhikkhatā dassitā, bahuannapānasamāyutanti attho.

Idāni te dasa sadde vatthuto dassanattham –

“Hatthisaddaṃ assasaddaṃ, bherisaṅkharathāni ca;
Khādatha pivatha ceva, annapānena ghosita”nti. – vuttaṃ;

Tattha **hatthisaddanti** hatthīnam koṅcanādasaddena, karaṇatthe upayogavacanam daṭṭhabbam. Esa nayo sesapadesupi. **Bherisaṅkharathāni cāti** bherisaddena ca saṅkhasaddena ca rathasaddena cāti attho. Liṅgavipariyāsenā vuttaṃ, ‘khādatha pivathā’ti evamādinayappavattena annapānapaṭisaṃyuttana ghositaṃ abhināditanti attho. Etthāha – tesam pana saddānam ekadesova dassito, na sakaloti? Na ekadeso sakalo dasavidho dassitova. Kathaṃ? Bherisaddena mudiṅgasaddo saṅgahito, saṅkhasaddena vīṇāgītasammatālasaddā saṅgahitāti daseva dassitā.

Evam ekena pariyāyena nagarasampattiṃ vaṇṇetvā puna tameva dassetuṃ –

3. “Nagaram sabbaṅgasampannaṃ, sabbakammamupāgataṃ, sattaratanaṃ, nānājanasamākulaṃ;
Samiddham devanagaraṃva, āvāsam puñṇakamma”nti. – vuttaṃ;

Tattha **sabbaṅgasampannanti** pākāragopuraṭṭālākādisabbanagarāvayavasampannaṃ, paripuṇṇasabbavittūpakaraṇadhaññatīṇakāṭṭhodakanti vā attho. **Sabbakammamupāgataṃ** sabbakammantena upagataṃ, samupagatasabbakammantanti attho. **Sattaratanaṃ** paripuṇṇamuttādisattaratanaṃ, cakkavattinivāsabhūmito vā hatthiratanādīhi sattaratanehi sampannaṃ. **Nānājanasamākulanti** nānāvidhadesabhāsehi janehi samākulaṃ. **Samiddhanti** manussopabhogasabbopakaraṇehi samiddham phītam. **Devanagaraṃ vāti** devanagaraṃ viya ālakamandā viya amaravatī samiddhanti vuttaṃ hoti. **Āvāsam puñṇakamma** nanti āvasanti ettha puñṇakammīno janāti āvāso. “Āvāso”ti vattabbe “āvāso”nti liṅgabhedam katvā vuttanti veditabbam. Paññāyati tenāti puñṇam, kularūpamahābhogissariyavasena paññāyatīti attho. Punātīti vā puñṇam.

Sabbakusalamalarajāpavāhakattā puññaṃ kammaṃ yesaṃ atthi te puññakammino, tesāṃ puññakammaṃ āvāsabhūtaṃ attho.

Tattha **sumedho** nāma brāhmaṇo paṭivasati ubhato sujāto mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā kulaparivaṭṭā akkhitto anupakuṭṭho jātivādena, abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato, so tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū ahoṣi sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākharappabhedānaṃ itihāsaṇḍakamānaṃ padako veyyākaraṇo anavayo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu. Tassa pana daharakāleyeva mātāpitaro kālamakaṃsu. Athassa rāsivaḍḍhako amacco āyapothhakaṃ āharitvā suvaṇṇarajatamaṇimuttādivividharatanabharite gabbhe vivaritvā – “etthakaṃ te, kumāra, mātu santakaṃ, etthakaṃ pitu santakaṃ, etthakaṃ ayyakapayyakāna”nti yāva sattamā kulaparivaṭṭā dhanam ācikkhitvā – “etaṃ paṭipajjāhī”ti niyyātesi. So “sādhū”ti sampatiṇṇitvā puññāni karonto agāraṃ ajjhāvasi. Tena vuttaṃ –

4. “Nagare amaravatiyā, sumedho nāma brāhmaṇo;
Anekakoṭisannicayo, pahūtadhanadhaññavā.
5. “Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇaṃ vedāna pāragū;
Lakkhaṇe itihāse ca, sadhamme pāramiṃ gato”ti.

Tattha **nagare amaravatiyā**ti amaravatīsaṅkhāte nagare. **Sumedho nāmā**ti ettha “medhā”ti paññā vuccati. Sā tassa sundarā pasatthāti sumedhoti paññāyittha. **Brāhmaṇo**ti brahmaṇaṃ aṇati sikkhatīti brāhmaṇo, mante sajjhāyatīti attho. Akkharacintakā pana “brahmuno apaccaṃ brāhmaṇo”ti vadanti. Ariyā pana bāhitapāpattā brāhmaṇāti. **Anekakoṭisannicayo**ti koṭīnaṃ sannicayo koṭisannicayo, aneko koṭisannicayo yassa soyaṃ anekakoṭisannicayo, anekakoṭi dhanasannicayo attho. **Pahūtadhanadhaññavā**ti bahuladhanadhaññavā. Purimaṃ bhūmigatagabbhagatadhanadhaññavasena vuttaṃ, idaṃ niccaparibhogūpagatadhanadhaññavasena vuttanti veditabbaṃ.

Ajjhāyakoti na jhāyatīti ajjhāyako, jhānabhāvanārahitoti attho. Vuttañhetam – “na dānime jhāyantīti. Na dānime jhāyantīti kho, vāseṭṭha, ‘ajjhāyakā ajjhāyakā’ tveva tatiyaṃ akkharaṃ upanibbatta”nti (dī. ni. 3.132) evaṃ paṭhamakappikakāle jhānavirahitānaṃ brāhmaṇānaṃ garahavacanaṃ uppannaṃ. Idāni mantam jhāyatīti ajjhāyako, mante parivatteti iminā atthena pasamsavacanaṃ katvā voharanti. Mante dhāretīti **mantadharo**. **Tiṇṇaṃ vedānanti** iruvedaya juvedasā mavedānaṃ tiṇṇaṃ vedānaṃ. Ayaṃ pana **veda**-saddo ñāṇasomanassaganthesu dissati. Tathā hesa – “yaṃ brāhmaṇaṃ vedagumābhijāññā, akiñcanaṃ kāmabhāve asatta”ntiādīsu (su. ni. 1065) ñāṇe dissati. “Ye vedajātā vicaranti loke”tiādīsu (a. ni. 4.57) somanasse. “Tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhāna”ntiādīsu (dī. ni. 1.256) ganthe. Idhāpi ganthe (ma. ni. aṭṭha. 1.75). **Pāragū**ti tiṇṇaṃ vedānaṃ oṭṭhapahatakarāṇamattena pāraṃ gatoti pāragū. **Lakkhaṇeti** itthilakkhaṇapurisalakkhaṇamahāpurisalakkhaṇādike lakkhaṇe. **Itihāseti** itihā āsa, itihā āsāti idisavacanaṃ paṭisaṃyutte purāṇasaṅkhāte ganthavisesse. **Sadhammeti** brāhmaṇānaṃ sake dhamme, sake ācariyake vā. **Pāramiṃ gatoti** pāraṃ gato, disāpāmokkho ācariyo ahoṣīti attho.

Athekadivasam so dasaṅgaṇārādhitapaṇḍito sumedhapaṇḍito uparipāsādaratāle rahogato hutvā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinna cintesi – “punabbhāve paṭisandhiggahaṇaṃ nāma dukkhaṃ, tathā nibbattanibbattaṭṭhāne sarīrabhedanaṃ, ahañca jātidhammo, jarādhammo, byādhidhammo, maraṇadhammo, evaṃbhūtena mayā ajātiṃ ajaraṃ abyādhiṃ amaraṇaṃ sukhaṃ sivaṃ nibbānaṃ pariyesituṃ vaṭṭati, avassaṃ bhavacārakato muccitvā nibbānagāminā ekena maggena bhavitabba”nti. Tena vuttaṃ –

6. “Rahogato nisīditvā, evaṃ cintesaṃ tadā;
Dukkho punabbhavo nāma, sarīrassa ca bhedanaṃ.

7. “Jātidhammo jarādhammo, byādhidhammo sahaṃ tadā;
Ajaraṃ amaraṃ khemaṃ, pariyesissāmi nibbutiṃ.
8. “Yaṃnūnimaṃ pūtikāyaṃ, nānākuṇapapūritaṃ;
Chaḍḍayitvāna gaccheyyaṃ, anapekkho anattiko.
9. “Atthi hehiti so maggo, na so sakkā na hetuye;
Pariyesissāmi taṃ maggaṃ, bhavato parimuttiyā”’ti.

Ettha pana gāthāsambandhañca anuttānapadānamatthañca vatvāva gamissāma. Tattha **rahogatoti** rahasi gato, rahasi thāne nisinno. **Evaṃ cintesahanti** evaṃ cintesiṃ ahaṃ. Evanti iminā cintanākāraṃ dasseti. **Tadāti** tasmiṃ sumedhapaṇḍitakāle. “Evaṃ cintesaha”’nti bhagavā iminā attanā saddhiṃ sumedhapaṇḍitaṃ ekattaṃ karoti. Tasmā tadā so sumedho ahamevāti pakāsento “evaṃ cintesahaṃ tadā”’ti bhagavā uttamapurisavasenaṃ. **Jātidhammoti** jātisabhāvo. Esa nayo sesapadesupi. **Nibbutinti** nibbānaṃ.

Yaṃnūnāti parivittakkaṃ nipāto, yadi panāhanti attho. **Pūtikāyanti** pūtibhūtaṃ kāyaṃ. **Nānākuṇapapūritanti** mutta-karīsa-pubbaloḥita-pitta-semha-kheḷasiṅghāṇikādiānekakuṇapapūritaṃ. **Anapekkhoti** anālayo. **Atthīti** avassaṃ upalabbhati. **Hehīti** bhavissati, parivittakkaṃ avacaṇamidaṃ. **Na so sakkā na hetuyeti** tena maggena na sakkā na bhavitum. So pana maggo **hetuyeti** hetubhāvāya na na hoti, hetuyevāti attho. **Bhavato parimuttiyāti** bhavabandhanavimuttiyāti attho.

Idāni attanā parivittakkaṃ sampādayitum “**yathāpī**”’ti ādimāha. Yathā hi loke dukkhassa paṭipakkhabhūtaṃ sukhaṃ nāma atthi, evaṃ bhava sati tappaṭipakkhena vibhavaṇāpi bhavitabbaṃ, yathā ca uṇhe sati tassa vūpasamabhūtaṃ sītalampi atthi, evaṃ rāgādiaggīnaṃ vūpasameṇa nibbāneṇa bhavitabbaṃ. Yathā ca pāpassa lāmakassa dhammassa paṭipakkhabhūto kalyāṇo anavaḷḷadhammopi atthiyeva, evameva pāpikāya jātiyā sati sabbajātikhepanato ajātisankhātena nibbāneṇāpi bhavitabbamevāti. Tena vuttaṃ –

10. “Yathāpi dukkhe vijjante, sukhaṃ nāmapi vijjati;
Evaṃ bhava vijjamāne, vibhavopicchitabbako.
11. “Yathāpi uṇhe vijjante, aparaṃ vijjati sītalaṃ;
Evaṃ tividdhaggi vijjante, nibbānaṃ icchitabbakaṃ.
12. “Yathāpi pāpe vijjante, kalyāṇamapi vijjati;
Evameva jāti vijjante, ajātipicchitabbaka”’nti.

Tattha **yathāpīti** opammatthe nipāto. **Sukhanti** kāyikacetāsikasukhaṃ, suṭṭhu dukkhaṃ khaṇatīti sukhaṃ. **Bhaveti** janane. **Vibhavoti** ajananaṃ, janane vijjamāne ajananadhammopi icchitabbo. **Tividdhaggi vijjanteti** tividdhe rāgādiāggaṃ aggimhi vijjamāneti attho. **Nibbānanti** tassa tividdhassa rāgādiāggaṃ nibbānaṃ upasamaṃ nibbānañca icchitabbam. **Pāpeti** akusale lāmake. **Kalyāṇamapīti** kusalamapi. **Evamevāti** evamevaṃ. **Jāti vijjanteti** jātiyā vijjamānāyāti attho. Liṅgabhedāñca vibhattilopañca katvā vuttaṃ. **Ajātipīti** jātikhepanaṃ ajātinibbānampi icchitabbam.

Athāhaṃ parampi cintesiṃ – “yathā nāma gūtharāsīmhi nimuggena purisena dūratova kamalakuvalayapuṇḍarīkasaṇḍamaṇḍitaṃ vimalasālilaṃ taḷākam disvā – ‘katarena nu kho maggena tattha gantabba’nti taḷākam gavesitum yuttaṃ. Yaṃ tassa agavesanaṃ, na so tassa taḷākassa doso, tassa purisasseva doso. Evameva kilesamaladhovane amatamahātaḷāke vijjamāne yaṃ tassa agavesanaṃ, na so amatasankhātassa nibbānamahātaḷākassa doso, purisasseva doso. Yathā pana corehi saṃparivārito puriso palāyanamagge vijjamānepi sace so na palāyati, na so tassa maggassa doso, tassa purisasseva

doso. Evameva kilesacorehi parivāretvā gahitassa purisassa vijjamāneyeva nibbānamahānagaragāmimhi sive mahāmagge tassa maggassa agavesanaṃ nāma na maggassa doso, purisasseva doso. Yathā byādhipīlito puriso vijjamāne byādhitikicchake vejje sace taṃ vejjaṃ gavesitvā taṃ byādhiṃ na tikicchāpeti, na so vejjassa doso, tassa purisasseva doso. Evameva pana yo kilesabyādhiparipīlito kilesavūpasamamaggakovidāṃ vijjamānameva ācariyaṃ na gavesati, tasseva doso, na kilesabyādhivināyakassa ācariyassa doso”ti. Tena vuttaṃ –

13. “Yathā gūthagato puriso, taḷākaṃ disvāna pūritaṃ;
Na gavesati taṃ taḷākaṃ, na doso taḷākassa so.
14. “Evaṃ kilesamaladhovaṃ, vijjante amatantaḷe;
Na gavesati taṃ taḷākaṃ, na doso amatantaḷe.
15. “Yathā arīhi pariruddho, vijjante gamanampathe;
Na palāyati so puriso, na doso añjasassa so.
16. “Evaṃ kilesapariruddho, vijjamāne sive pathe;
Na gavesati taṃ maggaṃ, na doso sivamañjase.
17. “Yathāpi byādhito puriso, vijjamāne tikicchake;
Na tikicchāpeti taṃ byādhiṃ, na doso so tikicchake.
18. “Evaṃ kilesabyādhīhi, dukkhito patipīlito;
Na gavesati taṃ ācariyaṃ, na doso so vināyake”ti.

Tattha **gūthagatoti** gūthakūpagato, gūthena gato makkhito vā. **Kilesamaladhovanti** kilesamalasodhane, bhummattthe paccattavacanaṃ. **Amatantaḷeti** amatasāṅkhātassa taḷākassa, sāmiatthe bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ, anussaraṃ pakkhipitvā vuttaṃ. **Arīhīti** paccatthikehi. **Pariruddhoti** samantato niruddho. **Gamanampatheti** gamanapathe. Chandāvināsattaṃ anussarāgamaṇaṃ katvā vuttaṃ. **Na palāyatīti** yadi na palāyeyya. **So purisoti** so corehi pariruddho puriso. **Añjasassāti** maggassa. Maggassa hi –

“Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ;
Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅkamo”ti. (cūḷāni. pārāyanatthutigaṭhānidessa 101) –

Bahūni nāmāni. Svāyamidha añjasaṇāmena vutto. **Siveti** sabbupaddavābhāvato sive. **Sivamañjaseti** sivassa añjasassāti attho. **Tikicchaketi** vejje. **Na tikicchāpetīti** na tikicchāpeyya. **Na doso so tikicchaketi** tikicchakassa doso natthi, byādhitasseva dosoti attho. **Dukkhīti** sañjātakāyikacetasikadukkho. **Ācariyanti** makkhamaggācariyaṃ. **Vināyaketi** ācariyassa.

Evaṃ panāhaṃ cintetvā uttarimpi evaṃ cintesiṃ – “yathāpi maṇḍanakajātiko puriso kaṇṭhe āsattaṃ kuṇapaṃ chaḍḍetvā sukhī gaccheyya, evaṃ mayāpi imaṃ pūtikāyaṃ chaḍḍetvā anapekkhena nibbānamahānagaraṃ pavisitabbaṃ. Yathā ca naranāriyo ukkārabhūmiyaṃ uccārapassāvaṃ katvā na taṃ ucchaṅgena vā ādāya dasante vā veṭhetvā ādāya gacchanti, atha kho jigucchamānā oloketumpi anicchantā anapekkhā chaḍḍetvā gacchanti, evaṃ mayāpi imaṃ pūtikāyaṃ anapekkhena chaḍḍetvā amataṃ nibbānanagaraṃ pavisitum vaṭṭati. Yathā ca nāvīkā nāma jajjaraṃ nāvaṃ udakagāhinim chaḍḍetvā anapekkhāva gacchanti, evamahampi imaṃ navahi vaṇamukhehi paggharantaṃ kāyaṃ chaḍḍetvā anapekkho nibbānamahānagaraṃ pavisisāmi. Yathā ca koci puriso muttāmaṇiveḷuriyādīni nānāvīdhāni ratanāni ādāya corehi saddhiṃ maggaṃ gacchanto attano ratanavināsabhayena te core chaḍḍetvā khemaṃ maggaṃ gaṇhāti, evamayampi pūtikāyo ratanavilopakacorasadiso. Sacāhaṃ ettha taṇhaṃ karissāmi, ariyamaggakusaladhammaratanāni me nassissanti, tasmā mayā imaṃ

mahācorasadisam karajakāyaṃ chaḍḍetvā nibbānamahānagaram pavisitum vaṭṭatī’ ti. Tena vuttam

19. “Yathāpi kuṇapaṃ puriso, kaṇṭhe baddhaṃ jigucchiya;
Mocayitvāna gaccheyya, sukhī serī sayamvasī.
20. “Tathevimaṃ pūtikāyaṃ, nānākuṇapasañcayam;
Chaḍḍayitvāna gaccheyyam, anapekkho anattiko.
21. “Yathā uccāraṭṭhānamhi, karīsam naranāriyo;
Chaḍḍayitvāna gacchanti, anapekkhā anattikā.
22. “Evamevāhaṃ imaṃ kāyaṃ, nānākuṇapapūritam;
Chaḍḍayitvāna gacchissam, vaccaṃ katvā yathā kuṭiṃ.
23. “Yathāpi jajjaram nāvaṃ, paluggaṃ udagāhinim;
Sāmī chaḍḍetvā gacchanti, anapekkhā anattikā.
24. “Evamevāhaṃ imaṃ kāyaṃ, navacchiddaṃ dhuvassavam;
Chaḍḍayitvāna gacchissam, jiṇṇanāvaṃva sāmikā.
25. “Yathāpi puriso corehi, gacchanto bhaṇḍamādiya;
Bhaṇḍacchedabhayaṃ disvā, chaḍḍayitvāna gacchati.
26. “Evameva imaṃ kāyo, mahācorasamo viya;
Pahāyimaṃ gamissāmi, kusalacchedanābhayā’ ti.

Tattha **yathāpi kuṇapaṃ purisoti** yathāpi daharo yuvā maṇḍanakajātiko puriso ahikuṇapena vā kukkurakuṇapena vā manussakuṇapena vā kaṇṭhe āsattena aṭṭiyitvā harāyitvā jigucchitvā taṃ kuṇapaṃ mocetvā gaccheyya. **Sukhīti** sukhito. **Serīti** yathicchakavihārī. **Nānākuṇapasañcayanti** anekavidhakuṇaparāsibhūtaṃ “nānākuṇapapūrita”ntipi pāṭho.

Uccāraṭṭhānamhīti uccārenti vaccaṃ karonti etthāti uccāro, uccāro ca so ṭhānaṃ ceti uccāraṭṭhānaṃ. Atha vā ussāsiyyatīti ussāso, vaccassetam nāmaṃ, tassa ṭhānaṃ ussāraṭṭhānaṃ, tasmim **ussāraṭṭhānamhi**, ukkāraṭṭhāneti attho. **Vaccaṃ katvā yathā kuṭinti** vaccaṃ katvā kuṭiṃ naranāriyo viyāti attho.

Jajjaranti jiṇṇaṃ. **Palugganti** palujjantiṃ, vikirantinti attho. **Udagāhininti** udagaḅhinim. **Sāmīti** nāvāsāmikā. **Navacchiddanti** cakkhusotādīhi navahi vaṇamukhehi chiddāvacchiddehi yuttatā navacchiddaṃ. **Dhuvassavanti** dhuvanissandaṃ, niccaṃ paggharaṇāsucinti attho.

Bhaṇḍamādiyāti yaṃkiñci ratanādikaṃ bhaṇḍaṃ ādiya. **Bhaṇḍacchedabhayaṃ disvāti** bhaṇḍassa acchindanena bhayaṃ disvāti attho. **Evamevāti** so bhaṇḍamādāya gacchanto puriso viya. **Ayaṃ kāyoti** ayaṃ pana kucchitānaṃ paramajegucchānaṃ āyoti kāyo. **Āyoti** upattiṭṭhānaṃ. Āyanti tatoti āyo, kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ kesādīnaṃ āyoti kāyo. **Mahācorasamo viyāti** cakkhuādīhi rūpādīsu piyarūpesu sārājjanādivasena pāṇātipātādinnādānadīcoro hutvā sabbakusalaṃ vilumpatīti mahācorasamo. Tasmā yathā so ratanabhaṇḍamādāya corehi saddhim gacchanto puriso te core pahāya gacchati, evamevāhampi imaṃ mahācorasamaṃ kāyaṃ pahāya attano sotthibhāvakaṃ maggaṃ gavesitum gamissāmīti atthasambandho veditabbo. **Kusalacchedanābhayāti** kusaladhammavilopanaḅhayaṇāti attho.

Athevaṃ sumedhapaṇḍito nānāvidhāhi upamāhi nekkhammakāraṇaṃ cintetvā punapi cintesi – “imaṃ mahādhanarāsiṃ saṃharitvā mayhaṃ pitupitāmahādayo paralokaṃ gacchantā ekakahāpaṇampi gahetvā na gatā, mayā pana gahetvā gamanakāraṇaṃ kātuṃ vaṭṭatī” ti gantvā rañño ārocesi – “ahaṃ, mahārāja, jātijarādīhi upaddutahādayo agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāmi, mayhaṃ anekakoṭṭisatasahassaṃ dhaṇaṃ atthi, taṃ devo paṭipajjatū” ti. Rājā āha – “na mayhaṃ te dhanena attho, tvamyeva yathicchakaṃ karohī” ti.

So ca “sādhu devā” ti nagare bheriṃ carāpetvā mahājanassa dānaṃ datvā vatthukāme ca kilesakāme ca pahāya amaravaranagarasadisato amaranagarato nikkhamitvā ekakova nānāmigagaṇavante himavante **dhammikaṃ** nāma pabbataṃ nissāya assamaṃ katvā tattha paṇṇasālaṃ katvā pañcadosavivajjitaṃ caṅkamaṃ māpetvā aṭṭhaguṇasamupetaṃ abhiññābalaṃ samāharitvaṃ navadosasamannāgataṃ sāṭakaṃ pajahitvā dvādasaguṇamupāgataṃ vākacīraṃ nivāsetvā pabbaji. Evaṃ pana so pabbajito aṭṭhadosasamākiṇṇaṃ paṇṇasālaṃ pahāya dasaguṇasamannāgataṃ rukkhamūlaṃ upagantvā sabbadhaññavikatiṃ pahāya pavattaphalabhojano hutvā nisajjaṭṭhānacaṅkamanavasena padhānaṃ padahanto sattāhabbhantareyeva aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ pañcannaṃca abhiññānaṃ lābhī ahoṣi. Tena vuttaṃ –

27. “Evāhaṃ cintayitvāna, nekakoṭṭisataṃ dhaṇaṃ;
Nāthānāthānaṃ datvāna, himavantamupāgamiṃ.

28. “Himavantassāvidūre, dhammiko nāma pabbato;
Assamo sukato mayhaṃ, paṇṇasālā sumāpitā.

29. Caṅkamaṃ tattha māpesiṃ, pañcadosavivajjitaṃ.

Aṭṭhaguṇasamupetaṃ, abhiññābalaṃ māhariṃ.

30. “Sāṭakaṃ pajahiṃ tattha, navadosamupāgataṃ;
Vākacīraṃ nivāsesiṃ, dvādasaguṇamupāgataṃ.

31. “Aṭṭhadosasamākiṇṇaṃ, pajahiṃ paṇṇasālakaṃ;
Upāgamiṃ rukkhamūlaṃ, guṇe dasahupāgataṃ.

32. “Vāpitaṃ ropitaṃ dhaññaṃ, pajahiṃ niravasesato;
Anekaguṇasampannaṃ, pavattaphalamādiyimiṃ.

33. “Tatthappadhānaṃ padahiṃ, nissajjaṭṭhānacaṅkame;
Abbhantaramhi sattāhe, abhiññābalapāpuṇi” nti.

Tattha **evāhanti** evaṃ ahaṃ, heṭṭhā vuttappakārena cintetvāti attho. **Nāthānāthānanti** sanāthānamanāthānaṃca aḍḍhānaṃceva daliddānaṃca “atthikā gaṇhantū” ti saha koṭṭhāgārehi datvāti attho. **Himavantassāvidūre**ti himavantapabbatarājassa avidūre samīpe. **Dhammiko nāma pabbatoti** evaṃnāmako pabbato. Kasmā panāyaṃ dhammikoti? Yebhuyyena pana bodhisattā isipabbajjaṃ pabbajitvā taṃ pabbataṃ upanissāya abhiññāyo nibbattetvā samaṇadhammaṃ akaṃsu. Tasmā samaṇadhammassa nissayabhūtattā “dhammiko” tveva pākaṭo ahoṣi. **Assamo sukato mayhanti** ādinā sumedhapaṇḍitena assamaṃpaṇṇasālā caṅkamā sahatthā māpitā viya vuttā, na ca pana sahatthā māpitā, kintu sakkena devena pesite vissakammunā devaputtana nimmitā. Bhagavā pana tadā attano puññānubhāvena nibbattaṃ taṃ sampadaṃ sandhāya – “sāriputta, tasmimiṃ pabbate –

‘Assamo sukato mayhaṃ, paṇṇasālā sumāpitā;
Caṅkamaṃ tattha māpesiṃ, pañcadosavivajjita’ nti. – ādimāha;

Tattha **paññasālā**ti pañnachadanasālā. **Tatthā**ti tasmim assamapade. **Pañcadosavivajjanti** pañcahi caṅkamadosehi vivajjitaṃ. Katame pañca caṅkamadosā nāma? Thaddhavisamatā, antorukkhatā, gahanacchannatā, atisambādhatā, ativisālatāti imehi pañcahi dosehi vivajjitaṃ. Ukkatthaparicchedena dīghato saṭṭhiratano vitthārato diyaḍḍharatano caṅkamo vutto. Atha vā **pañcadosavivajjanti** pañcahi nīvaraṇadosehi vivajjitaṃ parihīnaṃ **abhiññābalaṃ**āharinti iminā uttarapadena sambandho daṭṭhabbo (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā, sumedhakathā). **Aṭṭhaguṇasamupetanti** “evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyaḍḍhite anāgaṇe vigatūpakkele mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte”ti evaṃ vutthehi aṭṭhaguṇehi (dī. ni. 1.244-245; ma. ni. 1.384-386, 431-433; pārā. 12-14) samannāgataṃ abhiññābalaṃ āharim ānesinti attho.

Keci pana “aṭṭhahi samaṇasukhehi upetaṃ, aṭṭhimāni samaṇasukhāni nāma dhanadhañṇapariggahābhāvo, anavajjapiṇḍapātapariyesanabhāvo, nibbutapiṇḍabhuñjanabhāvo, raṭṭhaṃ piḷetvā dhanadhañṇādīsu gaṇhantesu rājapurisesu raṭṭhapīlanakilesābhāvo, upakaraṇesu nicchandarāgabhāvo, coravilopane nibbhayabhāvo, rājarājamahāmattehi asaṃsaṭṭhabhāvo, catūsu disāsu appaṭṭhatabhāvoti imehi aṭṭhahi samaṇasukhehi (apa. aṭṭha. 1.dūrenidāna, sumedhakathā; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā) upetaṃ samupetaṃ assamaṃ māpesi”nti assamena sambandhaṃ katvā vadanti, taṃ pāliyaṃ na sameti.

Sāṭakanti vatthaṃ. **Tatthā**ti tasmim assame. **Navadosamupāgatanti**, sārīputta, tattha vasanto attano nivatthapārutaṃ mahagghasāṭakaṃ **pajahiṃ** pariccajīṃ. Sāṭakaṃ pajahanto ca tattha nava dose disvā pajahinti dīpeti. Tāpasapabbajjaṃ pabbajitānañhi sāṭakasmim nava dosā pakāsītā. Katame nava? Sāṭakassa mahagghabhāvo, parapaṭibaddhabhāvo, paribhogena lahukaṃ kilissanabhāvo, kiliṭṭho ca dhovītabbo puna rajītabbo ca hoti paribhogena jīraṇabhāvo, jīṇassa puna tunnakaraṇaṃ vā aggaḷadānaṃ vā kātabbaṃ hoti puna pariyesanāya durabhisambhavabhāvo, tāpasapabbajjāya ananucchavikabhāvo, paccatthikānaṃ sādharāṇabhāvo, yathā naṃ na paccatthikā gaṇhanti, evaṃ gopetabbo hoti paridhato vibhūsanatṭhānabhāvo, gahetvā carantassa mahicchabhāvoti etehi navahi dosehi (apa. aṭṭha. 1.dūrenidāna, sumedhakathā) upagataṃ sāṭakaṃ pahāya vākacīraṃ nivāsesinti dīpeti. **Vākacīranti** muñjatiṇaṃ hīrāhīraṃ katvā ganthetvā kataṃ vākamayacīraṃ nivāsanapārūpanatthāya ādiyinti attho. **Dvādasaguṇamupāgatanti** dvādasahi ānisaṃsehi upetaṃ. Ettha **guṇa**-saddo ānisaṃsaṭṭho “sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā”tiādīsu (ma. ni. 3.379) viya. **Ma**-kāro padasandhikaro. Vākacīrasmiṃ dvādasānisaṃsā appagghatā, aparāyattatā, sahatthā kātuṃ sakkuṇeyyatā, paribhogena jīṇepi sibbitabbābhāvo, corabhayābhāvo pariyesantassa sukkena karaṇabhāvo, tāpasapabbajjāya sārūppabhāvo, sevamānassa vibhūsanatṭhānābhāvo, cīvarappaccaye appicchabhāvo, paribhogasukhabhāvo, vākuppattiyā sulabbabhāvo, vākacīre naṭṭhepi anapekkhabhāvoti imehi dvādasahi guṇehi sampannaṃ (apa. aṭṭha. 1.dūrenidāna, sumedhakathā; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā).

Atha sumedhapaṇḍito tattha paññasālāyaṃ viharanto paccūsasamaye paccuṭṭhāya attano nikkhamanakāraṇaṃ paccavekkhamāno evaṃ kira cintesi – “ahaṃ pana navakanakakaṭakanūpurādīsāṅghaṭṭanasaddasammissita-madhurahasitakathitagehajanaramaṇīyaṃ uḷāravibhavasobhitaṃ suravarabhavanākāramagāraṃ khelapiṇḍaṃ viya pahāya vivekāramatāya sabbajanapāpapavāhanaṃ tapovanaṃ pavīṭṭhosmi, idha pana me paññasālāya vāso dutiyo gharāvāso viya hoti, handāhaṃ rukkhamūle vaseyya”nti. Tena vuttaṃ –

31. “Aṭṭhadosasamākiṇṇaṃ, pajahiṃ paññasālaka”nti.

Tattha **aṭṭhadosasamākiṇṇanti** aṭṭhahi dosehi samākiṇṇaṃ saṃyuttaṃ. Katamehi aṭṭhahi? Mahāsambhārehi nipphādanīyatā, tiṇapaṇṇamattikādīhi niccaṃ paṭijagganīyatā, senāsanāṃ nāma mahallakassa pāpuṇāṭīti avelāya vuṭṭhāpiyamānassa cittekaggatā na hotīti vuṭṭhāpanīyabhāvo, sītuṇhassa paṭighātena kāyassa sukhumālakaraṇabhāvo, gharaṃ pavīṭṭhena yaṃ kiñci pāpaṃ sakkā kātunti garahapaṭicchādanakaraṇabhāvo, “mayhamida”nti sapariggahabhāvo, gehassa atthibhāvo sadutiyaḷavāso, ūkāmaṅgulagharagoḷikādīnaṃ sādharāṇatāya bahusādharāṇabhāvoti iti ime aṭṭha ādīnave (apa. aṭṭha. 1.dūrenidāna, sumedhakathā) disvā mahāsatto paññasālāyaṃ pajahiṃ.

Guṇe dasahupāgatanti channaṃ paṭikkhipitvā dasahi guṇehi upetaṃ, rukkhamūlaṃ upagatosmīti attho. Katamehi dasahi? Appasamārambhata, upagamanamattamevettha hotīti sulabhānavajjātā, abhinhaṃ tarupaṇṇavikāradassanena aniccasaññaṃ samuṭṭhāpanatā, senāsanamaccherābhāvo, tattha hi pāpaṃ karonto lajjatīti pāpakaraṇārahābhāvo, pariggahakaraṇābhāvo, devatāhi saha vāso, channaṃ paṭikkhepo, paribhogasukhatā, rukkhamūlasenāsanassa gatagataṭṭhāne sulabhatāya anapekkhabhāvoti iti ime dasa guṇe (apa. aṭṭha. 1.dūrenidāna, sumedhakathā) disvā rukkhamūlaṃ upagatosmīti vadati. Āha ca –

“Vaṇṇito buddhaseṭṭhena, nissayoti ca bhāsito;
Nivāso pavivittassa, rukkhamūlasamo kuto.

“Āvāsamaccherahare, devatāparipālite;
Pavivitte vasanto hi, rukkhamūlamhi subbato.

“Abhirattāni nīlāni, paṇḍūni patitāni ca;
Passanto tarupaṇṇāni, niccasaññaṃ panūdati.

“Tasmā hi buddhadāyajjaṃ, bhāvanābhiratālayaṃ;
Vivittaṃ nātimaññeyya, rukkhamūlaṃ vicakkhaṇo”ti. (visuddhi. 1.32);

Atha sumedhapaṇḍito paṇṇasālāya diṭṭhadoso hutvā rukkhamūlasenāsane laddhānisaṃso viharanto uttaripi cintesi – “āhāratthāya me gāmagamaṇaṃ āhārapariyesanadukkhaṃ, nāhaṃ kenaci pārijuññaena nikkhamitvā āhāratthāya pabbajito, āhārapariyesanamūlassa ca dukkhassa pamāṇaṃ natthi, yaṃnūnāhaṃ pavattaphalena yāpeyya”nti. Imāṃ pana atthavisesaṃ dīpento –

32-33. “Vāpitaṃ ropitaṃ dhaññaṃ, pajahiṃ niravasesato.

Anekaguṇasampannaṃ, pavattaphalamādiyi”nti. – ādimāha;

Tattha **vāpitaṃ** vapitvā nipphannaṃ. **Ropitaṃ** ropitvā nipphannaṃ, vapanaropanavasena duvidhāva sassanipphatti, taṃ duvidhampi attano appicchatāya pahāya pavattaphalena yāpesiṃ. **Pavattaphalaṃ** sayameva patitaphalaṃ. **Ādiyinti** paribhuñjiṃ.

“Pavattaphalasantuṭṭho, aparāyattajīviko;
Pahīnāhāraloluppo, hoti cātuddiso muni.

“Jahāti rasatāṇhaṇca, ājīvo tassa sujjhati;
Tasmā hi nātimaññeyya, pavattaphalabhojana”nti. (visuddhi. 1.26 thokaṃ visadisāṃ) –

Evāṃ pavattamāno sumedhapaṇḍito nacirasseva antosattāhe aṭṭha samāpattiyo pañca abhiññāyo ca pāpuṇi. Imamatthaṃ pakāsentena “**tatthappadhānaṃ padahi**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tasmim assame. **Padhānaṃ** vīriyaṃ, vīriyaṇhi padahitabbato padhānabhāvakarāṇato vā “padhāna”nti vuccati. **Padahinti** vīriyamārabhiṃ. **Nissajjaṭṭhānacaṅkame**ti nisajjāya ca ṭhānena ca caṅkameṇa ca.

Sumedhapaṇḍito pana seyyaṃ paṭikkhipitvā nisajjaṭṭhānacaṅkameheva rattindivaṃ vītināmetvā sattāhabbhantareyeva abhiññābalaṃ pāpuṇi. Evāṃ pana abhiññābalaṃ patvā sumedhatāpase samāpattisukhena vītināmente tadā sabbajanasāṅghakaro mārabalabhayaṃkaro ñāṇadīpaṅkaro **dīpaṅkaro** nāma satthā loke udapādi.

Sāṅkhepeṇeva tassāyamānupubbikathā – ayaṃ kira dīpaṅkaro nāma mahāsatto samattimsa pāramiyo pūretvā vessantarattabhāvasadise attabhāve ṭhito pathavikampanādīni mahādānāni datvā āyupariyosāne tusitapure nibbattitvā tattha yāvātāyukaṃ ṭhatvā dasasahassacakkavāḍadevatāhi

sannipatitvā –

“Kālo kho te mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;
Sadevakaṃ tāranta, bujjhassu amataṃ pada’’nti. (bu. vaṃ. 1.67) –

Vutte tato so devatānaṃ vacanaṃ sutvā ca pañca mahāvilocanāni viloketvā tato cuto rammavatīnagare attano yasavibhūtiyā vijitavāsudevassa naradevassa sudevassa nāma rañño kule sumedhāya deviyā kucchismiṃ āsālhipuṇṇamiyā uttarāsālhanakkhattena paṭisandhiṃ gahetvā mahatā parivārena parihariyamāno mahādeviyā kucchimhi maṇikūṭagato viya kenaci asucinā amakkhito dasa māse vasitvā saliladharavivaragato saradakālacando viya tassā udarato nikkhami.

Dvattiṃsa pubbanimittāni

Tassa pana dīpaṅkarakumārassa paṭisandhikkhaṇepi vijātakkaṇepi **dvattiṃsa pubbanimittāni** pāṭihāriyāni pāturaheṣuṃ. Sabbasabbaññubodhisattesu mātukucchiṃ okkamantesu nikkhamantesu sambujjhantesu dhammacakkaṃ pavattantesūti imesu catūsu ṭhānesu dvattiṃsa pāṭihāriyāni pavattanteva. Tasmā mayā pākaṭattā dīpaṅkarakumārassa jātiyaṃ dassitāni –

“Dīpaṅkare cārukare kumāre, sivaṃkare santikareva jāte;
Pakampi saṅkampi tadā samantā, sahasasāṅkhyā dasalokadhātu.

“Cakkavāḷasahassee, dasasahassee devatā;
Ekasmiṃ cakkavāḷasmiṃ, tadā sannipatiṃsu tā.

“Bodhisattaṃ mahāsattaṃ, jātamattantu devatā;
Paṭhamaṃ paṭiggaṇhiṃsu, pacchā taṃ manujā pana.

“Avāditā kenaci cammanaddhā, supokkharā dundubhiyo ca vīṇā;
Aghaṭṭitānābharaṇāni tasmim, khaṇe samantā madhuraṃ raviṃsu.

“Chijjiṃsu sabbattha ca bandhanāni, sayam vigacchiṃsu ca sabbarogā;
Rūpāni passiṃsu ca jātiandhā, saddam samantā badhirā suṇiṃsu.

“Anussatiṃ jātijaḷā manussā, labhiṃsu yānaṃ padasāva paṅgulā;
Videsayātā sayameva nāvā, sapaṭṭanaṃ sīghamupāgamiṃsu.

“Ākāsaṭṭhaṃ bhūmigatañca sabbaṃ, sayam samantā ratanaṃ viroci;
Nībbāyi ghore niraye hutāso, nadīsu toyampi ca nappavatti.

“Lokantare dukkhanirantarepi, pabhā uḷārā vipulā ahosi;
Tathā tadā santataraṅgamālo, mahāsamuddo madhurodakoyaṃ.

“Na vāyi vāto pharusō kharo vā, samphullapupphā taravo ahesuṃ;
Viroci cando adhikaṃ satāro, na cāpi uṇho sūriyo ahosi.

“Khagā nabhamhāpi ca rukkhato ca, haṭṭhāva heṭṭhā pathaviṃ bhajiṃsu;
Mahācatuddīpagato ca meggo, pavassi toyam madhuraṃ samantā.

“Ṭhatvāva dibbe bhavane sakasmiṃ, pasannacittā pana devatāyo;
Nacciṃsu gāyiṃsu ca vādayiṃsu, seḷiṃsu tā keḷimakamsu ceva.

“Sayam kira dvāramahākavāṭā, khaṇeva tasmim vivaṭā ahesum;
Mahājane neva khudā pipāsā, pīlesi lokaṃ kira kañci kañci.

“Ye niccaverā pana pāṇisaṅghā, te mettacittam paramam labhimsu;
Kākā ulūkehi carimsu saddhim, koṇā varāhehi akamsu keḷim.

“Ghorāpi sappānamukhāpi sappā, kīlimsu kāmam nakulehi saddhim;
Gaṇhimsu majjārasiresu yūkā, vissatthacittā gharamūsikāpi.

“Buddhantarenāpi aladdhatoye, pisācaloke vigatā pipāsā;
Khujjā ahesum samacārukāyā, mūgā ca vācam madhuraṃ lapimsu.

“Pasannacittā pana pāṇisaṅghā, tadaññamaññaṃ piyamālapimsu;
Assā ca hesimsu pahaṭṭhacittā, gajjimsu mattā varavāraṇāpi.

“Surabhicandanacuṇṇasamākulā, kusumakuṅkumadhūpasugandhinī;
Vividhacārumahaddhajaṃlīnī, dasasahassi ahoṣi samantato’’ti.

Tatra hissa dasasahasilokadhātukampo sabbaññutaññāṇapaṭilābhassa pubbanimittam, devatānam ekacakkavāḷe sannipāto dhammacakkappavattanakāle ekappahāreneva sannipatitvā dhammapaṭiggahaṇassa pubbanimittam, paṭhamam devatānam paṭiggahaṇam catunnam rūpāvacarajjhānānam paṭilābhassa pubbanimittam, pacchā manussānam paṭiggahaṇam catunnam arūpāvacarajjhānānam paṭilābhassa pubbanimittam, cammanaddhadundubhīnam sayameva vajjanam mahantiyā dhammabheriyā anusāvanassa pubbanimittam, vīṇābharaṇānam sayameva vajjanam anupubbavīhārapaṭilābhassa pubbanimittam, bandhanānam sayameva chedo asmimānasamucchedassa pubbanimittam, mahājanassa sabbarogavigamo catusaccaphalapaṭilābhassa pubbanimittam, jaccandhānam rūpadassanam dibbacakkhupaṭilābhassa pubbanimittam, badhirānam saddassavanam dibbasotadhātupaṭilābhassa pubbanimittam.

Jātijaḷānam anussatuppādo catusatipaṭṭhānapaṭilābhassa pubbanimittam, paṅgulānam padasā gamanam caturiddhipādapāṭilābhassa pubbanimittam, videsagatānam nāvānam sapaṭṭanāgamanam catupaṭisambhidādhigamassa, ratanānam sayameva virocanaṃ dhammobhāsapaṭilābhassa, niraye agginibbāyanam ekādasagginibbāyanassa, nadīsu toyassa nappavattanaṃ catuvesārājjaṭilābhassa, lokantare āloko avijjandhakāram vidhametvā ñāḷalokadassanassa, mahāsamuddassa madhurodakatā nibbānarasena ekarasabhāvassa, vātassa avāyanam dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhedanassa, tarūnam pupphitabhāvo vimuttipupphehi pupphitabhāvassa pubbanimittam.

Candassa ativirocanaṃ bahujanakantatāya pubbanimittam, sūriyassa nātiuṇhavimalabhāvo kāyikacetāsikasukhuppattiyā, khagānam nagādīhi pathavigamanaṃ ovādam sutvā mahājanassa pāṇehi saraṇagamanassa, mahato catuddīpagatameghassa pavassanaṃ mahato dhammavassassa, devatānam sakasabhāvanesveva ṭhatvā naccādīhi kīḷanam buddhabhāvam patvā udānudānassa, dvārakavāṭānam sayameva vivaraṇam aṭṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassa, khudāpīḷanassa abhāvo vimuttisukhena sukhitabhāvassa, verīnam mettacittapaṭilābho catubrahmavīhārapaṭilābhassa, dasasahasilokadhātuyā ekadhajamālītā ariyadhajamālītāya pubbanimittam, sesavisesā pana sesabuddhaguṇapaṭilābhassa pubbanimittānīti veditabbā.

Atha **dīpaṅkarakumāro** mahatiyā sampattiyā paricāriyamāno anukkamena bhaddam yobbanam patvā tiṇṇam utūnam anucchavikesu tīsu pāsādesu devalokasiriṃ viya rajjasirimanubhavanto uyyānakīḷāya gamanasamaye anukkamena jīṇṇabyādhimatasāṅkhāte tayo devadūte disvā sañjātasamvego nivattitvā sudassananagarasadisavibhavasobham rammavatī nāma nagaram pāvīsi. Nagaram pavisitvā puna catutthavāre hatthācariyam pakkosāpetvā etadvoca – “aham, tāta,

uyyānadassanattāya nikkhamissāmi hatthiyānāni kappāpehī”ti. So “sādhu, devā”ti paṭisunivā caturāsītihatthisahassāni kappāpesi. Atha vissakammo nāma devaputto bodhisattam nānāvīrāgavasananivāsanaṃ āmukkamuttāhārakeyūraṃ ruciranavakanakakaṭakamakutaṅḍaladharaṃ paramasurabhikusumamālasamalaṅkatasiroruhaṃ samalaṅkari kira. Atha dīpaṅkarakumāro devakumāro viya caturāsītiyā hatthisahashehi parivuto hatthikkhandhavaragato mahatā balakāyena parivuto ratijanaṃ uyyānaṃ pavisitvā hatthikkhandhato oruyha taṃ uyyānamanusañcaritvā paramaruciradassane sakahadayasītale silātale nisīditvā pabbajjāya cittaṃ uppādesi. Taṅkhaṇaṅṅeva suddhāvāsakhīṇāsavo mahābrahmā aṭṭha samaṇaparikkhāre ādāya mahāpurisassa cakkhupathe pāturahosi.

Mahāpuriso taṃ disvā – “kimida”nti pucchitvā, “samaṇaparikkhāro”ti sutvā alaṅkārabhaṇḍaṃ omuñcitvā pasādanabhaṇḍāgārikassa hatthe datvā maṅgalakhaggamādāya saddhiṃ makuṭena kese chinditvā antalikkhe ākāse ukkhipi. Atha sakko devarājā suvaṇṇacaṅkoṭakena taṃ kesamakuṭaṃ ādāya sinerumuddhani tiyojanappamāṇaṃ indanīlamaṇimayaṃ **maṅḍacetiyā** nāma akāsi. Atha mahāpuriso devadattiyā arahattadhajā kāsavaṃ paridahitvā sātākayugaṃ ākāse khipi. Taṃ brahmā paṭiggahetvā brahmaloke dvādasayojanikaṃ sabbaratanamayaṃ cetiyamakāsi. Dīpaṅkarakumāraṃ pana pabbajantaṃ ekā purisakoṭi anupabbaji. Tāya pana parisāya parivuto bodhisatto dasa māse padhānacariyaṃ acari. Atha visākhapuṇṇamāya aññataraṃ nagaraṃ piṇḍāya pāvīsi.

Tasmiṃ kira nagare taṃdivasaṃ devatānaṃ balikaraṇattāya nirudakapāyāsaṃ pacimsu. Tassa pana mahāsattassa sapaṇisassa piṇḍāya pavitṭhassa manussā adamsu. Taṃ kira sabbesaṃ koṭisankhyāyānaṃ bhikkhūnaṃ pariyattaṃ ahosi. Mahāpurisassa pana patte devatā dibbojaṃ pakkhipimsu. Taṃ paribhuñjitvā tattheva sālavane divāvihāraṃ vītināmetvā sāyanhasamaye paṭisallānā vuṭṭhāya gaṇaṃ vissajjetvā **sunandena** nāmājīvakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā pipphalibodhirukkhamūlaṃ gantvā tiṇasantharaṃ santharitvā navutihatthaṃ bodhikkhandhaṃ piṭṭhito katvā pallaṅkaṃ ābhujitvā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā bodhirukkhamūle nisīdi.

Tato mārabalaṃ vidhamitvā rattiyā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkaṃ visodhetvā pacchimayāme anulomapaṭilomavasena paccayākāraṃ sammasitvā ānāpānacatutthajjhānaṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā udayabbayavasena samapaññāsa lakkhaṇāni disvā yāva gotrabhuññaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā aruṇodaye ariyamaggena sakalabuddhaguṇe paṭivijjhītvā buddhasīhanādaṃ naditvā sattaṣaṭṭhaṃ bodhisamīpeyeva vītināmetvā brahmuno dhammadesanaṃ paṭiññāya **sunandārāme** dhammacakkaṃ pavattetvā koṭisatānaṃ devamanussānaṃ dhammāmatāṃ pāyetvā catuddīpikamahāmegho viya dhammavassaṃ vassento mahājanassa bandhanamokkhaṃ karonto janapadacārikaṃ vicari.

Tadā kira sumedhapaṇḍito samāpattisukhena vītināmento neva pathavikampanamaddasa na tāni nimittāni. Tena vuttaṃ –

34. “Evaṃ me siddhippattassa, vasībhūtassa sāsane;
Dīpaṅkaro nāma jīno, uppajji lokanāyako.
35. “Uppajjante ca jāyante, bujjhante dhammadesane;
Caturo nimitte nāddasaṃ, jhānaratisamappito”ti.

Tattha **evanti** idāni vattabbaṃ nidasseti. **Meti** mama. **Siddhippattassāti** pañcābhīññāsiddhippattassa. **Vasībhūtassāti** bhūtavasissa, ciṅṇavasībhāvamupagatassāti attho. **Sāsaneti** vivekamānasānaṃ sāsane, anādaralakkhaṇe sāmivacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Jinoti** kilesārijayanena jīno.

Uppajjanteti paṭisandhiggahaṇe. **Jāyanteti** mātukucchito nikkhamane. **Bujjhanteti** anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhante. **Dhammadesaneti** dhammacakkappavattane. **Caturo nimitteti**

cattāri nimittāni. Dīpaṅkarassa dasabalassa paṭisandhi-jāti-bodhi-dhammacakkappavattanesu catūsu ṭhānesu dasasahassilokadhātukampanādīni nimittānīti attho. Etthāha – tāni pana bahūni nimittāni, kasmā “caturo nimitte”ti vuttaṃ, ayuttaṃ nanūti? Nāyuttaṃ, yadipi eṭāni bahūni nimittāni, catūsu ṭhānesu pana pavattattā “caturo nimitte”ti vuttaṃ. **Nāddasanti** nāddasiṃ. Idāni tesam catunnaṃ nimittānaṃ adassane kāraṇaṃ niddisanto “**jhānaratisamappito**”ti āha. **Jhānaratīti** samāpattisukhassetaṃ adhivacanaṃ. Jhānaratiyā samappitattā samaṅgībhūtattā tāni nimittāni nāddasanti attho.

Atha tasmim kāle dīpaṅkaradasabalo catūhi khīṇāsavasatasahashehi parivuto anupubbena cārikaṃ caramāno paramarammaṃ rammaṃ nāma nagaraṃ patvā **sudassanamahāvihāre** paṭivasati. Rammanagaravāsino “dīpaṅkaro kira dasabalo anuttaraṃ sammāsambodhiṃ patvā pavattitavaradhammacakko anupubbena cārikaṃ caramāno rammanagaraṃ patvā sudassanamahāvihāre paṭivasati”ti sutvā sappiādīni bhesajjāni gahetvā bhuttapātārāsā suddhuttarāsāṅgā pupphadhūpagandhahatthā yena buddho tenupasaṅkamimsu, upasaṅkamitvā satthāraṃ vanditvā pupphādīhi pūjetvā ekamantaṃ nisīditvā atimadhuraṃ dhammakathaṃ sutvā svātanāya bhagavantaṃ nimantetvā utthāyāsānā dasabalaṃ padakkhiṇaṃ katvā pakkamimsu.

Te punadivase asadisamahādānaṃ sajjetvā maṇḍapaṃ kāretvā vimalakomalehi nīluppalehi chādetvā catujjātīgandhena paribhaṇḍaṃ kāretvā lājapañcamāni surabhikusumāni vikiritvā maṇḍapassa catūsu koṇesu sītalamadhuravāripuṇṇā cāṭiyo ṭhapetvā kadalipaṇṇehi pidahitvā maṇḍapopari jayasumanakusumasadisam paramaruciradassanaṃ celavitānaṃ bandhitvā suvaṇṇamaṇirajatātārakāhi racayitvā tattha gandhadāmapupphadāmapattadāmaratanadāmāni olambetvā dhūpehi duddinaṃ katvā sakalañca taṃ rammaṃ rammanagaraṃ sammatṭhaṃ saphalakadaliyo ca pupphasamalaṅkate puṇṇaghaṭe ca ṭhapāpetvā nānāvīrāgā dhajapaṭākāyo ca samussāpetvā mahāvīthiyā ubhosu passesu sāṇipākārehi parikkhipitvā dīpaṅkaradasabalassa āgamanamaggaṃ alaṅkarontā udakaparibhinnaṭṭhānesu paṃsuṃ pakkhipitvā cikkhallakampi pathaviṃ asamaṃ samaṃ katvā muttāsadisāhi vālukāhi ākiranti, lājapañcamehi ca pupphehi ākiranti, saphalakadalikamuke ca patiṭṭhāpentī.

Atha tasmim kāle sumedhatāpaso attano assamapadato uggantvā rammanagaravāsīnaṃ tesam manussānaṃ uparibhāgena ākāseṇa gacchanto te haṭṭhapahaṭṭhe maggaṃ sodhente ca alaṅkaronte ca disvā – “kiṃ nu kho kāraṇa”nti cintetvā sabbesaṃ passantānaññeva ākāso oruyha ekamante ṭhatvā te manusse pucchi – “ambho! Kassatthāya tumhe imaṃ maggaṃ sodhethā”ti? Tena vuttaṃ –

36. “Paccantadesavisaye, nimantetvā tathāgataṃ;
Tassa āgamaṃ maggaṃ, sodhenti tuṭṭhamānasā.
37. “Ahaṃ tena samayena, nikkhamitvā sakassamā;
Dhunanto vākacīrāni, gacchāmi ambare tadā.
38. “Vedajātaṃ janaṃ disvā, tuṭṭhahaṭṭhaṃ pamoditaṃ;
Orohitvāna gaganā, manusse pucchi tāvade.
39. “Tuṭṭhahaṭṭho pamudito, vedajāto mahājano;
Kassa sodhīyati maggo, añjasaṃ vaṭumāyana”nti.

Tattha **paccantadesavisayeti** majjhimadesasseva ekapasse paccantadesasaññite janapade. **Tassa āgamaṃ magganti** tena āgantabbaṃ magganti attho. **Ahaṃ tena samayenāti** ahaṃ tasmim samaye, bhummatthe cetam karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sakassamāti** attano assamapadato nikkhamitvā. **Dhunantoti** odhunanto. “**Tena samayena**” ca, “**tadā**” cāti imesaṃ dvinnaṃ padānaṃ ekatthattā purimassa nikkhamanakiriyāya pacchimassa ca gamanakiriyāya saddhiṃ sambandho veditabbo, itarathā punaruttidosā na muccati. **Tadāti** tasmim samaye.

Vedajātanti sañjātasomanassam. **Tuṭṭhahaṭṭham pamoditanti** imāni tīṇi padāni aññamaññavevacanāni aññamaññassa atthadīpanāni. Atha vā sukkena **tuṭṭham**, pītiyā **haṭṭham**, pāmojjena **pamuditam**. **Orohitvānāti** otarivā. **Manusse pucchīti** mānuse pucchi. Ayameva vā pāṭho. **Tāvadeti** tadā, tañkhaṇeyevāti attho. Idāni pucchitamattham dassentena “**tuṭṭhahaṭṭho pamudito**”tiādi vuttam. Tattha ayam mahājano tuṭṭhahaṭṭho pamoditahadayo hutvā maggam sodheti, kiṃ kāraṇā sodheti, kassathāya vā sodhetīti? Evaṃ “sodheti” saddam āharitvā attho daṭṭhabbo, itarathā na yujjati. **Sodhiyati** suddhabhāvo karīyati. **Maggo añjasam vaṭumāyananti** maggassevetāni vevacanāni.

Evaṃ tena sumedhatāpasena puṭṭhā te manussā āhaṃsu – “bhante sumedha, kiṃ na jānātha dīpaṅkaro nāma buddho anuttaram sammāsambodhiṃ patvā pavattitavaradhammacakko janapadacārikam caramāno anukkamena amhākam nagaram patvā sudassanamahāvihāre paṭivasati, mayam taṃ bhagavantam nimantayitvā tasseva buddhassa bhagavato āgamanamaggaṃ sodhemā”ti. Tato taṃ sutvā sumedhapaṇḍito cintesi – “buddhoti kho panesa ghosopi dullabho, pageva buddhuppādo, tena hi mayāpi imehi manussehi saddhiṃ dasabalassa āgamanamaggaṃ sodhetum vaṭṭati”ti. So te manusse āha – “sace, bho, tumhe imam maggaṃ buddhassa sodhetha, mayhampi ekam okāsam detha, ahampi tumhehi saddhiṃ buddhassa maggaṃ sodhessāmī”ti. Tato te “sādhū”ti sampaticchitvā – “ayam sumedhapaṇḍito mahiddhiko mahānubhāvo”ti jānamānā dubbisodhanam udakasambhinnaṃ ativiya visamaṃ ekam okāsam sallakkhetvā – “imam okāsam tumhe sodhetha alaṅkarotha cā”ti adāṃsu. Tato sumedhapaṇḍito buddhārammaṇam pītiṃ uppādetvā cintesi – “aham pana imam okāsam iddhiyā paramadassanīyam kātum pahomi, evam kate pana mam na paritosessati. Ajja pana mayā kāyaveyyāvaccam kātum vaṭṭati”ti paṃsum āharitvā taṃ padesaṃ pūreti.

Tassa pana tasmīṃ padese asodhite vipakateyeva rammanagaravāsino manussā bhagavato kālamārocesum – “niṭṭhitam, bhante, bhatta”nti. Evaṃ tehi kāle ārocite dasabalo jayasumanakusumasadisavaṇṇam dupaṭṭacīvaram timaṇḍalam paṭicchādetvā nivāsetvā tassupari suvaṇṇapāmaṅgena jayasumanakusumakalāpam parikkhipanto viya vijjulatāsassirikam kāyabandhanam bandhitvā kanakagirisikharamatthake lākhārasam parisīcanto viya suvaṇṇacetiyam pavāḷajālena parikkhipanto viya ca suvaṇṇagghikam rattakambalena paṭimuṅcanto viya ca saradasamayarajanikaram rattavalāhakena paṭicchādeto viya ca lākhārasena tintakiṃsukakusumasadisavaṇṇam rattavarapaṃsukūlacīvaram pārupitvā gandhakuṭidvārato kañcanaguḥato sīho viya nikkhamitvā gandhakuṭipamukhe aṭṭhāsi. Atha sabbe bhikkhū attano attano pattacīvaramādāya bhagavantam parivārayiṃsu. Te pana parivāretvā ṭhitā bhikkhū evarūpā ahesum –

“Appicchā pana santuṭṭhā, vattāro vacanakkhamā;
Pavivittā asaṃsaṭṭhā, vinītā pāpagarahino.

“Sabbepi sīlasampannā, samādhijjhānakovidā;
Paññāvimuttisampannā, tipañcacaṇāyutā.

“Khīṇāsavā vasippattā, iddhimanto yasassino;
Santindriyā damappattā, suddhā khīṇapunabbhavā”ti.

Iti bhagavā sayam vītarāgo vītarāgehi vītadoso vītadosehi vītamoho vītamohehi parivuto ativiya virocittha. Atha satthā mahānubhāvānam khīṇāsavānam chaḷabhiññānam catūhi satasahashehi parivuto marugaṇaparivuto dasasatanayano viya brahmagaṇaparivuto hāritamahābrahmā viya ca aparimitasamayasaṃpaticakusalabalajānitāya anopamāya buddhalīlāya tārāgaṇaparivuto saradasamayarajanikaro viya ca gaganatalam taṃ maggaṃ alaṅkatapaṭiyattam paṭipajji.

“Suvaṇṇavaṇṇāya pabhāya dhīro, suvaṇṇavaṇṇe kira maggarukkhe;
Suvaṇṇavaṇṇe kusume karonto, suvaṇṇavaṇṇo paṭipajji maggaṃ”.

Sumedhatāpasopi tena alaṅkatapaṭṭiyattena maggena āgacchantaṁ dīpaṅkarassa bhagavato dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ asītiyā anubyañjanehi anurañjitaṃ byāmapabhāya parikkhepaṃ sassirikaṃ indaṇīlamaṇisadisamaṃ ākāse nānappakārā vijjulatā viya chabbaṇṇabuddharasmiyo vissajjentaṃ rūpasobhaggappattaṃ attabhāvaṃ akkhīni ummīletvā oloketvā – “ajja mayā dasabalassa jīvitapariccāgaṃ kātuṃ vaṭṭatī”ti, “mā bhagavā kalale akkami, maṇimayaphalakasetuṃ akkamanto viya saddhiṃ catūhi khīṇāsavasatasahasseehi mama piṭṭhiṃ akkamanto gacchatu, taṃ me bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti kese mocetvā ajinajaṭāvākacīrāni kāḷavaṇṇe kalale pattharivā tattheva kalalapiṭṭhe nipajji. Tena vuttaṃ –

40. “Te me puṭṭhā viyākaṃsu, buddho loke anuttaro;
Dīpaṅkaro nāma jino, uppajji lokanāyako;
Tassa sodhīyati maggo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ.
41. “Buddhoti vacanaṃ sutvāna, pīti uppajji tāvade;
Buddho buddhoti kathayanto, somanassaṃ pavedayiṃ.
42. “Tattha thatvā vicintesim, tuṭṭho samviggamānaso;
Idha bījāni ropissaṃ, khaṇo ve mā upaccagā.
43. “Yadi buddhassa sodhetha, ekokāsaṃ dadātha me;
Ahampi sodhayissāmi, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ.
44. “Adaṃsu te mamokāsaṃ, sodhetuṃ añjasaṃ tadā;
Buddho buddhoti cintento, maggaṃ sodhemahaṃ tadā.
45. “Aniṭṭhite mamokāse, dīpaṅkaro mahāmuni;
Catūhi satasahasseehi, chaḷabhiññehi tādihi;
Khīṇāsavehi vimalehi, paṭipajji añjasaṃ jino.
46. “Paccuggamanā vattanti, vajjanti bheriyo bahū;
Āmoditā naramarū, sādhuḷkāraṃ pavattayuṃ.
47. “Devā manusse passanti, manussāpi ca devatā;
Ubhopi te pañjalikā, anuyanti tathāgataṃ.
48. “Devā dibbehi turiyehi, manussā mānusehi ca;
Ubhopi te vajjayantā, anuyanti tathāgataṃ.
49. “Dibbaṃ mandāraṃ pupphaṃ, padumaṃ pārīchattakaṃ;
Disodisaṃ okiranti, ākāsanabhagatā marū.
50. “Dibbaṃ candanacuṇṇaṅga, varagandhaṅga kevalaṃ;
Disodisaṃ okiranti, ākāsanabhagatā marū.
51. “Campakaṃ saralaṃ nīpaṃ, nāgapunnāgaketaṃ;
Disodisaṃ ukkhipanti, bhūmitalagatā narā.
52. “Kese muñcitvāhaṃ tattha, vākacīraṅga cammakāṃ;
Kalale pattharivāna, avakujjo nipajjahaṃ.
53. “Akkamitvāna maṃ buddho, saha sissehi gacchatu;
Mā naṃ kalale akkamittha, hitāya me bhavissati”ti.

Tattha **viyākamsūti** byākarimṣu. “Dīpaṅkaro nāma jino, tassa sodhīyati patho”tipi pāṭho. **Somanassam pavedayinti** somanassamanubhavinti attho. **Tattha thatvāti** yasmim padese ākāsato otari, tattheva thatvā. **Samviggamānasoti** pītivimhitamānaso. **Idhāti** imasmim dīpaṅkare puññakkhette. **Bījānīti** kusalabījāni. **Ropissanti** ropissāmi. **Khaṇoti** aṭṭhakkhaṇavirahito navamo khaṇasannipāto. Atidullabho so mayā paṭiladdho. **Veti** nipātamattaṃ. **Mā upaccagāti** so mā accagamā, mā atikkamīti attho. **Dadāthāti** detha. **Teti** ye me puṭṭhā manussā, teti attho. **Sodhemahaṃ tadāti** sodhemi ahaṃ tadā. **Aniṭṭhiteti** apariyosite vippakate. **Khīṇāsavehīti** ettha cattāro āsavā – kāmāsavo, bhavāsavo, diṭṭhāsavo, avijjāsavoti (cūḷani. jatukaṇṇimāṇavapucchāniddeṣa 69) ime cattāro āsavā yesaṃ khīṇā pahīnā samucchinnā paṭippassaddhā abhabbuppattikā ṇāṇagginā daḍḍhā, te khīṇāsavā, tehi khīṇāsavehi. Khīṇāsavattāyeva **vimalehi**.

Devā manusse passantīti ettha devānaṃ manussadassane vattabbaṃ natthi, pakatidassanavasena pana yathā manussā idha thatvā passantī, evaṃ devāpi manusse passantīti attho. **Devatāti** deve. **Ubhopīti** ubho devamanussā. **Pañjalikāti** katapañjalikā, ubhopi hatthe sirasi patiṭṭhāpetvāti attho. **Anuyanti tathāgatanti** tathāgatassa pacchato yanti, anuyoge sati sāmīatthe upayogavacanāṃ hotīti lakkhaṇaṃ. Tena vuttaṃ “anuyanti tathāgata”nti. **Vajjayantāti** vādentā.

Mandāravanti mandāravapupphaṃ. **Disodisanti** disato disato. **Okirantīti** avakiranti. **Ākāsabhagatāti** ākāsasaṅkhāte nabhasi gatā. Atha vā ākāsaṃ gatā saggagatāva. “Nabho”ti hi saggo vuccati. **Marūti** amarā. **Saralanti** saralatarukusumaṃ. **Nīpanti** kadambapupphaṃ. **Nāgapunnāgaketakanti** nāgapunnāgaketakapupphāni ca. **Bhūmitalagatāti** bhūmitatā.

Kese muñcivāhanti ahaṃ kese baddhā kalāpakuṭilajaṭā muñcivā, vippakiritvāti attho. **Tatthāti** mayhaṃ dinne okāse. **Cammakanti** cammakhaṇḍaṃ. **Kalaleti** cikkhallakaddame. **Avakujjoti** adhomukho hutvā. **Nipajjahanti** nipajjim ahaṃ. **Mā nanti** ettha māti paṭisedhatthe nipāto. **Nanti** padapūraṇatthe nipāto, buddho kalale mā akkamitthāti attho. **Hitāya me bhavissatīti** taṃ kalale anakkamaṇaṃ dīgharattaṃ mama hitatthāya bhavissatīti. “Sukhāya me bhavissatī”tipi pāṭho.

Tato sumedhapaṇḍito kalalapiṭṭhe nipanno evaṃ cintesi – “sacāhaṃ iccheyyaṃ sabbakilese jhāpetvā saṅghanavako hutvā rammanagaraṃ paviseyyaṃ, aññātakavesena pana me kilese jhāpetvā nibbānappattiyā kiccaṃ natthi, yaṃnūnāhaṃ dīpaṅkaradasabalo viya paramābhisambodhim patvā dhammanāvaṃ āropetvā mahājanaṃ saṃsārasāgarā uttāretvā pacchā parinibbāyeyyaṃ, idaṃ me patirūpa”nti. Tato aṭṭha dhamme samodhānetvā buddhabhāvāya abhinīhāraṃ katvā nipajji. Tena vuttaṃ

54. “Pathaviyaṃ nipannassa, evaṃ me āsi cetaso;
Icchamāno ahaṃ ajja, kilese jhāpaye mama.
55. “Kiṃ me aññātaveseṇa, dhammaṃ sacchikatenidha;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, buddho hessaṃ sadevake.
56. “Kiṃ me ekena tiṇṇena, purisena thāmadassinā;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, santāressaṃ sadevakaṃ.
57. “Iminā me adhikārena, katena purisuttame;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, tāremi janataṃ bahuṃ.
58. “Samsārasotaṃ chinditvā, viddhaṃsetvā tayo bhave;
Dhammanāvaṃ samāruyha, santāressaṃ sadevaka”nti.

Tattha **pathaviyaṃ nipannassāti** puthaviyā nipannassa. Ayameva vā pāṭho. **Cetasoti** cetaso

parivitaṅko ahoṣīti attho. “Evaṃ me āsi cetaṇā”tipi pāṭho. **Icehamānoti** ākaṅkhamāno. **Kileseti** kilissanti upatāpentīti kilesā, rāgādayo dasa. **Jhāpayeti** jhāpeyyaṃ, mama kilese jhāpaye ahanti attho.

Kinti paṭikkhepavacaṇaṃ. **Aññātavesenāti** apākaṭavesena, aviññātena paṭicchannena. Idha pana bhikkhū viya āsavakkhayaṃ katvā kiṃ, buddhakare dhamme pūretvā paṭisandhijātibodhidhammacakkappavattanesu mahāpathavikampanaṃ katvā buddho bodhetā, tiṇṇo tāretā, mutto mocetā bhaveyyanti adhippāyo. **Sadevaketi** sadevake loke.

Thāmadassināti attano thāmabalaṃ passamānena. **Santāressanti** santāressāmi. **Sadevakanti** sadevakaṃ sattanikāyaṃ, sadevakaṃ lokaṃ vā. **Adhikārenāti** adhivisitṭhena kārena, buddhassa mama jīvitaṃ pariccajivā kalalapiṭṭhe sayanenādhikārenāti attho.

Saṃsārasotanti kammakilesavasena yonigativinñāṇaṭṭhitinavasattāvāsesu ito cito ca saṃsāraṇaṃ saṃsāro. Yathāha –

“Khandhānaṅca paṭipāṭi, dhātuāyatanānaṅca;
Abbochinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti. (visuddhi. 2.619; dī. ni. aṭṭha. 2.95 apasādanāvāṇṇanā; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.60; a. ni. aṭṭha. 2.4.199; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; vibha. aṭṭha. 226 saṅkhāpadaniddesa; su. ni. aṭṭha. 2.523; udā. aṭṭha. 39; itivu. aṭṭha. 14, 58; theragā. aṭṭha. 1.67, 99; cūḷani. aṭṭha. 6; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.117);

Saṃsāro ca so sotaṃ ceti saṃsārasotaṃ, taṃ saṃsārasotaṃ. Atha vā saṃsārassa sotaṃ **saṃsārasotaṃ**, saṃsāraḥāraṇaṃ taṇhāsotaṃ chinditvāti attho. **Tayo bhaveti** kāmarūpārūpabhāve. Tibhavanibbattakakammakilesā tayo bhavāti adhippetā. **Dhammanāvanti** ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ. So hi caturoghuttaraṇaṭṭhena “dhammanāvā”ti vuccatī. **Samāruyhāti** āruyha. **Santāressanti** santāressāmi. Yasmā pana buddhattaṃ patthentassa –

59. “Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhati”.

Tattha **manussattanti** manussattabhāveveva ṭhatvā buddhattaṃ patthentassa patthanā samijjhati, na nāgajātiādīsu ṭhitānaṃ. Kasmāti ce? Ahetukabhāvato.

Liṅgasampattīti manussattabhāve vattamānassāpi purisalīṅge ṭhitasseva patthanā samijjhati, na itthiyā vā paṇḍakanapumsakaubhatobyañjanakānaṃ vā samijjhati. Kasmāti ce? Lakkhaṇapāripūriyā abhāvato. Vuttañhettaṃ – “aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ itthī arahaṃ assa sammāsambuddho”ti (ma. ni. 3.130; a. ni. 1.279; vibha. 809) vitthāro. Tasmā itthilīṅge ṭhitassa manussajātikassāpi patthanā na samijjhati.

Hetūti purisassāpi tasmim attabhāve arahattappattiyā hetusampannasseva patthanā samijjhati, no itarassa.

Satthāradassananti sace jīvamānakabuddhasseva santike pattheti patthanā samijjhati. Parinibbuta bhagavati cetiyassa santike vā bodhirukkhamūle vā paṭimāya vā paccekabuddhabuddhasāvakānaṃ vā santike patthanā na samijjhati. Kasmā? Bhabbābhābake ñatvā kammavipākaparicchedakañāṇena paricchinditvā byākātuṃ asamatthattā. Tasmā buddhassa santikeveva patthanā samijjhati.

Pabbajjāti buddhassa bhagavato santike patthentassāpi kammakiriyavādīsu tāpasesu vā bhikkhūsu vā pabbajitasseva patthanā samijjhati, no gihilīṅge ṭhitassa. Kasmā? Pabbajitāyeva hi bodhisattā sambodhiṃ adhigacchanti, na gahaṭṭhā. Tasmā ādimhi paṇidhānakālepi pabbajiteneva bhavitabbaṃ.

Guṇasampattīti pabbajitassāpi aṭṭhasamāpattilābhino pañcābhiñṇasseva samijjhāti, na pana imāya guṇasampattiyā virahitassa. Kasmā? Nigguṇassa tadabhāvato.

Adhikāroti guṇasampannenāpi yena attano jīvitam buddhānam pariccattam hoti, tassa iminā adhikārena sampannasseva samijjhāti, na itarassa.

Chandatāti abhinīhārasampannassāpi yassa buddhakāradhammānam atthāya mahanto chando vāyāmo ca ussāho ca pariyeṭṭhi ca, tasseva samijjhāti, na itarassa. Tatridam chandamahantatāya opammaṃ – sace hi evamassa, “yo pana sakalacakkavāḷagabbham ekodakībhūtam attano bāhubalena uttaritvā pāram gantum samattho, so buddhattam pāpuṇāti. Yo panimam attano dukkaram na maññati ‘aham imam uttaritvā pāram gamissāmi’”ti evam mahatā chandena ussāhena samannāgato hoti, tassa patthanā samijjhāti, na itarassa (su. ni. aṭṭha. 1.khaggavisāṇasuttavaṇṇanā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidāna, sumedhakathā; cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā).

Sumedhapaṇḍito pana ime aṭṭha dhamme samodhānetvāva buddhabhāvāya abhinīhāram katvā nipajji. Dīpaṅkaropi bhagavā āgantvā sumedhapaṇḍitassa sīsabhāge thatvā kalalapiṭṭhe nipannaṃ sumedhatāpasam disvā – “ayam tāpaso buddhattāya abhinīhāram katvā nipanno, ijjhissati nu kho etassa patthanā, udāhu no”ti anāgataṃsaññaṃ pesetvā upadhārento – “ito kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atikkamitvā gotamo nāma buddho bhavissati”ti ñatvā thitakova parisamajje byākāsi – “passatha no, tumhe bhikkhave, imam uggatapam tāpasam kalalapiṭṭhe nipanna”nti. “Evaṃ, bhante”ti. Ayam buddhattāya abhinīhāram katvā nipanno, samijjhissati imassa tāpasassa patthanā, ayañhi ito kappasatasahassādhikānam catunnam asaṅkhyeyyānam matthake gotamo nāma buddho loke bhavissati. Tasmim panassa atabhāve kapilavatthu nāma nagaram nivāso bhavissati, mahāmāyā nāma devī mātā, suddhodano nāma rājā pitā, upatisso ca kolito ca dve aggasāvaka, ānando nāma upaṭṭhāko, khemā ca uppalavaṇṇā ca dve aggasāvikā bhavissanti. Ayam paripakkañño hutvā mahābhinikkhamanam nikkhamitvā mahāpadhānam padahitvā nigrodhamūle sujātāya nāma kumāriyā dinnam pāyāsam paṭiggahetvā nerañjarāya tīre paribhuñjitvā bodhimaṇḍam āruyha assattharukkhamūle abhisambujjhissatīti. Tena vuttam –

60. “Dīpaṅkaro lokavidū, āhutīnam paṭiggaho;
Ussīsake maṃ thatvāna, idam vacanamabravi.
61. “Passatha imam tāpasam, jaṭilam uggatāpanam;
Aparimeyyito kappe, buddho loke bhavissati.
62. “Ahū kapilavhayā rammā, nikkhamitvā tathāgato;
Padhānam padahitvāna, katvā dukkarakārikam.
63. “Ajapālarukkhamūlasmim, nisīditvā tathāgato;
Tattha pāyāsam paggayha, nerañjaramupehiti.
64. “Nerañjarāya tīramhi, pāyāsam ada so jino;
Paṭiyattavaramaggena, bodhimūlamupehiti.
65. “Tato padakkhiṇam katvā, bodhimaṇḍam anuttaro;
Assattharukkhamūlamhi, bujjhissati mahāyaso.
66. “Imassa janikā mātā, māyā nāma bhavissati;
Pitā suddhodano nāma, ayam hessati gotamo.
67. “Anāsavā vītarāgā, santacittā samāhitā;

Kolito upatisso ca, aggā hessanti sāvakā;
Ānando nāmupaṭṭhāko, upaṭṭhissatimaṃ jinaṃ.

68. “Khemā uppalavaṇṇā ca, aggā hessanti sāvikā;
Anāsavā vītarāgā, santacittā samāhitā.
69. “Bodhi tassa bhagavato, assatthoti pavuccati;
Citto ca hatthālavako, aggā hessantupaṭṭhakā;
Uttarā nandamātā ca, aggā hessantupaṭṭhikā” ti.

Tattha **lokavidūti** sabbathā viditalokattā pana lokavidū. Bhagavā hi sabhāvato samudayato nirodhato nirodhūpāyatoti sabbathāpi lokaṃ avedi aññāsi paṭivijjhi. Tasmā lokavidūti vuccati. Yathāha –

“Tasmā have lokavidū sumedho, lokantagū vūsitabrahmacariyo;
Lokassa antaṃ samitāvi ñatvā, nāsīsati lokamimaṃ parañcā” ti. (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.46);

Api ca tayo lokā – saṅkhāraloko, sattaloko, okāsalokoti. Tattha saṅkhāraloko nāma paṭiccasamuppannā pathaviādayo dhammā. Sattaloko nāma saññino asaññino nevasaññināsaññino ca sattā. Okāsaloko nāma sattānaṃ nivāsaṭṭhānaṃ. Ime pana tayopi lokā bhagavatā yathāsabhāvato viditā, tasmā lokavidūti vuccati. **Āhūtinaṃ paṭiggahoti** dānānaṃ paṭiggahetuṃ arahattā dakkhiṇeyyattā āhūtinaṃ paṭiggaho. **Ussīsake maṃ ṭhatvānāti** mama sīsasamīpe ṭhatvā. **Idaṃ** idāni vattabbaṃ vacanaṃ abravīti attho. **Jaṭilanti** jaṭā assa santīti jaṭilo, taṃ jaṭilaṃ. **Uggatāpananti** uggatāpasam. **Ahūti** ahani, athāti attho. Ayameva vā pāṭho. **Kapilavhayāti** kapilavhayā abhidhānā. **Rammāti** ramaṇīyato. **Padhānanti** vīriyaṃ. **Ehitīti** essati gamissati. Sesagāthāsu uttānamevāti.

Tato sumedhapaṇḍito – “mayhaṃ kira patthanā samijjhissatī” ti sañjātasomanasso ahoṣi. Mahājano dīpaṅkaradasabalassa vacanaṃ sutvā – “sumedhatāpaso kira buddhabhājānkuro” ti haṭṭhatuṭṭho ahoṣi. Evañcassa ahoṣi – “yathā nāma puriso nadim̐ taranto ujukena titthena tarituṃ asakkonto heṭṭhātithena uttarati, evameva mayaṃ dīpaṅkaradasabalassa sāsane maggaphalaṃ alabhamānā anāgate yadā tvam̐ buddho bhavissasi, tadā tava sammukhā maggaphalaṃ sacchikātuṃ samatthā bhaveyyāmā” ti patthanam̐ akaṃsu. Dīpaṅkaradasabalo bodhisattaṃ mahāsattaṃ pasaṃsitvā aṭṭhahi pupphamuṭṭhīhi pūjetvā padakkhiṇam̐ katvā pakkāmi. Tepi catusatasahassā khīṇāsavā bodhisattaṃ pupphehi ca gandhehi ca pūjetvā padakkhiṇam̐ katvā pakkamīsu. Devamanussā pana tatheva pūjetvā vanditvā pakkamīsu.

Atha sabbalokamatidīpaṅkaro dīpaṅkaro bhagavā catūhi khīṇāsavasatasahashehi parivuto rammanagaravāsīhi pūjīyamāno devatāhi abhivandīyamāno sañjhāppabhānurañjītavarakanakagirisikharo viya jaṅgamamāno anekesu pāṭihāriyesu vattamānesu tena alaṅkatapaṭiyattena maggena gantvā nānāsura bhikusumagandhavāsitaṃ cuṇṇasammodagandham̐ samussitadhajapaṭākam̐ gandhānubaddhadhādayehi bhamaragaṇehi gumbagumbāyamānaṃ dhūpandhakāram̐ amarapuradasisobham̐ abhirammaṃ rammanagaraṃ pavisitvā paññatte mahārahe buddhāsane yugandharamatthake saradasamayarucararajanikaro timiranikaranidhanakaro kamalavanavikasanakaro divasakaro viya dasabaladivasakaro nisīdi. Bhikkhusaṅghopi paṭipāṭiyā attano attano pattāsane nisīdi. Rammanagaravāsino pana upāsakā saddhādiguṇasampannā nānāvīdhakhajjādīhi samalaṅkataṃ vaṇṇagandharasasampannaṃ asadisam̐ sukhanidānaṃ dānaṃ buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa adāmsu.

Atha kho bodhisatto dasabalassa byākaraṇam̐ sutvā buddhabhāvaṃ karatalagatamiva maññamāno pamuditahādayo sabbesu paṭikkantesu sayanā vuṭṭhāya – “pāramiyo vicinissāmī” ti puppharāsimatthake pallaṅkam̐ ābhujitvā nisīdi. Evaṃ nisinne mahāsatte sakaladasasahassacakkavāḷadevatā sādhuṅkāram̐ datvā – “ayya sumedhatāpasa, porāṇakabodhisattānaṃ pallaṅkam̐ ābhujitvā – “pāramiyo vicinissāmī” ti nisinnakāle yāni pubbanimittāni nāma paññāyanti, tāni sabbānipi ajja pātubhūtāni nissamsayena tvam̐

buddho bhavissasi, mayametam jānāma – ‘yassetāni nimittāni paññāyanti, so ekanteneva buddho bhavissati’ tasmā tvaṃ attano vīriyaṃ dalhaṃ katvā paggaṇhā’”ti bodhisattam nānappakārāhi thutīhi abhitthaviṃsu. Tena vuttaṃ –

70. “Idaṃ sutvāna vacanaṃ, asamassa mahesino;
Āmoditā naramarū, buddhabījaṃ kira ayaṃ.
71. “Ukkuṭṭhisaddā vattanti, apphoṭenti hasanti ca;
Katañjalī namassanti, dasasahassī sadevakā.
72. “Yadimassa lokanāthassa, virajjhissāma sāsanaṃ;
Anāgatamhi addhāne, hessāma sammukhā imaṃ.
73. “Yathā manussā nadiṃ tarantā, paṭititthaṃ virajjhiya;
Heṭṭhātithe gahetvāna, uttaranti mahānadiṃ.
74. “Evameva mayaṃ sabbe, yadi muñcāmimaṃ jinaṃ;
Anāgatamhi addhāne, hessāma sammukhā imaṃ.
75. “Dīpaṅkaro lokavidū, āhutaṃ paṭiggaho;
Mama kammaṃ pakittetvā, dakkhiṇaṃ pādamuddhari.
76. “Ye tatthāsuṃ jinaputtā, padakkhiṇamakamsu maṃ;
Devā manussā asurā ca, abhivādetvāna pakkamuṃ.
77. “Dassanaṃ me atikkante, sasaṅge lokanāyake;
Sayāna vūṭṭhahitvāna, pallaṅkaṃ ābhujim tadā.
78. “Sukhena sukhto homi, pāmojjena pamodito;
Pītiyā ca abhissanno, pallaṅkaṃ ābhujim tadā.
79. “Pallaṅkena nisīditvā, evaṃ cintesahaṃ tadā;
Vasībhūto ahaṃ jhāne, abhiññāsu pāramiṃ gato.
80. “Sahassiyamhi lokamhi, isayo natthi me samā;
Asamo iddhidhammesu, alabhim īdisaṃ sukhaṃ.
81. “Pallaṅkābhujane mayhaṃ, dasasahassādhivāsino;
Mahānādaṃ pavattesuṃ, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
82. “Yā pubbe bodhisattānaṃ, pallaṅkavaramābhujē;
Nimittāni padissanti, tāni ajja padissare.
83. “Sītaṃ byapagataṃ hoti, uṇhaṅca upasammati;
Tāni ajja padissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
84. “Dasasahassī lokadhātu, nissaddā honti nirākulā;
Tāni ajja padissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
85. “Mahāvātā na vāyanti, na sandanti savantiyo;
Tāni ajja padissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

86. “Thalajā dakaajā pupphā, sabbe pupphanti tāvade;
Tepajja pupphitā sabbe, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
87. “Latā vā yadi vā rukkhā, phalabhārā honti tāvade;
Tepajja phalitā sabbe, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
88. “Ākāsaṭṭhā ca bhūmaṭṭhā, ratanā jotanti tāvade;
Tepajja ratanā jotanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
89. “Mānussakā ca dibbā ca, turiyā vajjanti tāvade;
Tepajjubho abhiravanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
90. “Vicittapupphā gaganā, abhivassanti tāvade;
Tepi ajja pavassanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
91. “Mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampati;
Tepajjubho abhiravanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
92. “Nirayepi dasasahasse, aggī nibbanti tāvade;
Tepajja nibbutā aggī, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
93. “Vimalo hoti sūriyo, sabbā dissanti tārakā;
Tepi ajja padissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
94. “Anovaṭṭhena udakaṃ, mahiyā ubbhijji tāvade;
Tampajjubbhijjate mahiyā, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
95. “Tārāgaṇā virocanti, nakkhattā gaganamaṇḍale;
Visākhā candimāyuttā, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
96. “Bilāsayā darīsayā, nikkhamanti sakāsayā;
Tepajja āsayā chuddhā, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
97. “Na honti aratī sattānaṃ, santuṭṭhā honti tāvade;
Tepajja sabbe santuṭṭhā, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
98. “Rogā tadupasammanti, jighacchā ca vinassasi;
Tāni ajja padissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
99. “Rogā tadā tanu hoti, doso moho vinassasi;
Tepajja vigatā sabbe, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
100. “Bhayaṃ tadā na bhavati, ajjapetaṃ padissati;
Tena liṅgena jānāma, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
101. “Rajonuddhaṃsatī uddhaṃ, ajjapetaṃ padissati;
Tena liṅgena jānāma, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
102. “Aniṭṭhagandho pakkamati, dibbagandho pavāyati;
Sopajja vāyati gandho, dhuvaṃ buddho bhavissasi.
103. “Sabbe devā padissanti, ṭhapayitvā arūpino;

Tepajja sabbe dissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

104. “Yāvataṃ nirayā nāma, sabbe dissanti tāvade;
Tepajja sabbe dissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

105. “Kuṭṭhā kavāṭā selā ca, na hontāvaraṇā tadā;
Ākāśabhūtā tepajja, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

106. “Cutī ca upapattī ca, khaṇe tasmim na vijjati;
Tānipajja padissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

107. “Daḷhaṃ paggaṇha vīriyaṃ, mā nivatta abhikkama;
Mayampetaṃ vijānāma, dhuvaṃ buddho bhavissasi”ti.

Tattha **idaṃ sutvāna vacananti** idaṃ dīpaṅkarassa bhagavato bodhisattassa byākaraṇavacanāṃ sutvā. **Asamassāti** samassa sadisassa abhāvato asamassa. Yathāha –

“Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;
Sadevakasmim lokasmim, natthi me paṭipuggalo”ti. (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405; mi. pa. 4.5.11);

Mahesinoti mahante sīlasamādhipaṇṇākkhandhe esi gavesīti mahesī, tassa mahesino. **Naramarūti** narā ca amarā ca, ukkaṭṭhaniddeso paṇāyaṃ sabbepe dasasahassilokadhātuyā nāgasupaṇṇayakkhādayopi āmoditāva. **Buddhabhijam kira ayanti** ayaṃ kira buddhaṅkuro uppannoti āmoditāti attho.

Ukkuṭṭhisaddāti unnādasaddā vattanti. **Apphoṭentīti** hatthehi bāhā abhihananti. **Dasasahassīti** dasasahassilokadhātuyo. **Sadevakāti** saha devehi sadevakā dasasahassī namassantīti attho. **Yadimassāti** yadi imassa, ayameva vā pāṭho. **Virajjhissāmāti** yadi na sampāpuṇissāma. **Anāgatamhi addhāneti** anāgate kāle. **Hessāmāti** bhavissāma. **Sammukhāti** sammukhībhūtā. **Imanti** imassa, sāmiatthe upayogavacanāṃ.

Nadiṃ tarantāti nadītarāṇakā, “naditarantā”tipi pāṭho. **Paṭitthanti** paṭimukhatitthaṃ. **Virajjhīyāti** virajjhītvā. **Yadi muñcāmāti** yadi imaṃ bhagavantaṃ muñcītvā akatakiccā gamissāmāti attho. **Mama kammaṃ pakittetvāti** mama bhāvitamatthaṃ byākaritvā. **Dakkhiṇaṃ pādumuddharīti** dakkhiṇaṃ pādaṃ ukkhipi, “katapadakkhiṇo”tipi pāṭho.

Jinaputtāti dīpaṅkarassa satthuno sāvakā. **Devā manussā asurā ca, abhivādetvāna pakkamunti** devādayo sabbepe ime maṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā pupphādīhi pūjetvā suppatiṭṭhitapaṇṇāṅgā vanditvā nivattitvā punappunaṃ oloketvā madhuratthabyañjanāhi nānappakārāhi thutīhi vaṇṇentā pakkamiṃsu. “Narā nāgā ca gandhabbā, abhivādetvāna pakkamu”ntipi pāṭho.

Dassanaṃ me atikkanteti mama dassanavisayaṃ bhagavati atikkante. “Jahite dassanūpacāre”tipi pāṭho. **Sasaṅgheti** saddhiṃ saṅghena sasaṅgho, tasmim sasaṅghe. **Sayanā vuṭṭhahitvānāti** nipannaṭṭhānato kalalato vuṭṭhahitvā. **Pallaṅkaṃ ābhujinti** katapallaṅko hutvā puppharāsīmhi nisīdinti attho. “Haṭṭho haṭṭhena cittena, āsanā vuṭṭhahim tadā”tipi pāṭho, so uttānathova.

Pītiyā ca abhissannoti pītiparipphuṭo. **Vasībhūtoti** vasībhāvappatto. **Jhāneti** rūpāvacarārūpāvacarajhānesu. **Sahassiyamhīti** dasasahassiyam. **Lokamhīti** lokadhātuyā. **Me samāti** mayā sadisā. Avisesena “me samā natthī”ti vatvā idāni tameva niyamento “**asamo iddhidhammesū**”ti āha. Tattha **iddhidhammesūti** pañcasu iddhidhammesūti attho. **Alabhinti** paṭilabhim. **Īdisaṃ sukhanti** īdisaṃ somanassaṃ.

Atha sumedhatāpaso dasabalassa byākaraṇaṃ sutvā buddhabhāvaṃ karatalagatakālamiva maññamāno pamuditahadayo dasasu lokadhātusahassesu suddhāvāsamahābrahmāno atītābuddhadassāvino niyatabodhisattānaṃ byākaraṇe uppajjamānapāṭihāriyadassanena tathāgatavacanassa avitathataṃ pakāsentō maṃ paritosayantā imā gāthāyo āhaṃsūti dassentō bhagavā “**pallaṅkābhujane mayha**” ntiādīmāha.

Tattha **pallaṅkābhujane mayhanti** mama pallaṅkābhujane. Ayameva vā pāṭho. **Dasasahassādhivāsīnoti** dasasahassivāsīno mahābrahmāno. **Yā pubbeti** yāni pubbe, vibhattilopaṃ katvā vuttanti veditabbaṃ. **Pallaṅkavaramābhujeti** varapallaṅkābhujane. **Nimittāni padissantīti** nimittāni padissimsūti attho. Atītavacane vattabbe vattamānavacanaṃ vuttaṃ. Kiñcāpi vuttaṃ, atītavasena attho gahetabbo. **Tāni ajja padissareti** pubbepi niyatabodhisattānaṃ pallaṅkābhujane yāni nimittāni uppajjimsu, tāni nimittāni ajja padissare. Tasmā tvaṃ dhuvameva buddho bhavissasīti attho. Na pana tāniyeva nimittāni uppajjimsu, taṃsadisattā “tāni ajja padissare” ti vuttanti veditabbaṃ.

Sītanti sītattaṃ. Byapagatanti gataṃ vigataṃ. **Tānīti** sītavigamanauṇhupasamanānīti attho. **Nissaddāti** asaddā anigghosā. **Nirākulāti** anākulā, ayameva vā pāṭho. **Na sandantīti** na vahanti nappavattanti. **Savantiyoti** nadiyo. **Tānīti** avāyanaasandanāni. **Thalajāti** pathavitalapabbatarukkhesu jātāni. **Dakajāti** odakāni pupphāni. **Pupphantīti** pubbe bodhisattānaṃ pupphimsu, atītatthe vattamānavacanaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Tepajja pupphitānīti** tāni pupphāni ajja pupphitānīti attho.

Phalabhārāti phaladharā. **Tepajjāti** tepi ajja, pullingavasena “tepi” ti vuttaṃ, “latā vā rukkhā vā” ti vuttattā. **Phalitāti** sañjātaphalā. **Ākāsaṭṭhā ca bhūmaṭṭhā cāti** ākāśagatā ca bhūmigatā ca **ratanānīti** muttādīni ratanāni. **Jotantīti** obhāsanti. **Mānussakāti** manussānaṃ santakā mānussakā. **Dibbāti** devānaṃ santakā dibbā. **Turiyāti** ātataṃ vitataṃ ātatavitataṃ susiraṃ ghananti pañca turīyāni. Tattha ātataṃ nāma cammapariyonaddhesu bheriādīsū ekatalaturiyaṃ. Vitataṃ nāma ubhayatalaṃ. Ātatavitataṃ nāma sabbato pariyonaddhaṃ mahativallakīādikaṃ. Susiraṃ nāma vaṃsādikaṃ. Ghaṇaṃ nāma sammataḷādikaṃ. **Vajjantīti** heṭṭhā vuttanayena vajjimsu, atītatthe vattamānavacanaṃ veditabbaṃ. Esa nayo upari īdisesu vacanesupī. **Abhiravantīti** tatra tatra kusalehi sumuñcitā suppatāḷitā suvādītā viya abhiravanti, abhinadantīti attho.

Vicittapupphāti vicitrāni nānāgandhavaṇṇāni pupphāni. **Abhivassantīti** abhivassimsu, nipatimsūti attho. **Tepīti** tānīpi vicitrapupphāni abhivassantāni padissanti, devabrahmagāṇehi okiriyamānānīti adhippāyo. **Ābhujatīti** osakkati. **Tepajjubhoti** tepi ajja ubho mahāsamuddadasasahassīyo. **Abhiravantīti** abhinadanti. **Nirayeti** nirayesu. **Dasasahassāti** anekadasasahassā. **Nibbantīti** sammanti, santiṃ upentīti attho. **Tārakāti** nakkhattāni. **Tepi ajja padissantīti** tepi sūriyassa vimalabhāvā tārakā ajja divā dissanti.

Anovaṭṭhenāti anovaṭṭhe, bhummatthe karaṇavacanaṃ. Atha vā **anovaṭṭheti** anabhivaṭṭhepi. **Nāti** nipātamattaṃ “suvā na dūtavacana” ntiādīsū viya. **Tampajjubhijjateti** tampi udakaṃ ajja ubbhijjati, ubbhijjivā uṭṭhahatīti attho. **Mahiyāti** pathaviyā, nissakkavacanaṃ. **Tārāgaṇāti** gahanakkhattādayo sabbe tārāgaṇā. **Nakkhattāti** nakkhattatārakā ca. **Gaganamaṇḍaleti** sakalagaganamaṇḍalaṃ virocantīti attho. **Bilāsayāti** bilāsayā ahinakulakumbhīlagodhādayo. **Darīsayāti** jharāsayā. Ayameva vā pāṭho. **Nikkhamantīti** nikkhamimsu. **Sakāsayāti** attano attano āsayato. “Tadāsayā” tipī pāṭho. Tassa tadā tasmīṃ kāle, āsayato, bilatoti attho. **Chuddhāti** suchuddhā suvuddhāritā, nikkhattāti attho.

Aratīti ukkaṇṭhā. **Santuṭṭhāti** paramena santuṭṭhena santuṭṭhā. **Vinassatīti** vigacchati. **Rāgoti** kāmarāgo. **Tadā tanu hotīti** oramattako hoti, iminā pariyaṭṭhānābhāvaṃ dīpeti. **Vihatāti** vinaṭṭhā. **Tadāti** pubbe, bodhisattānaṃ pallaṅkābhujaneti attho. **Na bhavatīti** na hoti. **Ajjapetanti** ajja tava pallaṅkābhujanepi etaṃ bhayaṃ na hotevāti attho. **Tena liṅgena jānāmāti** tena kāraṇena sabbeva mayaṃ jānāma, yaṃ tvaṃ buddho bhavissasīti attho.

Anuddhamsatīti na uggacchati. **Aniṭṭhagandho**ti duggandho. **Pakkamatīti** pakkami vigacchi. **Pavāyatīti** pavāyi. **Sopajjāti** sopi dibbagandho ajja. **Padissantīti** padissimsu. **Tepajjāti** tepi sabbe devā ajja. **Yāvatāti** paricchedanatthe nipāto, yattakāti attho. **Kuṭṭāti** pākārā. **Na hontāvaraṇāti** āvaraṇakarā na ahesuṃ. **Tadāti** pubbe. **Ākāsabhūtāti** te kuṭṭakavāṭapabbatā āvaraṇaṃ tirokaraṇaṃ kātuṃ asakkontā, ajaṭākāsabhūtāti attho. **Cutīti** maraṇaṃ. **Upapattīti** paṭisandhiggahaṇaṃ. **Khaṇeti** pubbe bodhisattānaṃ pallānkābhujanakkhaṇe. **Na vijjatīti** nāhosi. **Tānipajjāti** tānipi ajja cavanabhavanānīti attho. **Mā nivattīti** mā paṭikkami. **Abhikkamāti** parakkama. Sesamettha uttānamevāti.

Tato sumedhapaṇḍito dīpaṅkarassa dasabalassa ca dasasahassacakkavāḷadevatānañca vacanaṃ sutvā bhiyyosomattāya sañjātussāho hutvā cintesi – “buddhā nāma amoghavacanā, natthi buddhānaṃ kathāya aññathattaṃ. Yathā hi ākāse khittassa leḍḍussa patanaṃ dhuvaṃ, jātassa maraṇaṃ, aruṇe uggate sūriyassa abbhuggamaṇaṃ, āsayā nikkhantassa sīhassa sīhanādanadanaṃ, garugabbhāya itthiyā bhāramoropanaṃ dhuvaṃ avassambhāvī, evameva buddhānaṃ vacanaṃ nāma dhuvaṃ amoghaṃ, addhā ahaṃ buddho bhavissāmīti. Tena vuttaṃ –

108. “Buddhassa vacanaṃ sutvā, dasasahassīnacūbhayaṃ;
Tuṭṭhahaṭṭho pamudito, evaṃ cintesaṃ tadā.
109. “Advejjhvacanā buddhā, amoghavacanā jinā;
Vitathaṃ natthi buddhānaṃ, dhuvaṃ buddho bhavāmahaṃ.
110. “Yathā khittaṃ nabhe leḍḍu, dhuvaṃ patati bhūmiyaṃ;
Tatheva buddhaseṭṭhānaṃ, vacanaṃ dhavasassataṃ;
Vitathaṃ natthi buddhānaṃ, dhuvaṃ buddho bhavāmahaṃ.
111. “Yathāpi sabbasattānaṃ, maraṇaṃ dhavasassataṃ;
Tatheva buddhaseṭṭhānaṃ, vacanaṃ dhavasassataṃ;
Vitathaṃ natthi buddhānaṃ, dhuvaṃ buddho bhavāmahaṃ.
112. “Yathā rattikkhaye patte, sūriyuggamaṇaṃ dhuvaṃ;
Tatheva buddhaseṭṭhānaṃ, vacanaṃ dhavasassataṃ;
Vitathaṃ natthi buddhānaṃ, dhuvaṃ buddho bhavāmahaṃ.
113. “Yathā nikkhantasayanassa, sīhassa nadanaṃ dhuvaṃ;
Tatheva buddhaseṭṭhānaṃ, vacanaṃ dhavasassataṃ;
Vitathaṃ natthi buddhānaṃ, dhuvaṃ buddho bhavāmahaṃ.
114. “Yathā āpannasattānaṃ, bhāramoropanaṃ dhuvaṃ;
Tatheva buddhaseṭṭhānaṃ, vacanaṃ dhavasassataṃ;
Vitathaṃ natthi buddhānaṃ, dhuvaṃ buddho bhavāmahaṃ”nti.

Tattha **buddhassa vacanaṃ sutvā, dasasahassī na cūbhayanti** dīpaṅkarasammāsambuddhassa ca dasasahassacakkavāḷadevatānañca vacanaṃ sutvā. **Ubhayanti** ubhayesaṃ, sāmīatthe paccattavacanaṃ, ubhayavacanaṃ vā. **Evaṃ cintesahanti** evaṃ cintesiṃ ahaṃ.

Advejjhvacanāti dvedhā appavattavacanā, ekaṃsavacanāti attho. “Acchiddavacanā”tipi pāṭho, tassa niddosavacanāti attho. **Amoghavacanā**ti avitathavacanā. **Vitathanti** vitathavacanaṃ natthīti attho. **Dhuvam buddho bhavāmahanti** ahaṃ ekaṃseneva buddho bhavissāmīti niyatavasena avassambhāvivasena ca vattamānavacanaṃ katanti veditabbaṃ.

Sūriyuggamananti sūriyassa udayanaṃ, ayameva vā pāṭho. **Dhavasassatanti** ekaṃsabhāvī ceva

sassatañca. **Nikkhantasayanassāti** sayanato nikkhantassa. **Āpannasattānanti** garugabbhānaṃ, gabbhinīnanti attho. **Bhāramoropananti** bhāraoropanāṃ, gabbhassa oropananti attho. **Ma-kāro** padasandhikaro. Sesametthāpi uttānamevāti.

“Svāhaṃ addhā buddho bhavissāmī”ti evaṃ katasanniṭṭhāno buddhakārake dhamme upadhāretuṃ – “kahaṃ nu kho buddhakārakā dhammā”ti, uddhaṃ adho disāsu vidisāsūti anukkamena sakalaṃ dhammadhātuṃ vicinanto pubbe porāṇakehi bodhisattehi āsevitānisevitaṃ paṭhamaṃ dānapāramiṃ disvā evaṃ attānaṃ ovadi – “sumedhapaṇḍita, tvaṃ ito paṭṭhāya paṭhamaṃ dānapāramiṃ pūreyyāsi. Yathā hi nikujjito udakakumbho nissesāṃ katvā udakaṃ vamatiyeva na paccāharati, evameva dhaṇaṃ vā yasaṃ vā puttadāraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ vā anoloketvā sabbattha yācakānaṃ sabbhaṃ icchiticchitaṃ nissesāṃ katvā dadamāno bodhimūle nisīditvā buddho bhavissasi”ti paṭhamaṃ dānapāramiṃ daḷhaṃ katvā adhiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ –

115. “Handa buddhakare dhamme, vicināmi ito cito;
Uddhaṃ adho dasa disā, yāvatā dhammadhātuyā.
116. “Vicinanto tadā dakkhiṃ, paṭhamaṃ dānapāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, anuciṇṇaṃ mahāpathaṃ.
117. “Imaṃ tvaṃ paṭhamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Dānapāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.
118. “Yathāpi kumbho sampuṇṇo, yassa kassaci adho kato;
Vamatevudakaṃ nissesāṃ, na tattha parirakkhati.
119. “Tatheva yācake disvā, hīnamukkaṭṭhamajjhime;
Dadāhi dānaṃ nissesāṃ, kumbho viya adho kato”ti.

Tattha **handāti** vavassaggatthe nipāto. **Buddhakare dhammeti** buddhattakare dhamme. Buddhattakarā nāma dhammā dānapāramitādayo dasa dhammā. **Vicināmīti** vicinissāmi, vīmaṃsissāmi upaparikkhissāmīti attho. **Ito citoti** ito ito, ayameva vā pāṭho. Tattha tattha vicināmīti attho. Uddhanti devaloke. **Adhoti** manussaloke. **Dasa disāti** dasasu disāsu; kattha nu kho te buddhakāradhammā uddhaṃ adho tiriyaṃ disāsu vidisāsūti adhippāyo. **Yāvatā dhammadhātuyāti** ettha **yāvatāti** paricchedavacanāṃ. **Dhammadhātuyāti** sabhāvadhammassa, pavattanīti vacanaseso daṭṭhabbo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yāvatikā sabhāvadhammānaṃ kāmarūpārūpadhammānaṃ pavatti, tāvatikaṃ vicinissāmīti vuttaṃ hoti.

Vicinantoti vīmaṃsanto upaparikkhanto. **Pubbakehīti** porāṇehi bodhisattehi. **Anuciṇṇanti** ajjhāciṇṇaṃ āsevitaṃ. **Samādiyāti** samādiyanaṃ karohi, ajja paṭṭhāya ayaṃ paṭhamaṃ dānapāramiṃ pūretabbā mayāti evaṃ samādiyāti attho. **Dānapāramitaṃ gacchāti** dānapāramiṃ gaccha, pūrayāti attho. **Yadi bodhiṃ pattumicchasi**ti bodhimūlamupagantvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ pattuṃ icchasi ce. **Yassa kassacīti** udakassa vā khīrassa vā yassa kassaci sampuṇṇo. Sampuṇṇasaddayoge sati sāmivacanāṃ icchanti saddavidū. Karaṇatthe vā sāmivacanāṃ, yena kenacīti attho. **Adho katoti** heṭṭhāmukhīkato. **Na tattha parirakkhatīti** tasmim vamaṇe na parirakkhati, nissesāṃ udakaṃ vamatevāti attho. **Hīnamukkaṭṭhamajjhime**ti hīnamajjhimaṇṇe. **Ma-kāro** padasandhikaro. **Kumbho viya adho katoti** heṭṭhāmukhīkato viya kumbho. Yācake upagate disvā – “tvaṃ, sumedha, attano anavasesetvā sabbadhanapariccāgena dānapāramiṃ, aṅgapariccāgena upapāramiṃ, jīvitapariccāgena paramatthapāramiṇca pūrehī”ti evaṃ attanāva attānaṃ ovadi.

Athassa “na ettakeheva buddhakārakehi dhammehi bhavitabba”nti uttarimpi upadhārayato dutiyaṃ sīlapāramiṃ disvā etadahosi – “sumedhapaṇḍita, tvaṃ ito paṭṭhāya sīlapāramiṃ pūreyyāsi.

Yathā camarī migo nāma jīvitampi anoloketvā attano vārameva rakkhati, evaṃ tvampi ito paṭṭhāya jīvitampi anoloketvā sīlameva rakkhanto buddho bhavissasī”ti dutiyaṃ sīlapāramiṃ daḷhaṃ katvā adhiṭṭhāsī. Tena vuttaṃ –

120. “Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.
121. “Vicinanto tadā dakkhiṃ, dutiyaṃ sīlapāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.
122. “Imaṃ tvaṃ dutiyaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Sīlapāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.
123. “Yathāpi camarī vālaṃ, kismiñci paṭilaggitaṃ;
Upeti maraṇaṃ tattha, na vikopeti vāladhiṃ.
124. “Tatheva tvaṃ catūsu bhūmīsu, sīlāni paripūraya;
Parirakkha sabbadā sīlaṃ, camarī viya vāladhi”nti.

Tattha **na heteti** na hi eteveya. **Bodhipācanāti** maggaparipācanā sabbaññutaññānaparipācanā vā. **Dutiyaṃ sīlapāraminti** sīlaṃ nāma sabbesaṃ kusaladhammānaṃ paṭiṭṭhā, sīle paṭiṭṭhito kusaladhammehi na parihāyati, sabbepi lokiyalokuttaraguṇe paṭilabhati. Tasmā sīlapāramī pūretabbāti dutiyaṃ sīlapāramiṃ addakkhinti attho.

Āsevanisevianti bhāvitañceva bahulīkatañca. **Camarīti** camarī migo. **Kismiñcīti** yattha katchaci rukkhalatākaṇṭakādīsu aññatarasmim. **Paṭilaggitanti** paṭivilaggitaṃ. **Tatthāti** yattha vilaggitaṃ, tattheva ṭhatvā maraṇaṃ upagacchati. **Na vikopetīti** na chindati. **Vāladhinti** vālaṃ chinditvā na gacchati, tattheva maraṇaṃ upetīti attho.

Catūsu bhūmīsu sīlānīti catūsu ṭhānesu vibhattasīlāni, pātimokkhasaṃvaraindriyasaṃvaraājīvapārisuddhipaccayasannissitavasenāti attho. Bhūmivasena pana dvīsuyeva bhūmīsu pariyāpannaṃ tampi catusīlamevāti. **Paripūrayāti** khaṇḍachiddasabalādiabhāvena paripūraya. **Sabbadāti** sabbakālaṃ. **Camarī viyāti** camarī migo viya. Sesamethāpi uttānatthamevāti.

Athassa “na ettakeheva buddhakārahehi dhammehi bhavitabba”nti uttarimpi upadhārayato tatiyaṃ nekkhammapāramiṃ disvā etadahosi – “sumedhapaṇḍita, tvaṃ ito paṭṭhāya nekkhammapāramimpi pūreyyāsī. Yathāpi suciraṃ bandhanāgāre vasamāno puriso na tattha sīnehaṃ karotī, atha kho ukkaṇṭhito avasitukāmo hoti, evameva tvampi sabbabhāve bandhanāgārasadise katvā passa, sabbabhāvehi ukkaṇṭhito mucchitukāmo hutvā nekkhammābhimukhova hoti, evaṃ buddho bhavissasī”ti tatiyaṃ nekkhammapāramiṃ daḷhaṃ katvā adhiṭṭhāsī. Tena vuttaṃ –

125. “Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.
126. “Vicinanto tadā dakkhiṃ, tatiyaṃ nekkhammapāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.
127. “Imaṃ tvaṃ tatiyaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Nekkhmapāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.
128. “Yathā andughare puriso, ciravutṭho dukhaṭṭito;

Na tattha rāgaṃ janeti, muttiṃyeva gavesati.

129. “Tattheva tvaṃ sabbabhava, passa andughare viya;
Nekkhammābhimukho hoti, bhavato parimuttīyā”ti.

Tattha **andughareti** bandhanāgāre. **Ciravuṭṭhoti** cirakālaṃ vuṭṭho. **Dukhaṭṭitoti** dukkhapīlito. **Na tattha rāgaṃ janeti** tattha andughare rāgaṃ sinehaṃ na janeti na uppādeti. “Imaṃ andugharaṃ muñcitvā nāhaṃ aññattha gamissāmī”ti evaṃ tattha rāgaṃ na janeti, kintu muttiṃyeva mokkhaveva gavesatīti adhippāyo. **Nekkhammābhimukhoti** nikkhamaññābhimukho hoti. **Bhavatoti** sabbabhavehi. **Parimuttīyāti** parimocanattāya. Nekkhammābhimukho hutvā, sambodhiṃ pāpuñissasī”tipi pāṭho. Sesamettha uttānatthamevāti.

Athassa “na ettakeheva buddhakāradhammehi bhavitabba”nti uttarimpi upadhārayato catutthaṃ paññāpāramiṃ disvā etadahosi – “sumedhapaṇḍita, tvaṃ ito paṭṭhāya paññāpāramimpi pūreyyāsī. Hīnamajjhimukkaṭṭhesu kañci avajjetvā sabbepi paṇḍite upasaṅkamitvā pañhaṃ puccheyyāsī. Yathāpi piṇḍacāriko bhikkhu hīnādibhedesu kulesu kiñci kulaṃ avivajjetvā paṭipāṭiyā piṇḍāya caranto khippaṃ yāpanamattaṃ labhati, evameva tvampi sabbe paṇḍite upasaṅkamitvā pucchanto buddho bhavissasī”ti catutthaṃ paññāpāramiṃ daḷhaṃ katvā adhiṭṭhāsī. Tena vuttaṃ –

130. “Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.
131. “Vicinanto tadā dakkhiṃ, catutthaṃ paññāpāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.
132. “Imaṃ tvaṃ catutthaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Paññāpāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.
133. “Yathā hi bhikkhu bhikkhanto, hīnamukkaṭṭhamajjhime;
Kulāni na vivajjento, evaṃ labhati yāpanaṃ.
134. “Tattheva tvaṃ sabbakālaṃ, paripucchaṃ budhaṃ janaṃ;
Paññāya pāramiṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuñissasī”ti.

Tattha **bhikkhantoti** piṇḍāya caranto. **Hīnamukkaṭṭhamajjhimeti** hīnamukkaṭṭhamajjhimāni kulānīti attho. Liṅgavipariyāso kato. **Na vivajjentoti** na pariharanto, gharapaṭipāṭiṃ muñcitvā caranto vivajjeti nāma, evamakavāti attho. **Yāpananti** yāpanamattaṃ pānadhāraṇaṃ āhāraṃ labhatīti attho. **Paripucchanti** – “kiṃ, bhante, kusalaṃ, kiṃ akusalaṃ; kiṃ sāvajjaṃ, kiṃ anavajja”ntiādinā (dī. ni. 3.84, 216) nayena tattha tattha abhiññāte paṇḍite jane upasaṅkamitvā paripucchantoti attho. **Budhaṃ jananti** paṇḍitaṃ janaṃ. “Budhe jane”tipi pāṭho. **Paññāya pāraminti** paññāya pāraṃ. “Paññāpāramitaṃ gantvā”tipi pāṭho. Sesametthāpi uttānamevāti.

Athassa “na ettakeheva buddhakāradhammehi bhavitabba”nti uttarimpi upadhārayato pañcamamaṃ vīriyapāramiṃ disvā etadahosi – “sumedhapaṇḍita, tvaṃ ito paṭṭhāya vīriyapāramimpi pūreyyāsī. Yathāpi sīho migarājā sabbairiyāpathesu daḷhavīriyo hoti, evaṃ tvampi sabbabhavesu sabbairiyāpathesu daḷhavīriyo anolīnavīriyo samāno buddho bhavissasī”ti pañcamamaṃ vīriyapāramiṃ daḷhaṃ katvā adhiṭṭhāsī. Tena vuttaṃ –

135. “Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

136. “Vicinato tadā dakkhiṃ, pañcamaṃ vīriyapāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevitānisevitaṃ.
137. “Imaṃ tvaṃ pañcamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Vīriyapāramitaṃ gaccha, yadī bodhiṃ pattumicchasi.
138. “Yathāpi sīho migarājā, nisajjaṭṭhānacaṅkame;
Alīnavīriyo hoti, paggaḥitaṃ sadā.
139. “Tatheva tvaṃ sabbabhava, paggaṇha vīriyaṃ daḷhaṃ;
Vīriyapāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasī”ti.

Tattha **alīnavīriyoti** anolīnavīriyo. **Sabbabhaveti** jātajātabhave, sabbesu bhavesūti attho. Āraddhavīriyo hutvā, sambodhiṃ pāpuṇissasītipi pāṭho. Sesametthāpi uttānamevāti.

Athassa “na ettakeheva buddhakāradhammehi bhavitabba”nti uttarimpi upadhārayato chaṭṭhamaṃ khantipāramiṃ disvā etadahosi – “sumedhapaṇḍita, tvaṃ ito paṭṭhāya khantipāramiṃ paripūreyyāsi, sammānanepi avamānanepi khamova bhaveyyāsi. Yathā hi pathaviyaṃ nāma sucimpi pakkhipanti asucimpi, na ca tena pathavī sinehaṃ vā paṭighaṃ vā karoti, khamati sahati adhivāsetiyeva, evameva tvampi sabbesaṃ sammānanāvamānanesu khamo samāno buddho bhavissasī”ti chaṭṭhamaṃ khantipāramiṃ daḷhaṃ katvā adhiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ –

140. “Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.
141. “Vicinato tadā dakkhiṃ, chaṭṭhamaṃ khantipāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevitānisevitaṃ.
142. “Imaṃ tvaṃ chaṭṭhamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Tattha advejjhamānaso, sambodhiṃ pāpuṇissasi.
143. “Yathāpi pathavī nāma, sucimpi asucimpi ca;
Sabbhaṃ sahati nikkhepaṃ, na karoti paṭighaṃ tayā.
144. “Tatheva tvampi sabbesaṃ, sammānāvamānakkhamo;
Khantipāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasī”ti.

Tattha **tatthāti** tassaṃ khantipāramiyaṃ. Advejjhamānasoti ekaṃsamānaso. **Sucimpīti** candanakuṅkumagandhamālādisucimpi. **Asucimpīti** ahikukkuramanussakuṇapagūthamuttakheḷasiṅghāṇikādiasucimpi. **Sahatīti** khamati, adhivāseti. **Nikkhepanti** nikkhittaṃ. **Paṭighanti** kodhaṃ. **Tayāti** tāya vuttiyā, tāya nikkhittatāya vā. “Paṭighaṃ daya”ntipi pāṭho, tassa tena nikkhepena paṭighānurodhaṃ na karotīti attho. **Sammānāvamānakkhamoti** sabbesaṃ sammānanāvamānanasaho tvampi bhavāti attho. “Tatheva tvampi sabbabhava, sammānanavimānakkhamo”tipi paṭhanti. “Khantiyā pāramiṃ gantvā”tipi pāṭho, tassā khantiyā pāramipūraṇavasena gantvāti attho. Sesametthāpi uttānamevāti. Ito paraṃ ettakampi avatvā yattha yattha vireso atthi, taṃ tameva vatvā pāṭhantaraṃ dassetvā gamissāmāti.

Athassa “na ettakeheva buddhakāradhammehi bhavitabba”nti uttarimpi upadhārayato sattaṃ saccapāramiṃ disvā etadahosi – “sumedhapaṇḍita, tvaṃ ito paṭṭhāya saccapāramimpi pūreyyāsi, asaniyā matthake patamānāyapi dhanādīnaṃ atthāya chandādīnaṃ vasena sampajānamusāvādaṃ nāma mā bhāsi. Yathāpi osadhītārakā nāma sabbautūsu attano gamanavīthiṃ vijahitvā aññāya vīthiyā na

gacchati, sakavīthiyāva gacchati, evameva tvampi saccaṃ pahāya musāvādaṃ nāma avadantoyeva buddho bhavissasī”ti sattamaṃ saccapāramiṃ daḷhaṃ katvā adhiṭṭhāsī. Tena vuttaṃ –

145. “Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.
146. “Vicinanto tadā dakkhiṃ, sattamaṃ saccapāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevitānisevitaṃ.
147. “Imaṃ tvaṃ sattamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Tattha advejjhavacano, sambodhiṃ pāpuṇissasi.
148. “Yathāpi osadhī nāma, tulābhūtā sadevake;
Samaye utuvasse vā, na vakkamati vīthito.
149. “Tattheva tvampi saccesu, mā vakkama hi vīthito;
Saccapāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasī”ti.

Tattha **tatthā**ti saccapāramiyaṃ. **Advejjhavacanoti** avitathavacano. **Osadhī nāmā**ti osadhītārakā, osadhagahaṇe osadhītārakaṃ uditaṃ disvā osadhaṃ gaṇhanti. Tasmā “osadhītārakā”ti vuccati. **Tulābhūtā**ti pamāṇabhūtā. **Sadevake**ti sadevakassa lokassa. **Samayeti** vassasamaye. **Utuvasseti** hemantagimhesu. “Samaye utuvaṭṭe”tipi pāṭho. Tassa **samayeti** gimhe. **Utuvaṭṭeti** hemante ca vassāne cāti attho. **Na vakkamati vīthitoti** taṃ taṃ utumhi attano gamanavīthito na vakkamati na vigacchati, cha māse pacchimaṃ disaṃ gacchati, cha māse pubbaṃ disaṃ gacchatīti. Atha vā **osadhī nāmā**ti siṅgiverapipphalimaricādikaṃ osadhaṃ. **Na vakkamatī**ti yaṃ yaṃ phaladānasamatthaṃ osadhaṃ, taṃ taṃ phaladānaṃ okkamma attano phalaṃ adatvā na nivattati. **Vīthitoti** gamanavīthito, pittaharo pittaṃ harateva, vātaharo vātaṃ harateva, semhaharo semhaṃ haratevāti attho. Sesametthāpi uttānamevāti.

Athassa “na ettakeheva buddhakāradhammehi bhavitabba”nti uttarimpi upadhārayato aṭṭhamaṃ adhiṭṭhānapāramiṃ disvā etadahosi – “sumedhapaṇḍita, tvaṃ ito paṭṭhāya adhiṭṭhānapāramimpi pūreyyāsi, yaṃ adhiṭṭhāsī, tasmim adhiṭṭhāne niccalo bhavyeyyāsi, yathā pabbato nāma sabbadisāsu vāte paharantepi na kampati na calati, attano ṭhāneyeva tiṭṭhati, evameva tvampi attano adhiṭṭhāne niccalo hontova buddho bhavissasī”ti aṭṭhamaṃ adhiṭṭhānapāramiṃ daḷhaṃ katvā adhiṭṭhāsīti. Tena vuttaṃ –

150. “Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.
151. “Vicinanto tadā dakkhiṃ, aṭṭhamaṃ adhiṭṭhānapāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevitānisevitaṃ.
152. “Imaṃ tvaṃ aṭṭhamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Tattha tvaṃ acalo hutvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.
153. “Yathāpi pabbato selo, acalo suppatiṭṭhito;
Na kampati bhusavātehi, sakaṭṭhāneva tiṭṭhati.
154. “Tattheva tvampi adhiṭṭhāne, sabbadā acalo bhava;
Adhiṭṭhānapāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasī”ti.

Tattha **seloti** silāmayo. **Acaloti** niccalo **suppatiṭṭhitoti** acalattāva suṭṭhu patiṭṭhito. “Yathāpi pabbato acalo, nikhāto suppatiṭṭhito”tipi pāṭho. **Bhusavātehi**ti balavavātehi. **Sakaṭṭhānevāti** attano

ṭhāneyeva, yathāḥitaṭṭhāneyevāti attho. Sesamethāpi uttānamevāti.

Athassa “na ettakeheva buddhakāradhammehi bhavitabba”nti uttarimpi upadhārayato navamaṃ mettāpāramiṃ disvā etadahosi – “sumedhapaṇḍita, tvaṃ ito paṭṭhāya mettāpāramiṃ pūreyyāsi, hitesupi ahitesupi ekacittova bhaveyyāsi. Yathāpi udakaṃ nāma pāpajanassapi kalyāṇajanassapi sītabhāvaṃ ekasadisam katvā pharati, evameva tvampi sabbasattesu mettacittena ekacittova hutvā buddho bhavissasi”ti navamaṃ mettāpāramiṃ daḷhaṃ katvā adhiṭṭhāsīti. Tena vuttaṃ –

155. “Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.
156. “Vicinanto tadā dakkhiṃ, navamaṃ mettāpāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.
157. “Imaṃ tvaṃ navamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Mettāya asamo hoti, yadi bodhiṃ pattumicchasi.
158. “Yathāpi udakaṃ nāma, kalyāṇe pāpake jane;
Samaṃ pharati sītena, pavāheti rajomalaṃ.
159. “Tatheva tvaṃ hitāhite, samaṃ mettāya bhāvaya;
Mettāpāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi”ti.

Tattha **asamo hohīti** mettābhāvanāya asadiso hohi. Tattha “tvaṃ samasamo hohī”tipi pāṭho, so uttānatthova. **Samanti** tulyaṃ. **Pharatīti** phusati. **Pavāhetīti** visodheti. **Rajoti** āgantukarajaṃ. **Malanti** sarīre utṭhitaṃ sedamalādīṃ. “Rajamala”ntipi pāṭho, soevattho. **Hitāhiteti** hite ca ahite ca, mitte ca amitte cāti attho. **Mettāya bhāvayāti** mettaṃ bhāvaya vaḍḍhehi. Sesamethāpi uttānamevāti.

Athassa “na ettakeheva buddhakāradhammehi bhavitabba”nti uttarimpi upadhārayato dasamaṃ upekkhāpāramiṃ disvā etadahosi – “sumedhapaṇḍita, tvaṃ ito paṭṭhāya upekkhāpāramiṃ paripūreyyāsi, sukhepi dukkhepi majjhattova bhaveyyāsi. Yathāpi pathavī nāma sucimpi asucimpi ca pakkipamāne majjhattāva hoti, evameva tvampi sukhadukkhesu majjhattova honto buddho bhavissasi”ti dasamaṃ upekkhāpāramiṃ daḷhaṃ katvā adhiṭṭhāsīti. Tena vuttaṃ –

160. “Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.
161. “Vicinanto tadā dakkhiṃ, dasamaṃ upekkhāpāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.
162. “Imaṃ tvaṃ dasamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Tulābhūto daḷho hutvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.
163. “Yathāpi pathavī nāma, nikkhittaṃ asuciṃ sucim;
Upekkhati ubhopete, kopānunayavajjitā.
164. “Tatheva tvaṃ sukhadukkhe, tulābhūto sadā bhava;
Upekkhāpāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi”ti.

Tattha **tulābhūtoti** majjhattabhāve ṭhito yathā tulāya daṇḍo samaṃ tulito samaṃ tiṭṭhati, na namati na unnamati, evameva tvampi sukhadukkhesu tulāsadiso hutvā sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Kopānunayavajjitāti paṭighānurodhavajjitā. “Dayākopavivajjitā” tipi pāṭho, soyevattho. Sesam khantipāramiyaṃ vuttanayeneva veditabbam.

Tato sumedhapaṇḍito ime dasa pāramidhamme vicinitvā tato paraṃ cintesi – “imasmim loke bodhisattehi paripūretabbā bodhipācanā buddhattakarā dhammā ettakāyeva, na ito bhiyyo, imā pana pāramiyo uddham ākāsepi natthi, na heṭṭhā pathaviyampi, na puratthimādīsu disāsupi atthi, mayhamyeva pana hadayamaṃsantareyeva patiṭṭhitā” ti. Evaṃ tāsam attano hadaye patiṭṭhitabhāvaṃ disvā sabbāpi tā daḷham katvā adhiṭṭhāya punappunaṃ sammāsanto anulomapaṭilomaṃ sammāsi, pariyante gahetvā ādimhi pāpesi, ādimhi gahetvā pariyante ṭhapesi, majjhe gahetvā ubhato osāpesi, ubhato koṭṭisu gahetvā majjhe osāpesi. Bāhirabhaṇḍapariccāgo **pāramiyo** nāma, aṅgapariccāgo **upapāramiyo** nāma, jīvitariccāgo **paramatthapāramiyo** nāmāti dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samattiṃsa pāramiyo yamakatelaṃ vinivaṭṭento viya sammāsi. Tassa dasa pāramiyo sammāsantassa dhammatejena catunahutādhikadvijojanasatasahasabahalā vipulā ayaṃ mahāpathavī hatthinā akkantaṇaḷakalāpo viya uppīḷiyamānaṃ ucchuyantaṃ viya ca mahāviraṃ viravamānā saṅkampi sampakampi sampavedhi. Kulālacakkaṃ viya telayantacakkaṃ viya ca paribbhami. Tena vuttaṃ –

165. “Ettakāyeva te loke, ye dhammā bodhipācanā;
Tatuddham natthi aññatra, daḷham tattha patiṭṭhaha.

166. “Ime dhamme sammāsato, sabhāvasarasalakkhaṇe;
Dhammatejena vasudhā, dasasahassī pakampatha.

167. “Calatī ravatī pathavī, ucchuyantaṃva pīḷitaṃ;
Telayante yathā cakkaṃ, evaṃ kampati medanī” ti.

Tattha **ettakāyevāti** niddiṭṭhānaṃ dasannaṃ pāramitānaṃ anūnādhikabhāvassa dassanattaṃ vuttaṃ. **Tatuddhanti** tato dasapāramīhi uddham **natthi**. **Aññatrāti** aññaṃ, lakkhaṇaṃ saddasatthato gahetabbam. Tato dasapāramito añño buddhakāradhammo natthīti attho. **Tatthāti** tāsū dasasū pāramīsū. **Patiṭṭhahāti** patiṭṭha, paripūrento tiṭṭhāti attho.

Ime dhammeti pāramidhamme. **Sammāsototi** upaparikkhantassa, anādaratthe sāmivacanaṃ daṭṭhabbam. **Sabhāvasarasalakkhaṇeti** sabhāvasaṅkhātena sarasalakkhaṇena sammāsantassāti attho. **Dhammatejenāti** pāramipavicayaññatejena. **Vasudhāti** vasūti ratanaṃ vuccati, taṃ dhāreti dhīyati vā etthāti vasudhā. Kā sā? Medanī. **Pakampathāti** pakampittha. Sumedhapaṇḍite pana pāramiyo vicinante tassa ññatejena dasasahassī pakampitthāti attho.

Calatīti chappakārā kampi. **Ravatīti** nadati vikūjati. **Ucchuyantaṃva pīḷitanti** nippīḷitaṃ ucchuyantaṃ viya. “Guḷayantaṃva pīḷita” ntipi pāṭho, soyevattho. **Telayanteti** telapīḷanayante. **Yathā cakkanti** cakkikānaṃ mahācakkayantaṃ viya. **Evanti** yathā telapīḷanacakkayantaṃ paribbhamati kampati, evaṃ ayaṃ medanī kampatīti attho. Sesamettha uttānamevāti.

Evaṃ mahāpathaviyā kampamānāya rammanagaravāsino manussā bhagavantaṃ parivisayamānā saṅṭhātuṃ asakkontā yugandharavātabbhāhatā mahāsālā viya mucchitā papatiṃsu. Ghaṭādīni kulālabhaṇḍāni pavaṭṭentāni aññañānaṃ paharantāni cuṇṇavicuṇṇāni ahesuṃ. Mahājano bhūtasito sathhāraṃ upasaṅkamtivā – “kiṃ nu kho bhagavā ‘nāgavaṭṭo ayaṃ, bhūtayakkhadevatāsu aññatarāvaṭṭo vā’ ti na hi mayaṃ etaṃ jānāma. Api ca kho sabbopi ayaṃ mahājano bhayena upadduto, kiṃ nu kho imassa lokassa pāpakaṃ bhavissati, udāhu kalyāṇaṃ, kathetha no etaṃ kāraṇa” nti pucchīsu.

Atha sathhā tesam kathaṃ sutvā – “tumhe mā bhāyittha, mā kho cintayittha, natthi vo itonidānaṃ bhayaṃ, yo so mayā ajja sumedhapaṇḍito ‘anāgate gotamo nāma buddho bhavissatī’ ti byākato, so idāni

pāramiyo sammasati, tassa sammasantassa dhammatejena sakaladasasahassī lokadhātu ekappahārena kampati ceva viravati cā’’ti āha. Tena vuttam –

168. ‘‘Yāvatā parisā āsi, buddhassa parivesane;
Pavedhamānā sā tattha, mucchitā seti bhūmiyaṃ.
169. ‘‘Ghaṭānekasahassāni, kumbhīnañca satā bahū;
Sañcuṇṇamathitā tattha, aññamaññaṃ paghaṭṭitā.
170. ‘‘Ubbiggā tasitā bhītā, bhantā byathitamānasā;
Mahājanā samāgamma, dīpaṅkaramupāgamuṃ.
171. ‘‘Kiṃ bhavissati lokassa, kalyāṇamatha pāpakam;
Sabbo upadduto loko, taṃ vinodehi cakkhuma.
172. ‘‘Tesaṃ tadā saññāpesi, dīpaṅkaro mahāmuni;
Vissatthā hotha mā bhātha, imasmiṃ pathavikampane.
173. ‘‘Yamaṃ ajja byākāsiṃ, buddho loke bhavissati;
Eso sammasatī dhammaṃ, pubbakaṃ jinasevitaṃ.
174. ‘‘Tassa sammasato dhammaṃ, buddhabhūmiṃ asesato;
Tenāyaṃ kampitā pathavī, dasasahassī sadevake’’ti.

Tattha **yāvatā**ti yāvatikā. **Āsī**ti ahosi. ‘‘Yā tadā parisā āsī’’tipi pāṭho, tassa yā tattha parisā ṭhitā āsīti attho. **Pavedhamānā**ti kampamānā. **Sā**ti sā parisā. **Tatthā**ti tasmim parivesanaṭṭhāne. **Setī**ti sayittha.

Ghaṭāti ghaṭānaṃ, sāmīatthe paccattavacanāṃ, ghaṭānaṃ nekasahassānīti attho. **Sañcuṇṇamathitā**ti cuṇṇā ceva mathitā ca, mathitasañcuṇṇāti attho. **Aññamaññaṃ paghaṭṭitā**ti aññamaññaṃ pahaṭā. **Ubbiggā**ti utrāsahadayā. **Tasitā**ti sañjātataṣā. **Bhītā**ti bhayabhītā. **Bhantā**ti phandanamānasā, vibbhantacittāti attho. Sabbāni panetāni aññamaññaṃvevacanāni. **Samāgamma**ti samāgantvā. Ayameva vā pāṭho.

Upaddutoti upahato. **Taṃ vinodehī**ti taṃ upaddutabhayaṃ vinodehi, vināsayāti attho. **Cakkhumā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhuma. **Tesaṃ tadā**ti te jane tadā, upayogathe sāmivacanāṃ. **Saññāpesī**ti ṇāpesi bodhesi. **Visatthā**ti vissatthacittā. **Mā bhāthā**ti mā bhāyatha. **Yamahanti** yaṃ ahaṃ sumedhapaṇḍitaṃ. **Dhammanti** pāramidhammaṃ. **Pubbakanti** porāṇaṃ. **Jinasevanti** jinehi bodhisattakāle sevanti attho. **Buddhabhūmī**ti pāramidhammaṃ. **Tenā**ti tena sammasanakāraṇena. **Kampitā**ti calitā. **Sadevake**ti sadevake loke.

Tato mahājano tathāgatassa vacanāṃ sutvā haṭṭhatuṭṭho mālāgandhavilepanādīni ādāya rammanagarato nikkhamitvā bodhisattaṃ upasaṅkamitvā mālāgandhādīhi pūjetvā vanditvā padakkhiṇaṃ katvā rammanagareva pāvīsi. Atha kho bodhisatto dasa pāramiyo sammasitvā vīriyaṃ dalhaṃ katvā adhiṭṭhāya nisinnāsanā vuṭṭhāsi. Tena vuttam –

175. ‘‘Buddhassa vacanāṃ sutvā, mano nibbāyi tāvade;
Sabbe maṃ upasaṅkamma, punāpi maṃ abhivandisuṃ.
176. ‘‘Samādiyitvā buddhaguṇaṃ, dalhaṃ katvāna mānasam;
Dīpaṅkaraṃ namassitvā, āsanā vuṭṭhahim tadā’’ti.

Tattha **mano nibbāyī**ti mahājanassa pathavikampā ubbiggahadayassa tattha kāraṇaṃ sutvā mano nibbāyī, santiṃ agamāsīti attho. “Jano nibbāyī”ti pāṭho, so uttānoyeva. **Samādiyitvā**ti sammā ādiyitvā, samādāyāti attho. **Buddhaguṇanti** pāramiyo. Sesāṃ uttānameva.

Atha kho bodhisattaṃ dayitasabbasattaṃ āsanā vuṭṭhahantaṃ sakaladasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā dibbehi mālāgandhādīhi pūjetvā – “ayya sumedhatāpasa, tayā ajja dīpaṅkaradasabalassa pādāmūle mahati patthanā patthitā, sā te anantarāyena samijjhātu, mā te tattha bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā ahoṣi. Sarīre te appamattakopi rogo mā uppajjatu, khippaṃ pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṃ paṭivijjha. Yathā pupphūpagaphalūpagā rukkhā samaye pupphanti ceva phalanti ca, tatheva tvampi taṃ samayaṃ anattikkamitvā khippaṃ sambodhiṃ phusassū”tiādīni thutimaṅgalāni payirudāhaṃsu, evaṃ payirudāhitvā bodhisattaṃ abhivādetvā attano attano devaṭṭhānameva agamaṃsu. Bodhisattopi devatāhi abhitthuto – “ahaṃ dasa pāramiyo pūretvā kappasatasahassādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake buddho bhavissāmi”ti vīriyaṃ daḷhaṃ katvā adhiṭṭhāya ākāsamabbhuggantvā isigaṇavantaṃ himavantaṃ agamāsi. Tena vuttaṃ –

177. “Dibbaṃ mānusaṃ pupphaṃ, devā mānusakā ubho;
Samokiranti pupphehi, vuṭṭhahantassa āsanā.
178. “Vedayanti ca te sotthiṃ, devā mānusakā ubho;
Mahantaṃ patthitaṃ tuyhaṃ, taṃ labhassu yathicchitaṃ.
179. “Sabbītiyo vivajjantu, soko rogo vinassatu;
Mā te bhavantantarāyā, phusa khippaṃ bodhimuttamaṃ.
180. “Yathāpi samaye patte, pupphanti pupphino dumā;
Tatheva tvaṃ mahāvīra, buddhañāṇehi pupphasu.
181. “Yathā ye keci sambuddhā, pūrayuṃ dasapāramī;
Tatheva tvaṃ mahāvīra, pūraya dasapāramī.
182. “Yathā ye keci sambuddhā, bodhimaṇḍamhi bujjhare;
Tatheva tvaṃ mahāvīra, bujjhassu jinabodhiyaṃ.
183. “Yathā ye keci sambuddhā, dhammacakkaṃ pavattayū;
Tatheva tvaṃ mahāvīra, dhammacakkaṃ pavattaya.
184. “Puṇṇamāye yathā cando, parisuddho virocāti;
Tatheva tvaṃ puṇṇamano, viroca dasasahassiyaṃ.
185. “Rāhumutto yathā sūriyo, tāpena atirocati;
Tatheva lokā muccitvā, viroca siriyā tvaṃ.
186. “Yathā yā kāci nadiyo, osaranti mahodadhiṃ;
Evaṃ sadevakā lokā, osarantu tavantike.
187. “Tehi thutappasattho so, dasa dhamme samādiya;
Te dhamme paripūrento, pavanaṃ pāvīsī tadā”ti.

Tattha **dibbanti** mandāravapāricchattakasantānakusesayādikaṃ dibbakusumaṃ devā mānusakā ca mānuspupphaṃ gahetvāti attho. **Samokirantī**ti mamopari samokiriṃsūti attho. **Vuṭṭhahantassāti** vuṭṭhahato. **Vedayantī**ti nivedayaṃsu saññāpesuṃ. **Sotthinti** sotthibhāvaṃ. Idāni

vedayitākāradassanattam **“mahantam patthitam tuyha”**ntiādi vuttam. Tayā pana, sumedhapañḍita, mahantam ṭhānam patthitam, tam yathāpatthitam labhassūti attho.

Sabbītiyoti entīti ītiyo, sabbā ītiyo sabbītiyo, upaddavā. **Vivajjantūti** mā hontu. **Soko rogo vinassatūti** socanasāṅkhāto soko rujanasāṅkhāto rogo ca vinassatu. **Teti tava. Mā bhavantvantarāyāti** mā bhavantu antarāyā. **Phusāti** adhigaccha pāpuṇāhi. **Bodhinti** arahattamaggañāṇam sabbaññutaññāmpī vaṭṭati. **Uttamanti** seṭṭham sabbabuddhagūṇadāyakattā arahattamaggañāṇam “uttama”nti vuttam.

Samayeti tassa tassa rukkhassa pupphanasamaye sampatteti attho. **Pupphinoti** pupphanakā. **Buddhañāṇehīti** aṭṭhārasahi buddhañāṇehi. **Pupphasūti** pupphassu. **Pūrayunti** pūrayimsu. **Pūrayāti** paripūraya. **Bujjhareti** bujjhimsu. **Jinabodhiyanti** jinānam buddhānam bodhiyā, sabbaññubodhimūleti attho. **Puṇṇamāyeti** puṇṇamāsiyam. **Puṇṇamanoti** paripuṇṇamanoratho.

Rāhumuttoti rāhunā sobbhānūnā mutto. **Tāpenāti** patāpena, ālokena. **Lokā muccivāti** lokadhammehi alitto hutvāti attho. **Virocāti** virāja. **Siriyāti** buddhasiriyā. **Osarantūti** mahāsamuddam pavisanti. **Osarantūti** upagacchantu. **Tavantiketi** tava santikam. **Tehīti** devehi. **Thutappasatthoti** thuto ceva pasattho ca, thutehi vā dīpaṅkarādīhi pasatthoti thutappasattho. **Dasa dhammeti** dasa pāramidhamme. **Pavananti** mahāvanam, dhammikapabbate mahāvanam pāvisīti attho. Sesagāthā suuttānā evāti.

Iti madhuratthavilāsiniyā buddhavaṃsa-aṭṭhakathāya

Sumedhapatthanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dīpaṅkarabuddhavaṃsavaṇṇanā

Rammanagaravāsinopi te upāsakā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānam datvā puna bhagavantam bhuttaviṃ onītapattapāṇiṃ mālāgandhādīhi pūjetvā vanditvā dānānumodanam sotukāmā upanisīdiṃsu. Atha satthā tesam paramamadhuram hadayaṅgamam dānānumodanamakāsi –

“Dānam nāma sukhādīnam, nidānam paramam matam;
Nibbānam pana sopānam, patīṭṭhāti pavuccati.

“Dānam tānam manussānam, dānam bandhu parāyanam;
Dānam dukkhādhipannānam, sattānam paramā gati.

“Dukkhanittharaṇaṭṭhena, dānam nāvāti dīpitaṃ;
Bhayarakkhaṇato dānam, nagaranti ca vaṇṇitaṃ.

“Dānam durāsadaṭṭhena, vuttamāsivisoti ca;
Dānam lobhamalādīhi, padumam anupalittato.

“Natthi dānasamo loke, purisassa avassayo;
Paṭipajjatha tasmā tam, kiriyājjhāsayena ca.

“Saggalokanidānāni, dānāni matimā idha;
Ko hi nāma naro loke, na dadeyya hite rato.

“Sutvā devesu sampattim, ko naro dānasambhavam;

Na dajjā sukhappadaṃ dānaṃ, dānaṃ cittappamodaṃ.

“Dānena paṭipannena, accharāparivārito;
Ramate suciraṃ kālaṃ, nandane suranandane.

“Pītimuḷāraṃ vindati dātā, gāravamasmiṃ gacchati loke;
Kittimanantaṃ yāti ca dātā, vissasaṇīyo hoti ca dātā.

“Datvā dānaṃ yāti naro so, bhogasamiddhiṃ dīghañcāyu;
Sussaratampi ca vindati rūpaṃ, sagge saddhiṃ kīḷati devehi;
Vimānesu ṭhatvā nānā, mattamayūrābhīrutesu.

“Corārīrājodakapāvakaṇaṃ, dhanāṃ asādhāraṇameva dānaṃ;
Dadāti taṃ sāvakañāṇabhūmiṃ, paccekabhūmiṃ pana buddhabhūmi’’nti. –

Evamādinā nayena dānānumodanaṃ katvā dānānisamsaṃ pakāsetvā tadanantaraṃ sīlakathaṃ kathesi.
Sīlaṃ nāmetaṃ idhalokaparalokasampattīnaṃ mūlaṃ.

“Sīlaṃ sukhānaṃ paramaṃ nidānaṃ, sīlena sīlī tidivaṃ payāti;
Sīlañhi saṃsāramupāgatassa, tāṇaṇca leṇaṇca parāyanaṇca.

“Avassayo sīlasamo janānaṃ, kuto panañño idha vā parattha;
Sīlaṃ guṇānaṃ paramā paṭiṭṭhā, yathā dharā thāvarajaṅgamānaṃ.

“Sīlaṃ kireva kalyāṇaṃ, sīlaṃ loke anuttaraṃ;
Ariyavuttisamācāro, yena vuccati sīlavā’’ (jā. 1.3.118);

Sīlālaṅkārasamo alaṅkāro natthi, sīlagandhasamo gandho natthi, sīlasamaṃ kilesamalavisodhanaṃ
natthi, sīlasamaṃ pariḷāhūpasamaṃ natthi, sīlasamaṃ kittijanaṃ natthi, sīlasamaṃ
saggārohaṇasopānaṃ natthi, nibbānagarappavesane ca sīlasamaṃ dvāraṃ natthi. Yathāha –

“Sobhantevaṃ na rājāno, muttāmaṇivibhūsitā;
Yathā sobhanti yatino, sīlabhūsanabhūsitā.

“Sīlagandhasamo gandho, kuto nāma bhavissati;
Yo samaṃ anuvāte ca, paṭivāte ca vāyati. (visuddhi. 1.9);

“Na pupphagandho paṭivātameti, na candanaṃ taggaramallikā vā;
Sataṇca gandho paṭivātameti, sabbā disā sappuriso pavāyati.

“Candanaṃ tagaraṃ vāpi, uppalaṃ atha vassikī;
Etesaṃ gandhajātānaṃ, sīlagandho anuttaro. (dha. pa. 54-55; mi. pa. 5.4.1);

“Na gaṅgā yamunā cāpi, sarabhū vā sarasvatī;
Ninnagā vāciravatī, mahī vāpi mahānadī.

“Sakkuṇanti visodhetuṃ, taṃ malaṃ idha pāṇinaṃ;
Visodhayati sattānaṃ, yaṃ ve sīlajalaṃ malaṃ.

“Na taṃ sajaladā vātā, na cāpi haricandanaṃ;

Neva hārā na maṇayo, na candakiraṇaṅkurā.

“Samayanādhā sattānaṃ, pariāhaṃ surakkhitam;
Yaṃ sameti idaṃ ariyaṃ, sīlaṃ accantasīlaṃ.

“Attānuvādādibhayaṃ, viddhaṃsayati sabbadā;
Janeti kittihāsaṅca, sīlaṃ sīlavato sadā.

“Saggārohaṇasopānaṃ, aññaṃ sīlasamaṃ kuto;
Dvāraṃ vā pana nibbāna, nagarassa pavesane.

“Guṇānaṃ mūlabhūtaṃ, dosānaṃ balaghātino;
Iti sīlassa jānātha, ānisaṃsamanuttara”nti. (visuddhi. 1.9);

Evam bhagavā sīlānisaṃsaṃ dassetvā – “idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labhatī”ti dassanattaṃ tadanantaraṃ saggakathaṃ kathesi. Ayaṃ saggo nāma iṭṭho kanto manāpo ekantasukho nīccamettha kīlā nīccaṃ sampattiyo labhanti. Cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ paṭilabhanti. Tāvatiṃsā tisso vassakoṭṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānīti evamādisaggagūṇapaṭisaṃyuttakathaṃ kathesi. Evam saggakathāya palobhetvā puna – “ayampi saggo anicco adhuvo na tattha chandarāgo kātabbo”ti kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṅca pakāsetvā amatapariyosānaṃ dhammakathaṃ kathesi. Evam tassa mahājanassa dhammaṃ desetvā ekacce saraṇesu ca ekacce pañcasīlesu ca ekacce sotāpattiphale ca ekacce sakadāgāmiphale ekacce anāgāmiphale ekacce catūsūpi phalesu ekacce tīsu vijjāsū ekacce chasū abhiññāsū ekacce aṭṭhasū samāpattīsū paṭiṭṭhāpetvā utṭhāyāsanaṃ rammanagaraṭo nikkhamitvā sudassanamahāvihārameva pāvīsi. Tena vuttaṃ –

1. “Tadā te bhojayitvāna, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ;
Upagacchuṃ saraṇaṃ tassa, dīpaṅkarassa satthuno.
2. “Saraṇāgamane kañci, niveseti tathāgato;
Kañci pañcasū sīlesu, sīle dasavidhe paraṃ.
3. “Kassaci deti sāmāññaṃ, caturo phalamuttame;
Kassaci asame dhamme, deti so paṭisambhidā.
4. “Kassaci varasamāpattiyo, aṭṭha deti narāsabho;
Tisso kassaci vijjāyo, chaḷabhiññā pavecchati.
5. “Tena yogena janakāyaṃ, ovaḍati mahāmuni;
Tena vitthārikaṃ āsi, lokanāthassa sāsanaṃ.
6. “Mahāhanusabhakkhandho, dīpaṅkarasanāmako;
Bahū jane tārayati, parimoceti duggatiṃ.
7. “Bodhaneyyaṃ janaṃ disvā, satasahassepī yojane;
Khaṇena upagantvāna, bodheti taṃ mahāmuni”ti.

Tattha **te**ti rammanagaravāsīno upāsakā. **Saraṇanti** ettha saraṇaṃ saraṇagamaṇaṃ saraṇassa gantā ca veditabbā. Sarati hiṃsati vināsetīti **saraṇaṃ**, kiṃ taṃ? Ratanattayaṃ. Taṃ pana saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamaṇena bhayaṃ santāsaṃ dukkhaṃ duggatiṃ parikkilesaṃ hanati hiṃsati vināsetīti saraṇanti vuccatīti. Vuttañhetam –

“Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressanti. (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

“Ye keci dhammaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressanti. (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

“Ye keci saṅghaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressanti”’ti. (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

Saraṇagamanam nāma ratanattayaparāyanākārappavatto cittuppādo. **Saraṇassa gantā** nāma taṃsamaṅgīpuggalo. Evaṃ tāva saraṇaṃ saraṇagamanam saraṇassa gantā cāti idaṃ tayaṃ veditabbaṃ.

Tassāti taṃ dīpaṅkaram, upayogathe sāmivacanaṃ daṭṭhabbaṃ. “Upagacchum saraṇaṃ tathā”’tipi pāṭho. **Satthunoti** satthāraṃ. **Saraṇāgamane kañcīti** kañci puggalaṃ saraṇāgamane nivesetīti attho. Kiñcāpi paccuppannavasena vuttam, atītakālavasena pana attho gahetabbo. Esa nayo sesesupī. “Kassaci saraṇāgamane”’tipi pāṭho, tassapī soyevattho. Kañci pañcasu sīlesūti kañci puggalaṃ pañcasu viratisīlesu nivesetīti attho. “Kassaci pañcasu sīlesū”’tipi pāṭho, soyevattho. **Sīle dasavidhe paranti** aparaṃ puggalaṃ dasavidhe sīle nivesetīti attho. “Kassaci kusale dasā”’tipi pāṭho, tassa kañci puggalaṃ dasa kusalahamme samādapesīti attho. **Kassaci deti sāmāññanti** ettha paramatthato sāmāññanti maggo vuccati. Yathāha –

“Katamañca, bhikkhave, sāmāññaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi...pe... sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, sāmāñña”’nti (saṃ. ni. 5.36).

Caturo phalamuttameti cattāri uttamāni phalānīti attho. **Ma-kāro** padasandhikaro. Liṅgavipariyāseṇa vuttam. Yathopanissayaṃ cattāro magge cattāri ca sāmāññaphalāni kassaci adāsīti attho. **Kassaci asame dhammeti** kassaci asadise cattāro paṭisambhidādhamme adāsi.

Kassaci varasamāpattiyoti kassaci pana nīvaraṇavigamena padhānabhūtā aṭṭha samāpattiyō adāsi. **Tisso kassaci vijjāyoti** kassaci puggalassa upanissayavasena dibbacakkuñānapubbenivāsānussatiñāṇaāsavakkhayañāṇānaṃ vasena tisso vijjāyo. **Chaḷabhiññā pavecchati** cha abhiññāyo kassaci adāsi.

Tena yogenāti tena nayena tenānukkamena ca. **Janakāyanti** janasaṃmūhaṃ. **Ovadati** ovadī. Kālavipariyāseṇa vuttanti veditabbaṃ. Ito uparipi īdisesu vacanesu atītakālavaseneva attho gahetabbo. **Tena vitthārikaṃ āsīti** tena dīpaṅkarassa bhagavato ovādena anusāsaniyā vitthārikaṃ vitthataṃ visālībhūtaṃ sāsaṇaṃ ahoṣi.

Mahāhanūti mahāpurisānaṃ kira dvepi hanūni paripuñṇāni dvādasiyā pakkhassa candasadisākārāni hontīti mahantāni hanūni yassa so mahāhanu, sīhahanūti vuttam hoti. **Usabhakkhandhoti** usabhasseva khandho yassa bhavati, so usabhakkhandho. Suvattitasuvaṇṇāliṅgasadisarucirakkhandho samavaṭṭacārurakkhandhoti attho. **Dīpaṅkarasaṇāmakoti** dīpaṅkarasaṇāmo. **Bahū jane tārayatīti** bahū buddhaveneyye jane tāresi. **Parimocetīti** parimocesi. **Duggatinti** duggatito. Nissakkatthe upayogavacanaṃ.

Idāni tāraṇaparimocanakaṇākarāṇāradassanattaṃ “**bodhaneyyaṃ jana**”’nti gāthā vuttā. Tattha **bodhaneyyaṃ jananti** bodhaneyyaṃ pajam, ayameva vā pāṭho. **Disvāti** buddhacakkhunā vā samantacakkhunā vā disvā. **Satasahassepī yojaneti** anekasatasahassepī yojane ṭhitam. Idaṃ pana dasasahassiyameva sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Dīpaṅkaro kira satthā buddhattaṃ patvā bodhimūle sattasattāhaṃ vītināmetvā aṭṭhame sattāhe mahābrahmuno dhammajjhessaṇaṃ paṭiññāya sunandārāme dhammacakkaṃ pavattetvā koṭisattaṃ devamanussaṇaṃ dhammāmataṃ pāyesi. Ayaṃ paṭhamo abhisamayo ahoṣi.

Atha satthā attano puttassa samavaṭṭakkhandhassa usabhakkhandhassa nāma ñāṇaparipākaṃ ñatvā taṃ atrajaṃ pamukhaṃ katvā **rāhulovādasadisam** dhammaṃ desetvā devamanussaṇaṃ navutikoṭiyo dhammāmataṃ pāyesi. Ayaṃ dutiyo abhisamayo ahoṣi.

Puna bhagavā amaravatīnagaradvāre mahāsirisarukkhamūle yamakapāṭihāriyaṃ katvā mahājanassa bandhanāmokkhaṃ katvā devagaṇaparivuto divasakarātirekajutivisarabhavane tāvatimsabhavane pāricchattakamūle paramasītale paṇḍukambalasilātale nisīditvā sabbadevagaṇapītisañjanaṃ attano janaṃ sumedhādeviṃ pamukhaṃ katvā sabbalokaviditavisuddhidevo devadevo dīpaṅkaro bhagavā sabbasattahitakaraṃ paramātirekagambhīrasukhumaṃ buddhivisadakaraṃ sattappakaraṇaṃ abhidhammapītaṃ desetvā navutidevakoṭisahasāṇaṃ dhammāmataṃ pāyesi. Ayaṃ tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

8. “Paṭhamābhisamaye buddho, koṭisatamabodhayi;
Dutiyaṃ abhisamaye nātho, navutikoṭimabodhayi.
9. “Yadā ca devabhavanamhi, buddho dhammamadesayi;
Navutikoṭisahasāṇaṃ, tatiyaṃ abhisamayo ahū”ti.

Dīpaṅkarassa pana bhagavato tayo sāvakasannipātā ahesuṃ. Tattha sunandārāme koṭisatasahasāṇaṃ paṭhamo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

10. “Sannipātā tayo āsuṃ, dīpaṅkarassa satthuno;
Koṭisatasahasāṇaṃ, paṭhamo āsi samāgamo”ti.

Athāparena samayena dasabalo catūhi bhikkhusatasahashehi parivuto gāmanigamanagaraṇapaṭipāṭiyā mahājanānuggahaṃ karonto cārikaṃ caramāno anukkamena ekasmiṃ padese mahājanakatasakkāraṃ sabbalokavissuttaṃ amanussapariggahitaṃ atibhayaṇakaṃ olambāmbudharaparicumbitakūṭaṃ vividhasurabhitarukusumavāsitaṃ nānāmigagaṇavicaritaṃ **nāradakūṭaṃ** nāma paramamaṇiṃyaṃ pabbataṃ sampāpuṇi. So kira pabbato nāradena nāma yakkhena pariggahito ahoṣi. Tattha pana tassa yakkhassa anusaṃvaccharaṃ mahājano manussabalaṃ upasaṃharati.

Atha dīpaṅkaro kira bhagavā tassa mahājanassa upanissayasampattiṃ disvā tato bhikkhusaṅghaṃ cātuddisaṃ pesetvā adutiyo asahāyo mahākaraṇābalavasaṅgatahadayo taṅca yakkhaṃ vinetuṃ taṃ nāradapabbataṃ abhiruhi. Atha so manussabhakkho sakahitanirapekkho paravadhadakkho yakkho makkhaṃ asahamāno kodhaparetamānaso dasabalaṃ bhimsāpetvā palāpetukāmo taṃ pabbataṃ cālesi. So kira pabbato tena cāliyamāno bhagavato ānubhāvena tasseva matthake patamāno viya ahoṣi.

Tato so bhīto – “handa naṃ agginā jhāpessāmi”ti mahantaṃ atibhīmadassanaṃ aggikkhandhaṃ nibbattesi. So aggikkhandho paṭivāte khitto viya attanova dukkhaṃ janesi, na pana bhagavato cīvare aṃsumattampi daḍḍhuṃ samattho ahoṣi. Yakkho pana “samaṇo daḍḍho, na daḍḍho”ti olokeno dasabalaṃ saradasamayavimalakaraṇikaṃ sabbajjanaratikaraṃ rajanikaramiva sītalajalatalagatakamalakaṇṇikāya nisinnaṃ viya bhagavantaṃ disvā cintesi – “aho ayaṃ samaṇo mahānubhāvo, yaṃ yaṃ imassāhaṃ anattaṃ karomi, so so mamūpariyeva patati, imaṃ pana samaṇaṃ muñcitvā aññaṃ me paṭisaraṇaṃ parāyanaṃ natthi, pathaviyaṃ upakkhalitā pathaviṃyeva nissāya uṭṭhahanti, handāhaṃ imaṃyeva samaṇaṃ saraṇaṃ gamissāmi”ti.

Athevaṃ pana so cintetvā bhagavato cakkālaṅkatatalesu pādesu sirasā nipatitvā – “accayo maṃ,

bhante, accagamā’’ti vatvā bhagavantam saraṇamagamāsi. Athassa bhagavā anupubbikatham katesi. So desanāpariyosāne dasahi yakkhasahashehi saddhim sotāpattiphale patiṭṭhahi. Tasmim kira divase sakalajambudīpatalavāsino manussā tassa balikammattham ekekagāmato ekekaṃ purisaṃ āharimsu. Aññañca bahutilataṇḍulakulatthamuggamāsādim sappinavanītatelamadhuphāṇitādiñca āharimsu. Atha so yakkho taṃ divasaṃ ābhataṇḍulādikaṃ sabbaṃ tesamyeva datvā te balikammatthāya ānītamanusse dasabalassa niyyātesi.

Atha satthā te manusse ehibhikkhupabbajjāya pabbājetvā antosattāheyeva sabbe arahatte patiṭṭhāpetvā māghapuṇṇamāya koṭisatabhikkhumajjhagato caturaṅgasamannāgate sannipāte pātimokkhamuddisi. Caturaṅgāni nāma sabbeva ehibhikkhū honti, sabbe chaḷabhiññā honti, sabbe anāmantitāva āgatā, pannarasūposathadivaso cāti imāni cattāri aṅgāni nāma. Ayaṃ dutiyo sannipāto ahosi. Tena vuttam –

11. ‘‘Puna nāradakūṭamhi, pavivekagate jine;
Khīṇāsavā vītamalā, samimsu satakoṭiyo’’ti.

Tattha **pavivekagateti** gaṇaṃ pahāya gate. **Samimsūti** sannipatiṃsu.

Yadā pana dīpaṅkaro lokanāyako sudassananāmake pabbate vassāvāsamupagañchi, tadā kira jambudīpavāsino manussā anusamvaccharaṃ giraggasamajjaṃ karonti. Tasmim kira samajje sannipatitā manussā dasabalaṃ disvā dhammakathaṃ sutvā tatra pasīditvā pabbajimsu. Mahāpavāraṇadivase satthā tesam ajjhāsayaṇukūlam vipassanākathaṃ katesi. Taṃ sutvā te sabbe saṅkhāre sammasitvā vipassanānupubbena maggānupubbena ca arahattaṃ pāpuṇimsu. Atha satthā navutikoṭisahashehi saddhim pavāresi. Ayaṃ tatiyo sannipāto ahosi. Tena vuttam –

12. ‘‘Yamhi kāle mahāvīro, sudassanasiluccaye;
Navutikoṭisahashehi, pavāresi mahāmuni.

‘‘Ahaṃ tena samayena, jaṭilo uggatāpano;
Antalikkhamhi caraṇo, pañcābhiññāsu pārāgū’’ti. (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā);

Ayaṃ gāthā **aṭṭhasālīniyā** dhammasaṅgahaṭṭhakathāya nidānavañṇanāya **dīpaṅkarabuddhavaṃse** likhitā. Imasmim pana buddhavaṃse natthi. Natthibhāvoyeva panassā yuttataro. Kasmāti ce? Heṭṭhā sumedhakathāsu kathitattāti.

Dīpaṅkare kira bhagavati dhammaṃ desente dasasahasānañca vīsatisahasānañca dhammābhisamayā ahoṣiyeva. Ekassa pana dvinnaṃ tiṇṇaṃ catunnanti ca ādivasena abhisamayānaṃ anto natthi. Tasmā dīpaṅkarassa bhagavato sāsaṇaṃ vitthārikaṃ bāhujaññaṃ ahosi. Tena vuttam –

13. ‘‘Dasavīsahasānaṃ, dhammābhisamayā ahu;
Ekadvinnaṃ abhisamayā, gaṇanāto asaṅkhiyā’’ti.

Tattha **dasavīsahasānanti** dasasahasānaṃ vīsatisahasānañca. **Dhammābhisamayoti** catusaccadhammappaṭivedho. **Ekadvinnanti** ekassa ceva dvinnañca, tiṇṇaṃ catunnaṃ...pe... dasannantiādinā nayena asaṅkhyeyyāti attho. Evaṃ asaṅkhyeyyābhisamayattā ca **vitthārikaṃ** mahantappattaṃ bahūhi paṇḍitehi devamanussehi niyyānikanti **jaññaṃ** jānitabbaṃ adhisīlasikkhādīhi **iddhañca** samādhiādīhi **phītañca** ahosi. Tena vuttam –

14. ‘‘Vitthārikaṃ bāhujaññaṃ, iddhaṃ phītaṃ ahū tadā;
Dīpaṅkarassa bhagavato, sāsaṇaṃ suvisodhita’’nti.

Tattha **suvisodhitanti** suṭṭhu bhagavatā sodhitam visuddham kataṃ. Dīpaṅkaram kira satthāraṃ sabbakālaṃ chaḷabhiññānaṃ mahiddhikānaṃ bhikkhūnaṃ cattāri satasahassāni parivārenti. Tena ca samayena ye sekkhā kālakiriyaṃ karonti, te garahitā bhavanti, sabbe khīṇāsavā hutvāva parinibbāyantīti adhippāyo. Tasmā hi tassa bhagavato sāsanaṃ supupphitaṃ susamiddham khīṇāsavehi bhikkhūhi ativiya sobhittha. Tena vuttaṃ –

15. “Cattāri satasahassāni, chaḷabhiññā mahiddhikā;
Dīpaṅkaram lokaviduṃ, parivārenti sabbadā.
16. “Ye keci tena samayena, jahanti mānusaṃ bhavaṃ;
Appattamānasā sekhā, garahitā bhavanti te.
17. “Supupphitaṃ pāvacaṇaṃ, arahantehi tādihi;
Khīṇāsavehi vimalehi, upasobhati sabbadā”ti.

Tattha **cattāri satasahassānīti** gaṇanāya dassitā evaṃ dassitagaṇanā ime bhikkhūti dassanattaṃ “**chaḷabhiññā mahiddhikā**”ti vuttanti evamattho gahetabbo. Atha vā **chaḷabhiññā mahiddhikāti** chaḷabhiññānaṃ mahiddhikānanti sāmīatthe paccattavacaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Parivārenti sabbadāti** niccakālaṃ dasabalaṃ parivārenti, bhagavantaṃ muñcivā katthaci na gacchantīti adhippāyo. **Tena samayenāti** tasmim samaye. Ayaṃ pana **samaya**-saddo samavāyādīsu navasu atthesu dissati. Yathāha –

“Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu;
Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissatī”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.1; ma. ni. aṭṭha. 1.mūlapariyāyasuttavaṇṇanā; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.1; a. ni. aṭṭha. 1.1.1; dha. sa. aṭṭha. 1 kāmāvacarakusalapadabhājanīya; khu. pā. aṭṭha. maṃgalasuttavaṇṇanā, evamiccā dipāṭhavaṇṇanā; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.184);

Idha so kāle daṭṭhabbo; tasmim kāleti attho. **Mānusaṃ bhavanti** manussabhāvaṃ.

Appattamānasāti appattaṃ anadhigataṃ mānasaṃ yehi te appattamānasā. Mānasanti rāgassa ca cittassa ca arahattassa ca adhivacaṇaṃ. “Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33) hi ettha pana rāgo “mānaso”ti vutto. “Cittaṃ mano mānasaṃ hadayaṃ paṇḍara”nti (dha. sa. 6; vibha. 184; mahāni. 1; cūḷani. pārāyanānugīgāthāniddeśa 114) ettha cittaṃ. “Appattamānaso sekho, kālaṃ kayirā janesutā”ti (saṃ. ni. 1.159) ettha arahattaṃ. Idhāpi arahattameva adhippettaṃ (dha. sa. aṭṭha. 5 kāmāvacarakusalāniddeśavārakathā; mahāni. aṭṭha. 1). Tasmā appattaarahattaphalāti attho. **Sekhāti** kenatṭhena sekhā? Sekhadhammapaṭilābhatṭhena sekhā. Vuttañhettaṃ – “kittāvata nu kho, bhante, sekho hotīti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sekhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti...pe... sekhena sammāsamādhinā samannāgato hoti. Ettāvata kho, bhikkhave, bhikkhu sekho hotīti”ti (saṃ. ni. 5.13). Api ca sikkhantīti sekhā. Vuttañhettaṃ – “sikkhati, sikkhatīti kho, bhikkhu, tasmā sekhoti vuccatī. Kiñca sikkhati? Adhisīlampi sikkhati adhiccittampi adhipaññampi sikkhatīti kho, bhikkhu, tasmā sekhoti vuccatī”ti (a. ni. 3.86).

Supupphitanti suṭṭhu vikaṣitaṃ. **Pāvacaṇanti** pasatthaṃ vacanaṃ, vuddhippattaṃ vā vacanaṃ pavacaṇaṃ, pavacaṇameva pāvacaṇaṃ, sāsanaṃ attho. **Upasobhatīti** abhirājati ativirocati. **Sabbadāti** sabbakālaṃ. “Upasobhati sadevake”tipi pāṭho.

Tassa dīpaṅkarassa bhagavato rammavati nāma nagaraṃ ahoṣi, sudevo nāma khattiyō pitā, sumedhā nāma devī mātā, sumaṅgalo ca tisso cāti dve aggasāvaka, sāgato nāma upaṭṭhāko, nandā ca sunandā cāti dve aggasāvika, bodhi tassa bhagavato pipphalirukkho ahoṣi, asītihatthubbedho, satasahassavassāni āyūti. Kim panimesaṃ jātanagaraḍīnaṃ dassane payoṇanti ce? Vuccate – yassa yadi neva jātanagaraṃ na pitā na mātā paññāyeyya, imassa pana neva jātanagaraṃ na pitā na mātā paññāyati, devo vā sakko vā yakkho vā māro vā brahmā vā esa maññe, devānampi īdisaṃ pāṭihāriyaṃ

anacchariyanti maññamānā na sotabbaṃ na saddahitabbaṃ maññeyyūṃ, tato abhisamayo na bhaveyya, asati abhisamaye niratthako buddhuppādo bhaveyya, aniyyānikam sāsanaṃ. Tasmā sabbabuddhānaṃ jātanagarādiko paricchedo dassetabbo. Tena vuttaṃ –

18. “Nagaraṃ rammavatī nāma, sudevo nāma khattiyo;
Sumedhā nāma janikā, dīpaṅkarassa satthuno.
24. “Sumaṅgalo ca tisso ca, ahesuṃ aggasāvaka;
Sāgato nāmupaṭṭhāko, dīpaṅkarassa satthuno.
25. “Nandā ceva sunandā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, pipphalīti pavuccati.
27. “Asītihatthamubbedho, dīpaṅkaro mahāmuni;
Sobhati dīparukkhova, sālārājāva phullito.
28. “Satasahassavassāni, āyu tassa mahesino;
Tāvata tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
29. “Jotayitvāna saddhammaṃ, santāretvā mahājanaṃ;
Jalivā aggikkhandhova, nibbuto so sasāvako.
30. “Sā ca iddhi so ca yaso, tāni ca pādesu cakkaratanāni;
Sabbam tamantarahitaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”ti.

Tattha **sudevo nāma khattiyoti** sudevo nāmassa khattiyo pitā ahoṣīti attho. **Janikāti** janetti.

Pipphalīti pilakkhakapītanarukkho bodhi. **Asītihatthamubbedhoti** asītihattham uccaggato.

Dīparukkho vāti sampajjalitadīpamālākulo dīparukkho viya ārohapariṇāhasaṅṭhānapāripūrisampanno dvattiṃsavaralakkhaṇānubyañjanasamalaṅkatasarīro vipphuritarasijālāvisaratārāgaṇasamujjalamiva gaganatalaṃ bhagavā dharamānakāle **sobhatīti** sobhittha. **Sālārājāva phullitoti** pupphito sabbaphāliphullo sālārājarukkho viya ca sabbaphāliphullo yojanasatubbedho pāricchatto viya ca asītihatthubbedho bhagavā ativiya sobhati.

Satasahassavassānīti vassasatasahassāni tassa āyūti attho. **Tāvata tiṭṭhamānoti** tāvatakaṃ kālāṃ tiṭṭhamāno. **Janatanti** janasamūhaṃ. **Santāretvā mahājananti** tārayitvā mahājanaṃ. “Santāretvā sadevaka”ntipi pāṭho, tassa sadevakaṃ lokanti attho. **Sā ca iddhīti** sā ca sampatti ānubhāvo. **So ca yasoti** so ca parivāro. **Sabbam tamantarahitanti** taṃ sabbam vuttapakāraṃ sampattijātaṃ antarahitaṃ apagatanti attho. **Nanu rittā sabbasaṅkhārāti** sabbe pana saṅkhatadhammā nanu rittā tucchā, nīccasārādirahitāti attho.

Ettha pana nagarādiparicchedo pāḷiyamāgatova. Sambahulavāro pana nāgato, so ānetvā dīpetabbo. Seyyathidaṃ – puttaparicchedo, bhariyāparicchedo, pāsādaparicchedo, agārāvāsaparicchedo, nāṭakitthiparicchedo, abhinikkhamanaparicchedo, padhānaparicchedo, vihāraparicchedo, upaṭṭhākaparicchedoti. Etesampi dīpane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Tassa pana dīpaṅkarassa bhariyānaṃ tisatasahassaṃ ahoṣi. Tassa aggamahesī padumā nāma, tassa pana putto usabhakkhandho nāma. Tena vuttaṃ –

“Bhariyā padumā nāma, vibuddhapadumānanā;
Atrajo usabhakkhandho, dīpaṅkarassa satthuno.

“Haṃsā koṅcā mayūrākhyā, pāsādāpi tayo matā;

Dasavassasahassāni, agāraṃ avasī kira.

“Hatthiyānena nikkhanto, nandārāme jino vasī;
Nando nāmassupaṭṭhāko, lokānandakaro kirā”’ti.

Sabbabuddhānaṃ pana pañca vemattāni honti āyuvemattaṃ pamāṇavemattaṃ kulavemattaṃ padhānavemattaṃ rasmivemattanti. Tattha **āyuvemattaṃ** nāma keci dīghāyukā honti keci appāyukā. Tathā hi dīpaṅkarassa pana bhagavato vassasatasahassaṃ āyuppamāṇaṃ ahosi, amhākaṃ bhagavato vassasataṃ.

Pamāṇavemattaṃ nāma keci dīghā honti keci rassā. Tathā hi dīpaṅkaro asītihatthappamāṇo ahosi, amhākaṃ pana bhagavā aṭṭhārasahatthappamāṇo.

Kulavemattaṃ nāma keci khattiyakule nibbattanti keci brāhmaṇakule. Tathā hi dīpaṅkarādayo khattiyakule nibbattiṃsu, kakusandhakoṇāgamanādayo brāhmaṇakule.

Padhānavemattaṃ nāma kesañci padhānaṃ ittarameva hoti yathā kassapassa bhagavato, kesañci addhaniyaṃ amhākaṃ bhagavato viya.

Rasmivemattaṃ nāma maṅgalassa bhagavato sarīrasmi dasasahasilokadhātuṃ pharivā aṭṭhāsi, amhākaṃ bhagavato byāmamattaṃ. Tatra rasmivemattaṃ ajjhāsayaapaṭibaddhaṃ hoti. Yo yattakaṃ icchasi, tassa tattakaṃ sarīrappabhā pharati. Maṅgalassa pana “dasasahasilokadhātuṃ pharatū”’ti ajjhāsayo ahosi. Paṭividdhaguṇesu pana kassaci vemattaṃ nāma natthi (dī. ni. aṭṭha. 2.12 ādayo).

Tathā sabbabuddhānaṃ cattāri avijahitaṭṭhānāni nāma honti. **Bodhipallaṅko** avijahito ekasmiṃyeva ṭhāne hoti. **Dhammacakkappavattanaṭṭhānaṃ** isipatane migadāye avijahitameva hoti. Devorohaṇakāle saṅkassanagaradvāre **paṭhamapādakkamo** avijahitova hoti. Jetavane gandhakuṭiyā cattāri **mañcapādaṭṭhānāni** avijahitāneva honti. Vihāropi avijahitova. So pana khuddako vā mahanto vā hoti.

Aparaṃ pana amhākaṃyeva bhagavato sahaṅgāparicchedaṅca nakkhattaparicchedaṅca visesaṃ. Amhākaṃ sabbaññubodhisattena kira saddhiṃ rāhulamātā ānandatthero channo kaṇḍako assarājā nidhikumbhā mahābodhirukkho kāḷudāyīti imāni **sata sahaṅgāni**. Mahāpuriso kira uttarāsālhanakkhatteneva mātukucchiṃ okkami, mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhami, dhammacakkaṃ pavattesi, yamakapāṭihāriyaṃ akāsi. Visākhanaṅkhattena jāto ca abhisambuddho ca parinibbuto ca, māghanaṅkhattena tassa sāvakaṣannipāto ceva āyusaṅkhāravosajjanaṅca ahosi, assayujanakkhattena devorohaṇanti ettakaṃ āharivā dīpetabbaṃ. Ayaṃ sambahulavāraparicchedo. Sesagāthā sauttānā evāti.

Iti bhagavā dīpaṅkaro yāvatāyukaṃ ṭhatvā sabbabuddhakiccaṃ katvā anukkamena anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi.

Yasmiṃ kira kappe dīpaṅkaradasabalo udapādi, tasmīṃ aññepi taṅhaṅkaro, medhaṅkaro, saraṅaṅkaroti tayo buddhā ahesuṃ. Tesāṃ santike bodhisattassa byākaraṇaṃ natthi. Tasmā te idha na dassitā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana tamhā kappā ādito paṭṭhāyuppannuppanne sabbabuddhe dassetuṃ idaṃ vuttaṃ –

“Taṅhaṅkaro medhaṅkaro, athopi saraṅaṅkaro;
Dīpaṅkaro ca sambuddho, koṇḍañño dvipaduttamo.

“Maṅgalo ca sumano ca, revato sobhito muni;
Anomadassī padumo, nārado padumuttaro.

“Sumedho ca sujāto ca, piyadassī mahāyaso;
Atthadassī dhammadassī, siddhattho lokanāyako.

“Tisso phusso ca sambuddho, vipassī sikhi vessabhū;
Kakusandho koṇāgamano, kassapo cāpi nāyako.

“Ete ahesuṃ sambuddhā, vītarāgā samāhitā;
Sataraṃsīva uppannā, mahātamavinodanā;
Jalivā aggikkhandhāva, nibbutā te sasāvakā”ti. (apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; cariyā. aṭṭha. nidānakathā; jā. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā);

Ettāvatā nātisāṅkhepavittāravasena katāya

Madhuratthavilāsiniyā buddhavaṃsa-aṭṭhakathāya

Dīpaṅkarabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito paṭhamo buddhavaṃso.

4. Koṇḍaññabuddhavaṃsavaṇṇanā

Dīpaṅkare kira bhagavati parinibbute tassa sāsanaṃ vassasatasahassaṃ pavattittha. Atha buddhānubuddhānaṃ sāvakanānaṃ antaradhānena sāsanaṃpissa antaradhāyī. Athassa aparabhāge ekamaśāṅkhyeyamatikkamitvā ekasmiṃ kappe **koṇḍañño** nāma satthā udapādi. So pana bhagavā soḷasaśāṅkhyeyamaṃ kappānaṅca satasahassaṃ pāramiyo pūretvā bodhiññaṃ paripācetvā vessantarattabhāvasadise attabhāve ṭhatvā tato cavitvā tusitapure nibbattitvā tattha yāvātāyukaṃ ṭhatvā devatānaṃ paṭiññaṃ datvā tusitapurato cavitvā rammavatīnagare sunandassa nāma rañño kule sujātāya nāma deviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi. Tassapi paṭisandhikkhaṇe dīpaṅkarabuddhavaṃse vuttappakārāni dvattiṃsa paṭihāriyāni nibbattiṃsu. So devatāhi katārakkhasaṃvidhāno dasannaṃ māsānaṃ accayena mātukucchito nikkhamitvā sabbasattuttaro uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gantvā sabbā ca disā viloketvā āsabiṃ vācaṃ nicchāresi – “aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo”ti (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207).

Tato kumārassa nāmakaraṇadivase nāmaṃ karontā “koṇḍañño”ti nāmamakamsu. So hi bhagavā koṇḍaññagotto ahoṣi. Tassa kira tayo pāsādā ahesuṃ – rāma, surāma, subhanāmakā paramaramaṇīyā. Tesu tīṇi satasahassāni nātakitthīnaṃ naccagītavādītakusalānaṃ sabbakālaṃ paccupaṭṭhitāni ahesuṃ. Tassa rucidevī nāma aggamaheṣī ahoṣi. Vijitaseno nāmassa putto ahoṣi. So dasavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi.

So pana jīṇṇabyādhimatapabbajite disvā ājaññarathena nikkhamitvā pabbajitvā dasa māse padhānacariyaṃ cari. Koṇḍaññakumāraṃ pana pabbajantaṃ dasa janakoṭiyo anupabbajiṃsu. So tehi parivuto dasa māse padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya sunandagāme samasahitaghanapayodharāya yasodharāya nāma seṭṭhidhītāya dinnāṃ paramamadhuraṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā phalapallavaṅkurasamalaṅkate sālavane divāvihāraṃ vītināmetvā sāyanhasamaye gaṇaṃ pahāya sunandakājīvakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā sālakalyāṇirukkhaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā pubbadisābhāgaṃ oloketvā bodhirukkhaṃ piṭṭhito katvā aṭṭhapaṇṇāsahatthavitthataṃ tiṇasantharaṃ santharitvā pallaṅkaṃ ābhujitvā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya mārabalaṃ vidhamitvā rattiyā paṭhamayāme pubbenivāsānussatiññaṃ visodhetvā majjhimayāme dibbacakkuṃ visodhetvā pacchimayāme paccayākāraṃ sammasitvā ānāpānacatutthajjhānato vuṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā udayabbayavasena samapaññāsa lakkhaṇāni disvā yāva

gotrabhuññaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetaṃ cattāri maggañāṇāni cattāri ca phalañāṇāni catasso paṭisambhidā catuyoniparicchedakañāṇaṃ pañcagatiparicchedakañāṇaṃ cha asādhāraṇaṇāṇāni sakale ca buddhaguṇe paṭivijjhitaṃ paripuññaṃsaṅkappo bodhimūle nisinnova –

“Anekajātisamsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisam;
Gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappunaṃ.

“Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi;
Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visāṅkhatam;
Visāṅkhāragataṃ cittaṃ, taṅhānaṃ khayamajjhagā. (dha. pa. 153-154);

“Ayoghanahatasseva, jalato jātavedaso;
Anupubbūpasantassa, yathā na ñāyate gati.

“Evaṃ sammā vimuttānaṃ, kāmabandhohatāriṇaṃ;
Paññāpetuṃ gatī natthi, pattānaṃ acalaṃ sukha”nti. (udā. 80) –

Evaṃ udānaṃ udānetvā sattaṣaṭṭhaṃ bodhimūleyeva phalasaṃpattisukhena vītināmetvā aṭṭhame sattaṭṭhe brahmuno ajjhesanaṃ paṭicca – “kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya”nti (ma. ni. 1.284; 2.341; mahāva. 10) upadhārento attanā saddhiṃ pabbajitā dasa bhikkhukoṭṭiyo addasa. “Ime pana kulaputtā samupacitakusalamūlā maṃ pabbajantaṃ anupabbajitā mayā saddhiṃ padhānaṃ caritvā maṃ upaṭṭhahiṃsu, handāhaṃ imesaṃ sabbapaṭhamaṃ dhammaṃ deseyya”nti evaṃ upadhāretvā – “idāni pana te kattha vasantī”ti olokeno – “ito aṭṭhārasayojanike arundhavatīnagare devavane viharantī”ti disvā – “tesaṃ dhammaṃ desetum gamissāmi”ti pattacīvaramādāya seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva bodhimūle antarahito devavane pāturaḥosi.

Tasmiṃca samaye tā dasa bhikkhukoṭṭiyo arundhavatīnagaraṃ upanissāya devavane viharanti. Te pana bhikkhū dasabalaṃ dūratova āgacchantaṃ disvā pasannaṃnāsaṃ paccuggantvā, bhagavato pattacīvaram paṭiggahetvā, buddhāsaṃ paññāpetvā, satthu gāraṃ katvā, bhagavantaṃ vanditvā, parivāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Tatra koṇḍañño dasabalo munigaṇaparivuto buddhāsane nisinnō tīdasagaṇaparivuto dasasatanayano viya vimalagaganatalagato saradasamayaraṇanikaro viya tārāgaṇaparivuto puññacando viya virocittha. Atha satthā tesaṃ sabbabuddhanisevitaṃ anuttaraṃ tiparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ **dhammacakkappavattanasuttantaṃ** kathetvā dasabhikkhukoṭṭippamukhā sataṣaṭṭhadevamanussakoṭṭiyo dhammāmatam pāyesi. Tena vuttaṃ –

1. “Dīpaṅkarassa aparena, koṇḍañño nāma nāyako;
Anantatejo amitayaso, appameyyo durāsado.
2. “Dharaṇūpamo khamanena, sīlena sāgarūpamo;
Samādhinā merūpamo, ñāṇena gaganūpamo.
3. “Indriyabalabojjhaṅga-maggasaccappakāsaṇaṃ;
Pakāsesi sadā buddho hitāya sabbapaṇiṇaṃ.
4. “Dhammacakkaṃ pavattente, koṇḍañño lokanāyake;
Koṭṭisatasahassānaṃ, paṭhamābhisamayo ahū”ti.

Tattha **dīpaṅkarassa aparenāti** dīpaṅkarassa satthuno aparabhāgeti attho. **Koṇḍañño nāmāti** attano gottavasena samadhigatanāmadheyyo. **Nāyakoti** vināyako. **Anantatejoti** attano sīlagaṇaṇaṇapuññatejena anantatejo. Heṭṭhato avīci upari bhavaggaṃ tiriyaṭo anantā lokadhātuyo

etthantare ekapuggalopi tassa mukhaṃ oloketvā thātuṃ samattho nāma natthi. Tena vuttaṃ “anantatejo”ti. **Amitayasoti** anantaparivāro. Tassa hi bhagavato vassasatasahassāni yāva parinibbānasamayaṃ etthantare bhikkhuparisāya gaṇanaparicchedo nāma nāhosi. Tasmā “amitayaso”ti vuccati. Amitaguṇakittipi “amitayaso”ti vuccati. **Appameyyoti** guṇagaṇaparimāṇavasena nappameyyoti appameyyo. Yathāha –

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ, kappampi ce aññaṃabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare, vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304;
3.141; ma. ni. aṭṭha. 2.425; udā. aṭṭha. 53; cariyā. aṭṭha. nidānakathā);

Tasmā appameyyaguṇagaṇattā “appameyyo”ti vuccati. **Durāsadoti** durupasaṅkamanīyo, āsajja ghaṭṭetvā upasaṅkamitumasakkuṇeyyabhāvato durāsado, durabhibhavanīyoti attho.

Dharaṇūpamoti dharaṇīsamo. **Khamanenāti** khantiyā, catunahutādhikadvijojanasatasahassabahalā mahāpathavī viya pakativātena lābhālābhaitṭhāniṭṭhādīhi akampanabhāvato “dharaṇūpamo”ti vuccati. **Sīlena sāgarūpamoti** sīlasaṃvarena velānātikkamanabhāvena sāgarasamo. “Mahāsamuddo, bhikkhave, thitadhammo velaṃ nātivattatī”ti (a. ni. 8.19; cūḷava. 384; mi. pa. 6.2.10) hi vuttaṃ.

Samādhinā merūpamoti samādhipaṭipakkhabhūtaḍḍhammajanitakampābhāvato merunā girivarena samo, sadisoti attho. Merugirivarō viya thiratarasarīroti vā. **Ñāṇena gaganūpamoti** ettha bhagavato ñāṇassa anantabhāvena anantākāsenā upamā katā. Cattāri anantāni vuttāni bhagavatā. Yathāha –

“Sattakāyo ca ākāso, cakkavāḷā canantakā;
Buddhaññaṃ appameyyaṃ, na sakkā ete vijānitu”nti. (bu. vaṃ. 1.64);

Tasmā anantassa ñāṇassa anantena ākāsenā upamā katāti.

Indriyabalabojjhaṅgamaggasaccappakāsananti etesaṃ indriyabalabojjhaṅgamaggasaccānaṃ gahaṇena satipaṭṭhānasammappadhānidhipādāpi gahitāva honti. Tasmā indriyādīnaṃ catusaṅkhepānaṃ vasena sattattiṃsabodhipakkhiyadhammānaṃ pakāsanadhammaṃ pakāsesi, desesīti attho. **Hitāyāti** hitatthaṃ. **Dhammacakkaṃ pavattenteti** desanāññaṇe pavattiyamāne.

Tato aparabhāge mahāmaṅgalasamāgame dasasu cakkavāḷasahassesu devatāyo sukhume attabhāve māpetvā imasmiññaeva cakkavāḷe sannipatiṃsu. Tattha kira aññataro devaputto koṇḍaññadasabalaṃ maṅgalapañhaṃ pucchi. Tassa bhagavā maṅgalāni kathesi. Tattha navutikoṭisahasāni arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Soṭāpannādīnaṃ gaṇanaparicchedo nāma nāhosi. Tena vuttaṃ –

5. “Tato parampi desente, naramarūnaṃ samāgame;
Navutikoṭisahasānaṃ, dutiyābhisamayo ahū”ti.

Tattha **tato parampīti** tato aparabhāgepi. **Desenteti** bhagavati dhammaṃ desente. **Naramarūnanti** narānañceva amarānañca, yadā pana bhagavā gaganatale titthiyamānamaddanaṃ yamakapāṭihāriyaṃ karonto dhammaṃ desesi tadā asītikoṭisahasāni arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Tīsu phalesu patiṭṭhitā gaṇanapathaṃ vītivattā. Tena vuttaṃ –

6. “Titthiye abhimaddanto, yadā dhammadesayi;
Asītikoṭisahasānaṃ, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Tattha tadā-saddaṃ ānetvā attho daṭṭhabbo. Yadā bhagavā dhammaṃ desesi, tadā asītikoṭisahasānaṃ dhammābhisamayo ahūti.

Koṇḍañño kira satthā abhisambodhiṃ patvā paṭhamavassaṃ candavatīnagaraṃ upanissāya candārāme vihāsi. Tattha sucindharassa nāma brāhmaṇamahāsālassa putto bhaddamaṇavo nāma yasodharabrāhmaṇassa putto subhaddamaṇavo ca koṇḍaññassa buddhassa sammukhā dhammadesanaṃ sutvā pasannamānasā dasahi māṇavakasaḥassehi saddhiṃ tassa santike pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇṇisu.

Atha koṇḍañño satthā jeṭṭhamāsapuṇṇamāya subhaddattherappamukhena koṭisatasahassena parivuto pātimokkhamuddisi, so paṭhamo sannipāto ahoṣi. Tato aparabhāge koṇḍaññasatthuno putte vijitasene nāma arahattaṃ patte taṃpamukhassa koṭisahasassa majjhe bhagavā pātimokkhaṃ uddisi, so dutiyo sannipāto ahoṣi. Athāparena samayena dasabalo janapadacārikaṃ caranto udenarājānaṃ nāma navutikoṭijanaṃ parivāraṃ pabbājesi saddhiṃ tāya parisāya. Tasmīṃ pana arahattaṃ patte taṃpamukhehi navutiya arahantakoṭiḥi bhagavā parivuto pātimokkhaṃ uddisi, so tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

7. “Sannipātā tayo āsuṃ, koṇḍaññassa mahesino;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādinaṃ.
8. “Koṭisatasahassānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo;
Dutiyo koṭisahasānaṃ, tatiyo navutikoṭina”nti.

Tadā kira amhākaṃ bodhisatto vijitāvī nāma cakkavattī hutvā candavatīnagare paṭivasati. So kira anekanaṃ parivuto salilaniḍhivasaṃ sameruyugandharaṃ aparimitavasudharaṃ vasundharaṃ adaṇḍena asatthena dhammena pariṇāleti. Atha koṇḍañño buddho koṭisatasahassakhīṇāsavaparivuto janapadacārikaṃ caramāno anupubbena candavatīnagaraṃ sampāpuṇi.

So vijitāvī kira rājā – “sammāsambuddho kira amhākaṃ nagaraṃ anupatto”ti sutvā paccuggantvā bhagavato vasaṇṭhānaṃ saṃvidahitvā svātanāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena nimantetvā punadivase bhattavidhiṃ suṭṭhu paṭiyādetvā koṭisatasahassasaṅkhassa buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ adāsi. Bodhisatto bhagavantaṃ bhojetvā anumodanāvasāne – “bhante, temāsaṃ mahājanasaṅgahaṃ karonto idheva vasathā”ti yācitvā tayo māse niraṇṭaraṃ buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa asadisamahādānaṃ adāsi.

Atha satthā bodhisattaṃ – “anāgate gotamo nāma buddho bhavissati”ti byākāritvā dhammamassa desesi. So satthu dhammakathaṃ sutvā rajjaṃ niyyādetvā pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo uppādetvā aparihīnājjhāno brahmaloke nibbatti. Tena vuttaṃ –

9. “Ahaṃ tena samayena, vijitāvī nāma khattiyo;
Samuddaṃ antamantena, issariyaṃ vattayāmaṃ.
10. “Koṭisatasahassānaṃ, vimalānaṃ mahesinaṃ;
Saha lokagganāthena, paramannena tappayim.
11. “Sopi maṃ buddho byākāsi, koṇḍañño lokanāyako;
Aparimeyyito kappe, buddho loke bhavissati.
12. “Padhānaṃ padahitvāna, katvā dukkarakārikaṃ;
Assatthamūle sambuddho, bujjhissati mahāyaso.
13. “Imassa janikā mātā, māyā nāma bhavissati;
Piṭā suddhodano nāma, ayaṃ hessati gotamo.
14. “Kolitho upatisso ca, aggā hessanti sāvakā;
Ānando nāmupaṭṭhāko, upaṭṭhissati taṃ jinaṃ.

15. “Khemā uppalavaṇṇā ca, aggā hessanti sāvīkā;
Bodhi tassa bhagavato, assatthoti pavuccati.
16. “Citto ca hatthāḷavako, aggā hessantupaṭṭhakā;
Nandamātā ca uttarā, aggā hessantupaṭṭhikā;
Āyu vassasataṃ tassa, gotamassa yasassino.
17. “Idaṃ sutvāna vacanaṃ, asamassa mahesino;
Āmoditā naramarū, buddhabījaṃ kira ayaṃ.
18. “Ukkuṭṭhisaddā vattanti, apphoṭenti hasanti ca;
Katañjalī namassanti, dasasahassidevatā.
19. “Yadimassa lokanāthassa, virajjhissāma sāsanaṃ;
Anāgatamhi addhāne, hessāma sammukhā imaṃ.
20. “Yathā manussā nadiṃ tarantā, paṭititthaṃ virajjhiya;
Heṭṭhātithe gahetvāna, uttaranti mahānadiṃ.
21. “Evameva mayaṃ sabbe, yadi muñcāmimaṃ jinaṃ;
Anāgatamhi addhāne, hessāma sammukhā imaṃ.
22. “Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, bhiyyo cittaṃ pasādayiṃ;
Tameva atthaṃ sādheṇto, mahārajjamaṃ jine adamaṃ;
Mahārajjamaṃ daditvāna, pabbajimaṃ tassa santike.
23. “Suttantaṃ vinayaṃ cāpi, navaṅgaṃ satthusāsanaṃ;
Sabbamaṃ pariyāpuṇitvāna, sobhayaṃ jinasāsanaṃ.
24. “Tatthappamatto viharanto, nisajjaṭṭhānacaṅkame;
Abhiññāpāramiṃ gantvā, brahmalokamagañchaha’nti.

Tattha **ahaṃ tena samayenāti** ahaṃ tasmim samaye. **Vijitāvī nāmāti** evaṃnāmako cakkavattirājā ahoṣiṃ. **Samuddaṃ antamantenāti** ettha cakkavāḷapabbataṃ sīmaṃ mariyādaṃ katvā ṭhitamaṃ samuddaṃ antaṃ katvā issariyaṃ vattayāmīti attho. Ettāvātā na pākaṭaṃ hoti.

Rājā kira cakkavattī cakkaratanānubhāvena vāmapassena sineruṃ katvā samuddassa uparibhāgena aṭṭhajojanasahassappamāṇaṃ pubbavidehaṃ gacchati. Tattha rājā cakkavattī – “pāṇo na hantabbo, adinnaṃ nādātappaṃ, kāmesumicchā na caritabbā, musā na bhāsitabbā, majjamaṃ na pātabbaṃ, yathābhuttañca bhuñjathā”ti (dī. ni. 2.244; 3.85; ma. ni. 3.257) ovādaṃ deti. Evaṃ ovāde dinne taṃ cakkaratanamaṃ vehāsaṃ abbhuggantvā puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhati. Yathā yathā ca taṃ ajjhogāhati, tathā tathā saṃkhittaūmivipphāraṃ hutvā ogacchamānaṃ mahāsamuddasalilaṃ yojanamattaṃ oggantvā antosamuddaṃ ubhosu passesu veḷuriyamaṇibhitti viya paramadassanīyaṃ hutvā tiṭṭhati, evaṃ puratthimasāgarapariyantaṃ gantvā taṃ cakkaratanamaṃ paṭinivattati. Paṭinivattamāne ca tasmim sā parisā aggato hoti, majjhe rājā cakkavattī ante cakkaratanamaṃ hoti. Tampi jalaṃ jalantena viyogaṃ asahamānava nemimaṇḍalapariyantaṃ abhihanantameva tīramupagacchati.

Evaṃ rājā cakkavattī puratthimasamuddapariyantaṃ pubbavidehaṃ abhivijjinitvā dakkhiṇasamuddapariyantaṃ jambudīpaṃ vijetukāmo cakkaratanadesitena maggena dakkhiṇasamuddābhimukho gacchati. Taṃ dasasahassayojanappamāṇaṃ jambudīpaṃ abhivijjinitvā dakkhiṇasamuddato paccuttarivā sattayojanasahassappamāṇaṃ aparagoyānaṃ vijetuṃ heṭṭhā vuttanayeneva gantvā tampi sāgarapariyantaṃ abhivijjinitvā pacchimasamuddatopi uttarivā

aṭṭhajojanasahassappamāṇaṃ uttarakuruṃ vijetuṃ tatheva gantvā taṃ samuddapariyantam katvā tatheva abhivijiya uttarasamuddatopi paccuttarati. Ettāvātā raññā cakkavattinā sāgarapariyantāya pathaviyā issariyaṃ adhigataṃ hoti. Tena vuttaṃ **samuddaṃ antamantena, issariyaṃ vattayāmaḥ**’nti.

Koṭisatasahassānanti koṭisatasahassāni. Ayameva vā pāṭho. **Vimalānanti** khīṇāsavānaṃ. **Saha lokagganāthenāti** saddhiṃ dasabalena koṭisatasahassānanti attho. **Paramannenāti** paṇītena annena. **Tappayinti** tappesiṃ. **Aparimeyyito kappeti** ito paṭṭhāya satasahassakappādhikāni tīni asaṅkhyeyyāni atikkamitvā ekasmiṃ bhaddakappeti attho.

Padhānanti vīriyaṃ. **Tameva atthaṃ sādhetoti** tameva buddhakāra kamatthaṃ dānapāramiṃ pūrento sādheto nipphādentoti attho. **Mahārajanti** cakkavattirajjaṃ. **Jineti** bhagavati, sampadānatthe vā bhummaṃ daṭṭhabbaṃ. **Adanti** adāsiṃ. Evamatthaṃ sādhetoti iminā sambandho daṭṭhabbo. “Mahārajjaṃ jine dadi”nti paṭṭhanti keci. **Dadivānāti** cajitvā. **Suttantanti** suttantapaṭṭakam. **Vinayanti** vinayapaṭṭakam. **Navāṅganti** suttageyyādinavaṅgaṃ. **Sobhayiṃ jinasāsananti** āgamādhigamehi lokiyehi samalaṅkarim. **Tatthāti** tassa bhagavato sāsane. **Appamattoti** satisampanno. **Brahmalokamagañchahanti** brahmalokaṃ agañchiṃ ahaṃ.

Imassa pana **koṇḍaññabuddhassa** rammavatī nāma nagaraṃ ahosi, sunando nāma rājā pitā, sujātā nāma devī mātā, bhaddo ca subhaddo ca dve aggasāvakā, anuruddho nāmupaṭṭhāko, tissā ca upatissā ca dve aggasāvikā, sālakalyāṇirukkho bodhi, aṭṭhāsītihatthubbedhaṃ sarīraṃ, vassasatasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi, tassa rucidevī nāma aggamahesī ahosi, vijitaseno nāmassa putto, cando nāmupaṭṭhāko rājā. Candārāme kira vasīti. Tena vuttaṃ –

25. “Nagaraṃ rammavatī nāma, sunando nāma khattiyo;
Sujātā nāma janikā, koṇḍaññassa mahesino.
30. “Bhaddo ceva subhaddo ca, ahesuṃ aggasāvakā;
Anuruddho nāmupaṭṭhāko, koṇḍaññassa mahesino.
31. “Tissā ca upatissā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Sālakalyāṇiko bodhi, koṇḍaññassa mahesino.
33. “So aṭṭhāsīti hatthāni, accuggato mahāmuni;
Sobhate uḷurājāva, sūriyo majjhanhike yathā.
34. “Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvātā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
35. “Khīṇāsavehi vimalehi, vicittā āsi medanī;
Yathā hi gaganamuḷūbhi, evaṃ so upasobhatha.
36. “Tepi nāgā appameyyā, asaṅkhobhā durāsadā;
Vijjupātaṃva dassetvā, nibbutā te mahāyasā.
37. “Sā ca atuliyā jinassa iddhi, nāṇaparibhāvito ca samādhi;
Sabbam tamantarahitaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”ti.

Tattha **sālakalyāṇikoti** sālakalyāṇirukkho, so buddhakāle ceva cakkavattikāle ca nibbattati, nāññadā. So ekāheneva uṭṭhāti kira. **Khīṇāsavehi vimalehi, vicittā āsi medanīti** ayaṃ medanī khīṇāsavehi ekakāsāvapajjotā vicittā paramadassanīyā ahosi. **Yathā hīti** opammatthe nipāto. **Uḷūbhīti**

nakkhattehi, tārāgaṇehi gaganatalaṃ viya khīṇāsavehi vicittā ayaṃ medanī sobhitthāti attho.

Asaṅkhobhāti atthahi lokadhammehi akkhobhā avikārā. **Vijjupātaṃva dassetvāti** vijjupātaṃ viya dassayitvā, “vijjupātaṃvā” tipī pāṭho. Koṇḍaññabuddhassa kira kāle parinibbāyamānā bhikkhū sattatālapamāṇamākāsamabbhuggantvā asitajaladharavivaragatā vijjulātā viya samantato vijjotamānā tejodhātum samāpajjitvā nirupādānā dahanā viya parinibbāyimsu. Tena vuttam “vijjupātaṃva dassetvā”ti. **Atuliyāti** atulyā asadisā. **Ñāṇaparibhāvitoti** ñāṇena vaḍḍhito. Sesagāthā heṭṭhā vuttanayattā uttānā evāti.

“Koṇḍañño nāma sambuddho, candārāme manorame;
Nibbāyi cetiyo tassa, sattayojaniko kato.

“Na heva dhātuyo tassa, satthuno, vikiriṃsu tā;
Ṭhitā ekaghanā hutvā, suvaṇṇapaṭimā viya”.

Sakalajambudīpavāsino manussā samāgantvā sattayojanikaṃ sattaratanamayaṃ haritālamanoṣilāya mattikākiccaṃ telasappiḥi udakakiccaṃ katvā niṭṭhapesunti.

Koṇḍaññabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito dutiyo buddhavaṃso.

5. Maṅgalabuddhavaṃsavaṇṇanā

Koṇḍaññe kira satthari parinibbute tassa sāsanaṃ vassasatasahassaṃ pavattittha. Buddhānubuddhānaṃ sāvakanānaṃ antaradhānena sāsanaṃ antaradhāyī. Koṇḍaññassa pana aparabhāge ekamaṅkhyeyamatikkamitvā ekasmiṃyeva kappe cattāro buddhā nibbattiṃsu **maṅgalo, sumano, revato, sobhitoti**. Tattha **maṅgalo** pana lokanāyako kappasatasahassādhikāni soḷasa asaṅkhyeyāni pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā pañcasu pubbanimittesu uppannesu buddhakolāhalaṃ nāma udapādi, tadā dasasahasacakkavāle devatāyo ekasmiṃ cakkavāle sannipatitvā āyācanti –

“Kālo kho te mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;
Sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ pada”nti. (bu. vaṃ. 1.67);

Evam devehi āyācito katapañcavilokano tusitā kāyā cavitvā sabbanagaruttame uttaranagare anuttarassa uttarassa nāma rañño kule uttarāya nāma deviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Tadā anekāni pāṭihāriyāni pāturaḥuṃ. Tāni dīpaṅkarabuddhavaṃse vuttanayeneva veditabbāni. Tassā uttarāya kira mahādeviyā kucchismiṃ sabbalokamaṅgalassa maṅgalassa mahāsattassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya sarīrappabhā rattindivaṃ asītiṭṭhappamāṇaṃ padesaṃ pharitvā candālokaśūriyālokehi anabhibhavanīyā hutvā atṭhāsi. Sā ca aññenālokena vinā attano sarīrappabhāsamudayeneva andhakāraṃ vidhamitvā atṭhasaṭṭhiyā dhātīhi paricāriyamānā vicarati.

Sā kira devatāhi katārakkhā dasannaṃ māsānaṃ accayena paramasurabhikusumaphaladharasākhāviṭape kamalakuvalayasamalaṅkate ruru-sīha-byaggha-gaja-gavaya-mahiṃsapasadavividhamigagaṇavīcarite paramamaṇīye uttaramadhuruyyāne nāma maṅgaluyyāne maṅgalamahāpurisaṃ vijjāyī. So jātamattova mahāsatto sabbā disā viloketvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gantvā āsabiṃ vācaṃ nicchāresi. Tasmiṃca khaṇe sakaladasasahasilokadhātūsu devatā dissamānasarīrā dibbamālādīhi samalaṅkatagattā tattha tattha ṭhatvā jayamaṅgalathutivacanāni sampavattesuṃ. Pāṭihāriyāni vuttanayāneva. Nāmaggaṇadivase

panassa lakkhaṇapāṭhakā sabbamaṅgalasampattiyā jātoti “maṅgalakumāro” tveva nāmaṃ karimṣu.

Tassa kira yasavā rucimā sirimāti tayo pāsādā ahesuṃ. Yasavatīdevippamukhāni tiṃsanāṭakitthisahassāni ahesuṃ. Tattha mahāsatto navavassasahassāni dibbasukhasadisam sukhaṃ anubhavitvā yasavatiyā aggamahesiyā kucchismiṃ sīlavam nāma puttaṃ labhitvā cattāri nimittāni disvā alaṅkataṃ paṇḍaram nāma sundaraturāṅgavaramāruya mahābhinnikkhamaṇam nikkhamitvā pabbaji. Taṃ pana pabbajantaṃ tisso manussakoṭṭiyā anupabbajimṣu. Tehi parivuto mahāpuriso aṭṭha māse padhānacariyamacari.

Tato visākhapuṇṇamāya uttaragāme uttarasetṭhino dhītāya uttarāya nāma dinnam pakkhittadibbojaṃ madhupāyāsam paribhuñjitvā surabhikusumālāṅkate nīlobhāse manorame sālavane divāvihāraṃ vītināmetvā uttarena nāma ājīvakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā asitañjanagirisaṅkāsaṃ akkantavarakanakajālakūṭaṃva sītacchāyaṃ vividhamigagaṇasampātaviraḥitaṃ mandamāluteritāya ghanasākhāya samalaṅkataṃ naccantamiva pītiyā virocamaṇam nāgabodhiṃ upasaṅkamitvā mattavaranāgagāmī nāgabodhiṃ padakkhiṇaṃ katvā pubbuttarapasse ṭhatvā aṭṭhapaṇṇāsahatthavitthataṃ tiṇasantharaṃ santharivā tattha pallaṅkaṃ ābhujitvā caturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā sabalaṃ mārabalaṃ viddhamsetvā pubbenivāsadibbacakkuṇṇāṇi paṭilabhitvā paccayākārasammasanaṃ katvā khandhesu aniccādivasena abhinivisitvā anukkamena anuttaraṃ sammāsambodhiṃ patvā –

“Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisam;
Gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappunaṃ.

“Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi;
Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visaṅkhatam;
Visaṅkhāragataṃ cittaṃ, taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti. (dha. pa. 153-154) –

Udānaṃ udānesi.

Maṅgalassa pana sammāsambuddhassa aññehi buddhehi adhikatarā sarīrappabhā ahoṣi. Yathā pana aññesaṃ sammāsambuddhānaṃ samantā asītiḥatthappamaṇā vā byāmappamaṇā vā sarīrappabhā ahoṣi, na evaṃ tassa. Tassa pana bhagavato sarīrappabhā niccakālaṃ dasasahassilokadhātuṃ pharivā aṭṭhāsi. Tarugirigharapākāraghaṭakavāṭādayo suvaṇṇapaṭṭapariyonaddhā viya ahesuṃ. Navutivassasatasahassāni āyu tassa ahoṣi. Ettakaṃ kālaṃ candasūriyatārakādīnaṃ pabhā natthi. Rattindivaparicchedo na paññāyittha. Divā sūriyālokena viya sattā niccaṃ buddhālokena sabbakammāni karontā vicariṃsu. Sāyaṃ pupphanakakusumānaṃ pāto ca ravanakasakuṇṇādīnaṃ vasena loko rattindivaparicchedaṃ sallakkhesi.

Kiṃ pana aññesaṃ buddhānaṃ ayamānubhāvo natthīti? No natthi. Tepi hi ākankhamānā dasasahassilokadhātuṃ tato vā bhiyyo ābhāya phareyyuṃ. Maṅgalassa pana bhagavato pubbapatthanāvasena aññesaṃ byāmappabhā viya sarīrappabhā niccameva dasasahassilokadhātuṃ pharivā aṭṭhāsi. So kira bodhisattakāle vessantarattabhāvasadise attabhāve saputtadāro vaṅkapabbatasadise pabbate vasi. Atheko sabbajanaviheṭṭhako **kharadāṭhiko** nāma manussabhakkho mahesakkho yakkho mahāpurisassa dānājjhāsayataṃ sutvā brāhmaṇavaṇṇena upasaṅkamitvā mahāsattaṃ dve dārake yāci. Mahāsatto “dadāmi brāhmaṇassa puttake”ti haṭṭhapahaṭṭho udakapariyantaṃ pathaviṃ kampaṇto dve dārake adāsi. Atha kho yakkho tassa passantasseva mahāpurisassa taṃ brāhmaṇavaṇṇaṃ pahāya analajālapiṅgalavirūpanayano visamavirūpaṭṭilabhīmadāṭṭho cipiṭakavirūpanāso kapilapharusadīghakeso navadaḍḍhatālakhandhasadisakāyo hutvā te dārake muḷlālakāpaṃ viya gahetvā khādi. Mahāpurisassa yakkhaṃ oloketvā mukhe vivaṭamatte aggijālaṃ viya lohithadhāraṃ uggirantaṃ tassa mukhaṃ disvāpi kesaggamattampi domanassaṃ na uppajji. “Sudinnaṃ vata me dāna”nti cintayato panassa sarīre

mahantaṃ pītisomanassaṃ udapādi. So “imassa me nissandena anāgate iminā nīhārena rasmiyo nikkhamantū”ti patthanamakāsi. Tassa taṃ patthanam nissāya buddhabhūtassa sarīrato rasmiyo nikkhamitvā ettakaṃ tñānaṃ pharimsu.

Aparampi pubbacariyaṃ tassa atthi. Ayaṃ kira bodhisattakāle ekassa buddhassa cetiyaṃ disvā – “imassa buddhassa mama jīvitam pariccajitum vaṭṭatī”ti daṇḍadīpikāveṭhananiyāmena sakalasarīraṃ veṭhāpetvā ratanamattamaḷaṃ sataśahassagghanikaṃ suvaṇṇapātiṃ sugandhasappissa pūrāpetvā tattha sahasavaṭṭiyo jāletvā taṃ sīsenādāya sakalasarīraṃ jālāpetvā jinacetiyaṃ padakkhiṇaṃ karonto sakalarattim vītināmesi. Evaṃ yāva aruṇuggamanā vāyamantassa lomakūpamattampi usumaṃ na gaṇhi. Padumaḡabbhaṃ pavitṭhakālo viya ahoṣi. Dhammo hi nāmesa attānaṃ rakkhantaṃ rakkhati. Tenāha bhagavā –

“Dhammo have rakkhati dhammacāriṃ, dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti;
Esaṇisaṃso dhamme suciṇṇe, na duggatiṃ gacchati dhammacārī”ti. (theragā. 303; jā. 1.10.102; 1.15.385);

Imassāpi kamma nissandena tassa sarīrobhāso dasasahasilokadhātuṃ pharivā aṭṭhāsi (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā). Tena vuttaṃ –

1. “Koṇḍaññaṃsā aparena, maṅgalo nāma nāyako;
Tamaṃ loke nihantvāna, dhammakkamabhīdhārayi.
2. “Atulāsi pabhā tassa, jinehaññehi uttarim;
Candasūriyappabhaṃ hantvā, dasasahassī virocātī”ti.

Tattha **tamanti** lokandhakārañca hadayatamañca. **Nihantvānāti** abhibhavitvā. **Dhammakkanti** ettha ayaṃ pana **ukkā**-saddo suvaṇṇakāramūsādīsū anekesu atthesu dissati. Tathāhi “saṇḍāseṇa jātarūpaṃ gaḡetvā ukkā mukhe pakkhipeyyā”ti (ma. ni. 3.360) āgataṭṭhāne suvaṇṇakārānaṃ mūsā “ukkā”ti veditabbā. “Ukkaṃ bandheyya, ukkaṃ bandhitvā ukkā mukhaṃ ālimpeyyā”ti āgataṭṭhāne kammārānaṃ āṅgārapallāṃ. “Kammārānaṃ yathā ukkā, anto jhāyati no bahī”ti (jā. 2.22.649) āgataṭṭhāne kammāruddhanaṃ. “Evaṃvipāko ukkāpāto bhavissatī”ti (dī. ni. 1.24, 208) āgataṭṭhāne vāyuvego “ukkā”ti vuccati. “Ukkāsu dhāriyamānāsū”ti (dī. ni. 1.159) āgataṭṭhāne dīpikā “ukkā”ti vuccati. Idhāpi dīpikā ukkāti adhippetā (ma. ni. aṭṭha. 1.76 ādayo). Tasmā idha dhammamayaṃ ukkaṃ abhidhārayi, avijjandhakārapaṭicchannassa avijjandhakārābhībhūtassa lokassa dhammamayaṃ ukkaṃ dhāresīti attho.

Atulāsīti atulyā āsi. Ayameva vā pāṭho, aññehi buddhehi asadisā ahoṣīti attho. **Jinehaññehīti** jinehi aññehi. **Candasūriyappabhaṃ hantvāti** candasūriyānaṃ pabhaṃ abhibhantvā. **Dasasahassī virocātīti** candasūriyālokaṃ vinā buddhālokeneva dasasahassī virocātīti attho.

Maṅgalasammāsambuddho pana adhigatabodhiññaṃ bodhimūleyeva sattaṣattāhāni vītināmetvā brahmuno dhammāyācanaṃ sampaṭicchitvā – “kassa nu kho ahaṃ imaṃ dhammaṃ deseyya”nti (ma. ni. 1.284; 2.341; mahāva. 10) upadhārento attanā saha pabbajitānaṃ bhikkhūnaṃ tisso koṭṭiyo upanissayasampannaṃ addasa. Athassa etadahosi – “ime kulaputtā maṃ pabbajantaṃ anupabbajitā upanissayasampannā ca, te mayā visākhapuṇṇamāya vivekatthikena vissajjitā sirivaḍḍhananagaraṃ upanissāya sirivanagahaṇaṃ gantvā viharanti, handāhaṃ tattha gantvā dhammaṃ tesam desessāmī”ti attano pattacīvaraṃ gaḡetvā haṃsarājā viya gaganatalamabbhuggantvā sirivanagahane paccuṭṭhāsi. Te ca bhikkhū bhagavantaṃ vanditvā antevāsikavattaṃ dassetvā bhagavantaṃ parivāretvā nisīdimsu. Tesam bhagavā sabbabuddhanisevitaṃ **dhammacakkappavattanasuttantaṃ** kathesi. Tato tisso bhikkhukoṭṭiyo arahattaṃ pāpuṇṇimsu. Devamanussānaṃ koṭṭisatasahassānaṃ dhammābhīsamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

3. “Sopi buddho pakāsesi, caturo saccavaruttame;
Te te saccarasam pītvā, vinodenti mahātamaṃ.
4. “Patvāna bodhimatulaṃ, paṭhame dhammadesane;
Koṭisatasahassānaṃ, dhammābhisamayo ahū”ti.

Tattha **caturo**ti cattāri. **Saccavaruttameti** saccāni ca varāni ca saccavarāni, saccāni uttamānīti attho. “Cattāro saccavaruttame”tipi pāṭho, tassa cattāri saccavarāni uttamānīti attho. **Te teti** te te devamanussā buddhena bhagavatā vinītā. **Saccarasanti** catusaccapaṭivedhāmatarasam pītvā. **Vinodenti mahātamaṃ** tena tena maggena pahātabbam mohatamaṃ vinodenti, viddhamsentīti attho. **Patvānāti** paṭivijjhivā. **Bodhinti** ettha panāyam **bodhi**-saddo –

“Magge phale ca nibbāne, rukkhe paññattiyam tathā;
Sabbaññute ca ñāṇasmiṃ, bodhisaddo panāgato”.

Tathā hi panesa – “bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇa”ntiādīsu (cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 121) magge āgato. “Upasamāya abhiññāya sambodhāya samvattatī”ti (ma. ni. 1.33; 3.323; mahāva. 13; sam. ni. 5.1081; paṭi. ma. 2.30) ettha phale. “Patvāna bodhiṃ amataṃ asaṅkhata”nti ettha nibbāne. “Antarā ca gayam antarā ca bodhi”nti (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11) ettha assattharukkhe. “Bodhi kho rājakumāro bhoto gotamassa pāde sirasā vandatī”ti ettha (ma. ni. 2.324; cūḷava. 268) paññattiyam. “Pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso”ti (dī. ni. 3.217) ettha sabbaññutaññāṇe. Idhāpi sabbaññutaññāṇe daṭṭhabbo. Arahattamaggañāṇepi vaṭṭati (ma. ni. aṭṭha. 1.13; udā. aṭṭha. 1; pārā. aṭṭha. 1.11; cariyā. aṭṭha. nidānakathā). **Atulanti** tularahitam pamāṇātītam, appamāṇanti attho. Sambodhiṃ patvā dhammam desentassa tassa bhagavato paṭhame dhammadesaneti attho gahetabbo.

Yadā pana cittaṃ nāma nagaram upanissāya viharanto campakarukkhamūle kaṇḍambarukkhamūle amhākaṃ bhagavā viya titthiyānaṃ mānamaddanaṃ yamakapāṭihāriyam katvā surāsura yuvatiratisambhavane rucirana vakanakarajatamayavarabhavane tāvatimsabhavane pāricchattakarukkhamūle paṇḍukambalasilātale nisīditvā abhidhammam kathesi, tadā koṭisatasahassānaṃ devatānaṃ dhammābhisamayo ahosi, ayam dutiyo abhisamayo. Yadā pana sunando nāma cakkavattirājā surabhinagare pūritacakkavattivatto hutvā cakkaratanaṃ paṭilabhi. Tam kira maṅgaladasabale loke upanne cakkaratanaṃ ṭhānā osakkitam disvā sunando rājā vigatānando brāhmaṇe paripucchi – “īmaṃ cakkaratanaṃ mama kusalena nibbattaṃ, kasmā ṭhānā osakkita”nti? Tato te tassa rañño osakkanakāraṇaṃ byākariṃsu. “Cakkavattirañño āyukkha yena vā pabbajjūpagamanena vā buddhapātubhāvena vā cakkaratanaṃ ṭhānā osakkatīti vatvā tuyham pana, mahārāja, āyukkha yo natthi, atidīghāyuko tvam, maṅgalo pana sammāsambuddho loke uppanno, tena te cakkaratanaṃ osakkita”nti. Tam sutvā sunando cakkavattirājā saparijano tam cakkaratanaṃ sirasā vanditvā āyāci – “yāvāham tavānubhāvena maṅgaladasabalaṃ sakkarissāmi, tāva tvam mā antaradhāyassū”ti. Atha naṃ cakkaratanaṃ yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Tato samupāgatānando sunando cakkavattirājā chattimsayojanaparimaṅḍalāya parisāya parivuto sabbalokamaṅgalaṃ maṅgaladasabalaṃ upasaṅkamitvā sasāvaka saṅghaṃ satthāraṃ mahādānena santappetvā arahantānaṃ koṭisatasahassānaṃ kāsikavattāni datvā tathāgatassa sabbaparikkhāre datvā sakalalokavimhayakaraṃ bhagavato pūjāṃ katvā maṅgalaṃ sabbalokanāthaṃ upasaṅkamitvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ vimalakamalamakuḷasamamañjalim sirasi katvā vanditvā dhammassavanatthāya ekamantaṃ nisīdi. Puttopi tassa anurājakumāro nāma tatheva nisīdi.

Tadā sunandacakkavattirājappamukhānaṃ tesam bhagavā anupubbikathaṃ kathesi. Sunando cakkavattī saddhiṃ parisāya saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Atha satthā tesam pubbacariyam olokento iddhimayapattacīvarassa upanissayaṃ disvā cakkajālasamalaṅkataṃ dakkhiṇahatthaṃ pasāretvā – “etha, bhikkhavo”ti āha. Sabbe taṅkhaṇaṃyeva duvaṅgulakesā iddhimayapattacīvaradharā

vassasatṭhikattherā viya ākappasampannā hutvā bhagavantam parivārayiṃsu. Ayaṃ tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttam –

5. “Surindadevabhavane, buddho dhammadesayi;
Koṭisatasahassānaṃ, dutiyābhisamayo ahu.
6. “Yadā sunando cakkavattī, sambuddham upasaṅkami;
Tadā āhani sambuddho, dhammabheriṃ varuttamaṃ.
7. “Sunandassānucarā janatā, tadāsuṃ navutikoṭiyo;
Sabbepi te niravasesā, ahesuṃ ehibhikkhukā”ti.

Tattha **surindadevabhavaneti** puna devindabhavaneti attho. **Dhammanti** abhidhammaṃ. **Āhanīti** abhihani. **Varuttamanti** varo bhagavā uttamaṃ dhammabherinti attho. **Anucarāti** nibaddhacarā sevakā. **Āsunti** ahesuṃ. “Tadāsi navutikoṭiyo”tipi pāṭho. Tassa janatā āsi, sā janatā kittakāti ce, navutikoṭiyoti attho.

Atha maṅgale kira lokanāthe mekhale pure viharante tasmīṃyeva pure sudevo ca dhammaseno ca māṇavakā māṇavakasahassaparivārā tassa bhagavato santike ehibhikkhupabbajjāya pabbajīṃsu. Māghapuṇṇamāya dvīsu aggasāvakesu saporivāresu arahattaṃ pattesu satthā koṭisatasahassabhikkhugaṇamañjhe pātimokkhaṃ uddisi, ayaṃ paṭhamo sannipāto ahoṣi. Puna uttarārāme nāma anuttare ñāṭisamāgame pabbajitānaṃ koṭisatasahassānaṃ samāgame pātimokkhaṃ uddisi, ayaṃ dutiyo sannipāto ahoṣi. Sunandacakkavattibhikkhugaṇasamāgame navutikoṭisahasānaṃ bhikkhūnaṃ mañjhe pātimokkhaṃ uddisi, ayaṃ tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttam –

8. “Sannipātā tayo āsuṃ, maṅgalassa mahesino;
Koṭisatasahassānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo.
9. “Dutiyo koṭisatasahassānaṃ, tatiyo navutikoṭiṇaṃ;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, tadā āsi samāgamo”ti.

Tadā amhākaṃ bodhisatto surucibrāhmaṇagāme suruci nāma brāhmaṇo hutvā tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsaṇḍamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo ahoṣi. So satthāraṃ upasaṅkamtivā dasabalassa madhuradhammakathaṃ sutvā bhagavati pasīditvā saraṇaṃ gantvā – “sve mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhathā”ti sasāvakaṅghaṃ bhagavantam nimantesi. So bhagavatā “brāhmaṇa, kittakehi bhikkhūhi te attho”ti vutto – “kittakā pana vo, bhante, parivārā bhikkhū”ti āha. Tadā paṭhamasannipātova hoti, tasmā “koṭisatasahassa”nti vutte – “yadi evaṃ, bhante, sabbehipi saddhiṃ mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhathā”ti nimantesi. Satthā adhivāsesi.

Brāhmaṇo bhagavantam svātanāya nimantetvā attano gharaṃ gacchanto cintesi – “ahaṃ ettakānaṃ bhikkhūnaṃ yāgubhattavattahādīni dātuṃ sakkomi, nisīdanaṭṭhānaṃ pana kathaṃ bhavissatī”ti. Tassa kira sā cintanā caturāsītiyojanasahassappamāṇe merumatthake ṭhitassa devarājassa dasatanayanassa paṇḍukambalasilāsanassa uṇhākāraṃ janesi. Atha sakko devarājā āsanassa uṇhabhāvaṃ disvā – “ko nu kho maṃ imamhā ṭhānā cāvetukāmo”ti samuppannaparivitakko dibbena cakkhunā manussalokaṃ olokento mahāpurisaṃ disvā – “ayaṃ mahāsatto buddhappamukkaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā tassa nisīdanatthāya cintesi, mayāpi tattha gantvā puññakoṭṭhāsaṃ gahetuṃ vaṭṭatī”ti vadḍhakīvaṇṇaṃ niminitvā vāsipharasuhattho mahāpurisassa purato pāturaṃ ahoṣi. So “atthi nu kho kassaci bhātiyā kattabbakamma”nti āha.

Mahāsatto disvā “kiṃ kammaṃ kātuṃ sakkhissasī”ti āha. “Mama ajānanasippaṃ nāma natthi, yo

yo yaṃ yaṃ icchati maṇḍapaṃ vā pāsādaṃ vā aññaṃ vā kiñci nivesanādikaṃ, tassa tassa taṃ taṃ kātuṃ samatthomhī”ti. “Tena hi mayhaṃ kammaṃ atthī”ti. “Kiṃ, ayyā”ti? “Svātanāya mayā koṭisatasahassabhikkhū nimantitā, tesam nisīdanamaṇḍapaṃ karissasī”ti? “Ahaṃ nāma kareyyaṃ, sace me bhatim dātuṃ sakkhissathā”ti. “Sakkhissāmi, tātā”ti. “Yadi evaṃ, sādhu, karissāmi”ti vatvā ekaṃ padesaṃ olokesi. So dvādasayojanappamaṇo padeso kasiṇamaṇḍalaṃ viya samatalo paramaramaṇīyo ahoṣi. Puna so “ettake thāne sattaratanamayo dattḥabbasāramaṇḍo maṇḍapo utṭhahatū”ti cintetvā olokesi. Tato tāvadeva maṇḍapasadiso pathavitalaṃ bhinditvā maṇḍapo utṭhahi. Tassa sovaṇṇamayesu thambhesu rajatamayā ghaṭakā ahesuṃ, rajatamayesu thambhesu sovaṇṇamayā ghaṭakā, maṇitthambhesu pavālamayā ghaṭakā, pavālamayesu thambhesu maṇimayā ghaṭakā, sattaratanamayesu thambhesu sattaratanamayā ghaṭakā ahesuṃ.

Tato maṇḍapassa antarantarāpi kinkīnikajālā olambatū”ti olokesi, saha olokanena kinkīnikajālā olambi, yassa mandavāteritassa pañcaṅgikasessa turiyassa paramamanoramo madhuro saddo niccharati, dibbasāṅgītivattanakālo viya ahoṣi. “Antarantarā dibbagandhadāmapupphadāmapattadāmasattaratanadāmāni olambantū”ti cintesi, saha cintāya dāmāni olambiṃsu. “Koṭisatasahassasaṅkhānaṃ bhikkhūnaṃ āsanāni ca kappiyamahagghapaccattharaṇāni ādhārakāni ca pathaviṃ bhinditvā utṭhahantū”ti cintesi, tāvadeva utṭhahiṃsu. “Koṇe koṇe ekeka udakacāṭi utṭhahatū”ti cintesi, taṅkhaṇaṃyeva udakacāṭiyo paramasītalena madhurena suvisuddhasugandhakappiyavārinā puṇṇā kadalipaṇṇapihitamukhā utṭhahiṃsu. So dasasatanayano ettakaṃ māpetvā brāhmaṇassa santikaṃ gantvā – “ehi, ayya, tava maṇḍapaṃ disvā mayhaṃ bhatim dehi”ti āha. Mahāpuriso gantvā taṃ maṇḍapaṃ olokesi. Tassa olokesitasseva sakalasarīraṃ pañcavaṇṇāya pītiyā nirantaraṃ phuṭaṃ ahoṣi.

Athassa maṇḍapaṃ olokayato etadahosi – “nāyaṃ maṇḍapo manussabhūtena kato, mayhaṃ ajjhāsayam mayhaṃ guṇaṃ āgamma addhā sakkassa devaraṇṇo bhavanaṃ uṇhaṃ ahoṣi, tato sakkena devānamindena ayaṃ maṇḍapo nimmito”ti. “Na kho pana me yuttaṃ evarūpe maṇḍape ekadivasamyeva dānaṃ dātuṃ, sattāhaṃ dassāmi”ti cintesi. Bāhirakadānaṃ nāma tattakampi samānaṃ bodhisattānaṃ hadayaṃ tuṭṭhiṃ kātuṃ na sakkoti, alaṅkatasīsaṃ vā chinditvā añjītāni vā akkhīni uppāṭetvā hadayamaṃsaṃ vā ubbaṭṭetvā dinnakāle bodhisattānaṃ cāgaṃ nissāya tuṭṭhi nāma hoti. Amhākaṃ bodhisattassa hi **sivijātake** (jā. 1.15.52 ādayo) devasikaṃ pañcakahāpaṇasatasahassāni vissajjetvā catūsu nagaradvāresu nagaramajjheti pañcasu thānesu dānaṃ dentassa taṃ dānaṃ cāgatutṭhiṃ uppādetuṃ nāsakkhi. Yadā panassa brāhmaṇavaṇṇena āgantvā sakko devarājā akkhīni yāci, tadā so tāni cakkhūni uppāṭetvā adāsi, dadamānasessa hāso uppajji, kesaggamattampi cittassa aññathattaṃ nāhoṣi. Evaṃ sabbaññubodhisattānaṃ bāhiradānaṃ nissāya titti nāma natthi. Tasmā sopi mahāpuriso – “mayā koṭisatasahassasaṅkhānaṃ bhikkhūnaṃ dānaṃ dātuṃ vaṭṭatī”ti cintetvā tasmim maṇḍape nisīdāpetvā sattāhaṃ gavapānaṃ nāma dānaṃ adāsi.

Ettha **gavapānanti** mahante mahante kolambe khīrassa pūretvā uddhanesu āropetvā ghanapākapakke khīre thokathoke taṇḍule pakkhipitvā pakkamadhusakkharacuṇṇasappīhi abhisāṅkhatabhojanaṃ vuccati. Idameva **catumadhurabhojananti** vuccati. Manussāyeva pana parivisitūṃ nāsakkhiṃsu. Devāpi ekantarikā hutvā parivisiṃsu. Dvādasayojanappamaṇampi taṃ thānaṃ te bhikkhū gaṇhitūṃ nappahosiyeva, te pana bhikkhū attano attano anubhāvena nisīdiṃsu. Pariyosānadivase sabbesaṃ bhikkhūnaṃ patte dhovāpetvā bhesajjatthāya sappinavanītamadhuphāṇitādīnaṃ pūretvā ticīvarehi saddhiṃ adāsi. Tattha saṅghanavakabhikkhūnā laddhacīvarasāṭakā satasahassagghanikā ahesuṃ.

Atha sattā anumodanaṃ karonto – “ayaṃ mahāpuriso evarūpaṃ mahādānaṃ adāsi, ko nu kho bhavissatī”ti upadhārento – “anāgate kappasatasahassādīkānaṃ dvinnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake gotamo nāma buddho bhavissatī”ti disvā tato mahāsattaṃ āmantetvā – “tvam ettakaṃ nāma kālaṃ atikkamitvā gotamo nāma buddho bhavissasī”ti byākāsi. Atha mahāpuriso bhagavato byākaraṇaṃ sutvā pamuditahadayo – “ahaṃ kira buddho bhavissāmi, na me gharāvāsena attho, pabbajissāmi”ti cintetvā

tathārūpaṃ sampattiṃ kheḷapiṇḍaṃ viya pahāya satthu santike pabbajitvā buddhavacanaṃ uggaṇhitvā abhiññā ca aṭṭha samāpattiyo ca nibbattetvā aparihīnajjhāno yāvātāyukaṃ ṭhatvā āyupariyosāne brahmaloke nibbatti. Tena vuttaṃ –

10. “Ahaṃ tena samayena, surucī nāma brāhmaṇo;
Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇaṃ vedāna pāragū.
11. “Tamahaṃ upasaṅkamma, saraṇaṃ gantvāna satthuno;
Sambuddhappamukhaṃ saṅghaṃ, gandhamālena pūjayaṃ;
Pūjetvā gandhamālena, gavapānena tappayaṃ.
12. “Sopi maṃ buddho byākāsi, maṅgalo dvipaduttamo;
Aparimeyyito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
13. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā ima’nti. –
Aṭṭha gāthā vitthāretabbā.
14. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhiyyo cittaṃ pasādayiṃ;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsiṃ, dasapāramipūriyā.
15. “Tadā pītimaṇubrūhanto, sambodhivarapattiyā;
Buddhe datvāna maṃ gehaṃ, pabbajiṃ tassa santike.
16. “Suttantaṃ vinayaṃ cāpi, navaṅgaṃ satthusāsaṇaṃ;
Sabbhaṃ pariyāpuṇitvā, sobhayaṃ jinasāsaṇaṃ.
17. “Tatthappamatto viharanto, brahmaṃ bhāvetva bhāvanaṃ;
Abhiññāpāramiṃ gantvā, brahmalokamagañchaha’nti.

Tattha **gandhamālenā**ti gandhehi ceva mālehi ca. **Gavapānenā**ti idaṃ vuttameva.

“Ghatapānenā”tipi keci paṭhanti. **Tappayinti** tappesiṃ. **Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsiṃ**ti bhiyyopi vatamadhiṭṭhāsiṃ. **Dasapāramipūriyā**ti dasannaṃ pāramīnaṃ pūraṇatthāya. **Pīnti**ti hadayatutṭhiṃ. **Anubrūhantoti** vaḍḍhento. **Sambodhivarapattiyā**ti buddhattappattiyā. **Buddhe datvānā**ti buddhassa pariccajitvā. **Maṃ gehanti** mama gehaṃ, sabbhaṃ sāpateyyaṃ catupaccayatthāya buddhassa bhagavato pariccajitvāti attho. **Tatthā**ti tasmīṃ buddhasāsane. **Brahma**nti brahmavihārabhāvanaṃ bhāvetvā.

Maṅgalassa pana bhagavato nagaraṃ uttaraṃ nāma ahosi, pitāpissa uttaro nāma rājā khattiyo, mātāpi uttarā nāma, sudevo ca dhammaseno ca dve aggasāvakā, pālito nāma upaṭṭhāko, sīvalā ca asokā ca dve aggasāvikā, nāgarukkho bodhi, aṭṭhāsītihatthubbedhaṃ sarīraṃ ahosi, navutivassasahassaṃ āyuparimāṇaṃ, bhariyā panassa yasavatī nāma, sīvalo nāma putto, assayānena nikkhami. Uttarārame vasi. Uttaro nāma upaṭṭhāko, tasmīṃ pana navutivassasahassāni ṭhatvā parinibbute bhagavati ekappahāreneva dasacakkavāḷasahassāni ekandhakārāni ahesuṃ. Sabbacakkavāḷesu manussānaṃ mahantaṃ ārodanaparidevanaṃ ahosi. Tena vuttaṃ –

18. “Uttaraṃ nāma nagaraṃ, uttaro nāma khattiyo;
Uttarā nāma janikā, maṅgalassa mahesino.
23. “Sudevo dhammaseno ca, ahesuṃ aggasāvakā;
Pālito nāmupaṭṭhāko, maṅgalassa mahesino.
24. “Sīvalā ca asokā ca, ahesuṃ aggasāvikā;

Bodhi tassa bhagavato, nāgarukkhoti vuccati.

26. “Aṭṭhāsīti ratanāni, accuggato mahāmuni;
Tato niddhāvātī raṃsī, anekasatasahassīyo.
27. “Navutivassasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvātā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
28. “Yathāpi sāgare ūmī, na sakkā tā gaṇetuye;
Tatheva sāvakā tassa, na sakkā te gaṇetuye.
29. “Yāva aṭṭhāsi sambuddho, maṅgalo lokanāyako;
Na tassa sāsane atthi, sakilesamaraṇaṃ tadā.
30. “Dhammokkaṃ dhārayitvāna, santāretvā mahājanaṃ;
Jalivā dhumaketūva, nibbuto so mahāyaso.
31. “Saṅkhārānaṃ sabhāvattaṃ, dassayitvā sadevake;
Jalivā aggikkhandhova, sūriyo atthaṅgato yathā”ti.

Tattha **tatoti** tassa maṅgalassa sarīrato. **Niddhāvātī** niddhāvanti, vacanavipariyāyo daṭṭhabbo. **Raṃsī**ti rasmiyo. **Anekasatasahassīyoti** anekasatasahassā. **Ūmī**ti vīciyo taraṅgā. **Gaṇetuyeti** gaṇetuṃ saṅkhātumu. Ettakā sāgare ūmiyoti yathā na sakkā gaṇetuṃ, evaṃ tassa bhagavato sāvakāpi na sakkā gaṇetuṃ, atha kho gaṇanapathaṃ vītivattāti attho. **Yāvā**ti yāvatakaṃ kālaṃ. **Sakilesamaraṇaṃ tadā**ti saha kilesehi sakilesa, sakilesassa maraṇaṃ sakilesamaraṇaṃ, taṃ natthi. Tadā kira tassa bhagavato sāsane sāvakā sabbe arahattaṃ patvāyeva parinibbāyimsu. Puthujjanā vā sotāpannādayo vā hutvā na kalamakamsūti attho. Keci “sammohamāraṇaṃ tadā”ti paṭhanti.

Dhammakkanti dhammadīpakaṃ. **Dhūmaketū**ti aggi vuccati, idha pana padīpo daṭṭhabbo tasmā padīpo viya jalivā nibbutoti attho. **Mahāyasoti** mahāparivāro. Keci “nibbuto so sasāvako”ti paṭhanti. **Saṅkhārānanti** saṅkhātadhammānaṃ sappaccayadhammānaṃ. **Sabhāvattanti** aniccādisāmaññalakkhaṇaṃ. **Sūriyo atthaṅgato yathā**ti yathā sahasakiraṇo divasakaro sabbaṃ tamagaṇaṃ vidhamitvā sabbañca lokaṃ obhāsetvā atthamupagacchati, evaṃ maṅgaladivasakaropi veneyyakamalavanavikasanakaro sabbaṃ ajjhattikabāhiralokatamaṃ vidhamitvā attano sarīrappabhāya jalivā atthaṅgoti attho. Sesagāthā sabbattha uttānā evāti.

Maṅgalabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito tatiyo buddhavaṃso.

6. Sumanabuddhavaṃsavaṇṇanā

Evaṃ ekappahārenea dasasahassilokadhātuṃ ekandhakāraṃ katvā tasmim bhagavati parinibbuta tassa aparabhāge navutivassasahassāyukesu manussesu anukkamena parihāyitvā dasavassesu jātesu puna vaḍḍhitvā anukkamena asaṅkhyeyyāyukā hutvā puna parihāyitvā navutivassasahassāyukesu jātesu **sumano** nāma bodhisatto pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā mekhalanagare sudattassa nāma rañño kule sirimāya nāma deviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi. Pāṭihāriyāni pubbe vuttanayāneva.

So anukkamena vuddhippatto sirivaḍḍhanasomavaḍḍhanaiddhivaḍḍhananāmadheyyesu tīsu

pāsādesu tesatṭhiyā nātakitthisatasahashehi paricāriyamāno surayuvatīhi paricāriyamāno devakumāro viya navavassasahasāni dibbasukhasadisam visayasukhamanubhavamāno vaṭamsikāya nāma deviyā anupamaṃ nāma nirupamaṃ puttaṃ janetvā cattāri nimittāni disvā hatthiyānena nikkhamitvā pabbajī. Taṃ pana pabbajantaṃ tiṃsakoṭiyo anupabbajimsu.

So tehi parivuto dasamāse padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya anomanigame anomasetṭhino dhītāya anupamāya nāma dinnam pakkhattadibbojaṃ pāyāsaṃ paribhuñjītvā sālavane divāvihāraṃ vītināmetvā anupamājīvakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā nāgabodhiṃ upagantvā taṃ padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhahi tiṇamuṭṭhīhi tiṃsahatthavitthataṃ tiṇasantharaṃ katvā tattha pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi. Tato mārabalaṃ vidhamitvā sabbaññutaññānaṃ paṭivijjhitvā – “anekajātisaṃsāraṃ... pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti (dha. pa. 153-154) udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ –

1. “Maṅgalassa aparena, sumano nāma nāyako;
Sabbadhammehi asamo, sabbasattānamuttamo”ti.

Tattha **maṅgalassa aparenā**ti maṅgalassa bhagavato aparabhāge. **Sabbadhammehi asamoti** sabbehipi sīlasamādhipaññādhammehi asamo asadisō.

Sumano kira bhagavā bodhisamīpeyeva sattasattāhāni vītināmetvā dhammadesanatthaṃ brahmāyācanaṃ sampaṭicchitvā – “kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya”nti (dī. ni. 2.72; ma. ni. 1.284; 2.341; mahāva. 10) upadhārento attanā saha pabbajitānaṃ tiṃsakoṭiyo ca attano kaniṭṭhabhātikaṃ vemātikaṃ saraṇakumāraṇca purohitaputtaṃ bhāvitattamāṇavakaṇca upanissayasampanne disvā – “etesam paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya”nti cintetvā haṃsarājā viya gaganapathena mekhaluyyāne otarivā uyyānapālaṃ pesetvā attano kaniṭṭhabhātikaṃ saraṇakumāraṇca purohitaputtaṃ bhāvitattakumāraṇca pakkosāpetvā tesam parivārabhūtā sattatiṃsakoṭiyo attanā saha pabbajitā tiṃsakoṭiyo ca aññe ca bahū devamanussakoṭiyo cāti evaṃ koṭisatasahasam **dhammacakkappavattanena** dhammāmataṃ pāyesi. Tena vuttaṃ –

2. “Tadā amatabheriṃ so, āhanī mekhale pure;
Dhammasaṅkhasamāyuttaṃ, navaṅgaṃ jinasāsana”nti.

Tattha **amatabherinti** amatādhigamāya nibbānādhigamāya bheriṃ. **Āhanī**ti vādayi, dhammaṃ desesīti attho. Sāyaṃ amatabherī nāma amatapariyosānaṃ navaṅgaṃ buddhavacanaṃ. Tenevāha – “**dhammasaṅkhasamāyuttaṃ, navaṅgaṃ jinasāsana**”nti. Tattha **dhammasaṅkhasamāyuttanti** catusaccadhammakathāsāṅkhavarasamāyuttaṃ.

Sumano pana lokanāyako abhisambodhiṃ pāpuṇitvā paṭiññānurūpaṃ paṭipadaṃ paṭipajjamāno mahājanassa bhavabandhanamokkhatthāya kusalaratanassa kilesacorehi viluppamānassa parittānatthaṃ sīlavipulapākāraṃ samādhiparikhāparivāritaṃ vipassanāññāadvāraṃ satisampajaññadaḷhakavāṭaṃ samāpattimaṇḍapādipaṭimaṇḍitaṃ bodhipakkhiyajanasamākulaṃ amatavaranaṅgaṃ māpesi. Tena vuttaṃ –

3. “Nijjinitvā kilese so, patvā sambodhimuttamaṃ;
Māpesi nagaraṃ satthā, saddhammapuravaruttama”nti.

Tattha **nijjinitvāti** vijjinitvā abhibhuyya, kilesābhisaṅkhāradevaputtamāre viddhamsetvāti attho. **Soti** so sumano bhagavā. “Vijjinitvā kilese hī”tipi pāṭho. Tattha **hi**-kāro padapūraṇamatte nipāto. **Patvāti** adhigantvā. “Patto”tipi pāṭho. **Nagaraṃ**ti nibbānanagaraṃ. **Saddhammapuravaruttamanti** saddhammasaṅkhātaṃ puravaresu uttamaṃ setṭhaṃ padhānabhūtaṃ. Atha vā saddhammayesu puresu pavaresu uttamaṃ saddhammapuravaruttamaṃ. Purimasmim atthavikappe “nagara”nti tasseva vevacananti daṭṭhabbaṃ. Paṭividdhadhammasabhāvānaṃ sekkhāsekkhānaṃ ariyapuggalānaṃ

patiṭṭhānaṃ gocaranivāsaṭṭhena nibbānaṃ “nagara”nti vuccati. Tasmim̐ pana saddhammavaranaṃ so satthā avicchinnaṃ akuṭiḷaṃ ujum̐ puthulañca vitthatañca satipaṭṭhānamayaṃ mahāvīthim̐ māpesi. Tena vuttaṃ –

4. “Nirantaraṃ akuṭiḷaṃ, ujum̐ vipulavitthataṃ;
Māpesi so mahāvīthim̐, satipaṭṭhānavaruttama”nti.

Tattha **nirantaranti** kusalajavanasañcaraṇānantarabhāvato nirantaraṃ. **Akuṭiḷanti** kuṭiḷabhāvakaradosavirahitato akuṭiḷaṃ. **Ujuntī** akuṭiḷattāva ujum̐. Purimapaḍasseva atthadīpakamidaṃ vacanaṃ. **Vipulavitthataṃ** āyāmato ca vitthārato ca puthulavitthataṃ, puthulavitthatabhāvo lokiyalokuttarasatipaṭṭhānavasena daṭṭhabbo. **Mahāvīthinti** mahāmaggaṃ. **Satipaṭṭhānavaruttamanti** satipaṭṭhānañca taṃ varesu uttamañcāti satipaṭṭhānavaruttamaṃ. Atha vā varam̐ satipaṭṭhānamayaṃ uttamavīthinti attho.

Idāni tassa nibbānamahānagarassa tassaṃ satipaṭṭhānavīthiyaṃ cattāri sāmāññaphalāni catasso paṭisambhidā cha abhiññā aṭṭha samāpattiyoti imāni mahaggharatanāni ubhosu passesu dhammāpaṇe pasāresi. Tena vuttaṃ –

5. “Phale cattāri sāmāññe, catasso paṭisambhidā;
Chalabhiññāṭṭhasamāpattī, pasāresi tattha vīthiya”nti.

Idāni bhagavā imāni ratanabhaṇḍāni ye pana appamattā satimanto paṇḍitā hiriottappavīriyādīhi samannāgatā, te ādīyantīti tesam̐ ratanānaṃ haraṇūpāyaṃ dassento –

6. “Ye appamattā akhilā, hirivīriyehupāgatā;
Te te ime guṇavare, ādiyanti yathāsukha”nti. – āha;

Tattha **yeti** aniyamuddeso. **Appamattāti** pamādassa paṭipakkhabhūtena satiyā avippavāsakkhaṇena appamādena samannāgatā. **Akhilāti** pañcacetokhilarahitā. **Hirivīriyehupāgatāti** kāyaduccarītādīhi hiriyatīti hirī, lajjāyetaṃ adhivacanaṃ. Vīrassa bhāvo vīriyaṃ, taṃ ussāhalakkhaṇaṃ. Tehi hirivīriyehi upāgatā samannāgatā bhabbapuggalā. **Teti** idaṃ pubbe aniyamuddesassa niyamuddeso. Puna **teti** vuttappakāre guṇaratanavisese te kulaputtā ādiyanti paṭilabhanti adhigacchantīti attho. Sabbam̐ pana sumano bhagavā kataviditamano dhammabherim̐ āhanitvā dhammanagaraṃ māpetvā iminā nayena paṭhamameva satasahassakoṭiyo bodhesi. Tena vuttaṃ –

7. “Evametena yogena, uddharanto mahājanaṃ;
Bodhesi paṭhamaṃ satthā, koṭisatasahassiyoti”ti.

Tattha **uddharantoti** saṃsārasāgarato ariyamaggaṇāvāya samuddharanto. **Koṭisatasahassiyoti** satasahassakoṭiyoti attho. Vipariyāyena niddiṭṭham̐.

Yadā pana sumano lokanāyako sunandavatīnagare ambarukkhamūle titthiyamadamānamaddanaṃ yamakapāṭihāriyaṃ katvā sattānaṃ koṭisahasam̐ dhammāmatam̐ pāyesi. Ayaṃ dutiyo abhisamayō ahoṣi. Tena vuttaṃ –

8. “Yamhi kāle mahāvīro, ovadī titthiye gaṇe;
Koṭisahasā bhisamimsu, dutiye dhammadesane”ti.

Tattha **titthiye gaṇeti** titthiyabhūte gaṇe, titthiyānaṃ gaṇe vā “titthiye abhimaddanto, buddho dhammadesayī”ti paṭhanti keci.

Yadā pana dasasu cakkavāḷasahassesu devatā imasmiṃ cakkavāḷe sannipatitvā manussā ca nirodhakathaṃ samuṭṭhāpesuṃ – “kathaṃ nirodhaṃ samāpajjanti, kathaṃ nirodhasamāpannā honti, kathaṃ nirodhā vuṭṭhahanti”’ti? Evaṃ samāpajjanaadhiṭṭhānavuṭṭhānādīsu vinicchayaṃ kātuṃ asakkontā saha manussehi chasu kāmāvacaradevalokesu devā ca navasu brahmalokesu brahmāno ca dvelhakajātā dvidhā ahesuṃ. Tato narasundarena arindamena nāma raññā saddhiṃ sāyanhasamaye sumanadasabalaṃ sabbalokanāthaṃ upasaṅkamimsu; upasaṅkamitvā arindamo rājā bhagavantaṃ nirodhapañhaṃ pucchi. Tato bhagavatā nirodhapañhe vissajjite navutipāṇakoṭisahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Ayaṃ tatiyo abhisamayo ahosi. Tena vuttaṃ –

9. “Yadā devā manussā ca, samaggā ekamānasā;
Nirodhapañhaṃ pucchiṃsu, saṃsayāṃ cāpi mānasāṃ.
10. “Tadāpi dhammadesane, nirodhaparidīpane;
Navutikoṭisahassānaṃ, tatiyābhisamayo ahū”’ti.

Tassa pana sumanassa bhagavato tayo sāvakasannipātā ahesuṃ. Tattha paṭhamasannipāte mekhalanagaraṃ upanissāya vassaṃ vasitvā paṭhamapavāraṇāya arahantānaṃ koṭisahassena ehibhikkhupabbajjāya pabbajitena saddhiṃ bhagavā pavāresi, ayaṃ paṭhamo sannipāto ahosi. Athāparena samayena saṅkassanagarassāvidūre arindamarājakusalabalaniibbatte yojanappamāṇe kanakapabbate nisinnō saradasamayarucirakaranikaro divasakaro vīya yugandharapabbate munivaradivasakaro arindamarājānaṃ parivāretvā āgatānaṃ purisānaṃ navutikoṭisahassāni dametvā sabbe ehibhikkhupabbajjāya pabbājetvā tasmīmyeva divase arahattaṃ pattehi bhikkhūhi parivuto caturāṅgasamānāgate sannipāte pātimokkhaṃ uddisi. Ayaṃ dutiyo sannipāto ahosi. Yadā pana sakko devarājā sugatadassanattāya upasaṅkami, tadā sumano bhagavā asītiyā arahantakoṭisahassehi parivuto pātimokkhaṃ uddisi, ayaṃ tatiyo sannipāto ahosi. Tena vuttaṃ –

11. “Sannipātā tayo āsuṃ, sumanassa mahesino;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādīnaṃ.
12. “Vassaṃvuṭṭhassa bhagavato, abhighuṭṭhe pavāraṇe;
Koṭisatasahasseehi, pavāresi tathāgato.
13. “Tato paraṃ sannipāte, vimale kañcanapabbate;
Navutikoṭisahassānaṃ, dutiyo āsi samāgamo.
14. “Yadā sakko devarājā, buddhadassanupāgami;
Asītikōṭisahassānaṃ, tatiyo āsi samāgamo”’ti.

Tattha **abhighuṭṭhe pavāraṇeti** līngavipallāso daṭṭhabbo, abhighuṭṭhāya pavāraṇāyāti attho. **Tatoparanti** tato aparabhāge. **Kañcanapabbateti** kanakamaye pabbate. **Buddhadassanupāgamīti** buddhadassanattamupāgami. Tadā kira amhākaṃ bodhisatto atulo nāma nāgarājā ahosi mahiddhiko mahānubhāvo. So “loke buddho uppanno”’ti sutvā ñātigaṇaparivuto sakabhavanā nikkhamitvā koṭisatasahasabhikkhuparivārassa sumanassa bhagavato dibbehi turiyehi upahāraṃ kāretvā mahādānaṃ pavattetvā paccakadussayugāni datvā saraṇesu patitṭhāsi. Sopi naṃ satthā “anāgate buddho bhavissati”’ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

15. “Ahaṃ tena samayena, nāgarājā mahiddhiko;
Atulo nāma nāmena, ussannakusalasañcayo.
16. “Tadāhaṃ nāgabhavanā, nikkhamitvā sañātibhi;
Nāgānaṃ dibbaturiyehi, sasaṅghaṃ jinamupaṭṭhahim.

17. “Koṭisatasahassānaṃ, annapānena tappayim;
Paccekadussayugaṃ datvā, saraṇaṃ tamupāgamiṃ.
18. “Sopi maṃ buddho byākāsi, sumano lokanāyako;
Aparimeyyito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
19. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ”’.
Yathā koṇḍaññabuddhavaṃse, evaṃ aṭṭha gāthā vitthāretabbāti.
20. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhiiyo cittaṃ pasādayim;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsim, dasapāramipūriyā”’ti.

Tassa pana **sumanassa** bhagavato mekhalam nāma nagaram ahoṣi, sudatto nāma rājā pitā, sirimā nāma devī mātā, saraṇo ca bhāvitatto ca dve aggasāvaka, udeno nāmupaṭṭhāko, soṇā ca upasoṇā ca dve aggasāvika, nāgarukkho bodhi, navutihatthubbedham sarīram, navutiyeva vassasahassāni āyuppanānaṃ ahoṣi, vaṭṭasikā nāmassa mahesī devī, anūpamo nāma putto ahoṣi, hatthiyānena nikkhami. Upaṭṭhāko aṅgarājā. Aṅgarāme vasīti. Tena vuttaṃ –

21. “Nagaraṃ mekhalam nāma, sudatto nāma khattiyo;
Sirimā nāma janikā, sumanassa mahesino.
22. “Navavassasahassāni, agāraṃ ajjha so vasi;
Cando sucando vaṭṭaso ca, tayo pāsādamuttamā.
23. “Tesaṭṭhisatasahassāni, nāriyo samalaṅkatā;
Vaṭṭasikā nāma nārī, anūpamo nāma atrajo.
24. “Nimitte caturo disvā, hatthiyānena nikkhami;
Anūnadasamāsāni, padhānaṃ padahī jino.
25. “Brahmunā yācito santo, sumano lokanāyako;
Vatti cakkam mahāvīro, mekhale puramuttame.
26. “Saraṇo bhāvitatto ca, ahesuṃ aggasāvaka;
Udeno nāmupaṭṭhāko, sumanassa mahesino.
27. “Soṇā ca upasoṇā ca, ahesuṃ aggasāvika;
Sopi buddho amitayaso, nāgamūle abujjhatha.
28. “Varuṇo ceva saraṇo ca, ahesuṃ aggupaṭṭhakā;
Cālā ca upacālā ca, ahesuṃ aggupaṭṭhikā.
29. “Uccattanena so buddho, navutihatthamuggato;
Kaṅcanagghiyasaṅkāso, dasasahassī virocati.
30. “Navutivassasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvātā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahum.
31. “Tāraṇīye tārayitvā, bodhanīye ca bodhayi;
Parinibbāyi sambuddho, uḷurājāva atthami.
32. “Te ca khīṇāsavā bhikkhū, so ca buddho asādiso;

Atulappabhaṃ dassayitvā, nibbutā te mahāyasā.

33. “Tañca ñāṇaṃ atuliyāṃ, tāni ca atulāni ratanāni;
Sabbāṃ tamantarāhitaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā.
34. “Sumano yasadharo buddho, aṅgārāmaṃhi nibbuto;
Tattheva tassa jinathūpo, catuyojanamuggato”’ti.

Tattha **kañcanagghiyasaṅkāso**ti vividharatanavicittakañcanamayagghikasadisarūpasobho. **Dasasahassī virocātī**ti tassa pabhāya dasasahassīpi lokadhātu virocātīti attho. **Tāraṇīyēti** tārayitabbe, tārayitūṃ vutte sabbe buddhaveneyyēti attho. **Uḷurājāvāti** cando viya. **Atthamīti** atthaṅgato. Keci “atthaṃ gato”’ti paṭhanti. **Asādisoti** asadiso. **Mahāyasāti** mahākittisaddā mahāparivārā ca. **Tañca ñāṇanti** taṃ sabbaññutaññāṇaṃ. **Atuliyanti** atulyāṃ asadisāṃ. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Sumanabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito catuttho buddhavaṃso.

7. Revatabuddhavaṃsavaṇṇanā

Sumanassa pana bhagavato aparabhāge sāsane cassa antarahite navutivassasahassāyukā manussā anukkamena parihāyitvā dasavassāyukā hutvā puna anukkamena vaḍḍhitvā asaṅkhyeyyāyukā hutvā puna parihāyamānā saṭṭhivassasahassāyukā ahesuṃ. Tadā **revato** nāma satthā udapādi. Sopi pāramiyo pūretvā anekaratanasamujjalitabhavane tusitabhavane nibbattitvā tato cavitvā sabbadhadhaññavatisudhaññavatīnagare sabbālaṅkārasamalaṅkataamitaruciraparivāraparivutassa sirivibhavasamudayenākulassa sabbasamiddhivipulassa vipulassa nāma rañño kule sabbajananayanālipālisamākulāya samphullanayanakuvalayasassirikasiniddhavadanakamalākaraśobhāsamujjalāya suruciramanoharagaṇagaṇavipulāya vipulāya nāma aggamahesiyā kucchimim paṭisandhiṃ gahetvā dasannaṃ māsānaṃ accayena cittakūṭapabbatato suvaṇṇahaṃsarājā viya mātukucchito nikkhami.

Tassa paṭisandhiyaṃ jātiyañca pāṭihāriyāni pubbe vuttanayāneva ahesuṃ. Sudassanaratanagghīaveḷanāmakā tayo cassa pāsādā ahesuṃ. Sudassanādevippamukhāni tettimsa itthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ. Tāhi parivuto so surayuvātīhi parivuto devakumāro viya chabbasasahassāni visayasukhamanubhavamāno agāraṃ ajjhāvasi. So sudassanāya nāma deviyā varuṇe nāma tanaye jāte cattāri nimittāni disvā nānāviraḅatanuvaravasananivasano āmukkamuttāhāramaṇikuṇḍalo varakeyūramakuṭakaṭakadharo paramasurabhigandhakusumasamalaṅkato paramarucirakaranikaro saradasamayarajanikaro viya tārāgaṇaparivuto viya cando tidasagaṇaparivuto viya dasasatanayano brahmagaṇaparivuto viya ca hāritamahābrahmā caturaṅginiyā mahatīyā senāya parivuto ājaññarathena mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā sabbābharaṇāni omuñcitvā bhaṇḍāgārikassa hatthe datvā jalajāmalāvikalānīlakuvalayadalasadenātinisitenātītikhiṇenāsīnā sakesamakuṭaṃ chinditvā ākāse khipi. Taṃ sakko devarājā suvaṇṇacaṅkoṭakena paṭiggahetvā tāvatimsabhavanaṃ netvā sinerumuddhani sattaratanamayaṃ cetiyaṃ akāsi.

Mahāpuriso pana devadattāni kāsāyāni paridahitvā pabbaji, ekā ca naṃ purisakoṭi anupabbaji. So tehi parivuto sattamāse padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya aññatarāya sādhideviyā nāma seṭṭhidhītāya dinnāṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā sālavane divāvihāraṃ vītināmetvā sāyanhasamaye aññatarenājīvakena dinnā atṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā mattavaraṇāgagāmī nāgabodhiṃ padakkhiṇaṃ katvā tepaṇṇāsahatthavittataṃ tiṇasantharaṃ santharitvā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya nisīditvā

mārabalaṃ vidhamitvā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhivā – “anekajāṭisaṃsāraṃ...pe... taṅhānaṃ khayamajjhagā”ti (dha. pa. 153-154) udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ –

1. “Sumanassa aparena, revato nāma nāyako;
Anupamo asadiso, atulo uttamo jino”ti.

Revato kira satthā bodhisamīpeyeva sattasattāhāni vītināmetvā dhammadesanattaṃ brahmāyācanaṃ sampaṭicchitvā – “kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya”nti (dī. ni. 2.72; ma. ni. 1.284; 2.341; mahāva. 10) upadhārento attanā saha pabbajitabhikkhukoṭiyo aññe ca bahū devamanusse upanissayasampanne disvā ākāseṇa gantvā varuṇārāme otarivā tehi parivuto gambhīraṃ nipuṇaṃ tiparivaṭṭaṃ appaṭivattiyāṃ aññena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattetvā bhikkhūnaṃ koṭi arahatte paṭiṭṭhāpesi. Tīsu maggaphalesu paṭiṭṭhitānaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Tena vuttaṃ –

2. “Sopi dhammaṃ pakāsesi, brahmunā abhiyācito;
Khandhadhātuvavatthānaṃ, appavattaṃ bhavābhaveti”ti.

Tattha **khandhadhātuvavatthānanti** pañcannaṃ khandhānaṃ aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ nāmarūpavavatthānādivasena vibhāgakaraṇaṃ. Sabhāvalakkhaṇasāmaññalakkhaṇādivasena rūpārūpadhammapariggaho khandhadhātuvavatthānaṃ nāma. Atha vā pheṇapiṇḍūpamaṃ rūpaṃ parimaddanāsahanato chiddāvachiddādībhāvato ca udakapubbūlakaṃ viya vedanā muhuttaramaṇīyabhāvato, marīcikā viya saññā vippalambhanato, kadalikkhandho viya saṅkhārā asārakato, māyā viya viññānaṃ vañcanakato”ti evamādināpi nayena aniccānupassanādivasenapi khandhadhātuvavatthānaṃ veditabbaṃ (vibha. aṭṭha. 26 kamādivinicchayakathā). **Appavattaṃ bhavābhaveti** ettha bhavoti vaḍḍhi, abhavoti hāni. Bhavoti sassatadiṭṭhi, abhavoti ucchedadiṭṭhi. Bhavoti khuddakabhavo, abhavoti mahābhavo. Bhavoti kāmabhavo, abhavoti rūpārūpabhavoti evamādinā nayena bhavābhavānaṃ attho veditabbo (ma. ni. aṭṭha. 2.223; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.1080; udā. aṭṭha. 20). Tesāṃ bhavābhavānaṃ appavattihetubhūtaṃ dhammaṃ pakāsesīti attho. Atha vā bhavati anenāti bhavo, tīsu bhavesu uppattinimittaṃ kammādikaṃ. Upapattibhavo abhavo nāma. Ubhayattha nikantiyā pahānakaraṃ appavattaṃ dhammaṃ desesīti attho. Tassa pana revatabuddhassa tayova abhisamayā ahesuṃ. Paṭhamaṃ panassa gaṇanapathaṃ vītivatto. Tena vuttaṃ –

3. “Tassābhisamayā tīṇi, ahesuṃ dhammadesane;
Gaṇānāya na vattaṃ, paṭhamābhisamayo ahū”ti.

Tattha **tīṇi**ti tayo, liṅgavipallāso kato, ayaṃ paṭhamaṃ abhisamayo ahoṣi.

Athāparena samayena nagaruttare uttare nagare sabbāriṇdamo arindamo nāma rājā ahoṣi. So kira bhagavantaṃ attano nagaramanuppattaṃ sutvā tīhi janakoṭihi parivuto bhagavato paccuggamaṇaṃ katvā svātanāya nimantetvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa sattāhaṃ mahādānaṃ pavattetvā tigāvutavittathaṃ dīpapūjaṃ katvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā nisīdi. Atha bhagavā tassa manonukūlaṃ vicittanayaṃ dhammaṃ desesi. Tattha devamanussānaṃ koṭisahasassa dutiyābhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

4. “Yadā arindamaṃ rājaṃ, vinesi revato muni;
Tadā koṭisahasānaṃ, dutiyābhisamayo ahū”ti.

Ayaṃ dutiyo abhisamayo.

Athāparena samayena revato satthā uttaranigamaṃ nāma upanissāya viharanto sattāhaṃ nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā nisīdi. Tadā kira uttaranigamavāsino manussā yāgubhattakhajjakabhesajjapānakādīni āharitvā bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā bhikkhū

paripucchiṃsu – “kuhiṃ, bhante, bhagavā”’ti? Tato tesam bhikkhū āhaṃsu – “bhagavā, āvuso, nirodhasamāpattiṃ samāpanno”’ti. Athātīte tasmim sattiāhe bhagavantam nirodhasamāpattito vuṭṭhitam saradasamaye sūriyo viya attano anūpamāya buddhasiriyā virocamaṇam disvā nirodhasamāpattiyā guṇānisamsam pucchiṃsu. Bhagavā ca tesam nirodhasamāpattiyā guṇānisamsam kathesi. Tadā devamanussānam koṭisatam arahatte patiṭṭhāsi. Ayaṃ tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttam –

5. “Sattāham paṭisallānā, vuṭṭhahitvā narāsabho;
Koṭisatam naramarūnam, vīnesi uttame phale”’ti.

Sudhaññavatīnagare paṭhamamahāpātimokkhuḍḍese ehibhikkhupabbajjāya pabbajitānam arahantānam gaṇanapatham vītivattānam paṭhamo sannipāto ahoṣi. Mekhalanagare koṭisatasahassasankhātānam ehibhikkhupabbajjāya pabbajitānam arahantānam dutiyo sannipāto ahoṣi. Revatassa pana bhagavato dhammacakkānūvattako varuṇo nāma aggasāvako paññavantānam aggo ābādhiko ahoṣi. Tattha gilānapucchanatthāya sampattamahājanassa lakkhaṇattayaparidīpakam dhammam desetvā koṭisatasahassam purisānam ehibhikkhupabbajjāya pabbājetvā arahatte patiṭṭhāpetvā caturāṅginike sannipāte pātimokkham uddisi. Ayaṃ tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttam –

6. “Sannipātā tayo āsum, revatassa mahesino;
Khīṇāsavānam vimalānam, suvimuttāna tādinam.
7. “Atikkantā gaṇanapatham, paṭhamam ye samāgatā;
Koṭisatasahassānam, dutiyo āsi samāgamo.
8. “Yopi paññāya asamo, tassa cakkānūvattako;
So tadā byādhito āsi, patto jīvitasamsayam.
9. “Tassa gilānapucchāya, ye tadā upagatā munī;
Koṭisatasahassā arahanto, tatiyo āsi samāgamo”’ti.

Tattha **cakkānūvattakoti** dhammacakkānūvattako. **Patto jīvitasamsayanti** ettha jīvite samsayam jīvitasamsayam, jīvitakkhayam pāpuṇāti vā, na vā pāpuṇātīti evam jīvitasamsayam patto, byādhitassa balavabhāvena marati, na maratīti jīvite samsayam pattoti attho. **Ye tadā upagatā munīti** iti dīghabhāve sati bhikkhūnam upari hoti, rasse anussarena saddhiṃ varuṇassa upari hoti.

Tadā amhākam bodhisatto rammavatīnagare atidevo nāma brāhmaṇo hutvā brāhmaṇadhamme pāram gato revatam sammāsambuddham disvā tassa dhammakatham sutvā saraṇesu patiṭṭhāya silokasahassena dasabalam kittetvā sahassagghanikena uttarāsaṅgena bhagavantam pūjesi. Sopi nam buddho byākāsi – “ito kappasatasahassādhikānam dvinnam asaṅkhyeyyānam matthake gotamo nāma buddho bhavissati”’ti. Tena vuttam –

10. “Aham tena samayena, atidevo nāma brāhmaṇo;
Upagantvā revatam buddham, saraṇam tassa gañchaham.
11. “Tassa sīlam samādhiṇca, paññāguṇamanuttamam;
Thomayitvā yathāthāmam, uttarīyamadāsaham.
12. “Sopi mam buddho byākāsi, revato lokanāyako;
Aparimeyyito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
13. ‘Padhānam padahitvāna...pe... hessāma sammukhā ima’”nti. –
Aṭṭha gāthā vitthāretabbā.

14. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhiyyo cittaṃ pasādayiṃ;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsīṃ, dasapāramipūriyā.
15. “Tadāpi taṃ buddhadhammaṃ, saritvā anubrūhayiṃ;
Āharissāmi taṃ dhammaṃ, yaṃ mayhaṃ abhipatthita”nti.

Tattha **saraṇaṃ tassa gañchahanti** taṃ saraṇaṃ agañchiṃ ahaṃ, upayogatthe sāmivacanaṃ. **Paññāguṇanti** paññāsampattiṃ. **Anuttamanti** seṭṭhaṃ. “Paññāvimuttiguṇamuttama”ntipi pāṭho, so uttānova. **Thomayitvāti** thometvā vaṇṇayitvā. Yathāthāmaṃti yathābalaṃ. **Uttariyanti** uttarāsaṅgaṃ. **Adāsahanti** adāsīṃ ahaṃ. **Buddhadhammanti** buddhabhāvakaraṃ dhammaṃ, pāramīdhammanti attho. **Saritvāti** anussaritvā. **Anubrūhayinti** abhivaḍḍhesiṃ. **Āharissāmīti** ānayissāmi. **Taṃ dhammanti** taṃ buddhattaṃ. **Yaṃ mayhaṃ abhipatthitanti** yaṃ mayā abhipatthitaṃ buddhattaṃ, taṃ āharissāmīti attho.

Tassa pana **revatassa** bhagavato nagaraṃ sudhaññavatī nāma ahosi, pitā vipulo nāma khattiyo, mātā vipulā nāma, varuṇo ca brahmadevo ca dve aggasāvakā, sambhavo nāma upaṭṭhāko, bhaddā ca subhaddā ca dve aggasāvikā, nāgarukkho bodhi, sarīraṃ asītihatthubbedhaṃ ahosi, āyu saṭṭhivassasahassāni, sudassanā nāma aggamahesī, varuṇo nāma putto, ājaññarathena nikkhami.

“Tassa dehābhinikkhantaṃ, pabhājālamaṇuttaraṃ;
Divā ceva tadā rattiṃ, niccaṃ pharati yojanaṃ.

“Dhātuyo mama sabbāpi, vikirantūti so jino;
Adhiṭṭhāsi mahāvīro, sabbasattānukampako.

“Mahānāgavanuyyāne, mahato nagarassa so;
Pūjito naramarūhi, parinibbāyi revato”ti.

Tena vuttaṃ –

16. “Nagaraṃ sudhaññavatī nāma, vipulo nāma khattiyo;
Vipulā nāma janikā, revatassa mahesino.
21. “Varuṇo brahmadevo ca, ahesuṃ aggasāvakā;
Sambhavo nāmupaṭṭhāko, revatassa mahesino.
22. “Bhaddā ceva subhaddā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Sopi buddho asamasamo, nāgamūle abujjhatha.
23. “Padumo kuñjaro ceva, ahesuṃ aggupaṭṭhakā;
Sirimā ceva yasavatī, ahesuṃ aggupaṭṭhikā.
24. “Uccattanena so buddho, asītihatthamuggato;
Obhāseti disā sabbā, indaketuva uggato.
25. “Tassa sarīre nibbattā, pabhāmālā anuttarā;
Divā vā yadi vā rattiṃ, samantā pharati yojanaṃ.
26. “Saṭṭhivassasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvataṃ diṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

27. “Dassayitvā buddhabalaṃ amataṃ loke pakāsayam;
Nibbāyi anupādāno, yathaggupādānasaṅkhayā.
28. “So ca kāyo ratananibho, so ca dhammo asādiso;
Sabbam tamantarahitaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”’ti.

Tattha **obhāsetīti** pakāsayati. **Uggatoti** ussito. **Pabhāmālāti** pabhāvelā. **Yathaggīti** aggi viya. **Upādānasaṅkhayāti** indhanakkhayā. **So ca kāyo ratananibhoti** so ca tassa bhagavato kāyo suvaṇṇavaṇṇo. “Taṅca kāyam ratananibha”’ntipi pāṭho, līṅgavipallāsena vuttaṃ. Soyeva panassattho. Sesagāthāsu sabbattha uttānamevāti.

Revatabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito pañcama buddhavaṃso.

8. Sobhitabuddhavaṃsavaṇṇanā

Tassa pana aparabhāge tassa sāsaneṇi antarahite **sobhito** nāma bodhisatto kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā devehi āyācīto tusitapurato cavitvā sudhammanagare sudhammarājassa kule sudhammāya nāma deviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi. So dasannaṃ māsānaṃ accayena sudhammuyyāne mātukucchito parisuddhvirājitaḥṇameghapaṭalato puṇṇacando viya nikkhami. Tassa paṭisandhiyaṃ jātiyaṅca pāṭihāriyāni pubbe vuttapakārāni.

So dasavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasitvā sattattiṃsanāṭakitthisahassānaṃ aggāya aggamaheṣiyā makhiladeviyā kucchismiṃ sīhakumāre nāma putte uppanne cattāri nimittāni disvā saṅjātasamvego pāsādeyeva pabbajitvā tattheva ānāpānassatisamādhim bhāvetvā cattāri jhānāni paṭilabhitvā sattāhaṃ tattheva padhānacariyamacari. Tato makhilamahādeviyā dinnaṃ paramamadhuraṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā abhinikkhamanattāyā cittamuppādesi – “ayaṃ pāsādo alaṅkatapaṭiyatto mahājanassa passantasseva ākāseṇa gantvā bodhirukkhaṃ majjhekatvā pathaviyaṃ otaratu, imā ca itthiyo mayi bodhimūle nisinne avuttā sayameva pāsādato nikkhamantū”’ti. Sahacittuppādā pāsādo ca sudhammarājabhavanato uppatitvā asitaṅjanasaṅkāsamākāsamabbhuggaṅchi. So samosaritasurabhikusumadāmasamalaṅkatapāsādatalo sakalampi gaganatalaṃ samalaṅkurumāno viya kanakarasadhārāsadarucirakaranikaro divasakaro viya ca saradasamayarajanikaro viya ca virocamaṅno vilambamānavividhavicittakiṅkaṅkajālo yassa kira vāteritassa sukusalajanavāditassa pañcaṅgikassa turiyassa viya saddo vaggu ca rajanīyo ca kamanīyo ca ahosi.

Dūrato paṭṭhāya suyyamānena madhurena sareṇa sattānaṃ sotāni odahamāno gharacaccaratukkavīthiādisu ṭhatvā pavattitakathāsallāpesu manussesu nātinīcena nātiuccena taruvaravanamatthakāvidūrenākāseṇa palobhayamāno viya taruvarasākhānānāratanaḥṇajutivisarasaṃmuḥḥalena vaṇṇena janānānāni ākaḍḍhento viya ca puññānubhāvaṃ samugghosayanto viya ca gaganatalaṃ paṭipajji. Tattha nāṭakitthiyopi pañcaṅgikassa varaturiyassa madhurena sareṇa upagāyimsu ceva vilapimsu ca. Caturāṅginī kirassa senāpi alaṅkāra-kāyābharaṇa-juti-samudaya-samujjotanānāvīrāga-surabhikusumavasānābharaṇasobhitā amaravarasenā viya paramaruciradassanā dharaṇī viya gaganatalena pāsādaṃ parivāretvā agamāsi.

Tato pāsādo gantvā aṭṭhāsītihatthubbedhaṃ ujuvipulavaṭṭakkhandhaṃ kusumapallavamakulasamalaṅkataṃ nāgarukkhaṃ majjhekatvā otaritvā bhūmiyaṃ patitṭhahi. Nāṭakitthiyo ca kenaci avuttāva tato pāsādato otaritvā pakkamimsu. Anekaguṇasobhito kira sobhitopi mahāpuriso mahājanakataparivāroyeva rattiyā tīsu yāmesu tisso vijjāyo uppādesi. Mārābalaṃ panassa dhammatābaleneva yathāgatamagamāsi. Pāsādo pana tattheva aṭṭhāsi. Sobhito pana bhagavatā

sambodhiṃ patvā – “anekajātisaṃsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti udānaṃ udānetvā bodhisamīpeyeva sattasattāhaṃ vītināmetvā brahmuno dhammajjhesanaṃ paṭijānitvā – “kassa nu kho paṭhamāṃ dhammaṃ deseyya”nti buddhacakkhunā olokeno attano vemātike kaniṭṭhabhātike asamakumāraṇca sunettakumāraṇca disvā – “ime dve kumārā upanissayasampannā gambhīraṃ nipuṇaṃ dhammaṃ paṭivijjhituṃ samatthā, handāhaṃ imesaṃ dhammaṃ deseyya”nti ākāsenāgantvā sudhammuyyāne otarivā dvepi kumāre uyyānapālena pakkosāpetvā tehi saparivārehi parivuto mahājanamajjhe dhammacakkaṃ pavattesi. Tena vuttaṃ –

1. “Revatassa aparena, sobhito nāma nāyako;
Samāhito santacitto, asamo appaṭipuggalo.
2. “So jino sakagehamhi, mānasaṃ vinivattayi;
Patvāna kevalaṃ bodhiṃ, dhammacakkaṃ pavattayi.
3. “Yāva heṭṭhā avīcīto, bhavaggā cāpi uddhato;
Etthantare ekaparisā, ahoṣi dhammadesane.
4. “Tāya parisāya sambuddho, dhammacakkaṃ pavattayi;
Gaṇanāya na vattabbo, paṭhamābhisamayo ahū”ti.

Tattha **sakagehamhīti** attano bhavaneyeva, antopāsādataleyevāti attho. **Mānasaṃ vinivattayīti** cittaṃ parivattesi, sakagehe ṭhatvā sattadivasabbhantareyeva puthujjanabhāvato cittaṃ vinivattetvā buddhattaṃ pāpuṇīti attho. **Heṭṭhāti** heṭṭhato. **Bhavaggāti** akaniṭṭhabhavanato. **Tāya parisāyāti** tassā parisāya majjhe. **Gaṇanāya na vattabboti** gaṇanapathamatīti attho. **Paṭhamābhisamayoti** paṭhamo dhammābhisamayo. **Ahūti** gaṇanāya na vattabbā parisā ahoṣīti attho. “Paṭhame abhisamiṃsuyevā”tipi pāṭho, tassa paṭhamadhammadesane abhisamiṃsu ye janā, te gaṇanāya na vattabbāti attho.

Athāparena samayena sudassananagaradvāre cittapāṭaliyā mūle yamakapāṭihāriyaṃ katvā navakanakamaṇimayabhavane tāvatimṣabhavane pāricchattakamūle paṇḍukambalasilātale nisīditvā abhidhammaṃ desesi. Desanāpariyosāne navutikoṭisahasānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi. Ayaṃ dutiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

5. “Tato parampi desente, marūnaṇca samāgame;
Navutikoṭisahasānaṃ, dutiyābhisamayo ahū”ti.

Athāparena samayena sudassananagare jayaseno nāma rājakumāro yojanappamāṇaṃ vihāraṃ kāretvā asokassakaṇṇacampakanāgapunnāgavakulasurabhicūtapanasāsanāsālakunda-sahakāraakaravīrāditaruvaranirantaraṃ āramaṃ ropetvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyātesī. Dānānumodanaṃ katvā yāgaṃ vaṇṇetvā bhagavā dhammaṃ desesi. Tadā koṭisatasahasasattanikāyassa dhammābhisamayo ahoṣi. Ayaṃ tatiyābhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

6. “Punāparaṃ rājaputto, jayaseno nāma khattiyo;
Āramaṃ ropayitvāna, buddhe niyyātayī tadā.
7. “Tassa yāgaṃ pakittento, dhammaṃ desesi cakkhumā;
Tadā koṭisahasānaṃ, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Puna uggato nāma rājā sunandanagare sunandaṃ nāma vihāraṃ kāretvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa adāsī. Tasmimṃ dāne ehibhikkhupabbajjāya pabbajitānaṃ koṭisataṃ arahantānaṃ sannipāto, tesāṃ majjhe sobhito bhagavā pātimokkhaṃ uddisi. Ayaṃ paṭhamo sannipāto ahoṣi. Puna mekhalānagare dhammagaṇo dhammagaṇārāmaṃ nāma pavarārāmaṃ mahāvihāraṃ kāretvā

buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa datvā saha sabbaparikkhārehi dānaṃ adāsi. Tasmim̃ samāgame ehibhikkhubhāvena pabbajitānaṃ navutiya arahantakoṭīnaṃ sannipāte pātimokkhaṃ uddisi. Ayaṃ dutiyo sannipāto ahosi. Yadā pana bhagavā dasatanayanapure vassaṃ vasitvā pavāraṇāya suravaraparivuto otari, tadā asītiya arahantakoṭīhi saddhim̃ caturaṅgike sannipāte pavāresi. Ayaṃ tatiyo sannipāto ahosi. Tena vuttaṃ –

8. “Sannipātā tayo āsuṃ, sobhitassa mahesino;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādinaṃ.
9. “Uggato nāma so rājā, dānaṃ deti naruttame;
Tamhi dāne samāgañchūṃ, arahantā satakoṭiyo.
10. “Punāparaṃ puragaṇo, deti dānaṃ naruttame;
Tadā navutikoṭīnaṃ, dutiyo āsi samāgamo.
11. “Devaloke vasitvāna, yadā orohatī jino;
Tadā asītikoṭīnaṃ, tatiyo āsi samāgamo”’ti.

Tadā kira amhākaṃ bodhisatto rammavatīnagare ubhato sujāto ‘sujāto’ nāma brāhmaṇo hutvā sobhitassa bhagavato dhammadesanaṃ sutvā saraṇesu patiṭṭhāya buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa temāsaṃ mahādānamadāsi. Sopi naṃ “anāgate gotamo nāma buddho bhavissatī”’ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

12. “Ahaṃ tena samayena, sujāto nāma brāhmaṇo;
Tadā sasāvakaṃ buddhaṃ, annapānena tappayim̃.
13. “Sopi maṃ buddho byākāsi, sobhito lokanāyako;
Aparimeyyito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
14. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
15. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, haṭṭho saṃvigamānaso;
Tamevatthamanuppattiyā, uggaṃ dhitimakāsaha”’nti.

Tattha **tamevatthamanuppattiyā**ti tassa buddhattassa anuppattiatthaṃ, tassa pana sobhitabuddhassa – “anāgate ayaṃ gotamo nāma buddho bhavissatī”’ti vacanaṃ sutvā “avitathavacanā hi buddhā”’ti buddhattappattiatthanti attho. **Uggaṃ** tibbaṃ ghoram̃. **Dhitinti** vīriyaṃ. **Akāsaṃ** hanti akāsiṃ ahaṃ.

Tassa pana **sobhitassa** bhagavato sudhammaṃ nāma nagaraṃ ahosi, pitā sudhammo nāma rājā, mātā sudhammā nāma devī, asamo ca sunetto ca dve aggasāvaka, anomo nāmupaṭṭhāko, nakulā ca sujātā ca dve aggasāvika, nāgarukkho bodhi, aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedhaṃ sarīraṃ ahosi, navutivassasahassāni āyuppamaṇaṃ, makhilā nāmassa mahādevī, sīhakumāro nāma atrajo, nātakitthīnaṃ sattattimsasahassāni navavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Pāsādēna abhinikkhami. Jayaseno nāma rājā upaṭṭhāko. Setārāme kira vasīti. Tena vuttaṃ –

16. “Sudhammaṃ nāma nagaraṃ, sudhammo nāma khattiyō;
Sudhammā nāma janikā, sobhitassa mahesino.
21. “Asamo ca sunetto ca, ahesuṃ aggasāvakā;
Anomo nāmupaṭṭhāko, sobhitassa mahesino.

22. “Nakulā ca sujātā ca, ahesuṃ aggasāvīkā;
Bujjhamāno ca so buddho, nāgamūle abujjhatha.
24. “Aṭṭhapaṇṇāsaratanaṃ, accuggato mahāmuni;
Obhāseti disā sabbā, sataraṃsīva uggato.
25. “Tathā suphullaṃ pavanaṃ, nānāgandhehi dhūpitaṃ;
Tattheva tassa pāvacaṇaṃ, sīlagandhehi dhūpitaṃ.
26. “Yathāpi sāgaro nāma, dassanena atappiyo;
Tattheva tassa pāvacaṇaṃ, savanena atappiyaṃ.
27. “Navutivassasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvata tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
28. “Ovādaṃ anusīṭṭhiṇca, datvāna sesake jane;
Hutāsanova tāpetvā, nibbuto so sasāvako.
29. “So ca buddho asamasamo, tepi sāvakā balappattā;
Sabbhaṃ tamantarahaṭṭhaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”ti.

Tattha **sataraṃsīvā**tiādicco viya, sabbā disā obhāsetīti attho. **Pavananti** mahāvanaṃ. **Dhūpitaṃ** vāsitaṃ gandhitaṃ. **Atappiyoti** atittikaro, atittijanano vā. **Tāvadeti** tasmim kāle, tāvatakaṃ kālanti attho. **Tāresīti** tārayī. **Ovādanti** sakim vādo ovādo nāma. **Anusīṭṭhinti** punappunaṃ vacanaṃ anusīṭṭhi nāma. **Sesake jane**ti saccappaṭivedhaṃ appattassa sesajanassa, sāmīatthe bhumma vacanaṃ. **Hutāsanova tāpetvā**ti aggi viya tappetvā. Ayameva vā pāṭho, upādānakkhaya bhagavā parinibbutoti attho. Sesagāthāsu sabbattha uttānamevāti.

Sobhitabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito chaṭṭho buddhavaṃso.

9. Anomadassībuddhavaṃsavaṇṇanā

Sobhitabuddhe pana parinibbuta tassa aparabhāge ekamaṃsaṅkhyeyaṃ buddhuppādarahaṭṭhaṃ ahoṣi. Atīte pana tasmim asaṅkhyeyye ekasmim kappe tayo buddhā nibbattiṃsu **anomadassī, padumo, nāradoti**. Tattha **anomadassī** bhagavā soḷasa asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā devehi abhiyācīto tato cavitvā candavatiyaṃ nāma rājadhāniyaṃ yasavā nāmassa rañño kule samussitacārupayodharāya yasodharāya nāma aggamaheṣiyā kucchimim paṭisandhim aggahesi. Anomadassikumāre kira yasodharāya deviyā kucchigate tassa puññappabhāvena pabhā asītihaṭṭhappamaṇaṃ ṭhānaṃ pharivā aṭṭhāsi. Candasūriyappabhāhi anabhībhavanīyāva ahoṣi. Sā dasanaṃ māsānaṃ accayena bodhisattaṃ sucandanuyyāne vijāyī. Pāṭihāriyāni heṭṭhā vuttanayāneva.

Nāmaggaṇaḍḍivase panassa nāmaṃ gaṇhantā, yasmā jātiyaṃ ākāsato satta ratanāni patimṃsu, tasmā anomānaṃ ratanānaṃ uppattihetubhūtaṭṭhā “anomadassī”ti nāmamaṃsu. So anukkamena vuddhippatta dibbehi kāmaguṇehi paricāriyamāno dasavassasahassāni agāraṃ ajjhāvāsi. Tassa kira siri upasiri sirivaḍḍhoti tayo pāsādā ahesuṃ. Sirimādevippamukhāni tevīsati itthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ. So sirimāya deviyā upavāṇe nāma putte jāte cattāri nimittāni disvā sivikāyāneva mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā pabbajī. Taṃ tisso janakoṭiyo anupabbajimṃsu.

Tehi parivuto mahāpuriso dasa māse padhānacariyaṃ cari. Tato visākhapuṇṇamāya

anupamabrāhmaṇagāme piṇḍāya caritvā anupamaseṭṭhidhītāya dinnam madhupāyāsam paribhuñjitvā sālavane divāvihāram vītināmetvā anomanāmājīvakena dinnā aṭṭha tiṇamuttīhiyo gahetvā ajjunarukkhabodhim padakkhiṇam katvā aṭṭhattiṃsahatthavithataṃ tiṇasantharam santharivā caturaṅgavīriyam adhiṭṭhāya pallaṅkam ābhujitvā samāram mārabalam viddhamsetvā tīsu yāmesu tisso vijjā uppādetvā – “anekajātisamsāram...pe... taṇhānam khayamajjhagā”ti udānam udānesi. Tena vuttam –

1. “Sobhitassa aparena, sambuddho dvipaduttamo;
Anomadassī amitayaso, tejassī duratikkamo.
2. “So chetvā bandhanam sabbam, viddhamsetvā tayo bhavē;
Anivattigamanam maggam, desesi devamānuse.
3. “Sāgarova asankhobho, pabbatova durāsado;
Ākāsova ananto so, sālārājāva phullito.
4. “Dassanenapi tam buddham, tosītā honti pāṇino;
Byāharantam giram sutvā, amatam pāpuṇanti te”ti.

Tattha **anomadassī**ti anupamadassano, amitadassano vā. **Amitayasoti** amitaparivāro, amitakitti vā. **Tejassī**ti sīlasamādhipaññātejena samannāgato. **Duratikkamoti** duppadhamsiyo, aññena devena vā mārena vā kenaci vā atikkamitum asakkuṇeyyoti attho. **So chetvā bandhanam sabbanti** sabbam dasavidham saṃyojanam chinditvā. **Viddhamsetvā tayo bhavēti** tibhavūpagam kammam kammakkhayakaraññāna viddhamsetvā, abhāvam katvāti attho. **Anivattigamanam maggantī**ti nivattiyā pavattiyā paṭipakkhabhūtam nibbānam anivattīti vuccati, tam anivattim gacchati anenāti anivattigamano. Tam anivattigamanam aṭṭhaṅgikam maggam desesīti attho. “Dassetī”tipi pāṭho, soyevattho. **Devamānuseti** devamanussānam, sāmīatthe upayogavacanam daṭṭhabbam.

Asankhobhoti khobhetum cāletum asakkuṇeyyoti akkhobhiyo. Yathā hi samuddo caturāsītiyojanasahassagambhīro anekayojanasahassabhūtāvāso akkhobhiyo, evam akkhobhiyoti attho. **Ākāsova anantoti** yathā pana ākāssa anto natthi, atha kho ananto appameyyo apāro, evam bhagavāpi buddhaguṇehi ananto appameyyo apāro. **Soti** so bhagavā. **Sālārājāva phullitoti** sabbalakkhaṇānubyañjanasamalaṅkatasarīrattā suphullitasālārājā viya sobhatīti attho. **Dassanenapi tam buddhanti** tassa buddhassa dassanenāpīti attho. Īdisesupi sāmivacanam payujjanti saddasatthavidū. **Tosītāti** paritositā piṇḍitā. **Byāharantanti** byāharantassa, sāmīatthe upayogavacanam. **Amatanti** nibbānam. **Pāpuṇantīti** adhigacchanti. **Teti** ye tassa giram dhammadesanam suṇanti, te amatam pāpuṇantīti attho.

Bhagavā pana bodhimūle sattasattāham vītināmetvā brahmunā āyācīto dhammadesanāya buddhacakkhunā lokam olokento attanā saha pabbajite tikoṭisankhe jane upanissayasampanne disvā – “kattha nu kho te etarahi viharanti”ti upadhārento subhavatīnagare sudassanuyyāne viharante disvā ākāsa gantvā sudassanuyyāne otari. So tehi parivuto sadevamanussāya parisāya majjhe dhammacakkaṃ pavattesi. Tattha koṭisatānam paṭhamābhisamayo ahoṣi. Tena vuttam –

5. “Dhammābhisamayo tassa, iddho phīto tadā ahu;
Koṭisatāni abhisamimsu, paṭhame dhammadesane”ti.

Tattha **phītoti** phātipatto bāhujaññavasena. **Koṭisatānīti** koṭīnam satāni koṭisatāni. “Koṭisatayo”tipi pāṭho, tassa satakoṭiyoti attho.

Athāparena samayena osadhīnagaradvāre asanarukkhamūle yamakapāṭihāriyam katvā asurehi

durabhibhavane tāvatimsabhavane paṇḍukambalasilāyaṃ nisinno temāsaṃ abhidhammavassaṃ vassāpayi. Tadā asītidevatākoṭiyo abhisamiṃsu. Tena vuttaṃ –

6. “Tato paraṃ abhisamaye, vassante dhammavuṭṭhiyo;
Asītikoṭiyobhisamiṃsu, dutiye dhammadesane”’ti.

Tattha **vassanteti** buddhamahāmeghe vassante. **Dhammavuṭṭhiyoti** dhammakathāvassavuṭṭhiyo.

Tato aparena samayena maṅgalapañhāniddeṣe aṭṭhasattati koṭiyo abhisamiṃsu. So tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

7. “Tato parampi vassante, tappayante ca paṇiṇaṃ;
Aṭṭhasattatikoṭiṇaṃ, tatiyābhisamayo ahū”’ti.

Tattha **vassanteti** dhammakathāsāliladhāraṃ vassante. **Tappayanteti** dhammāmatavassena tappayante, tappanaṃ karonte bhagavatīti attho.

Anomadassissapi bhagavato tayo sāvakaṣannipātā ahesuṃ. Tattha soreyyanagare isidattassa rañño dhamme desiyamāne pasīditvā ehibhikkhupabbajjāya pabbajitānaṃ aṭṭhannaṃ arahantasatasahassānaṃ majjhe pātīmokkhaṃ uddisi. Ayaṃ paṭhamo sannipāto ahoṣi. Rādhavatīnagare sundarindharassa nāma rañño dhamme desiyamāne ehibhikkhupabbajjāya pabbajitānaṃ sattannaṃ arahantasatasahassānaṃ majjhe pātīmokkhaṃ uddisi. Ayaṃ dutiyo sannipāto ahoṣi. Puna soreyyanagareyeva soreyyaraññā saha ehibhikkhupabbajjāya pabbajitānaṃ channaṃ arahantasatasahassānaṃ majjhe pātīmokkhaṃ uddisi. Ayaṃ tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

8. “Sannipātā tayo āsuṃ, tassāpi ca mahesino;
Abhiññābalappattānaṃ, pupphitānaṃ vimuttiyā.
9. “Aṭṭhasatasahassānaṃ, sannipāto tadā ahu;
Pahīnamadamohānaṃ, santacittāna tādinaṃ.
10. “Sattasatasahassānaṃ, dutiyo āsi samāgamo;
Anaṅgaṇānaṃ virajānaṃ, upasantāna tādinaṃ.
11. “Channaṃ satasahassānaṃ, tatiyo āsi samāgamo;
Abhiññābalappattānaṃ, nibbutānaṃ tapassina”’nti.

Tattha **tassāpi ca mahesinoti** tassa mahesino anomadassissāpi. “Tassāpi dvipaduttamo”’tipi pāṭho, tassāpi dvipaduttamassāti attho. Lakkhaṇaṃ saddasatthato gahetabbaṃ. **Abhiññābalappattānanti** abhiññānaṃ balappattānaṃ, ciṇṇavasitāya khippanisantibhāvena abhiññāsu thirabhāvappattānanti attho. **Pupphitānanti** sabbaphāliphullabhāvena ativiya sobhaggappattānaṃ. **Vimuttiyāti** arahattaphalavimuttiyā.

Anaṅgaṇānanti ettha ayaṃ **aṅgaṇa**-saddo katthaci kilesesu dissati. Yathāha – “tattha katamāni tīṇi aṅgaṇāni? Rāgo aṅgaṇaṃ doso aṅgaṇaṃ moho aṅgaṇa”’nti (vibha. 924). “Pāpakānaṃ kho etaṃ, āvuso, akusalānaṃ icchāvacarānaṃ adhivacanaṃ yadidaṃ aṅgaṇa”’nti (ma. ni. 1.60). Katthaci kismiñci male? Yathāha – “tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī”’ti (ma. ni. 1.184). Katthaci tathārūpe bhūmibhāge “cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇaṃ rājaṅgaṇa”’nti. Idha pana kilesesu daṭṭhabbo. Tasmā nikkilesānanti attho (ma. ni. aṭṭha. 1.57). **Virajānanti** tasseva vevacanaṃ. **Tapassinanti** kilesakkhayakaro ariyamaggasaṅkhāto tapo yesaṃ atthi te tapassino, tesāṃ tapassīnaṃ, khīṇāsavānanti attho.

Tadā amhākaṃ bodhisatto eko mahesakkho yakkhasenāpati ahosi mahiddhiko mahānubhāvo anekakoṭṭisatasahassānaṃ yakkhānaṃ adhipati. So “buddho loke uppanno”’ti sutvā āgantvā paramaruciradassanaṃ sattaratanamayaṃ abhirucirarajanikaramaṇḍalasadisaṃ maṇḍapaṃ nimminivā tattha sattāhaṃ mahādānaṃ buddhappamukhassa saṅghassa adāsi. Atha naṃ bhagavā bhattānumodanasamaye “anāgate kappasatasahassādhike ekasmiṃ asaṅkhyeyye atikkante gotamo nāma buddho bhavissati”’ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

12. “Ahaṃ tena समयena, yakkho āsiṃ mahiddhiko;
Nekānaṃ yakkhakoṭṭinaṃ, vasavattimhi issaro.
13. “Tadāpi taṃ buddhavaraṃ, upagantvā mahesinaṃ;
Annapanena tappesiṃ, sasāṅghaṃ lokanāyakaṃ.
14. “Sopi maṃ tadā byākāsi, visuddhanayano muni;
Aparimeyyito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
15. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
16. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, haṭṭho saṃviggaṃānaso;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsiṃ, dasapāramipūriyā”’ti.

Tattha **uttariṃ vatamadhiṭṭhāsinti** pāramipūraṇatthāya bhiyyopi daḷhataraṃ parakkamamakāsīti attho.

Tassa pana **anomadassissa** bhagavato candavatī nāma nagaraṃ ahosi, yasavā nāma rājā pitā, yasodharā nāma mātā, nisabho ca anomo ca dve aggasāvaka, varuṇo nāmupaṭṭhāko, sundarī ca sumanā ca dve aggasāvikā, ajjunarukkho bodhi, sarīraṃ aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedhaṃ ahosi, vassasatasahassaṃ āyu, sirimā nāma aggamahesī, upavāṇo nāmassa putto, dasavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. So sivikāyānena nikkhami. Sivikāyānena gamanaṃ pana sobhitabuddhavaṃsavaṇṇanāya pāsādagamane vuttanayeneva veditabbaṃ. Dhammako nāma rājā upaṭṭhāko. Dhammārāme kira bhagavā vihāsīti. Tena vuttaṃ –

17. “Nagaraṃ candavatī nāma, yasavā nāma khattiyo;
Mātā yasodharā nāma, anomadassissa satthuno.
22. “Nisabho ca anomo ca, ahesuṃ aggasāvaka;
Varuṇo nāmupaṭṭhāko, anomadassissa satthuno.
23. “Sundarī ca sumanā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, ajjunoti pavuccati.
25. “Aṭṭhapaṇṇāsaratanaṃ, accuggato mahāmuni;
Pabhā niddhāvatī tassa, sataraṃsīva uggato.
26. “Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvataṃ tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
27. “Supupphitaṃ pāvacaṇaṃ, arahantehi tādihi;
Vītarāgehi vimalehi, sobhittha jinasānaṃ.
28. “So ca satthā amitayaso, yugāni tāni atuliyāni;
Sabbhaṃ tamantaraitaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”’ti.

Tattha **pabhā niddhāvātī**ti tassa sarīrato pabhā nikkhamati. Sarīrappabhā panassa niccakālaṃ dvādasayojanappamāṇaṃ padesaṃ pharivā tiṭṭhati. **Yugāni tānī**ti aggasāvakayugādīni yugaḷāni. **Sabbam tamantarāhitā**ti vuttappakāraṃ sabbampi aniccamukhaṃ pavīṭṭhaṃ vīnaṭṭhanti attho. “Nanu rittakameva saṅkhārā”ti pāṭho, tassa nanu rittakā tucchakāyeva sabbe saṅkhārāti attho. **Ma-kāro** padasandhikaro. Sesagāthāsu sabbattha uttānamevāti.

Imassa pana anomadassissa bhagavato santike sārīputto ca mahāmoggallāno cāti ime dve aggasāvakā aggasāvakabhāvattāya paṇidhānamakaṃsu. Imesaṃ pana therānaṃ vatthu cettha kathetabbaṃ. Mayā ganthavīthārabhayena na uddhaṭanti.

Anomadassībuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito sattamo buddhavaṃso.

10. Padumabuddhavaṃsavaṇṇanā

Anomadassissa pana bhagavato aparabhāge vassasatasahassāyukā manussā anukkamena parihāyitvā dasavassāyukā hutvā puna anukkamena vaḍḍhitvā asaṅkhyeyyāyukā hutvā puna parihāyamānā vassasatasahassāyukā ahesuṃ. Tathā **padumo** nāma sathā loke uppajji. Sopi pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā campakanagare asamassa nāma rañño kule rūpādīhi asamāya asamāya nāma aggamahesiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi. So dasannaṃ māsānaṃ accayena campakuyyāne mātukucchito nikkhami. Jāte pana kumāre ākāsato sakalajambudīpe samuddapariyante padumavassaṃ nipati. Tenassa nāmaggaṇadivase nāmaṃ gaṇhantā nemittakā ca ñātakā ca “mahāpadumakumāro”tveva nāmamakāsu. So dasavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Nanduttara-vasuttara-yasuttarānāmakā tayo pāsādā ahesuṃ. Uttarādevippamukhāni tettiṃsa itthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ.

Atha mahāsatto uttarāya nāma mahādeviyā rammakumāre nāma uppanne cattāri nimittāni disvā ājaññarathena mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhami. Taṃ pabbajantaṃ ekā purisakoṭi anupabbaji. So tehi parivuto aṭṭha māse padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya dhaññavatīnagare sudhaññasetṭhissa dhītāya dhaññavatiyā nāma dinnāṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjītvā mahāsālavane divāvihāraṃ vītināmetvā sāyanhasamaye titthakājīvakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā mahāsoṇabodhiṃ upasaṅkamitvā aṭṭhattiṃsahattavittatāṃ tiṇasantharakaṃ paññapetvā pallaṅkaṃ ābhujitvā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya mārabalaṃ vidhamitvā tīsu yāmesu tisso vijjā sacchikatvā – “anekajātisaṃsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti (dha. pa. 153-154) udānaṃ udānetvā sattasattāhaṃ bodhisamīpeyeva vītināmetvā brahmuno āyācanaṃ adhivāsetvā dhammadesanāya bhājanabhūte puggale upaparikkhanto attanā saha pabbajite koṭisaṅkhe bhikkhū disvā taṅkhaṇeyeva anilapathena gantvā dhaññavatīnagarasamīpe dhanañjayuyyāne otarivā tehi parivuto tesāṃ majjhe dhammacakkaṃ pavattesi. Tadā koṭisatānaṃ abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Anomadassissa aparena, sambuddho dvīpaduttamo;
Padumo nāma nāmena, asamo appaṭipuggalo.
2. “Tassāpi asamaṃ sīlaṃ, samādhipi anantako;
Asaṅkhyeyyaṃ ñāṇavaraṃ, vimuttipi anūpamā.
3. “Tassāpi atulatejassa, dhammacakkappavattane;
Abhisamayā tayo āsuṃ, mahātamaṃ pavāhanā”ti.

Tattha **asamaṃ sīlanti** aññesaṃ sīlena asadisāṃ, uttamaṃ seṭṭhanti attho. **Samādhipi anantakoti**

samādhipi appameyyo, tassa anantabhāvo lokavivaraṇayamakapāṭihāriyādīsu daṭṭhabbo. **Ñāṇavaranti** sabbaññutaññāṇaṃ, asādhāraṇaṇāṇāni vā. **Vimuttipīti** arahattaphalavimuttipi bhagavato. **Anūpamāti** upamāvirahitā. **Atulatejassāti** atulaññātejassa. “Atulaññātejā”tipi pāṭho. Tassa “tayo abhisamayā”ti iminā uttarapadena sambandho daṭṭhabbo. **Mahātamapavāhanāti** mahāmohavināsakā, mohandhakāraviddhamśakāti attho.

Athāparena samayena padumo bhagavā attano kaniṭṭhabhātaraṃ sālakumāraṇca upasālakumāraṇca ñāṭisamāgame sapaṇivāre pabbājetvā tesam dhammaṃ desento navuti koṭiyo dhammāmatam pāyesi. Yadā pana rammatttherassa dhammaṃ desesi, tadā asītikoṭīnaṃ tatiyo abhisamayo ahosi. Tena vuttam –

4. “Paṭhamābhisamaye buddho, koṭisatamabodhayi;
Dutiyaabhisamaye dhīro, navutikoṭimabodhayi.
5. “Yadā ca padumo buddho, ovaḍī sakamatrajaṃ;
Tadā asītikoṭīnaṃ, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Yadā pana subhāvitatto nāma rājā padumassa buddhassa buddhapadumavadanassa santike koṭisatasahassapaṇivāro ehibhikkhupabbajjāya pabbajito, tasmim sannipāte bhagavā pātimokkham uddisi, so pana paṭhamo sannipāto ahosi.

Athāparena samayena mahāpadumo munivasabho usabhasamagatī usabhavatīnagaraṃ upanissāya vassaṃ upagañchi. Nagaravāsino manussā bhagavantaṃ dassanakāmā upasaṅkamimsu. Tesam bhagavā dhammaṃ desesi. Tattha ca bahavo manussā pasannacittā pabbajimsu. Tato dasabalo tehi ca aññehi ca tīhi bhikkhusatasahashehi saddhim visuddhipavāraṇaṃ pavāresi. So dutiyo sannipāto ahosi. Ye pana tattha na pabbajimsu, te kathinānisamsaṃ sutvā pāṭipade pañcasu māsesu pañcānisamsadāyakaṃ kathinacīvaramadaṃsu. Tato taṃ bhikkhū dhammasenāpatim aggasāvakaṃ visālamatim sālatteraṃ kathinatthāratthaṃ yācitvā kathinacīvaraṃ tassādaṃsu. Therassa kathinacīvare kayiramāne bhikkhū sibbane sahāyakā ahesuṃ. Padumo pana sammāsambuddho sūcicchidde suttāni āvunitvā adāsi. Niṭṭhite pana cīvare bhagavā tīhi bhikkhusatasahashehi cārikaṃ pakkāmi.

Athāparena samayena sīhavikkantaḡāmī purisasīho viya buddhasīho gosīngasālavanasadise paramasurabhikusumaphalabhāravīnamitasākhāviṭape vimalakamalakuvalayasamalaṅkate sisīramadhuravārivāhena paṇipūrite ruru-camara-sīha-byaggha-aja-haya-gavaya-mahiṃsādi vividhamigagaṇavīcarite surabhikusumagandhāvabaddhadayāhi bhamaramadhukarayuvatīhi anubhūtaṃ pacārāhi samantato gumbagumbāyamāne phalarasapamuditaḡadayaḡhi kākalisadisamadhuravīrutāhi kokilavadhūhi upaḡyamāne paramaramaṇīye vivitte vijane yogānukūle pavane vassāvāsamupagañchi. Tasmim viharantaṃ sapaṇivāraṃ dasabalaṃ tathāḡataṃ dhammarājaṃ buddhasīriyā virocāmānaṃ disvā manussā tassa dhammaṃ sutvā pasīditvā ehibhikkhupabbajjāya pabbajimsu. Tadā dvīhi bhikkhusatasahashehi paṇivuto pavāresi. So tatiyo sannipāto ahosi. Tena vuttam –

6. “Sannipātā tayo āsuṃ, padumassa mahesino;
Koṭisatasahassānaṃ, paṭhamo āsī samāḡamo.
7. “Kathinatthārasamaye, uppanne kathinacīvare;
Dhammasenāpatitthāya, bhikkhū sibbimsu cīvaraṃ.
8. “Tadā te vimalā bhikkhū, chaḡabhiññā mahiddhikā;
Tīni satasahassāni, samimsu aparājītā.
9. “Punāparaṃ so narāsabho, pavane vāsaṃ upāḡami;

Tadā samāgamo āsi, dvinnam satahassina’’nti.

Tattha **kathinatthārasamayeti** kathinacīvarattharaṇasamaye. **Dhammasenāpatitthāyāti** dhammasenāpatisālattherattham. **Aparājitāti** na parājitā, vibhattilopo daṭṭhabbo. **Soti** so mahāpadumo. **Pavaneti** mahāvane. **Vāsanti** vassāvāsam. **Upāgamīti** upāgato. **Dvinnam satahassinanti** dvinnam satahassānam. “Tadā āsi samāgamo’’tipi pāṭho yadi atthi sundaro bhaveyya.

Tadā tathāgate tasmim vanasaṇḍe vasante amhākaṃ bodhisatto sīho hutvā sattāhaṃ nirodhasamāpattim samāpajjivā nisinnaṃ disvā pasannacitto hutvā padakkhiṇaṃ katvā sañjātapītisomanasso tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā sattāhaṃ buddhārammaṇaṃ pītiṃ avijahitvā pītisukheneva gocarāya apakkamitvā jīvitapariccāgaṃ katvā payirupāsamāno aṭṭhāsi. Atha satthā tassa sattāhassa accayena nirodhasamāpattito vuṭṭhāya naraṣīho sīhaṃ oloketvā – “bhikkhusaṅghepissa cittappasādo hotūti saṅgho āgacchatū’’ti cintesi. Anekakoṭibhikkhū tāvadeva āgañchimsu. Sīho saṅghepi cittaṃ pasādesi. Atha satthā tassa cittaṃ oloketvā – “anāgate gotamo nāma buddho bhavissati’’ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

10. “Ahaṃ tena samayena, sīho āsiṃ migādhibhū;
Pavivekamanubrūhantaṃ, pavane addasaṃ jinaṃ.
11. “Vanditvā sirasā pāde, katvāna taṃ padakkhiṇaṃ;
Tikkhattuṃ abhināditvā, sattāhaṃ jinamupaṭṭhahaṃ.
12. “Sattāhaṃ varasamāpattiyā, vuṭṭhahitvā tathāgato;
Manasā cintayitvāna, koṭibhikkhū samānayi.
13. “Tadāpi so mahāvīro, tesam majjhe viyākari;
Aparimeyyito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
14. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
15. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhiiyo cittaṃ pasādayim;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsiṃ, dasapāramipūriyā’’ti.

Tattha **pavivekamanubrūhantanti** nirodhasamāpattim samāpannanti attho. **Padakkhiṇanti** tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā. **Abhināditvāti** tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā. **Upaṭṭhahanti** upaṭṭhahiṃ. Ayameva vā pāṭho. **Varasamāpattiyāti** nirodhasamāpattito vuṭṭhahitvā. **Manasā cintayitvānāti** “sabbepi bhikkhū idha āgacchantū’’ti manasāva cintetvā. **Samānayīti** samāhari.

Tassa pana **padumassa bhagavato** campakaṃ nāma nagaraṃ ahoṣi. Asamo nāma rājā pitā ahoṣi, mātāpi tassa asamā nāma, sālo ca upasālo ca dve aggasāvakā, varuṇo nāmupaṭṭhāko, rādhā ca surādhā ca dve aggasāvikā, mahāsoṇarukkho bodhi, aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedhaṃ sarīraṃ, āyu vassasatasahassaṃ ahoṣi, rūpādīhi guṇehi anuttarā uttarā nāmassa aggamahesī, rammakumāro nāmassa atirammo tanayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

16. “Campakaṃ nāma nagaraṃ, asamo nāma khattiyo;
Asamā nāma janikā, padumassa mahesino.
21. “Sālo ca upasālo ca, ahesuṃ aggasāvakā;
Varuṇo nāmupaṭṭhāko, padumassa mahesino.
22. “Rādhā ceva surādhā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, mahāsoṇoti vuccati.

24. “Aṭṭhapaṇṇāsaratanaṃ, accuggato mahāmuni;
Pabhā niddhāvātī tassa, asamā sabbato disā.
25. “Candappabhā sūriyappabhā, ratanaggimaṇippabhā;
Sabbāpi tā hatā honti, patvā jinapabhuttamaṃ.
26. “Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvātā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
27. “Paripakkamānase satte, bodhayitvā asesato;
Sesake anusāsivā, nibbuto so sasāvako.
28. “Uragova tacamaṃ jinṇamaṃ, vaddhapattamaṃva pādapo;
Jahitvā sabbasaṅkhāre, nibbuto so yathā sikhī”ti.

Tattha **ratanaggimaṇippabhā**ti ratanappabhā ca aggippabhā ca maṇippabhā ca. **Hatā**ti abhibhūtā. **Jinapabhuttamaṃ**ti jinassa sarīrappabhaṃ uttamaṃ patvā hatāti attho. **Paripakkamānaseti** paripakkindriye veneyyasatte. **Vaddhapattanti** purāṇapattamaṃ. **Pādapo vāti** pādapo viya. **Sabbasaṅkhāreti** sabbepi ajjhattikabhāhire saṅkhāre. “Hitvā sabbasaṅkhāra”ntipi pāṭho, soyevattho. **Yathā sikhī**ti aggi viya nirupādāno nibbutiṃ sugato gatoti. Sesamettha gāthāsu heṭṭhā vuttanayattā uttānamevāti.

Padumabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito aṭṭhama buddhavaṃso.

11. Nāradabuddhavaṃsavaṇṇanā

Padumabuddhe pana parinibbute tassa sāsane ca antarahite vassasatasahassāyukā manussā anukkamena parihāyamānā dasavassāyukā ahesuṃ. Puna vaḍḍhitvā asaṅkhyeyyāyukā hutvā parihāyamānā navutivassasahassāyukā ahesuṃ. Tadā dasabaladharo tevijjo catuvesārājjavisārado vimuttisārado **nārado** nāma narasattuttamo satthā loke udapādi. So cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅca pāramiyo pūretvā tusitabhavane nibbattitvā tato cavitvā dhañṇavatī nāma nagare sakavīriyavijitavāsudevassa sudevassa nāma rañño kule aggamahesiyā nirūpamāya anomāya nāma deviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi. So dasannaṃ māsānaṃ accayena dhanañjayuyyāne mātukucchito nikkhami. Nāmaggaṇadivase pana nāmakaraṇe kayiramāne sakalajambudīpe manussānaṃ upabhogakkhamāni anurūpāni ābharaṇāni ākāsato kapparukkhādīhi paṭiṃsu. Tenassa narānaṃ arahāni ābharaṇāni adāsīti “nārado”ti nāmaṃ akaṃsu.

So navavassasahassāni agāramajjhe vasi. Vijito vijitāvī vijitābhirāmoti tiṇṇamaṃ utūnaṃ anucchavikā tayo pāsādā ahesuṃ. Tassa nāradakumārassa kulasīlācārārūpasampannaṃ manonukūlaṃ vijitasenaṃ nāma ativiya dhañṇamaṃ khattiyakañṇamaṃ aggamahesiṃ akaṃsu. Taṃ ādiṃ katvā vīsatisahassādhikaṃ itthīnaṃ satasahassaṃ ahoṣi. Tassā vijitasenāya deviyā sabbalokānandakare nanduttarakumāre nāma jāte so cattāri nimittāni disvā caturāṅginīyā mahatiyā senāya parivuto nānāvīrāgatanuvaravasananivasano āmukkamuttāhāramaṇikuṇḍalo varakeyūramakuṭakaṭakadharo paramasurabhigandhakusumasamalaṅkato padasāva uyyānaṃ gantvā sabbābharaṇāni omuñcitvā bhaṇḍāgārikassa hatthe datvā sayameva vimalanīlakuvalayadalasadenātīnisitenāsīnā paramaruciratanavicittamaṃ sakesamakuṭamaṃ chinditvā gaganatale khipi. Taṃ sakko devarājā suvaṇṇacaṅkoṭakena paṭiggahetvā tāvatimsabhavanaṃ netvā tiyojanubbedhaṃ sinerumuddhani sattaratanamayaṃ cetiyamaṃ akāsi.

Mahāpuriso pana devadattāni kāsāyāni vatthāni paridahitvā tattheva uyyāne pabbaji. Purisasatasahassā ca taṃ anupabbajimsu. So sattāhaṃ tattheva padhānacariyaṃ caritvā visākhapuñṇamāya vijitasenāya aggamaheṣiyā dinnāṃ pāyasaṃ paribhuññitvā tattheva uyyāne divāvihāraṃ katvā sudassanuyyānapālena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā mahāsoṇabodhiṃ padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhapañṇāsahatthavitthataṃ tiṇasantharaṃ santharitvā nisīditvā mārābalaṃ vidhamitvā tīsu yāmesu tisso vijjā uppādetvā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhivā – “anekajātiṣamsāraṃ... pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti udānaṃ udānetvā sattaṣattāhāni vītināmetvā brahmuno yācīto paṭiññaṃ datvā dhanañjayuyyāne attanā saha pabbajitehi satasahassabhikkhūhi parivuto tattha dhammacakkaṃ pavattesi. Tadā koṭisatasahassānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Padumassa aparena, sambuddho dvipaduttamo;
Nārado nāma nāmena, asamo appaṭipuggalo.
2. “So buddho cakkavattissa, jeṭṭho dayitaoraso;
Āmukkamālābharaṇo, uyyānaṃ upasaṅkami.
3. “Tatthāsi rukkho yasavipulo, abhirūpo brahmā suci;
Tamajjhappatvā upanisīdi, mahāsoṇassa heṭṭhato.
4. “Tattha ñāṇavaruppajji, anantaṃ vajirūpamaṃ;
Tena vicini saṅkhāre, ukkujjamavakujjakaṃ.
5. “Tattha sabbakilesāni, asesamabhivāhayi;
Pāpuṇī kevalaṃ bodhiṃ, buddhaññaṃ ca cuddasa.
6. “Pāpuṇitvāna sambodhiṃ, dhammacakkaṃ pavattayi;
Koṭisatasahassānaṃ, paṭhamābhisamayo ahū”ti.

Tattha **cakkavattissā**ti cakkavattirañño. **Jeṭṭhoti** pubbajo. **Dayitaorasoti** dayito piyo oraso putto, dayito orasī gahetvā lālito putto dayitaoraso nāma. **Āmukkamālābharaṇoti** āmukkamuttāhārakeyūraṭakamakūṭakuṇḍalamālo. **Uyyānanti** bahinagare dhanañjayuyyānaṃ nāmārāmaṃ agamāsi.

Tatthāsi rukkhoti tasmīṃ uyyāne eko kira rukkho rattasoṇo nāma ahoṣi. So kira navutihatthubbedho samavaṭṭakkhandho sampannavividhaviṭapasākho nilabahalavipulapalāso sandacchāyo devatādhivuṭṭhattā vigatavividhavihagagaṇasañcāro dharaṇītalatilakabhūto tarurajjaṃ viya kurumāno paramaramaṇīyadassano rattakusumasamalaṅkatasabbasākho devamanussanayanarasāyanabhūto ahoṣi. **Yasavipuloti** vipulayaso, sabbalokavikhyāto attano sampattiyā sabbattha pākaṭo vissutoti attho. Keci “tathāsi rukkho vipulo”ti paṭhanti. **Brahāti** mahanto, devānaṃ pāricchattakasadisoti attho. **Tamajjhappatvāti** taṃ soṇarukkhaṃ patvā adhipatvā upagammāti attho. **Heṭṭhatoti** tassa rukkhasa heṭṭhā.

Ñāṇavaruppajjīti ñāṇavaraṃ udapādi. **Anantanti** appameyyaṃ appamāṇaṃ. **Vajirūpamanti** vajirasadisāṃ tikhīnaṃ, aniccānupassanādikassa vipassanāññāṇasetaṃ adhivacanaṃ. **Tena vicini saṅkhāreti** tena vipassanāññāṇena rūpādike saṅkhāre vicini. **Ukkujjamavakujjakanti** saṅkhārānaṃ udayaṅca vayaṅca viciniṭi attho. Tasmā paccayākāraṃ sammāsivā ānāpānacatutthajjhānato vuṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā udayabbayasena samapaññāsa lakkhaṇāni disvā yāva gotrabhuññaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyamaggānukkamena sakale buddhaguṇe paṭilabhīti attho.

Tatthāti soṇarukkhe. **Sabbakilesānīti** sabbepi kilese, liṅgavipariyāsaṃ katvā vuttaṃ. Keci “tathā sabbakilesehi”ti paṭhanti. **Asesanti** niravasesaṃ. **Abhivāhayīti** maggodhinā ca kilesodhinā ca sabbe

kilese abhivāhayi, vināsamupanesīti attho. **Bodhīti** arahattamaggañāṇaṃ. **Buddhañāṇe ca cuddasā**ti buddhañāṇāni cuddasa. Tāni katamānīti? Maggaphalañāṇāni aṭṭha, cha asādhāraṇāñāṇānīti evamimāni cuddasa buddhañāṇāni nāma, **ca**-saddo sampiṇḍanattho, tena aparānīpi catasso paṭisambhidāñāṇāni catuvesārajjāñāṇāni catuyoniparicchedakañāṇāni pañcagatiparicchedakañāṇāni dasabalañāṇāni sakale ca buddhagūṇe pāpuṇīti attho.

Evam buddhattaṃ patvā brahmāyācanaṃ adhvāsetvā dhanañjayuyyāne attanā saha pabbajite satasahassabhikkhū sammukhe katvā dhammacakkaṃ pavattesi. Tadā koṭisatasahassassa paṭhamābhisamayo ahoṣi. Tadā kira mahādoṇanagare doṇo nāma nāgarājā gaṅgātīre paṭivasati mahiddhiko mahānubhāvo mahājanena sakkato garukato mānito pūjito. So yasmiṃ visaye janapadavāsino manussā tassa balikammaṃ na karonti, tesam visayaṃ avassena vā ativassena vā sakkharavassena vā vināseti.

Atha tīradassano nārado satthā doṇassa nāgarājassa vinayane bahūnaṃ pāṇīnaṃ upanissayaṃ disvā mahatā bhikkhusaṅghena parivārito tassa nāgarājassa nivāsaṭṭhānamagamāsī. Tato taṃ manussā disvā evamāhaṃsu – “bhagavā, ettha ghoraviso uggatejo mahiddhiko mahānubhāvo nāgarājā paṭivasati, so taṃ mā viheṭhessati na gantabba”nti. Bhagavā pana tesam vacanaṃ asuṇanto viya agamāsī. Gantvā ca tatthassa nāgarājassa sakkāratthāya kate paramasurabhigandhe pupphasanthare nisīdi. Mahājano kira “nāradassa ca munirājassa doṇassa ca nāgarājassa dvinnampi yuddhaṃ passissāmā”ti sannipati.

Atha ahināgo munināgaṃ tathā nisinnaṃ disvā makkhaṃ asahamāno sandissamānakāyo hutvā padhūpāyi. Dasabalopi padhūpāyi. Puna nāgarājā pajjali. Munirājāpi pajjali. Atha so nāgarājā dasabalassa sarīrato nikkhantāhi dhūmajālāhi ativiya kilantasarīro dukkhaṃ asahamāno “visavegena naṃ māressāmī”ti visam vassajjesi. Visassa vegena sakalopi jambudīpo vinasseyya. Taṃ pana visam dasabalassa sarīre ekalomampi kampetuṃ nāsakkhi. Atha so nāgarājā – “kā nu kho samaṇassa pavattī”ti olokeno saradasamaye sūriyaṃ viya candam viya ca paripuṇṇaṃ chabbaṇṇāhi buddharasmīhi virocamaṇaṃ vipasannavadanasobhaṃ bhagavantaṃ disvā – “aho! Mahiddhiko vatāyaṃ samaṇo, mayā pana attano balaṃ ajānantena aparaddha”nti cintetvā tānaṃ gavesī bhagavantaṃyeva saraṇamupagañchi. Atha nārado munirājā taṃ nāgarājaṃ vinetvā tattha sannipatitassa mahājanassa cittappasādanatthaṃ yamakapāṭihāriyaṃ akāsi. Tadā pāṇīnaṃ navutikoṭisahassāni arahatte patiṭṭhahimsu. So dutiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

7. “Mahādoṇaṃ nāgarājaṃ, vinayanto mahāmuni;
Pāṭiheraṃ tadākāsi, dassayanto sadevake.
8. “Tadā devamanussānaṃ, tamhi dhammappakāsane;
Navutikoṭisahassāni, tariṃsu sabbasaṃsaya”nti.

Tattha **pāṭiheraṃ tadākāsī**ti akāsi yamakapāṭihāriyanti attho. Ayameva vā pāṭho. “Tadā devamanussā vā”tipi pāṭho. Tattha **devamanussānanti** sāmīatthe paccattaṃ. Tasmā devānaṃ manussānaṃ navutikoṭisahassānīti attho. **Tariṃsūti** atikkamimsu.

Yadā pana attano puttaṃ nanduttarakumāraṃ ovadi, tadā asītiyā koṭisahassānaṃ tatiyābhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

9. “Yamhi kāle mahāvīro, ovadī sakamatrajaṃ;
Asītiikoṭisahassānaṃ, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Yadā pana thullakoṭṭhitanagare bhaddasālo ca vijitamitto ca dve brāhmaṇasahāyākā amatarahadaṃ gavesamānā parisati nisinnaṃ ativisaradaṃ nāradasammāsambuddhaṃ addasaṃsu. Te bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni disvā – “ayaṃ loke vivaṭacchado sammāsambuddho”ti niṭṭhaṃ gantvā

bhagavati sañjātasaddhā saparivārā bhagavato santike pabbajimsu. Tesu pabbajitvā arahattam pattersu bhagavā bhikkhūnaṃ koṭisatasahassamajjhe pātimokkhaṃ uddisi, so paṭhamo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

10. “Sannipātā tayo āsuṃ, nāradassa mahesino;
Koṭisatasahassānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo”’ti.

Yasmiṃ samaye nārado sammāsambuddho ñāṭisamāgame attano paṇidhānato paṭṭhāya buddhavaṃsaṃ kathesi, tadā navutikoṭibhikkhusahassānaṃ dutiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

11. “Yadā buddho buddhaguṇaṃ, sanidānaṃ pakāsaya;
Navutikoṭisahasāni, samimsu vimalā tadā”’ti.

Tattha **vimalā**ti vigatamalā, khīṇāsavāti attho.

Yadā pana mahādoṇanāgarājassa vinayane pasanno verocano nāma nāgarājā gaṅgāya nadiyā tigāvutappamaṇaṃ sattaratanamayaṃ maṇḍapaṃ nimminivā saparivāraṃ bhagavantaṃ tattha nisīdāpetvā saparivāro sajanapade attano dānaggadassanattāya nimantevā nāganātakāni ca tālāvacare vividhavesālānkāradhare sannipāteṭvā mahāsakkārena bhagavato saparivārassa mahādānaṃ adāsi. Bhojanāvasāne bhagavā mahāgaṅgaṃ otārento viya anumodanamakāsi. Tadā bhattānumodane dhammaṃ sutvā pasannānaṃ ehibhikkhupabbajjāya pabbajitānaṃ asītibhikkhusatasahassānaṃ majjhe pātimokkhaṃ uddisi, so tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

12. “Yadā verocano nāgo, dānaṃ dadāti satthuno;
Tadā samimsu jinaputtā, asītisatasahassiyoti”’ti.

Tattha **asītisatasahassiyoti** satasahassānaṃ asītiyo.

Tadā amhākaṃ bodhisatto isipabbajjaṃ pabbajitvā himavantapasse assamaṃ māpetvā pañcasu abhiññāsu aṭṭhasu samāpattīsu ca ciṇṇavasī hutvā paṭivasati. Atha tasmiṃ anukampāya nārado bhagavā asītiyā arahantakoṭīhi dasahi ca anāgāmiphalaṭṭhehi upāsakasahashehi parivuto taṃ assamapadaṃ agamāsi. Tāpaso bhagavantaṃ disvāva pamuditahadayo saparivārassa bhagavato nivāsattāya assamaṃ māpetvā sakalarattiṃ satthuguṇaṃ kittetvā bhagavato dhammakathaṃ sutvā punadivase uttarakuruṃ gantvā tato āhāraṃ āharitvā saparivārassa buddhassa mahādānaṃ adāsi. Evaṃ sattāhaṃ mahādānaṃ datvā himavantato anaggaṃ lohitaṇḍanaṃ āharitvā tena lohitaṇḍanaṃ bhagavantaṃ pūjesi. Tadā naṃ dasabalo amaranaraparivuto dhammakathaṃ kathetvā – “anāgate gotamo nāma buddho bhavissatī”’ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

13. “Ahaṃ tena samayena, jaṭilo uggatāpano;
Antalikkhacaro āsiṃ, pañcābhiññāsu pāragū.
14. “Tadāpāhaṃ asamasamaṃ, sasaṅghaṃ saparijjanāṃ;
Annapānena tappetvā, candanenābhipūjayiṃ.
15. “Sopi maṃ tadā byākāsi, nārado lokanāyako;
Aparimeyyito kappe, buddho loke bhavissati.
16. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
17. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhiyyo hāsetva mānasaṃ;
Adhiṭṭhahiṃ vataṃ uggāṃ, dasapāramipūriyā”’ti.

Tattha **tadāpāhanti** tadāpi ahaṃ. **Asamasamanti** asamā nāma atītā buddhā, tehi asamehi samaṃ tulyaṃ asamasamaṃ. Atha vā asamā visamā, samā avisamā sādhave, tesu asamasamesu samo “asamasamasamo”ti vattabbe ekassa samasaddassa lopaṃ katvā vuttanti veditabbaṃ, asamāvisamasamanti attho. **Saparijjananti** saupāsakajanaṃ. “Sopi maṃ tadā naramarūnaṃ, majjhe byākāsi cakkhumā”tipi pāṭho, so uttānatthova. **Bhiyyo hāsetva mānasanti** uttarimpi hāsetvā tosetvā hadayaṃ. **Adhiṭṭhahim vataṃ ugganti** uggam vataṃ adhiṭṭhāsim. “Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsim, dasapāramipūriyā”tipi pāṭho.

Tassa pana bhagavato nāradassa dhañṇavatī nāma nagaraṃ ahosi, sudevo nāma khattiyo pitā, anomā nāma mātā, bhaddasālo ca jitamitto ca dve aggasāvakā, vāsetṭho nāma upaṭṭhāko, uttarā ca phaggunī ca dve aggasāvikā, mahāsoṇarukkho bodhi, sarīraṃ aṭṭhāsītihatthubbedhaṃ ahosi. Tassa sarīrapabhā niccaṃ yojanaṃ pharati, navutivassasahassāni āyu, tassa pana vijitasenā nāma aggamaheṣī, nanduttarakumāro nāmassa putto ahosi, vijito vijitāvī vijitābhirāmoti tayo pāsādā ahesuṃ. So navavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. So padasāva mahābhinikkhamaṃ nikkhamīti. Tena vuttaṃ –

18. “Nagaraṃ dhañṇavatī nāma, sudevo nāma khattiyo;
Anomā nāma janikā, nāradassa mahesino.
23. “Bhaddasālo jitamitto, ahesuṃ aggasāvakā;
Vāsetṭho nāmupaṭṭhāko, nāradassa mahesino.
24. “Uttarā phaggunī ceva, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, mahāsoṇoti vuccati.
26. “Aṭṭhāsītiratanāni, accuggato mahāmuni;
Kañcanagghiyasaṅkāso, dasasahassī virocāti.
27. “Tassa byāmappabhā kāyā, niddhāvati disodisaṃ;
Nirantaraṃ divārattiṃ, yojanaṃ pharate sadā.
28. “Na keci tena samayena, samantā yojane janā;
Ukkāpadīpe ujjālenti, buddharaṃsīhi otthaṭā.
29. “Navutivassasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvātā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
30. “Yathā ulūhi gaganam, vicittaṃ upasobhati;
Tatheva sāsaṇaṃ tassa, arahantehi sobhati.
31. “Saṃsārasotaṃ taraṇāya, sesake paṭipannake;
Dhammaṣeṭṭhaṃ daḷhaṃ katvā, nibbuto so narāsabho.
32. “Sopi buddho asamasamo, tepi khīṇāsavā atulatejā;
Sabbam tamantarahaṭṭhaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”ti.

Tattha **kañcanagghiyasaṅkāso**ti vividharatanavicittakañcanamayagghikasadisarūpasobho. **Dasasahassī virocāti**ti tassa pabhāya dasasahassīpi lokadhātu virocāti, virājatīti attho. Tamevatthaṃ pakāsento bhagavā “**tassa byāmappabhā kāyā, niddhāvati disodisa**”nti āha. Tattha **byāmappabhā kāyā**ti byāmappabhā viyāti byāmappabhā, amhākaṃ bhagavato byāmappabhā viyāti attho.

Na kecīti ettha **na-kāro** paṭisedhattho, tassa ujjālenti-saddena sambandho daṭṭhabbo. **Ukkāti**

daṇḍadīpikā. Ukkā vā padīpe vā kecipi janā **na ujjāenti** na pajjāenti. Kasmāti ce?
Buddhasarīrappabhāya obhāsītā. **Buddharamsīhī** buddharasmīhi. **Otthāṭi** adhigatā.

Uḷhīti tārāhi, yathā tārāhi gaganatalaṃ vicittaṃ sobhati, tatheva tassa sāsaṇaṃ arahantehi vicittaṃ upasobhatīti attho. **Saṃsārasotaṃ taraṇāyāti** saṃsārasāgarassa taraṇatthaṃ. **Sesake paṭipannaketi** arahante ṭhapetvā kalyāṇaputhujjanehi saddhiṃ sese sekkhapuggaleti attho. **Dhammasetunti** maggasetuṃ, sesapuggale saṃsārato tāretuṃ dhammasetuṃ ṭhapetvā katasabbakicco hutvā parinibbāyīti attho. Sesam heṭṭhā vuttattā sabbattha uttānamevāti.

Nāradabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito navamo buddhavaṃso.

12. Padumuttarabuddhavaṃsavaṇṇanā

Nāradabuddhassa sāsaṇaṃ navutivassasahassāni pavattitvā antaradhāyi. So ca kappo vinassittha. Tato paraṃ kappānaṃ asaṅkhyeyyaṃ buddhā loke na uppajjimsu. Buddhasuñño vigatabuddhāloko ahosi. Tato kappesu ca asaṅkhyeyyesu vītivattesu ito kappasatasahassamatthake ekasmiṃ kappe eko vijitamāro ohitabhāro merusāro asaṃsāro sattaśāro sabbalokuttaro **padumuttaro** nāma buddho loke udapādi. Sopi pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā haṃsavatīnagare sabbajanānandakarassānandassa nāma rañño aggamahesiyā uditoditakule jātāya sujātāya deviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi. Sā devatāhi katārakkhā dasannaṃ māsānaṃ accayena haṃsavatuyyāne padumuttarakumāraṃ vijāyi. Paṭisandhiyañcassa jātiyañca heṭṭhā vuttappakārāni pāṭihāriyāni ahesuṃ.

Tassa kira jātiyaṃ padumavassaṃ vassi. Tenassa nāmaggaṇadivase ñātakā “padumuttarakumāro” tveva nāmaṃ akaṃsu. So dasavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Naravāhana-vasavāhana-vasavattināmakā tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikā tayo cassa pāsādā ahesuṃ. Vasudattādevippamukhānaṃ itthīnaṃ satasahassāni vīsatisahassāni ca paccupaṭṭhitāni ahesuṃ. So vasudattāya deviyā putte sabbaguṇānuttare uttarakumāre nāma uppanne cattāri nimittāni disvā – “mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamissāmī” ti cintesi. Tassa cintitamatteva vasavattināmako pāsādo kumbhakāracakkaṃ viya ākāsam abhuggantvā devavimānamiva puṇṇacando viya ca gaganatalena gantvā bodhirukkhaṃ majjhekaronto sobhitabuddhavaṃsavaṇṇanāya āgatapāsādo viya bhūmiyaṃ otari.

Mahāpuriso kira tato pāsādato otaritvā arahattaddhajabhūtāni kāsāyāni vatthāni devadattiyāni pārūpitvā tattheva pabbaji. Pāsādo panāgantvā sakaṭṭhāneyeva aṭṭhāsi. Mahāsattena sahatāya parisāya ṭhapetvā itthiyo sabbe pabbajimsu. Mahāpuriso tehi saha sattāhaṃ padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya ujjeninigame rucānandasetṭhidhītāya dinnam madhupāyāsam paribhuñjitvā sālavane divāvihāraṃ katvā sāyanhasamaye sumittājīvakena dinnā aṭṭha tiṇamuttīhiyo gahetvā salalabodhiṃ upagantvā taṃ padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhattiṃsahatthavitthataṃ tiṇasantharaṃ santharivā pallaṅkaṃ ābhujitvā caturāṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya samāraṃ mārabalaṃ vidhamitvā paṭhame yāme pubbenivāsaṃ anussaritvā dutiye yāme dibbacakkuṃ visodhetvā tatiye yāme paccayākāraṃ sammāsivā ānāpānacatutthajjhānato vuṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā udayabbayavasena samapaññāsa lakkhaṇāni disvā yāva gotrabhuñṇaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyamaggena sakalabuddhagūṇe paṭivijjhitvā sabbabuddhāciṇṇaṃ “anekajātisaṃsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā” ti udānaṃ udānesi. Tadā kira dasasahassacakkavāḷabbhantaraṃ sakalampi alaṅkarontaṃ viya padumavassaṃ vassi. Tena vuttaṃ –

1. “Nāradassa aparena, sambuddho dvipaduttamo;
Padumuttaro nāma jino, akkhobho sāgarūpamo.

2. “Maṇḍakappo vā so āsi, yamhi buddho ajāyatha;
Ussannakusalā janatā, tamhi kappe ajāyathā”ti.

Tattha **sāgarūpamoti** sāgarasadisagambhīrabhāvo. **Maṇḍakappo vā so āsīti** ettha yasmim kappe dve sammāsambuddhā uppajjanti, ayaṃ maṇḍakappo nāma. Duvidho hi kappo suññakappo asuññakappo cāti. Tattha suññakappe buddhapaccekabuddhacakkavattino na uppajjanti. Tasmā guṇavantapuggalasūññattā “**suññakappo**”ti vuccati.

Asuññakappo pañcavidho – sarakappo maṇḍakappo varakappo saramaṇḍakappo bhaddakappoti. Tattha guṇasārahite kappe guṇasārūppādakassa guṇasārajananassa ekassa sammāsambuddhassa pātubhāvena “**sarakappo**”ti vuccati. Yasmim pana kappe dve lokanāyakā uppajjanti, so “**maṇḍakappo**”ti vuccati. Yasmim kappe tayo buddhā uppajjanti, tesu paṭhamo dutiyaṃ byākaroti, dutiyo tatiyanti, tattha manussā pamuditahadayā attanā patthitapaṇidhānavasena varayanti. Tasmā “**varakappo**”ti vuccati. Yattha pana kappe cattāro buddhā uppajjanti, so purimakappato viṣiṭṭhatarattā sāratarattā “**sāramaṇḍakappo**”ti vuccati. Yasmim kappe pañca buddhā uppajjanti, so “bhaddakappo”ti vuccati. So pana atidullabho. Tasmim pana kappe yebhuyyena sattā kalyāṇasukhabahulā honti. Yebhuyyena tihetukā kilesakkhayaṃ karonti, duhetukā sugatigāmino honti, ahetukā hetuṃ paṭilabhanti. Tasmā so kappo “bhaddakappo”ti vuccati. Tena vuttaṃ – “asuññakappo pañcavidho”tiādi. Vuttañhetuṃ porāṇehi –

“Eko buddho sarakappe, maṇḍakappe jinā duve;
Varakappe tayo buddhā, saramaṇḍe caturo buddhā;
Pañca buddhā bhaddakappe, tato natthādhikā jinā”ti.

Yasmim pana kappe padumuttaradasabalo uppajji, so sarakappopi samāno guṇasampattiyā maṇḍakappasadisattā “**maṇḍakappo**”ti vutto. Opammatthe **vā**-saddo daṭṭhabbo. **Ussannakusalāti** upacitapuññā. **Janatāti** janasamūho.

Padumuttaro pana parisuttaro bhagavā sattāhaṃ bodhipallaṅke vītināmetvā – “pathaviyaṃ pādaṃ nikkhipissāmi”ti dakkhiṇaṃ pādaṃ abhinīhari. Atha pathaviṃ bhindivā vimalakomalakesarakaṇṇikāni jalajāmalāvikalavipulapalāsāni thalajāni jalajāni utṭhahimsu. Tesam kira dhurapattāni navutihattāni kesarāni tiṃsahattāni kaṇṇikā dvādasahattā ekekassa navaghaṭappamāṇā reṇavo ahesuṃ. Sattā pana ubbedhato aṭṭhapaṇṇāsahattho ahoṣi. Tassa ubhinnaṃ bāhānamantaraṃ aṭṭhārasahatthaṃ nalāṭaṃ pañcāhatthaṃ hatthapādā ekādasahattā ahesuṃ. Tassa ekādasahatthena pādena dvādasahattāya kaṇṇikāya akkantaṃattāya navaghaṭappamāṇā reṇavo utṭhahitvā aṭṭhapaṇṇāsahatthaṃ sarīrappadesaṃ uggantvā manosilācuṇṇavicuṇṇitaṃ viya katvā paccottharanti. Tadupādāya sattā padumuttarotveva loke paññāyithāti **saṃyuttabhāṇakā** vadanti.

Atha sabbalokuttaro padumuttaro bhagavā brahmāyācanaṃ sampaṭicchitvā dhammadesanāya bhājanabhūte satte olokento mithilanagare devalaṃ sujātañcāti dve rājaputte upanissayasampanne disvā taṅkhaṇaṇṇeva anilapathena gantvā mithiluyyāne otarivā uyyānapālena dvepi rājakumāre pakkosāpesi. Tepi ca “amhākaṃ pitucchāputto padumuttarakumāro pabbajitvā sammāsambodhiṃ pāpuṇitvā amhākaṃ nagaraṃ sampatto, handa naṃ mayaṃ dassanāya upasaṅkamissāmā”ti sapaṇivārā padumuttaraṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā parivāretvā nisīdimsu. Tadā dasabalo tehi parivuto tārāgaṇaparivuto puṇṇacando viya virocamaṇo tattha dhammacakkaṃ pavattesi, tadā koṭisatasahassānaṃ paṭhamo dhammābhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

3. “Padumuttarassa bhagavato, paṭhame dhammadesane;
Koṭisatasahassānaṃ, dhammābhisamayo ahū”ti.

Athāparena samayena saradatāpasasamāgame mahājanaṃ nirayasantāpena santāpetvā dhammaṃ

desento sattatiṃsasatasahassasaṅkhe sattakāye dhammāmatam pāyesi, so dutiyo dhammābhisamayo ahosi. Tena vuttam –

4. “Tato parampi vassante, tappayante ca paṇino;
Sattatiṃsasatasahassānaṃ, dutiyābhisamayo ahū”ti.

Yadā pana ānandamahārājā vīsatiyā purisasahashehi vīsatiyā amaccehi ca saddhiṃ padumuttarassa sammāsambuddhassa santike mithilanagare pāturahosi. Padumuttaro ca bhagavā te sabbe ehibhikkhupabbajjāya pabbājetvā tehi parivuto gantvā pitusaṅgahaṃ kurumāno haṃsavatiyā rājadhāniyā vasati. Tattha so amhākaṃ bhagavā viya kapilapure gaganatale ratanacaṅkame caṅkamanto buddhavaṃsaṃ kathesi, tadā paññāsatasahasassānaṃ tatiyo dhammābhisamayo ahosi. Tena vuttam –

5. “Yamhi kāle mahāvīro, ānandaṃ upasaṅkami;
Pitusantikaṃ upagantvā, āhanī amatadundubhiṃ.
6. “Āhate amatabherimhi, vassante dhammavuṭṭhiyā;
Paññāsatasahasassānaṃ, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Tattha **ānandaṃ upasaṅkamīti** pitarāṃ ānandarājānaṃ sandhāya vuttam. **Āhanīti** abhihani. **Āhateti** āhatāya. **Amatabherimhīti** amatabheriyā, liṅgavipallāso daṭṭhabbo. “Āsevite”tipi pāṭho, tassa āsevitāyāti attho. **Vassante dhammavuṭṭhiyāti** dhammavassaṃ vassanteti attho. Idāni abhisamayakaraṇūpāyaṃ dassento –

7. “Ovādako viññāpako, tārako sabbapāṇinaṃ;
Desanākusalo buddho, tāresi janataṃ bahu”nti. – āha;

Tattha **ovādakoti** saraṇasīladhutaṅgasamādānaguṇānisamsavaṇṇanāya ovadatīti ovādako. **Viññāpakoti** catusaccaṃ viññāpetīti viññāpako, bodhako. **Tārakoti** caturōghatārako.

Yadā pana sathā mithilanagare mithiluyyāne koṭisatasahassabhikkhugaṇamajjhe māghapuṇṇamāya puṇṇacandasadisavadano pātimokkhaṃ uddisi, so paṭhamo sannipāto ahosi. Tena vuttam –

8. “Sannipātā tayo āsuṃ, padumuttarassa satthuno;
Koṭisatasahasassānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo”ti.

Yadā pana bhagavā vebhārapabbatakūṭe vassāvāsaṃ vasitvā pabbatasandassanattaṃ āgatassa mahājanassa dhammaṃ desetvā navutikoṭisahasassāni ehibhikkhubhāvena pabbājetvā tehi parivuto pātimokkhaṃ uddisi, so dutiyo sannipāto ahosi. Tena vuttam –

9. “Yadā buddho asamasamo, vasi vebhārapabbate;
Navutikoṭisahasassānaṃ, dutiyo āsi samāgamo”ti.

Puna bhagavati guṇavati tilokanāthe mahājanassa bandhanamokkhaṃ kurumāne janapadacārikaṃ caramāne asītikoṭisahasassānaṃ bhikkhūnaṃ sannipāto ahosi. Tena vuttam –

10. “Puna cārikaṃ pakkante, gāmanigamaratṭhato;
Asītikoṭisahasassānaṃ, tatiyo āsi samāgamo”ti.

Tattha **gāmanigamaratṭhatoti** gāmanigamaratṭhehi. Ayameva vā pāṭho, tassa gāmanigamaratṭhehi nikkhamitvā pabbajitānanti attho.

Tadā amhākaṃ bodhisatto anekadhanakoṭiko jaṭilo nāma mahāraṭṭhiko hutvā buddhappamukhassa saṅghassa sacīvaraṃ varadānamadāsi. Sopi taṃ bhattānumodanāvasāne “anāgate kappasatasahassamatthake gotamo nāma buddho bhavissatī”ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

11. “Ahaṃ tena samayena, jaṭilo nāma raṭṭhiko;
Sambuddhappamukhaṃ saṅghaṃ, sabhattaṃ dussamadāsahaṃ.
12. “Sopi maṃ buddho byākāsi, saṅghamajjhe nisīdiya;
Satasahassee ito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
13. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
14. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, uttariṃ vatamadhiṭṭhahim;
Akāsiṃ uggaḍaḷhaṃ dhitiṃ, dasapāramipūriyā”ti.

Tattha **sambuddhappamukhaṃ saṅghanti** buddhappamukhassa saṅghassa, sāmīatthe upayogavacanaṃ. **Sabhattaṃ dussamadāsahanti** sacīvaraṃ bhattaṃ adāsiṃ ahanti attho. **Uggaḍaḷhanti** atidaḷhaṃ. **Dhitinti** vīriyaṃ akāsinti attho.

Padumuttarassa pana bhagavato kāle titthiyā nāma nāhesuṃ. Sabbe devamanussā buddhameva saraṇamagamaṃsu. Tena vuttaṃ –

15. “Byāhatā titthiyā sabbe, vimaṇā dummanā tadā;
Na tesam keci paricaranti, raṭṭhato nicchubhanti te.
16. “Sabbe tattha samāgantvā, upagañchum buddhasantike;
Tvaṃ nātho mahāvīra, saraṇaṃ hohi cakkhuma.
17. “Anukampako kāruṇiko, hitesī sabbapāṇinaṃ;
Sampatte titthiye sabbe, pañcasīle patiṭṭhahi.
18. “Evaṃ nirākulaṃ āsi, suñṇakaṃ titthiyehi taṃ;
Vicittaṃ arahantehi, vasībhūtehi tādihi”ti.

Tattha **byāhatā**ti vihatamānadappā. **Titthiyā**ti ettha titthaṃ veditabbaṃ, titthakaro veditabbo, titthiyā veditabbā. Tattha sassatādidiṭṭhivasena taranti etthāti **titthaṃ**, laddhi. Tassā laddhiyā uppādako **titthakaro**, titthe bhavā **titthiyā**ti. Padumuttarassa kira bhagavato kāle titthiyā nāhesuṃ. Ye pana santi, tepi īdisā ahesunti dassanattaṃ “byāhatā titthiyā”tiādi vuttanti veditabbaṃ. **Vimaṇā**ti virūpamānasā. **Dummanā**ti tasseva vevacanaṃ. **Na tesam keci paricarantī**ti tesam aññatitthiyānaṃ kecipi purisā parikkammaṃ na karontī, na bhikkhaṃ denti, na sakkarontī, na garuṃ karontī, na mānenti, na pūjenti, na āsanā vuṭṭhahanti, na añjalikammaṃ karontīti attho. **Raṭṭhatoti** sakalaraṭṭhatopi. **Nicchubhantī**ti nīharanti, ussādentī tesam nivāsaṃ na dentīti attho. **Teti** titthiyā.

Upagañchum buddhasantiketi evaṃ tehi raṭṭhavāsīhi manussehi ussādiyamānā sabbepi aññatitthiyā samāgantvā padumuttaradasabalameva saraṇamagamaṃsu. “Tvaṃ amhākaṃ satthā nātho gati parāyanaṃ saraṇa”nti evaṃ vatvā saraṇamagamaṃsūti attho. Anukampaṭīti **anukampako**. Karuṇāya caratīti **kāruṇiko**. **Sampatteti** samāgate saraṇamupagate titthiye. **Pañcasīle patiṭṭhahī**ti pañcasu silesu patiṭṭhāpesīti attho. **Nirākulanti** anākulaṃ, aññehi laddhikehi asammisanti attho. **Suñṇakanti** suñṇaṃ rittaṃ tehi titthiyehi. **Tanti** taṃ bhagavato sāsanaṃ vacanaseso daṭṭhabbo. **Vicittanti** vicittavicittaṃ. **Vasībhūtehi**ti vasībhāvappattehi.

Tassa pana padumuttarassa bhagavato haṃsavatī nāma nagaraṃ ahoṣi. Pitā panassa ānando nāma khattiyo, mātā sujātā nāma devī, devalo ca sujāto ca dve aggasāvaka, sumano nāmupaṭṭhāko, amitā ca asamā ca dve aggasāvika, salalarukkho bodhi, sarīraṃ aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedhaṃ ahoṣi, sarīrappabhā cassa samantā dvādasa yojanāni gaṇhi, vassasatasahassaṃ āyu ahoṣi, vasudattā nāma aggamahesī, uttaro nāma putto ahoṣi. Padumuttaro pana bhagavā paramābhirāme nandārāme kira parinibbuto. Dhātuyo panassa na vikiriṃsu. Sakalajambudīpavāsino manussā samāgamma dvādasayojanubbedhaṃ sattaratanamayaṃ cetiyamakamsu. Tena vuttaṃ –

19. “Nagaraṃ haṃsavatī nāma, ānando nāma khattiyo;
Sujātā nāma janikā, padumuttarassa satthuno.
24. “Devalo ca sujāto ca, ahesuṃ aggasāvaka;
Sumano nāmupaṭṭhāko, padumuttarassa mahesino.
25. “Amitā ca asamā ca, ahesuṃ aggasāvika;
Bodhi tassa bhagavato, salaloti pavuccati.
27. “Aṭṭhapaṇṇāsaratanaṃ, accuggato mahāmuni;
Kaṅcanagghiyasaṅkāso, dvattiṃsavaralakkhaṇo.
28. “Kuṭṭā kavāṭā bhittī ca, rukkhā nagasiluccayā;
Na tassāvaraṇaṃ atthi, samantā dvādasayojane.
29. “Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvataṃ tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
30. “Santāretvā bahujanaṃ, chinditvā sabbasaṃsayaṃ;
Jalivā aggikkhandhova, nibbuto so sasāvako”’ti.

Tattha **nagasiluccayāti** nagasaṅkhātā siluccayā. **Āvaraṇanti** paṭicchādanaṃ tirokaraṇaṃ. **Dvādasayojaneti** samantato dvādasayojane ṭhāne bhagavato sarīrappabhā pharivā rattindivaṃ tiṭṭhatīti attho. Sesagāthāsu sabbattha pākaṭamevāti.

Ito paṭṭhāya pāramipūraṇādipunappunāgatamatthaṃ saṅkhipitvā visesatthameva vatvā gamissāma. Yadi pana vuttameva punappunaṃ vakkhāma, kadā antaṃ gamissati ayaṃ saṃvaṇṇanāti.

Padumuttarabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito dasamo buddhavaṃso.

13. Sumedhabuddhavaṃsavaṇṇanā

Padumuttare pana sammāsambuddhe parinibbuta sāsanevissa antarahite sattatikappasahassāni buddhā nuppajjimsu, buddhasuññāni ahesuṃ. Ito paṭṭhāya tiṃsakappasahassānaṃ matthake ekasmiṃ kappe **sumedho sujāto** cāti dve sammāsambuddhā nibbattiṃsu. Tattha adhigatamedho **sumedho** nāma bodhisatto pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā sudassananagare sudattassa nāma rañño aggamahesiyā sudattāya nāma deviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasannaṃ māsānaṃ accayena sudassanuyyāne taruṇadivasakaro viya saliladharavivaragato mātukucchito nikkhami. So navavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Tassa kira sucandana-kaṅcana-sirivaḍḍhananāmakā tayo pāsādā ahesuṃ. Sumanamahādevippamukhāni aṭṭhacattālīsaitthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā sumanadeviyā punabbasumitte nāma putte jāte hatthiyānena mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā pabbajī. Manussānaṅca koṭisatamanupabbajī. So tehi parivuto aḍḍhamāsaṃ padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya nakulanigame nakulasetṭhidhītāya dinnam madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā sālavane divāvihāraṃ vītināmetvā sirivaḍḍhājīvakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā nīpabodhimūle vīsatihatthavitthataṃ tiṇasantharaṃ santharitvā samāraṃ mārabalaṃ vidhamitvā abhisambodhiṃ pāpuṇitvā “anekajātisaṃsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti udānaṃ udānetvā sattasattāhaṃ bodhisamīpeyeva vītināmetvā aṭṭhame sattāhe brahmuno dhammadesanāyācanaṃ sampatiḥchitvā bhābbapuggale olokeno attano kaniṭṭhabhātikaṃ saraṇakumāraṅca sabbakāmikumāraṅca attanā saddhiṃ pabbajitānaṃ bhikkhūnaṅca koṭisataṃ catusaccadhammapaṭivedhasamatthe disvā ākāseṇa gantvā sudassananagarasamīpe sudassanuyyāne otaritvā uyyānapālena attano bhātike pakkosāpetvā tesam parivārānaṃ majjhe **dhammacakkaṃ** pavattesi. Tadā koṭisatasahassānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi, ayaṃ paṭhamo abhisamayo. Tena vuttam

1. “Padumuttarassa aparena, sumedho nāma nāyako;
Durāsado uggatejo, sabbalokuttamo muni.
2. “Pasannanetto sumukho, brahā uju patāpavā;
Hitesī sabbasattānaṃ, bahū mocesi bandhanā.
3. “Yadā buddho pāpuṇitvā, kevalaṃ bodhimuttamaṃ;
Sudassanamhi nagare, dhammacakkaṃ pavattayī.
4. “Tassābhisamayā tīṇi, ahesuṃ dhammadesane;
Koṭisatasahassānaṃ, paṭhamābhisamayo ahū”ti.

Tattha **uggatejoti** uggatatejo. **Pasannanettoti** suṭṭhu pasannanayano, dhovitvā majjitvā thapitamaṇigulikā viya pasannāni nettāni honti. Tasmā so “pasannanetto”ti vutto. Mudusiniddhanīlavimalasukhumapakhumācitasuppasannanayanoti attho. “Suppasannapañcanayano”tipi vattuṃ vaṭṭati. **Sumukhoti** paripuṇṇasaradasamayacandasadisavadano. **Brahāti** aṭṭhāsītihatthappamāṇasarīrattā brahā mahanto, aññehi asādhāraṇasarīrappamāṇoti attho. **Ujūti** brahmujugatto ujumeva uggatasarīro devanagare samussitasuvaṇṇatoraṇasadisavarasarīroti attho. **Patāpavāti** vijjotamānasarīro. **Hitesīti** hitagavesī. **Abhisamayā tīṇīti** abhisamayā tayo, liṅgavipallāso katoti.

Yadā pana bhagavā kumbhakaṇṇasadisānubhāvaṃ kumbhakaṇṇaṃ nāma manussabhakkhaṃ yakkhaṃ mahātaṇḍavimukhe sandissamānaghorasarīraṃ vattaniāṭavisañcāraṃ pacchinditvā pavattamānaṃ paccūsasamaye mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya lokaṃ olokeno disvā ekakova asahāyo tassa yakkhassa bhavanaṃ gantvā anto pavisitvā paññatte sirisayane nisīdi. Atha kho so yakkho makkhaṃ asahamāno daṇḍāhato ghoraviso āsiviso viya saṃkuddho dasabalaṃ bhimsāpetukāmo attano atabhāvaṃ ghorataraṃ katvā pabbatasadisam sīsam katvā sūriyamaṇḍalasadisāni akkhīni nimminitvā naṅgalasīsasadisātīdīghavipulatikhīnadāṭhāyo katvā olambanīlavipulavisamodaro tālakkhandaṇḍasadisābhucipiṭakavirūpavānkaṇṇāso pabbatabilasadisavipularattamukho thūlapiṅgalakharapharusakeso atibhāyānakadassano hutvā āgantvā sumedhassa bhagavato purato ṭhatvā padhūpāyanto pajjalanto pāsānapabbataggijāla-salila-kaddama-chārikāyudhaṅgāra-vālukappakārā **navavidhā vassavuṭṭhiyo** vassetvāpi bhagavato lomaggamattampi cāletuṃ asakkonto “bhagavantaṃ pañhaṃ pucchitvā māressāmī”ti ālavako viya pañhaṃ pucchi. Ayaṃ bhagavā pañhābyākaraṇena taṃ yakkhaṃ vinayamupanesi. Tato dutiyadvase kirassa raṭṭhavāsino manussā sakataḥharitena bhattena saha rājakumāraṃ āharitvā yakkhassa adamsu. Atha yakkho rājakumāraṃ buddhassa adāsi. Aṭṭavidvare ṭhitamanussā bhagavantaṃ upasaṅkamīsu. Tadā tasmīṃ samāgame dasabalo yakkhassa manonukūlaṃ dhammaṃ desento. Navutikoṭisahasassānaṃ pañīnaṃ dhammacakkaṃ uppādesī, so dutiyo

dhammābhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

5. “Punāparaṃ kumbhakaṇṇaṃ, yakkhaṃ so damayī jino;
Navutikoṭisahassānaṃ, dutiyābhisamayo ahū”’ti.

Yadā pana upakārinagare sirinandanuyyāne cattāri saccāni pakāsayi, tadā asītikoṭisatasahassānaṃ tatiyo dhammābhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

6. “Punāparaṃ amitayaso, catusaccaṃ pakāsayi;
Asītikoṭisahassānaṃ, tatiyābhisamayo ahū”’ti.

Sumedhassāpi bhagavato tayo sāvakasannipātā ahesuṃ. Paṭhamasannipāte sudassananagare koṭisatakhīṇāsavā ahesuṃ. Puna devakūṭe pabbate kathinatthate dutiye navutikoṭiyo. Puna tatiye bhagavati cārikaṃ caramāne asītikoṭiyo ahesuṃ. Tena vuttaṃ –

7. “Sannipātā tayo āsuṃ, sumedhassa mahesino;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādinaṃ.
8. “Sudassanaṃ nāma nagaraṃ, upagañchi jino yadā;
Tadā khīṇāsavā bhikkhū, samimsu satakoṭiyo.
9. “Punāparaṃ devakūṭe, bhikkhūnaṃ kathinatthate;
Tadā navutikoṭīnaṃ, dutiyo āsi samāgamo.
10. “Punāparaṃ dasabalo, yadā carati cārikaṃ;
Tadā asītikoṭīnaṃ, tatiyo āsi samāgamo”’ti.

Tadā amhākaṃ bodhisatto uttaro nāma sabbajanuttaro māṇavo hutvā nidahitvā ṭhapitaṃyeva asītikoṭidhanaṃ vissajjetvā buddhappamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā tadā dasabalassa dhammaṃ sutvā saraṇesu patiṭṭhāya nikkhamitvā pabbaji. Sopi naṃ satthā bhojanānumodanaṃ karonto – “anāgate gotamo nāma buddho bhavissatī”’ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

11. “Ahaṃ tena samayena, uttaro nāma māṇavo;
Asītikoṭiyo mayhaṃ, ghare sannicitaṃ dhaṇaṃ.
12. “Kevalaṃ sabbam datvāna, sasaṅghe lokanāyake;
Saraṇaṃ tassūpagañchiṃ, pabbajjañcābhirocayiṃ.
13. “Sopi maṃ buddho byākāsi, karonto anumodanaṃ;
Tiṃsakappasahassamhi, ayaṃ buddho bhavissati.
14. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ”’.
Byākaraṇagāthā vitthāretabbā.
15. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhiyyo cittaṃ pasādayiṃ;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsiṃ, dasapāramipūriyā.
16. “Suttantaṃ vinayaṃ cāpi, navaṅgaṃ satthusāsaṇaṃ;
Sabbam pariyāpuṇitvāna, sobhayiṃ jinasāsaṇaṃ.
17. “Tatthappamatto viharanto, nisajjaṭṭhānacaṅkame;

Abhiññāpāramiṃ gantvā, brahmalokamagañchaha’’nti.

Tattha **sannicitanti** nidahitaṃ nidhānavasena. **Kevalanti** sakalanti attho. **Sabbanti** asesato datvā. **Sasañgheti** sasañghassa. **Tassūpagañchinti** taṃ upagañchiṃ, upayogatthe sāmivacanaṃ. **Abhirocayinti** pabbajiṃ. **Tiṃsakappasahassambhīti** tiṃsakappasahassesu atikkantesūti attho.

Tassa pana sumedhassa bhagavato sudassanaṃ nāma nagaraṃ ahoṣi, sudatto nāma rājā pitā, mātā sudattā nāma, saraṇo ca sabbakāmo ca dve aggasāvaka, sāgaro nāmupaṭṭhāko, rāmā ca surāmā ca dve aggasāvika, mahānīparukkho bodhi, sarīraṃ aṭṭhāsītihatthubbedhaṃ ahoṣi, āyu navutivassasahassāni, navavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi, sumanā nāmassa aggamaheṣī, punabbasumitto nāma putto, hatthiyānena nikkhami. Sesam gāthāsu dissati. Tena vuttaṃ –

18. “Sudassanaṃ nāma nagaraṃ, sudatto nāma khattiyo;
Sudattā nāma janikā, sumedhassa mahesino.
23. “Saraṇo sabbakāmo ca, ahesuṃ aggasāvaka;
Sāgaro nāmupaṭṭhāko, sumedhassa mahesino.
24. “Rāmā ceva surāmā ca, ahesuṃ aggasāvika;
Bodhi tassa bhagavato, mahānīpoti vuccati.
26. “Aṭṭhāsītiratanāni, accuggato mahāmuni;
Obhāseti disā sabbā, cando tāragaṇe yathā.
27. “Cakkavattimaṇī nāma, yathā tapati yojanaṃ;
Tatheva tassa ratanaṃ, samantā pharati yojanaṃ.
28. “Navutivassasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvata tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
29. “Tevijjachaḷabhiññehi, balappattehi tādihi;
Samākulamidaṃ āsi, arahantehi sādhuhi.
30. “Tepi sabbe amitayasā, vip̐pamuttā nirūpadhī;
Ñāṇālokaṃ dassayitvā, nibbutā te mahāyasā’’ti.

Tattha **cando tāragaṇe yathāti** yathā nāma gagane paripuṇṇacando tāragaṇe obhāseti pakāseti, evameva sabbāpi disā obhāsetīti attho. Keci “cando pannaraso yathā’’ti paṭhanti, so uttānatthova.

Cakkavattimaṇī nāmāti yathā nāma cakkavattirañño maṇiratanam catuhatthāyāmaṃ sakaṭānābhisama pariṇāhaṃ caturāsītimaṇisahasaparivāraṃ tārāgaṇaparivutassa saradasamayaparipuṇṇarajanikarassa sirisamudayasobhaṃ avhayantamiva vepullapabbatato paramaramaṇīyadassanaṃ maṇiratanamāgacchati, tassevaṃ āgacchantassa samantato yojanappamaṇaṃ okāsaṃ ābhā pharati, evameva tassa sumedhassāpi bhagavato sarīrato ābhāratanaṃ samantato yojanaṃ pharatīti attho.

Tevijjachaḷabhiññehīti tevijjehi chaḷabhiññehi cāti attho. **Balappattehīti** iddhibalappattehi. **Tādihīti** tādi bhāvappattehi. **Samākulanti** sañkiṇṇaṃ ekakāsāvapajjotaṃ. **Idanti** sāsanaṃ sandhāyāha, mahītaṃ vā. **Amitayasāti** amitaparivārā, atulakittighoso vā. **Nirūpadhīti** caturūpadhivirahitā. Sesamettha gāthāsu sabbattha pākāamevāti.

Sumedhabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito ekādasamo buddhavaṃso.

14. Sujātabuddhavaṃsavaṇṇanā

Tato tassāparabhāge tasmiṃyeva maṇḍakappe anupubbena aparimitāyukesu sattesu anukkamena parihāyitvā navutivassasahassāyukesu jātesu sujātarūpakāyo parisuddhajāto **sujāto** nāma satthā loke udapādi. Sopi pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā sumaṅgalanagare ugatassa nāma rañño kule pabhāvatiyā nāma aggamaheṣiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasannaṃ māsānaṃ accayena mātukucchito nikkhami. Nāmaggaḥaṇadivase cassa nāmaṃ karonto sakalajambudīpe sabbasattānaṃ sukhaṃ janayanto jātoti “sujāto” tvevassa nāmamaṃsu. So navavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Sirī upasirī sirinando cāti tassa tayo pāsādā ahesuṃ. Sirīnandādevippamukhāni tevīsati itthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā sirīnandādeviyā upasene nāma putte uppanne haṃsavahaṃ nāma varaturaṅgamāruyha mahābhikkhamaṃ nikkhamitvā pabbajī. Taṃ pana pabbajantaṃ manussānaṃ koṭī anupabbajī. Atha so tehi parivuto nava māse padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya sirīnandanagare sirīnandanasetṭhissa dhītāya dinnāṃ paramamadhuraṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā sālavane divāvihāraṃ vītināmetvā sāyanhasamaye sunandājīvakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā veḷubodhiṃ upasaṅkamitvā tettiṃsahatthavithataṃ tiṇasantharaṃ santharitvā sūriye dharamāneyeva samāraṃ mārabalaṃ vidhamitvā sammāsambodhiṃ paṭivijjhivā sabbabuddhānuciṇṇaṃ udānaṃ udānetvā sattasattāhaṃ bodhisamīpeyeva vītināmetvā brahmunā āyācito attano kaniṭṭhabhātikaṃ sudassanakumāraṃ purohitaputtaṃ devakumāraṃ catusaccadhammapaṭivedhasamatthe disvā ākāseṇa gantvā sumaṅgalanagarasamīpe sumaṅgaluyyāne otarivā uyyānapālena attano bhātikaṃ sudassanakumāraṃ purohitaputtaṃ devakumāraṃ pakkosāpetvā tesāṃ saparivārānaṃ majjhe nisinna dhammacakkaṃ pavattesi. Tattha asītiyā koṭīnaṃ dhammābhisamayo ahoṣi. Ayaṃ paṭhamābhisamayo ahoṣi.

Yadā pana bhagavā sudassanuyyānavāre mahāsālamūle yamakapāṭihāriyaṃ katvā devesu tāvatimsesu vassāvāsaṃ upāgami, tadā sattattiṃsasatasahassānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi. Ayaṃ dutiyo abhisamayo ahoṣi. Yadā pana sujāto dasabalo pitusantikaṃ agamāsi, tadā satṭhisatasahassānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi. Ayaṃ tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Tattheva maṇḍakappamhi, sujāto nāma nāyako;
Sīhahanusabhakkhandho, appameyyo durāsado.
2. “Candova vimalo buddho, sataraṃsīva patāpavā;
Evaṃ sobhati sambuddho, jalanto siriyaṃ sadā.
3. “Pāpuṇitvāna sambuddho, kevalaṃ bodhimuttamaṃ;
Sumaṅgalamhi nagare, dhammacakkaṃ pavattayi.
4. “Desente pavaraṃ dhammaṃ, sujāte lokanāyake;
Asītikoti abhisamimsu, paṭhame dhammadesane.
5. “Yadā sujāto amitayaso, deve vassaṃ upāgami;
Sattattiṃsasatasahassānaṃ, dutiyābhisamayo ahu.
6. “Yadā sujāto asamasamo, upagacchi pitusantikaṃ;
Satṭhisatasahassānaṃ, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Tattha **tattheva maṇḍakappamhīti** yasmim maṇḍakappe sumedho bhagavā uppanno, tattheva kappe sujātopi bhagavā uppannoti attho. **Sīhahanūti** sīhassa viya hanu assāti sīhahanu. Sīhassa pana heṭṭhimahanumeva puṇṇaṃ hoti, na uparimaṃ. Assa pana mahāpurisassa sīhassa heṭṭhimahanu viya dvepi paripuṇṇāni dvādasiyaṃ pakkhassa candasadisāni honti. Tena vuttaṃ “sīhahanū”ti. **Usabhakkhandhoti** usabhasseva samappavaṭṭakkhandho, suvaṭṭitasuvaṇṇāliṅgasadisakkhandhoti attho. **Sataramsīvāti** divasakaro viya. **Siriyāti** buddhasiriyā. **Bodhimuttamanti** uttamaṃ sambodhiṃ.

Sudhammavatīnagare sudhammuyyāne āgatānaṃ manussānaṃ dhammaṃ desetvā saṭṭhisatasahassāni ehibhikkhubhāvena pabbājetvā tesam majjhe pātimokkhaṃ uddisi, so paṭhamo sannipāto ahoṣi. Tato paraṃ tidivorohaṇe bhagavato paññāsasatasahassānaṃ dutiyo sannipāto ahoṣi. Puna “sudassanakumāro bhagavato santike pabbajitvā arahattaṃ patto”ti sutvā “mayampi pabbajissāmā”ti āgatāni cattāri purisasatasahassāni gahetvā sudassanathero sujātaṃ narāsabhaṃ upasaṅkami. Tesam bhagavā dhammaṃ desetvā ehibhikkhupabbajjāya pabbājetvā caturaṅgasamannāgate sannipāte pātimokkhaṃ uddisi, so tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

7. “Sannipātā tayo āsuṃ, sujātassa mahesino;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādīnaṃ.
8. “Abhiññābalappattānaṃ, appattānaṃ bhavābhavē;
Saṭṭhisatasahassāni, paṭhamaṃ sannipatiṃsu te.
9. “Punāparaṃ sannipāte, tidivorohaṇe jine;
Paññāsasatasahassānaṃ, dutiyo āsi samāgamo.
10. “Upasaṅkamanto narāsabhaṃ, sudassano aggasāvako;
Catūhi satasahasseehi, sambuddhaṃ upasaṅkami”ti.

Tattha **appattānanti** bhavābhavē asampattānanti attho. “Appavattā bhavābhavē”tipi pāṭho, soyevattho. **Tidivorohaṇeti** saggalokato otarante kattukārake daṭṭhabbo. Kārakavipallāsena vuttaṃ. Atha vā **tidivorohaṇeti** tidivato otaraṇe. **Jineti** jinassa, sāmīatthe bhummaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tadā kira amhākaṃ bodhisatto cakkavattirājā hutvā “buddho loke uppanno”ti sutvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dhammakathaṃ sutvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa sattaḥi ratanehi saddhiṃ catumahādīparaṃ datvā satthu santike pabbaji. Sakaladīpavāsino janā raṭṭhuppādaṃ gahetvā ārāmikakiccaṃ sādhetvā buddhappamukhassa saṅghassa niccaṃ mahādānamadaṃsu. Sopi naṃ satthā – “anāgate gotamo nāma buddho bhavissati”ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

11. “Ahaṃ tena samayena, catudīpamhi issaro;
Antalikkhacaro āsiṃ, cakkavattī mahabbalo.
13. “Catudīpe mahāraṃjaṃ ratane satta uttame;
Buddhe niyyātayitvāna, pabbajim tassa santike.
14. “Ārāmikā janapade, uttānaṃ paṭipinḍiya;
Upanenti bhikkhusaṅghassa, paccayaṃ sayanāsaṇaṃ.
15. “Sopi maṃ buddho byākāsi, dasasahassimhi issaro;
Tiṃsakappasahassamhi, ayaṃ buddho bhavissati.
16. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
17. “Tassāpi cavanaṃ sutvā, bhiyyo hāsaṃ janasaṃ;

Adhiṭṭhahiṃ vatam uggam, dasapāramipūriyā.

18. “Suttantaṃ vinayañcāpi, navaṅgaṃ satthusāsaṇaṃ;
Sabbam pariyaṇṇitvāna, sobhayiṃ jinaśāsaṇaṃ.
19. “Tatthappamatto viharanto, brahmaṃ bhāvetva bhāvaṇaṃ;
Abhiññāpāraṃ gantvā, brahmalokamagañchaha’nti.

Tattha **catudīpamhīti** saparivāradīpānaṃ catunnaṃ mahādīpānanti attho. **Antalikkhacaroti** cakkaratanaṃ purakkhatvā ākāsacaro. **Ratane sattāti** hatthiratanādīni satta ratanāni. **Uttameti** uttamāni. Atha vā uttame buddheti attho daṭṭhabbo. **Niyyātayitvānāti** datvāna. **Uṭṭhānanti** raṭṭhuppādaṃ, āyanti attho. **Paṭipīṇḍiyāti** rāsiṃ katvā saṃkaḍḍhitvā. **Paccayanti** cīvarādivividhaṃ paccayaṃ. **Dasasahassimhi issaroti** dasasahassilokadhātuyaṃ issaro, tadeṭaṃ jātikkhettaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Anantānaṃ lokadhātūnaṃ issaro bhagavā. **Tiṃsakappasahassamhīti** ito paṭṭhāya tiṃsakappasahassānaṃ matthaketi attho.

Tassa pana sujātassa bhagavato sumaṅgalaṃ nāma nagaraṃ ahosi, uggato nāma rājā pitā, pabhāvatī nāma mātā, sudassano ca sudevo ca dve aggasāvakā, nārado nāmupaṭṭhāko, nāgā ca nāgasamālā ca dve aggasāvikā, mahāveḷurukkho bodhi, so kira mandacchiddo ghanakkhandho paramaramaṇīyo veḷuriyamaṇivaṇṇehi vimalehi pattehi sañchannavipulasākho mayūrapīṇchakalāpo viya virocittha. Tassa pana bhagavato sarīraṃ paṇṇāsahatthubbedhaṃ ahosi, āyu navutivassasahassāni, sirīnandā nāmassa aggamahesī, upaseno nāma putto. Turaṅgavarayānena nikkhami. So pana candavatīnagare silārāme parinibbāyi. Tena vuttaṃ –

20. “Sumaṅgalaṃ nāma nagaraṃ, uggato nāma khattiyō;
Mātā pabhāvatī nāma, sujātassa mahesino.
25. “Sudassano sudevo ca, ahesuṃ aggasāvakā;
Nārado nāmupaṭṭhāko, sujātassa mahesino.
26. “Nāgo ca nāgasamālā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, mahāveḷūti vuccati.
27. “So ca rukkho ghanakkhandho, acchiddo hoti pattiko;
Uju vaṃso brahā hoti, dassaṇīyo manoramo.
28. “Ekakkhandho pavaḍḍhitvā, tato sākḥā pabhijjati;
Yathā subaddho morahattho, evaṃ sobhati so dumo.
29. “Na tassa kaṇṭakā honti, nāpi chiddaṃ mahā ahu;
Vītthiṇṇasākho avīralo, sandacchāyo manoramo.
31. “Paññāsaratano āsi, uccattanena so jino;
Sabbākāravārūpeto, sabbaguṇamupāgato.
32. “Tassa pabhā asamasamā, niddhāvati samantato;
Appamāṇo atuliyo, opammehi anūpamo.
33. “Navutivassasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvātā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

34. “Yathāpi sāgare ūmī, gagane tārakā yathā;
Evam tadā pāvacaṇaṃ, arahantehi cittitaṃ.
35. “So ca buddho asamasamo, guṇāni ca tāni atuliyāni;
Sabbam tamantarahaṭṭhaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”’ti.

Tattha **acchiddoti** appacchiddo. “Anudarā kaññā”’tiādīsu viya daṭṭhabbam. Keci “chiddam hoti parittaka”’nti paṭhanti. **Pattikoti** bahupatto, kācamaṇivaṇṇehi pattehi sañchannoti attho. **Ujūti** avāṅko akuṭilo. **Vamsoti** veḷu. **Brahāti** samantato mahā. **Ekakkhandhoti** avanirūho eko adutiyo cāti attho. **Pavaḍḍhitvāti** vaḍḍhitvā. **Tato sākḥā pabhijjātīti** tato vamsaggato pañcavidhā sākḥā nikkhamitvā pabhijjitha. “Tato sākḥā pabhijjathā”’tipi pāṭho. **Subaddhoti** suṭṭhu pañcabandhanākārena baddho. **Morahatthoti** ātapasannivāraṇattham kato baddho morapiñchakalāpo vuccati.

Na tassa kaṇṭakā hontīti tassa vamsassa kaṇṭakinopi rukkhassa kaṇṭakā nāhesuṃ. **Aviraloti** aviralasākḥāsañchanno. **Sandacchāyoti** ghanacchāyo, aviralattāva sandacchāyoti vutto. **Paññāsaratano āsīti** paññāsahattho ahoṣi. **Sabbākāravārūpetoti** sabbena ākārena varehiyeva upeto sabbākāravārūpeto nāma. **Sabbaguṇamupāgatoti** anantarapadasseva vevacaṇamattam.

Appamāṇoti pamāṇarahito, pamāṇam gahetuṃ asakkuṇeyyattā vā appamāṇo. **Atuliyoti** atulo, kenaci asadisoti attho. **Opammehīti** upamitabbehi. **Anūpamoti** upamārahito, “iminā ca iminā ca sadiso”’ti vattum asakkuṇeyyabhāvato anūpamoti attho. **Guṇāni ca tānīti** guṇā ca te, sabbaññutaññādayo guṇāti attho. Liṅgavipallāsena vuttaṃ. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Sujātabuddhavamsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito dvādasamo buddhavamsa.

15. Piyadassībuddhavamsavaṇṇanā

Sujātassa pana aparabhāge ito aṭṭhakappasatādhikasahassakappamatthake ekasmiṃ kappe **piyadassī, atthadassī, dhammadassīti** tayo buddhā nibbattiṃsu. Tattha **piyadassī** nāma bhagavā pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā sudhaññavatīnagare sudattassa nāma rañño aggamaheṣiyā candasadisavadanāya candādeviyā nāma kucchismiṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasannaṃ māsānaṃ accayena varuṇuyyāne mātukucchito nikkhami. Tassa pana nāmaggaḥaṇādivase lokassa piyānaṃ pāṭihāriyavisesānaṃ dassitattā “piyadassī”’tveva nāmamakamṣu. So navavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Tassa kira sunimmalavimalagiribrahānāmakā tayo pāsādā ahesuṃ. Vimalāmahādevippamukhāni tettiṃsa itthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā vimalādeviyā kañcanaṇe nāma putte uppanne ājaññarathena mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā pabbajī. Ekā ca naṃ purisakoṭi anupabbajī. So tehi parivuto mahāpuriso cha māse padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya varuṇabrāhmaṇagāme vasabhābrāhmaṇassa dhītāya dinnam madhupāyāsam paribhuñjitvā sālavane divāvihāraṃ vītināmetvā sujātājīvakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā kakudhabodhiṃ upasankamitvā tepaññāsahatthavithataṃ tiṇasantharam santharitvā pallaṅkaṃ ābhujitvā sabbaññutaññānaṃ paṭivijjhitvā “anekajātisamsāra”’nti udānaṃ udānetvā tattheva sattasattāhaṃ vītināmetvā attanā saha pabbajitānaṃ ariyadhammapaṭivedhasamatthataṃ ñatvā ākāseṇa tattha gantvā usabhavatīnagarasamīpe usabhavatuyyāne otaritvā bhikkhukoṭiparivuto dhammacakkaṃ pavattesi. Tadā koṭisatasahassānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi. Ayaṃ paṭhamo abhisamayo.

Puna usabhavatiyā nāma nagarassa avidūre sudassanapabbate sudassano nāma devarājā paṭivasati.

So micchādīṭṭhiko ahoṣi. Sakalajambudīpe pana manussā tassa anusamvaccharam sataṣaṣṣagghanikaṃ baliṃ upasaṃharanti. So sudassano devarājā naraṛājena saddhiṃ ekāsane nisīditvā baliṃ sampaṭicchati. Atha piyadassī bhagavā “tassa sudassanassa devarājassa taṃ dīṭṭhigataṃ vinodessāmī” ti tasmīṃ devarāje yakkhasamāgamaṃ gate tassa bhavanaṃ pavisitvā sīrisayanam āruhitvā chabbaṇṇaramsiyo muñcanto yugandharapabbate saradasamaye sūriyo viya nisīdi. Tassa parivāraparicārikā devatāyo mālāgandhavilepanādīhi dasabalam pūjetvā parivāretvā aṭṭhaṃsu.

Sudassanopi devarājā yakkhasamāgamato āgacchanto attano bhavanato chabbaṇṇarasmiyo niccharante disvā cintesī – “aññesu pana divasesu mama bhavanassa edisī anekaramsiyālasamujjalavibhūti na dīṭṭhapubbā. Ko nu kho idha pavitṭho devo vā manusso vā” ti olokeno udayagirisikharamatthake saradasamayadivasakaramiva chabbaṇṇaramsiyālena abhijjalantaṃ nisinnaṃ bhagavantaṃ disvā cintesī – “ayaṃ muṇḍakasamaṇo mama parivārena pariyanena parivuto varasayane nisinna” ti kodhābhībhūtamaṇaso – “handāhaṃ imassa attano balaṃ dassessāmī” ti cintetvā sakalam taṃ pabbataṃ ekajālamakāsi. “Iminā aggijālena chārikābhūto muṇḍakasamaṇo” ti olokeno anekaramsiyālavisaravipphuritavarasārīraṃ pasannavadanavaṇṇasobhaṃ vipasannacchavirāgaṃ dasabalamabhijjalantaṃ disvā cintesī – “ayaṃ samaṇo aggidāhaṃ sahati, handāhaṃ imaṃ samaṇam udakoghena osādetvā māressāmī” ti atigambhīraṃ udakoghaṃ vimānābhīmukhaṃ pavattesi.

Tato udakoghena puṇṇe tasmīṃ vimāne nisinnassa tassa bhagavato cīvare aṃsumattaṃ vā sarīre lomamattaṃ vā na temittha. Tato sudassano devarājā – “iminā samaṇo nirassāso mato bhavissati” ti mantvā udakaṃ saṅkhipitvā olokeno bhagavantaṃ asitajaladharavivaragataṃ saradasamayarajanikaramiva vividharamsiyālavisarena virocamaṇaṃ sakaparisaparivutaṃ nisinnaṃ disvā attano makkhaṃ asahamaṇo – “handā māressāmi na” nti kodhena navavidhaāvudhavassaṃ vassesī. Athassa bhagavato ānubhāvena sabbāvudhāni nānāvidhaparamaruciradassanā surabhikusumamālā hutvā dasabalassa pādamaṇe nipatiṃsu.

Tato taṃ acchariyaṃ disvā sudassano devarājā paramakupitamāṇaso bhagavantaṃ ubhoḥi hatthehi pādesu gahetvā attano bhavanato nīharitukāmo ukkhipitvā mahāsamuddaṃ atikkamitvā cakkavālapabbataṃ gantvā – “kiṃ nu kho samaṇo jīvati vā mato vā” ti olokeno tasmīmyeva āsane nisinnaṃ disvā – “aho mahānubhāvo ayaṃ samaṇo, nāhaṃ imaṃ samaṇam ito nikkadḍhituṃ sakkomi. Yadi hi maṃ koci jānissati, anappako me ayaso bhavissati. Yāvimaṃ koci na passati, tāva naṃ vissajjetvā gamissāmī” ti cintesī.

Atha dasabalo tassa cittācāraṃ ñatvā tathā adhiṭṭhāsi, yathā naṃ sabbe devamanussā passanti. Tasmiṃca divase sakalajambudīpe ekasatarājāno tasseva upahāradānatthāya sannipatiṃsu. Te bhagavato pāde gahetvā nisinnaṃ sudassanaṃ devarājānaṃ naraṛājāno disvā – “amhākaṃ devarājā munirājassa piyadassissa satthuno pādaparicariyaṃ karoti, aho buddhā nāma acchariyā, aho buddhaguṇā visiṭṭhā” ti bhagavati, pasannacittā sabbe bhagavantaṃ namassamānā sirasmīṃ añjaliṃ katvā aṭṭhaṃsu. Tattha piyadassī bhagavā taṃ sudassanaṃ devarājānaṃ pamukhaṃ katvā dhammaṃ desesi. Tadā devamanussānaṃ navutikoṭṭisahasāni arahattaṃ pāpuṇiṃsu. So dutiyo abhisamayo ahoṣi.

Yadā pana navayojanappamaṇe kumudanagare buddhapaccatthiko devadatto viya soṇatthero nāma mahāpadumakumārena saddhiṃ mantetvā tassa pitaraṃ ghātetvā puna piyadassībuddhassa vadhāya nānappakāraṃ payogaṃ katvāpi ghātetuṃ asakkonto so doṇamukhanāgarājārohaṃ pakkosāpetvā taṃ palobhetvā tamatthaṃ ārocesi – “yadā panāyaṃ samaṇo piyadassī imaṃ nagaraṃ piṇḍāya pavisati, tadā doṇamukhaṃ nāma gajavaraṃ vissajjetvā piyadassīsamaṇaṃ mārehi” ti.

Atha so āroho hitāhitavicāraṇarahito rājavallabho – “ayaṃ samaṇo ṭhānantarāpi maṃ cāveyyā” ti mantvā “sādhū” ti sampaṭicchitvā dutiyadivase dasabalassa nagarappavesanasamayaṃ sallakkhetvā sujātamattakapiṇḍakumbhanalātaṃ dhanusadisadīghasunḍataṃ suvipulamudukaṇṇaṃ madhupīngalanayanaṃ sundarakkhandhāsaṇaṃ anuvaṭṭaghaṇajaghaṇaṃ nicitagūḷhajāṇuantaṃ

Īsāsadisaruciradantaṃ suvāladhiṃ apacitamecakaṃ sabbalakkhaṇasampannaṃ asitajaladharasadisacārudassanaṃ sīhavikkantalalitagāmināṃ jaṅgamamiva dharādharmaṃ sattappatiṭṭhaṃ sattadhā pabhinnaṃ sabbaso vissavantaṃ viggahavantaṃ antakaṃ upasaṅkamtivā piṇḍakabaḷaṅjanadhūpalepādivisehehi bhīyyopi mattappamattaṃ katvā arivāraṇavāraṇaṃ erāvaṇavāraṇamiva arijanavāraṇaṃ munivāraṇaṃ māraṇatthāya pesesi. Atha so dviradavaro muttamattova gajamahimsaturāṅgaranāriyo hantvā hatarudhirapariraṅgītasadantakarasarīro antajālapariyonaddhanayano sakataḥkavāṭakūṭāgāradvāratoraṇādīni bhaṅgītvā kāka-kulala-gijjhādīhi anupariyāyamāno hatamahimsanaraturāṅgadiradādīnaṃ aṅgāni ālumpitvā manussabhakkho yakkho viya bhakkhayanto dūratova dasabalaṃ sissagaṇaparivutaṃ āgacchantaṃ disvā anilagaruḷasadisavego vegena bhagavantamabhigañchi.

Atha puravāsino pana janā bhayasantāpāripūritamānasā pāsādapākārācayatarūpagatā tathāgatābhīmukhamabhīdhāvantaṃ disvā hāhākārasaddamaṃsu. Keci pana upāsakā taṃ nānappakārehi nayehi nivārayitumārābhīmsu. Atha so buddhanāgo hatthināgamāyantamoloketvā karuṇāvippahārasītalhadayo mettāya taṃ phari. Tato so hatthināgo mettāpharaṇena mudukatahadayasantāno attano dosāparādhaṃ ñatvā lajjāya bhagavato purato ṭhātuṃ asakkonto pathaviyaṃ pavisanto viya sirasā bhagavato pādesu nipati. Evaṃ nipanno pana so timiranikarasadisasarīro sañchāppabhānuraṅgītavarakanakagirisikharasamīpamupagato asitasaliladharanikaro viya virocittha.

Athevaṃ munirājapādamūle karirājānaṃ sirasā nipatantaṃ disvā nāgarajānā paramapītipūritahadaya sādhuḥkārasīhanādaṃ ukkuṭṭhisaddaṃ pavattayīmsu. Surabhikusumamālācandanagandhacūṇṇālaṅkāradīhi taṃ anekappakāraṃ pūjesuṃ. Samantato celukkhepā pavattīmsu. Gaganatale suradundubhiyo abhinadīmsu. Atha bhagavā tamasitagirisikharamiva pādamūle nipannaṃ diradavaraṃ oloketvā aṅkusadhajājālasaṅkhacakkālaṅkatena karatalena gajavaramatthakaṃ parāmasitvā tassa cittācārānukūlāya dhammadesanāya taṃ anusāsī –

“Gajavara vadato suṇohi vācaṃ, mama hitamatthayutañca taṃ bhajāhi;
Tava vadhanirataṃ paduṭṭhabhāvaṃ, apanaya santamupehi cārudanti.

“Lobhena dosena ca mohato vā, yo pāṇino hiṃsati vāraṇinda;
So pāṇaghātī sucirampi kālaṃ, dukkhaṃ sughoraṃ narakenubhoti.

“Mākāsi mātāṅga punevarūpaṃ, kammaṃ pamādena madena vāpi;
Avīciyaṃ dukkhamasayha kappāṃ, pappoti pāṇaṃ atipātayanto.

“Dukkhaṃ sughoraṃ narakenubhotvā, manussalokaṃ yadi yāti bhīyyo;
Appāyuko hoti virūparūpo, vihiṃsako dukkhavisesabhāgī.

“Yathā ca pāṇā paramaṃ piyā te, mahājane kuṅjara mandanāga;
Tathā parassāpi piyāti ñatvā, pāṇātipāto parivajjanīyo.

“Dose ca hiṃsānirate viditvā, pāṇātipātā virate guṇe ca;
Pāṇātipātaṃ parivajjaya tvam, sagge sukhaṃ icchasi ce parattha.

“Pāṇātipātā virato sudanto, piyo manāpo bhavatīdha loke;
Kāyassa bheda ca paraṃ panassa, saggādhivāsaṃ kathayanti buddhā.

“Dukkhāgamaṃ nicchati koci loke, sabbopi jāto sukhamesateva;
Tasmā mahānāga vihāya hiṃsaṃ, bhāvehi mettaṃ karuṇaṅca kāle’’ti.

Athevaṃ dasabalenānusāsīyamāno dantivaro saññaṃ paṭilabhivā paramavinīto vinayācārasampanno sisso viya ahosi. Evaṃ so piyadassī bhagavā amhākaṃ satthā viya dhanapālaṃ doṇamukhaṃ karivaraṃ damitvā tattha mahājanasamāgame dhammaṃ desesi. Tadā asītikoṭisahasānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Ayaṃ tatiyo abhisamayo ahosi. Tena vuttaṃ –

1. “Sujātassa aparena, sayambhū lokanāyako;
Durāsado asamasamo, piyadassī mahāyaso.
2. “Sopi buddho amitayaso, ādiccova viroceti;
Sabbam tamaṃ nihantvāna, dhammacakkaṃ pavattayi.
3. “Tassāpi atulatejassa, ahesuṃ abhisamayā tayo;
Koṭisatasahasānaṃ, paṭhamābhisamayo ahu.
4. “Sudassano devarājā, micchādīṭṭhimarocayi;
Tassa dīṭṭhiṃ vinodento, satthā dhammadesayi.
5. “Janasannipāto atulo, mahāsannipatī tadā;
Navutikoṭisahasānaṃ, dutiyābhisamayo ahu.
6. “Yadā doṇamukhaṃ hatthiṃ, vinesi naraśārathi;
Asītikoṭisahasānaṃ, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Sumaṅgalanagare pālito nāma rājaputto ca purohitaputto sabbadassikumāro cāti dve sahāyakā ahesuṃ. Te piyadassimhi sammāsambuddhe cārikaṃ carante “attano nagaraṃ sampatto”ti sutvā koṭisatasahasaparivārā paccuggamaṃ katvā tassa dhammaṃ sutvā sattāhaṃ mahādānaṃ datvā sattame divase bhagavato bhattānumodanāvasāne koṭisatasahasasehi saddhiṃ pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇṇiṃsu. Tesam pana majjhe bhagavā pātimokkhaṃ uddisi, so paṭhamo sannipāto ahosi. Athāparena samayena sudassanadevarājassa samāgame navutikoṭiyo arahattaṃ pāpuṇṇiṃsu. Tehi parivuto satthā pātimokkhaṃ uddisi, ayaṃ dutiyo sannipāto ahosi. Puna doṇamukhavānāyane asītikoṭiyo pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇṇiṃsu. Tesam majjhe bhagavā pātimokkhaṃ uddisi, ayaṃ tatiyo sannipāto ahosi. Tena vuttaṃ –

7. “Sannipātā tayo āsuṃ, tassāpi piyadassino;
Koṭisatasahasānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo.
8. “Tato paraṃ navutikoṭi, samīṃsu ekato munī;
Tatiye sannipātamhi, asītikoṭiyo ahū”ti.

Tadā amhākaṃ bodhisatto kassapo nāma brāhmaṇamaṇavo itihāsapañcamānaṃ tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū hutvā satthu dhammadesanaṃ sutvā koṭisatasahasapariccāgena paramārāmaṃ saṅghārāmaṃ kāretvā saraṇesu ca pañcasīlesu ca paṭiṭṭhāsi. Atha naṃ satthā – “ito aṭṭhārasakappasataccayena gotamo nāma buddho loke bhavissatī”ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

9. “Ahaṃ tena samayena, kassapo nāma brāhmaṇo;
Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇaṃ vedāna pāragū.
10. “Tassa dhammaṃ suṇitvāna, pasādaṃ janayiṃ ahaṃ;
Koṭisatasahasasehi, saṅghārāmaṃ amāpayiṃ.
11. “Tassa datvāna ārāmaṃ, haṭṭho saṃviggamānaso;
Saraṇe pañcasīle ca, daḷahaṃ katvā samādiyīṃ.

12. “Sopi maṃ buddho byākāsi, saṅghamajjhe nisīdiya;
Aṭṭhārase kappasate, ayaṃ buddho bhavissati.
13. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
14. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhiyyo cittaṃ pasādayiṃ;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsiṃ, dasapāramipūriyā’”ti.

Tattha **saraṇe pañcasīle cāti** tīṇi saraṇāni pañca sīlāni cāti attho. **Aṭṭhārase kappasateti** ito aṭṭhasatādhikassa kappasahassassa accayenāti attho.

Tassa pana bhagavato sudhaññaṃ nāma nagaraṃ ahosi. Pitā sudatto nāma rājā, mātā sucandā nāma devī, pālito ca sabbadassī ca dve aggasāvakā, sobhito nāmupaṭṭhāko, sujātā ca dhammadinnā ca dve aggasāvikā, kakudharukkho bodhi, sarīraṃ asītihatthubbedhaṃ ahosi, navutivassasahassāni āyu, vimalā nāmassa aggamahesī ahosi, kañcanāveḷo nāma putto, so ājaññarathena nikkhamīti. Tena vuttaṃ –

15. “Sudhaññaṃ nāma nagaraṃ, sudatto nāma khattiyo;
Candā nāmāsi janikā, piyadassissa satthuno.
20. “Pālito sabbadassī ca, ahesuṃ aggasāvakā;
Sobhito nāmupaṭṭhāko, piyadassissa satthuno.
21. “Sujātā dhammadinnā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, kakudhoti pavuccati.
23. “Sopi buddho amitayaso, dvattiṃsavaralakkhaṇo;
Asītihatthamubbedho, sālārājāva dissati.
24. “Aggicandasūriyānaṃ, natthi tādisikā pabhā;
Yathā ahu pabhā tassa, asamassa mahesino.
25. “Tassāpi devadevassa, āyu tāvatakaṃ ahu;
Navutivassasahassāni, loke aṭṭhāsi cakkhumā.
26. “Sopi buddho asamasamo, yugānipi tāni atuliyāni;
Sabbhaṃ tamantarahaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā’”ti.

Tattha **sālārājā vāti** sabbaphāliphullo paramaramaṇīyadassano samavaṭṭakkhandho sālārājā viya dissati. **Yugānipi tānīti** aggasāvakayugādīni yugaḷāni. Sesagāthāsu sabbattha uttānamevāti.

Piyadassībuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito terasamo buddhavaṃso.

16. Atthadassībuddhavaṃsavaṇṇanā

Piyadassimhi sammāsambuddhe parinibbute tassa sāsane ca antarahite parihāyitvā vaḍḍhitvā aparimitāyukesu manussesu anukkamena parihāyitvā vassasatasahassāyukesu jātesu paramatthadassī **atthadassī** nāma buddho loke uppajji. So pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā paramasobhane sobhane nāma nagare sāgarassa nāma rañño kule aggamahesiyā sudassanadeviyā kucchimiṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasa māse gabbhe vasitvā sucindhanuyyāne mātukucchito nikkhami. Mātukucchito mahāpurise nikkhantamatte sucirakālanihitāni kulaparamparāgatāni mahānidhānāni

dhanasāmikā paṭilabhiṃsūti tassa nāmaggaḥaṇadivase “atthadassī”ti nāmamakam̐su. So dasavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Amaragiri-suragiri-girivāhananāmakā paramasurabhijanakā tayo cassa pāsādā ahesuṃ. Visākhādevippamukhāni tettimsa itthisahassāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā visākhādeviyā selakumāre nāma putte uppanne sudassanaṃ nāma assarājaṃ abhiruhitvā mahābhinnikkhamaṃ nikkhamitvā pabbajī. Taṃ nava manussakoṭiyo anupabbajimsu. Tehi parivuto so mahāpuriso aṭṭha māse padhānacariyaṃ caritvā visākhapunnamāya sucindharanāgiyā upahāratthāya ānītaṃ madhupāyāsaṃ mahājanena sandissamānasabbasarīraya nāgiyā saha suvaṇṇapāṭiyā dinnāṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjītvā taruṇatarusatasamalaṅkate taruṇasālavane divāvihāraṃ vītināmetvā sāyanhasamaye dhammarucinā mahārucinā nāma nāgarājena dinnā aṭṭha kusatiṇamuttūhiyo gahetvā campakabodhiṃ upasaṅkamtivā tepaññāsahatthāyāmvitthataṃ kusatiṇasantharaṃ santharivā pallaṅkaṃ ābhujitvā sambodhiṃ patvā sabbabuddhāciṇṇaṃ – “anekajāṭisamsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti udānaṃ udānetvā sattasattāhaṃ bodhisamīpeyeva vītināmetvā brahmuno dhammadesanāyācanaṃ sampaṭicchitvā attanā saha pabbajitanavabhikkhukoṭiyo ariyadhammapaṭivedhasamatthe disvā ākāseṇa gantvā anomanagarasamīpe anomuyyāne otarivā tehi parivuto tattha dhammacakkaṃ pavattesi. Tadā koṭisatasahassānaṃ paṭhamo dhammābhisamayo ahoṣi.

Puna bhagavati lokanāyake devalokacārikaṃ caritvā tattha dhammaṃ desente koṭisatasahassānaṃ dutiyo abhisamayo ahoṣi. Yadā pana bhagavā atthadassī amhākaṃ bhagavā viya kapilavatthupuraṃ sobhanapuraṃ pavisitvā dhammaṃ desesi, tadā koṭisatasahassānaṃ tatiyo dhammābhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Tattheva maṇḍakappamhi, atthadassī mahāyaso;
Mahātamaṃ nihantvāna, patto sambodhimuttamaṃ.
2. “Brahmunā yācito santo, dhammacakkaṃ pavattayi;
Amatena tappayī lokaṃ, dasasahassī sadevakaṃ.
3. “Tassāpi lokanāthassa, ahesuṃ abhisamayā tayo;
Koṭisatasahassānaṃ, paṭhamābhisamayo ahu.
4. “Yadā buddho atthadassī, carati devacārikaṃ;
Koṭisatasahassānaṃ, dutiyābhisamayo ahu.
5. “Punāparaṃ yadā buddho, desesi pitusantike;
Koṭisatasahassānaṃ, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Tattha **tatthevā**ti tasmīññeva kappeti attho. Ettha pana varakappo “maṇḍakappo”ti adhippeto. “Yasmiṃ kappe tayo buddhā nibbattanti, so kappo varakappo”ti heṭṭhā padumuttarabuddhavaṃsavaṇṇanāyaṃ vutto. Tasmā varakappo idha “maṇḍakappo”ti vutto. **Nihantvānā**ti nihanitvā. Ayameva vā pāṭho. **Santoti** samāno. **Amatenā**ti maggaphalādhigamāmatapānena. **Tappayī**ti tappayī, pīṇesīti attho. **Dasasahassī**ti dasasahassilokadhātum. **Devacārikanti** devānaṃ vinayanatthaṃ devalokacārikanti attho.

Sucandakanagare kira santo ca rājaputto upasanto ca purohitaputto tīsu vedesu sabbasamayantaresu ca sāramadivā nagarassa catūsu dvāresu cattāro paṇḍite visārade ca manusse ṭhapesuṃ – “yaṃ pana tumhe paṇḍitaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā passatha suṇātha vā, taṃ amhākaṃ āgantvā ārocethā”ti. Tena ca samayena atthadassī lokanātho sucandakanagaraṃ sampāpuṇi. Atha tehi niveditā purisā gantvā tesam̐ dasabalassa tatthāgamaṇaṃ paṭivedesuṃ. Tato te santopasantā tathāgatāgamaṇaṃ sutvā pahaṭṭhamānasā sahasparivārā dasabalaṃ asamaṃ paccuggantvā abhivādetvā nimantetvā sattāhaṃ

buddhappamukhassa saṅghassa asadisam mahādānaṃ datvā sattame divase sakalanagaravāsīhi manussehi saddhiṃ dhammakathaṃ suṇiṃsu. Tasmim kira divase aṭṭhanavutisahasāni ehibhikkhupabbajjāya pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Tāya parisāya majjhe bhagavā pātimokkhaṃ uddisi, so paṭhamo sannipāto ahoṣi.

Yadā pana bhagavā attano puttassa selattherassa dhammaṃ desento aṭṭhāsītisahasāni pasādetvā ehibhikkhubhāvena pabbājetvā arahattaṃ pāpetvā pātimokkhaṃ uddisi, so dutiyo sannipāto ahoṣi. Puna mahāmaṅgalasamāgame māghapuṇṇamāyaṃ devamanussānaṃ dhammaṃ desento aṭṭhasattatisahasāni arahattaṃ pāpetvā pātimokkhaṃ uddisi, so tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

6. “Sannipātā tayo āsuṃ, tassāpi ca mahesino;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādīnaṃ.
7. “Aṭṭhanavutisahasānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo;
Aṭṭhāsītisahasānaṃ, dutiyo āsi samāgamo.
8. “Aṭṭhasattatisahasānaṃ, tatiyo āsi samāgamo;
Anupādā vimuttānaṃ, vimalānaṃ mahesina’nti.

Tadā kira amhākaṃ bodhisatto campakanagare susīmo nāma brāhmaṇamahāsālo lokasammato ahoṣi. So sabbavibhavajātaṃ dīnānāthakapaṇaddhikādīnaṃ vissajjetvā himavantasaṃpāpaṃ gantvā tāpasapabbajjaṃ pabbajitvā aṭṭha samāpattiyo pañca abhiññāyo ca nibbattetvā mahiddhiko mahānubhāvo hutvā mahājanassa kusalākusalānaṃ dhammānaṃ anavajjasāvajjabhāvañca dassetvā buddhuppādaṃ āgamayamāno aṭṭhāsi.

Athāparena samayena atthadassimhi lokanāyake loke uppajjitvā sudassanamahānagare aṭṭhannaṃ parisānaṃ majjhe dhammāmatavassaṃ vassente tassa dhammaṃ sutvā saggalokaṃ gantvā dibbāni mandāravapadumapāricchattakādīni pupphāni devalokato āharitvā attano ānubhāvaṃ dassento dissamānasariro catūsu disāsu catuddīpikamahāmegho viya pupphavassaṃ vassetvā samantato pupphamaṇḍapaṃ pupphamayagghitoraṇahemajālādīni pupphamayāni katvā mandāravapupphacchattena dasabalaṃ pūjesi. Sopi naṃ bhagavā – “anāgate gotamo nāma buddho bhavissati’nti byākāsi. Tena vuttaṃ –

9. “Ahaṃ tena samayena, jaṭilo uggatāpano;
Susīmo nāma nāmena, mahiyā seṭṭhasammato.
10. “Dibbaṃ mandāraṃ pupphaṃ, padumaṃ pāricchattaṃ;
Devalokā haritvāna, sambuddhamabhipūjayiṃ.
11. “Sopi maṃ buddho byākāsi, atthadassī mahāmuni;
Aṭṭhārase kappasate, ayaṃ buddho bhavissati.
12. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
13. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, haṭṭho saṃviggamānaso;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsiṃ, dasapāramipūriyā’nti.

Tattha **jaṭiloti** jaṭā assa atthīti jaṭilo. **Mahiyā seṭṭhasammato**ti sakalenapi lokena seṭṭho uttamo pavaroti evaṃ sammato sambhāvitoti attho.

Tassa pana bhagavato sobhanaṃ nāma nagaraṃ ahoṣi. Sāgaro nāma rājā pitā, sudassanā nāma mātā, santo upasanto ca dve aggasāvaka, abhayo nāmapaṭṭhāko, dhammā ca sudhammā ca dve

aggasāvikā, campakarukkho bodhi, sarīraṃ asītihatthubbedhaṃ ahoṣi. Sarīrapabhā samantato sabbakālaṃ yojanamattaṃ pharivā aṭṭhāsi, āyu vassasatasahassaṃ, visākhā nāmassa aggamaheṣī, selo nāma putto, assayānena nikkhami. Tena vuttaṃ –

14. “Sobhanaṃ nāma nagaraṃ, sāgaro nāma khattiyo;
Sudassanā nāma janikā, atthadassissa satthuno.
19. “Santo ca upasanto ca, ahesuṃ aggasāvaka;
Abhayo nāmupaṭṭhāko, atthadassissa satthuno.
20. “Dhammā ceva sudhammā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, campakoti pavuccati.
22. “Sopi buddho asamasamo, asītihatthamuggato;
Sobhate sālarājāva, uḷurājāva pūrito.
23. “Tassa pākatikā raṃsī, anekasatakoṭiyo;
Uddhaṃ adho dasa disā, pharanti yojanaṃ sadā.
24. “Sopi buddho narāsabho, sabbasattuttamo muni;
Vassasatasahassāni, loke aṭṭhāsi cakkhumā.
25. “Atulaṃ dassetvā obhāsaṃ, virocetvā sadevake;
Sopi aniccatāṃ patto, yathaggupādānasāṅkhayā’”ti.

Tattha **uḷurājāva pūritoti** saradasamayaparipunṇavimalasakalamaṇḍalo tāraakarājā viyāti attho. **Pākatikāti** pakativasena uppajjamānā, na adhiṭṭhānavasena. Yadā icchati bhagavā, tadā anekakoṭisatasahassepī cakkavāle ābhāya phareyya. **Raṃsīti** rasmiyo. **Upādānasāṅkhayāti** upādānakkhayā indhanakkhayā aggī viya. Sopi bhagavā catunnaṃ upādānaṃ khayena anupādisesāya nibbānadhātuyā anupamanagare anomārāme parinibbāyi. Dhātuyo panassa adhiṭṭhānena vikiriṃsu. Sesamettha gāthāsu uttānamevāti.

Atthadassībuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito cuddasamo buddhavaṃso.

17. Dhammadassībuddhavaṃsavaṇṇanā

Atthadassimhi sammāsambuddhe parinibbute antarakappe ca vītivatte aparimitāyukesu sattesu anupubbena parihāyitvā vassasatasahassāyukesu jātesu **dhammadassī** nāma sathā lokālokakaro lobhādilokamalavinayakaro lokekanāyako loke udapādi. Sopi bhagavā pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā saraṇanagare sabbalokasaraṇassa saraṇassa nāma rañño aggamaheṣiyā sunandāya nāma deviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi. So dasannaṃ māsānaṃ accayena saraṇuyyāne mātukucchito pāvussakāle saliladharavivaragato punṇacando viya nikkhami. Mahāpurise pana mātukucchito nikkhantamatteyeva adhikaraṇavohārasatthapothakesu adhammiyā vohārā sayameva antaradhāyīṃsu. Dhammikavohārāyeva aṭṭhaṃsu. Tenassa nāmaggaṇādivase “dhammadassī”’ti nāmamakāṃsu. So aṭṭhavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Tassa kira arāja-virāja-sudassananāmakā tayo pāsādā ahesuṃ. Vicikoḷidevippamukhānaṃ itthīnaṃ vīsatisahassādhikaṃ satasahassaṃ ahoṣi.

So cattāri nimittāni disvā vicikoḷideviyā puññavaḍḍhane nāma putte uppanne devakumāro viya ativiya sukhumālo devasampattimiva sampattimanubhavamāno majjhimayāme vuṭṭhāya sirisayane

nisinno niddopagatānaṃ itthīnaṃ vipākāraṃ disvā sañjātasamvego mahābhinnikkhamaṇāya cittaṃ uppādesi. Cittuppādasamanantaramēvassa sudassanapāsādo gaganatalamabbhuggantvā caturāṅginiyā senāya parivuto dutiyo divasakaro viya dibbavimānaṃ viya ca gantvā rattakuravakatarubodhisamīpeyeva otarivā aṭṭhāsi. Mahāpuriso kira brahmunā upanītāni kāsāyāni gahetvā pabbajitvā pāsādato otarivā avidūre aṭṭhāsi. Pāsādo puna ākāsenā gantvā bodhirukkhaṃ antokatvā pathaviyaṃ patiṭṭhāsi. Itthiyopi saparivārā pāsādato otarivā aḍḍhagāvutamattaṃ gantvā aṭṭhaṃsu. Tattha itthiyo ca tāsāṃ paricārikā ceṭikāyo ca ṭhapetvā sabbe manussā taṃ anupabbajimsu. Bhikkhūnaṃ koṭisatasahassaṃ ahoṣi.

Atha dhammadassī bodhisatto sattāhaṃ padhānacariyaṃ caritvā vicikoḷideviyā dinnāṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā badaravane divāvihāraṃ katvā sāyanhasamaye sirivaḍḍhanena nāma yavapālakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā bimbijālabodhiṃ upagantvā tepaṇṇāsahatthavitthataṃ tiṇasantharaṃ santharivā tattha sabbaññūtaññānaṃ paṭivijjhivā – “anekajātisaṃsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti udānaṃ udānetvāva bodhisamīpe sattasattāhaṃ vītināmetvā katabrahmayācano attanā saddhiṃ pabbajitassa bhikkhūnaṃ koṭisatasahassassa saddhammapaṭivedhasamatthataṃ ñatvā aṭṭhārasayojanikamaggaṃ ekāheneva isipatanāṃ gantvā tehi parivuto tattha dhammacakkaṃ pavattesi, tadā koṭisatasahassānaṃ paṭhamābhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Tattheva maṇḍakappamhi, dhammadassī mahāyaso;
Tamandhakāraṃ vidhamitvā, atirocati sadevake.
2. “Tassāpi atulatejassa, dhammacakkappavattane;
Koṭisatasahassānaṃ, paṭhamābhisamayo ahū”ti.

Tattha **tamandhakāranti** tamasaṅkhātaṃ mohandhakāranti attho.

Yadā pana tagaranāmake nagare sañjāyo nāma rājā kāmesu ādīnavaṃ nekkhammaṃ khemato ca disvā isipabbajjaṃ pabbaji. Taṃ navutikoṭiyo anupabbajimsu. Te sabbeyeva pañcābhīñṇāaṭṭhasamāpattilābhino ahesuṃ. Atha sathā dhammadassī tesāṃ upanissayasampattiṃ disvā ākāsenā gantvā sañjāyassa tāpasassa assamapadaṃ gantvā ākāse ṭhatvā tesāṃ tāpasānaṃ ajjhāsāyānurūpaṃ dhammaṃ desetvā dhammacakkhuṃ uppādesi, so dutiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

3. “Yadā buddho dhammadassī, vinesi sañjāyaṃ isiṃ;
Tadā navutikoṭīnaṃ, dutiyābhisamayo ahū”ti.

Yadā pana sakko devānamindo dasabalassa dhammaṃ sotukāmo taṃ upasaṅkami, tadā asītiyā koṭīnaṃ tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

4. “Yadā sakko upagañchi, sapariso vināyakaṃ;
Tadā asītikoṭīnaṃ, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Yadā pana saraṇanagare vemātikabhātikaṃ padumakumāraṃ phussadevakumāraṇca saparivāre pabbājesi, tasmiṃ antovasse pabbajitānaṃ bhikkhūnaṃ koṭisatasahassānaṃ majjhe visuddhipavāraṇaṃ pavāresi, so paṭhamo sannipāto ahoṣi. Puna bhagavato devalokato orohaṇe satakoṭīnaṃ dutiyo sannipāto ahoṣi. Yadā pana sudassanārāme terasannaṃ dhutaḡuṇānaṃ guṇe ānisaṃse pakāsetvā hāritaṃ nāma mahāsāvakaṃ etadagge ṭhapesi, tadā asītiyā koṭīnaṃ majjhe bhagavā pātimokkhaṃ uddisi, so tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

5. “Tassāpi devadevassa, sannipātā tayo ahuṃ;

Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tāḍinaṃ.

6. “Yadā buddho dhammadassī, saraṇe vassaṃ upāgami;
Tadā koṭisatasahassānaṃ, paṭhama āsi samāgamo.
7. “Punāparaṃ yadā buddho, devato eti mānusaṃ;
Tadāpi satakoṭīnaṃ, dutiyo āsi samāgamo.
8. “Punāparaṃ yadā buddho, pakāsesi dhute guṇe;
Tadā asītikōṭīnaṃ, tatiyo āsi samāgamo”’ti.

Tadā amhākaṃ bodhisatto sakko devarājā hutvā dvīsu devalokesu devehi parivuto āgantvā dibbehi gandhapupphādīhi dibbaturiyehi ca tathāgataṃ pūjesi. Sopi naṃ satthā – “anāgate gotamo nāma buddho bhavissatī”’ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

9. “Ahaṃ tena samayena, sakko āsiṃ purindado;
Dibbena gandhamālena, turiyenābhipūjayiṃ.
10. “Sopi maṃ tadā byākāsi, devamajjhe nisīdiya;
Aṭṭhārase kappasate, ayaṃ buddho bhavissati.
11. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
12. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhiyyo cittaṃ pasādayiṃ;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsiṃ, dasapāramipūriyā”’ti.

Tassa pana bhagavato saraṇaṃ nāma nagaraṃ ahoṣi. Saraṇo nāma rājā pitā, sunandā nāma mātā, padumo ca phussadevo ca dve aggasāvaka, sunetto nāma upaṭṭhāko, khemā ca sabbanāmā ca dve aggasāvikā, bimbijālarukkho bodhi, sarīraṃ panassa asītihatthubbedhaṃ ahoṣi, āyu vassasatasahassaṃ, vicikoḷidevī nāmassa aggamahesī, puñṇavaḍḍhana nāmassa putto, pāsādena nikkhami. Tena vuttaṃ –

13. “Saraṇaṃ nāma nagaraṃ, saraṇo nāma khattiyo;
Sunandā nāma janikā, dhammadassissa satthuno.
18. “Padumo phussadevo ca, ahesuṃ aggasāvaka;
Sunetto nāmupaṭṭhāko, dhammadassissa satthuno.
19. “Khemā ca sabbanāmā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, bimbijāloti vuccati.
21. “Sopi buddho asamasamo, asītihatthamuggato;
Atirocati tejena, dasasahassimhi dhātuyā.
22. “Suphullo sālārājāva, vijjūva gagane yathā;
Majjhanihikeva sūriyo, evaṃ so upasobhatha.
23. “Tassāpi atulatejassa, samakaṃ āsi jīvikaṃ;
Vassasatasahassāni, loke aṭṭhāsi cakkhumā.
24. “Obhāsaṃ dassayitvāna, vimalaṃ katvāna sāsaṇaṃ;
Cavi candova gagane, nibbuto so sasāvako”’ti.

Tattha **bimbijāloti** rattakuravakarukkho. **Dasasahassimhi dhātuyāti** dasasahassiyā lokadhātuyā.

Vijjūvāti vijjulata viya. **Upasobhathāti** yathā gagane vijju ca majjanhike sūriyo ca upasobhati, evaṃ so bhagavā upasobhitthāti attho. **Samakanti** sabbehi narasattehi samameva tassa āyu ahoṣīti attho. **Cavīti** cuto. **Candovāti** gaganato candimā viya cavīti attho. Dhammadassī kira bhagavā sālavatīnagare kesārāme parinibbāyi sesamettha gāthāsu pākāṭamevāti.

Dhammadassībuddhavamsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito pannarasamo buddhavamsō.

18. Siddhatthabuddhavamsavaṇṇanā

Dhammadassimhi bhagavati parinibbute antarahite cassa sāsane tasmiṃ kappe atīte kappasahassee ca sattasu kappasatesu ca chasu kappesu ca atikkantesu ito catunavutikappamatthake ekasmiṃ kappe ekova lokatthacaro adhigataparamattho **siddhattho** nāma satthā loke pāturahosi. Tena vuttaṃ –

1. “Dhammadassissa aparena, siddhattho lokanāyako;
Nihanitvā tamaṃ sabbaṃ, sūriyo abbhuggato yathā”’ti.

Siddhattho bodhisattopi pāramiyo pūretvā tusitabhavane nibbattitvā tato cavitvā vebhāranagare udenassa nāma rañño aggamaheṣiyā suphassāya nāma deviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasannaṃ māsānaṃ accayena vīriyuyyāne mātukucchito nikkhami. Jāte pana mahāpurise sabbesaṃ āradhakammantā ca icchitā ca atthā siddhimagamaṃsu. Tasmā panassa ñātakā “siddhattho”’ti nāmamakamṃsu. So dasavassasahassāni agāramajjhe vasi. Tassa kokā-suppara-padumanāmakā tayo pāsādā ahesuṃ. Somanassādevippamukhāni aṭṭhacattālīsa itthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā somanassādeviyā putte anupamakumāre uppanne āsāḥhipuṇṇamiyaṃ suvaṇṇasivikāya nikkhamitvā vīriyuyyānaṃ gantvā pabbaji. Taṃ koṭṭisatasahassamanussā anupabbajimsu. Mahāpuriso kira tehi saddhiṃ dasa māse padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāyaṃ asadisabrāhmaṇagāme sunettāya nāma brāhmaṇakaññāya dinnānaṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā badaravane divāvihāraṃ vītināmetvā sāyanhasamaye varuṇena nāma yavapālena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā kaṇikārabodhiṃ upagantvā cattālīsahatthavitthataṃ tiṇasantharaṃ santharitvā pallaṅkaṃ ābhujitvā sabbaññutaṃ pāpuṇitvā – “anekajātisaṃsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”’ti udānaṃ udānetvā sattasattāhaṃ vītināmetvā attanā saha pabbajitānaṃ bhikkhūnaṃ koṭṭisatasahassānaṃ catusaccapaṭivedhasamatthataṃ disvā anilapathena gantvā gayāmigadāye otaritvā tesāṃ dhammacakkaṃ pavattesi, tadā koṭṭisatasahassānaṃ paṭhamo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

2. “Sopi patvāna sambodhiṃ, santārento sadevakaṃ;
Abhivassi dhamameghena, nibbāpento sadevakaṃ.
3. “Tassāpi atulatejassa, ahesuṃ abhisamayā tayo;
Koṭṭisatasahassānaṃ, paṭhamābhisamayo ahū”’ti.

Tattha **sadevakanti** sadevakaṃ lokaṃ. **Dhamameghenāti** dhammakathāmeghavassena. Puna bhīmarathanagare bhīmarathena nāma raññā nimantito nagaramajjhe kate santhāgāre nisinnō karavīkarutamañjunā savanasukhena paramamadhurena paṇḍitajanahadayaṅgamaena amatābhisekasadisena brahmāsarena dasa disā paripūrento dhammāmatadundubhimāhani, tadā navutikoṭṭinaṃ dutiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

4. “Punāparaṃ bhīmarathe, yadā āhani dundubhiṃ;
Tadā navutikoṭṭinaṃ, dutiyābhisamayo ahū”’ti.

Yadā pana vebhāranagare ñāṭisamāgame buddhavaṃsaṃ desento navutikoṭīnaṃ dhammacakkhuṃ uppādesi, so tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

5. “Yadā buddho dhammaṃ desesi, vebhāre so puruttame;
Tadā navutikoṭīnaṃ, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Amararuciradassane amaranagare nāma sambalo ca sumitto ca dve bhātaro rajjaṃ kāresuṃ. Atha siddhattho satthā tesam rājūnaṃ upanissayasampattiṃ disvā gaganatalena gantvā amaranagaramajjhe otarivā cakkālaṅkatatalehi caraṇehi pathavitalaṃ maddanto viya padacetiyaṇi dassetvā amaruyyānaṃ gantvā paramaramaṇīye attano karuṇāsītale silātale nisīdi. Tato dvepi bhāṭikarājāno dasabalassa padacetiyaṇi disvā padāni anugantvā siddhatthaṃ adhigataparāmatthaṃ satthāraṃ sabbalokanētāraṃ saparivāraṃ upasaṅkamtivā abhivādetvā bhagavantaṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Tesam bhagavā ajjhāsayānurūpaṃ dhammaṃ desesi. Tassa te dhammakathaṃ sutvā sañjātasaddhā hutvā sabbeva pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Tesam koṭisātānaṃ khīṇāsavānaṃ majjhe bhagavā pātimokkhaṃ uddisi, so paṭhamo sannipāto ahoṣi. Vebhāranagare ñāṭisamāgame pabbajitānaṃ navutikoṭīnaṃ majjhe pātimokkhaṃ uddisi, so dutiyo sannipāto ahoṣi. Sudassanavihāre sannipatitānaṃ asītikoṭīnaṃ majjhe pātimokkhaṃ uddisi, so tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

6. “Sannipātā tayo āsuṃ, tasmimpi dvipaduttame;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādinaṃ.
7. “Koṭisātānaṃ navutīnaṃ, asītiyāpi ca koṭīnaṃ;
Ete āsuṃ tayo ṭhānā, vimalānaṃ samāgame”ti.

Tattha **navutīnaṃ, asītiyāpi ca koṭīnaṃ** navutīnaṃ koṭīnaṃ asītiyāpi ca koṭīnaṃ sannipātā ahesunti attho. **Ete āsuṃ tayo ṭhānā**ti etāni tīṇi sannipātāṭṭhānāni ahesunti attho. “Ṭhānāne tāni tīṇi ahesu”ntipi pāṭho.

Tadā amhākaṃ bodhisatto surasenānagare maṅgalo nāma brāhmaṇo hutvā vedavedaṅgānaṃ pāraṃ gantvā anekakoṭisaṅkhaṃ dhanasannicayaṃ dīnānāthādīnaṃ pariccajivā vivekārāmo hutvā tāpasapabbajjaṃ pabbajitvā jhānābhīṇāyāyo nibbattetvā viharanto – “siddhattho nāma buddho loke uppanno”ti sutvā taṃ upasaṅkamtivā vanditvā tassa dhammakathaṃ sutvā yāya jambuyā ayaṃ jambudīpo paññāyati, iddhiyā taṃ jambuṃ upasaṅkamtivā tato phalaṃ āharitvā navutikoṭibhikkhuparivāraṃ siddhatthaṃ satthāraṃ surasenavihāre nisīdāpetvā jambuphalehi santappesi sampavāresi. Atha satthā taṃ phalaṃ paribhuñjitvā – “ito catunavutikappamatthake gotamo nāma buddho bhavissati”ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

8. “Ahaṃ tena samayena, maṅgalo nāma tāpaso;
Uggatejo duppasaho, abhiññābalasamāhito.
9. “Jambuto phalamānetvā, siddhatthassa adāsahaṃ;
Paṭiggahetvā sambuddho, idaṃ vacanamabravi.
10. “Passatha imaṃ tāpasam, jaṭilaṃ uggatāpanaṃ;
Catunavutito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
11. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
12. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhiyyo cittaṃ pasādayiṃ;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsiṃ, dasapāramipūriyā”ti.

Tattha **duppasahoti** durāsado. Ayameva vā pāṭho. Tassa pana bhagavato nagaraṃ vebhāraṃ nāma

ahosi. Udeno nāma rājā pitā, jayasenotipi tasseva nāmaṃ, suphassā nāma mātā, sambalo ca sumitto ca dve aggasāvakā, revato nāmupaṭṭhāko, sīvalā ca surāmā ca dve aggasāvīkā, kaṇikārarukkho bodhi, sarīraṃ saṭṭhihatthubbedhaṃ ahosi. Vassasatasahassaṃ āyu, somanassā nāma aggamahesī ahosi, anupamo nāma putto, suvaṇṇasīvīkāya nikkhami. Tena vuttaṃ –

13. “Vebhāraṃ nāma nagaraṃ, udeno nāma khattiyo;
Suphassā nāma janikā, siddhitthassa mahesino.
18. “Sambalo ca sumitto ca, ahesuṃ aggasāvakā;
Revato nāmupaṭṭhāko, siddhatthassa mahesino.
19. “Sīvalā ca surāmā ca, ahesuṃ aggasāvīkā;
Bodhi tassa bhagavato, kaṇikāroti vuccati.
21. “So buddho saṭṭhiratanaṃ, ahosi nabhamuggato;
Kaṇcanagghiyasaṅkāso, dasasahassī virocāti.
22. “Sopi buddho asamasamo, atulo appaṭipuggalo;
Vassasatasahassāni, loke aṭṭhāsi cakkhumā.
23. “Vipulaṃ pabhaṃ dassayitvā, pupphāpetvāna sāvake;
Vilāsetvā samāpatyā, nibbuto so sasāvako”’ti.

Tattha **saṭṭhiratananti** saṭṭhiratanappamāṇaṃ nabhaṃ uggatoti attho. **Kaṇcanagghiyasaṅkāso**ti nānāratanaṃ vicittakanakamayaagghiyasādisadassanoti attho. **Dasasahassī virocāti**ti dasasahassiyaṃ virocāti. **Vipulanti** uḷāraṃ obhāsaṃ. **Pupphāpetvānāti** jhānābhīṇṇāmaggaṃ phalaṃ samāpattipupphēhi pupphite paramasobhaggappatte katvāti attho. **Vilāsetvāti** vilāsayitvā kīlitvā. **Samāpatyāti** lokiyalokuttarāhi samāpattīhi abhiṇṇāhi ca. **Nibbutoti** anupādāparinibbānena nibbuto.

Siddhattho kira satthā kaṇcanaveḷunagare anomuyyāne parinibbāyi. Tatthevassa ratanamayaṃ catuyojanubbedhaṃ cetiyamakamsūti. Sesagāthāsu sabbattha pākaṭamevāti.

Siddhatthabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito soḷasamo buddhavaṃso.

19. Tissabuddhavaṃsavaṇṇanā

Tassa pana siddhatthassa bhagavato aparabhāge eko kappo buddhasuñño ahosi. Ito dvānavutikappamatthake **tisso, phussoti** ekasmiṃ kappe dve buddhā nibbattiṃsu. Tattha **tisso** nāma mahāpuriso pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā khemakanagare janasandhassa nāma rañño aggamahesiyā padumadalasādisanayanāya padumānāmāya deviyā kucchisimṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasannaṃ māsānaṃ accayena anomuyyāne mātukucchito nikkhami. Sattavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Tassa guhāsela-nārisaya-nisabhanāmakā tayo pāsādā ahesuṃ. Subhaddādevipamukhāni tetthiṃsa itthisahassāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā subhaddādeviyā putte ānandakumāre uppanne sonuttaraṃ nāma anuttaraṃ turaṅgavaramāruyha mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā pabbaji. Taṃ manussānaṃ koṭi anupabbaji. So tehi parivuto aṭṭha māse padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya vīranigame vīraseṭṭhissa dhītāya dinnāṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā salalavane divāvihāraṃ vītināmetvā sāyanhasamaye vijitasāṅgāmakena nāma yavapālana upanītā aṭṭha tiṇamuttīhiyo gahetvā asanabodhiṃ

upasaṅkamtivā cattālīsaḥatthavitthataṃ tiṇṣasantharaṃ santharivā tattha pallaṅkaṃ ābhujitvā samāraṃ mārabalaṃ vidhamitvā adhigatasabbaññutaññaṃ – “anekajāṭisaṃsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti udānaṃ udānetvā sattaṣattāhaṃ bodhisamīpeyeva vītināmetvā yasavatī nagare brahmadevaṃ udayaṅca dve rājaputte saparivāre upanissayasampanne ākāseṇa gantvā yasavatīmīgadāye otarivā uyyānapālena rājaputte pakkosāpetvā tesāṃ saparivārānaṃ avisārinā byāpinā madhureṇa brahmassareṇa dasasahassilokadhātuṃ viññāpentova dhammacakkaṃ pavattesi, tadā koṭisatānaṃ paṭhamo dhammābhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Siddhatthassa aparena, asamo appaṭipuggalo;
Anantatejo amitayaso, tisso lokagganāyako.
2. “Tamandhakāraṃ vidhamitvā, obhāsetvā sadevakaṃ;
Anukampako mahāvīro, loke uppajji cakkhumā.
3. “Tassāpi atulā iddhi, atulaṃ sīlaṃ samādhi ca;
Sabbattha pāraṃ gantvā, dhammacakkaṃ pavattayī.
4. “So buddho dasasahassimhi, viññāpesi giraṃ sucim;
Koṭisatāni abhisamiṃsu, paṭhame dhammadesane”ti.

Tattha **sabbatthā**ti sabbesu dhammesu pāraṃ gantvā. **Dasasahassimhī**ti dasasahassiyaṃ athāpareṇa samayena tisseṇa sattāhāraṃ saddhim pabbajitānaṃ bhikkhūnaṃ koṭi mahāpurisassa gaṇavāsaṃ pahāya bodhimūlamupagamanaṃ samaye aññaṃ gataṃ. Sā tisseṇa sammāsambuddheṇa dhammacakkaṃ pavattita”nti sutvā yasavatīmīgadāyaṃ āgantvā dasabalamabhivādetaṃ taṃ parivāretvā nisīdi. Tesāṃ bhagavā dhammaṃ desesi, tadā navutiyā koṭīnaṃ dutiyābhisamayo ahoṣi. Puna mahāmaṅgalasamāgame maṅgalapariyosāne saṭṭhiyā koṭīnaṃ tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

5. “Dutiyo navutikoṭīnaṃ, tatiyo saṭṭhikoṭiyo;
Bandhanāto pamocesi, satte naramarū tadā”ti.

Tattha **dutiyo navutikoṭī**nanti dutiyo abhisamayo ahoṣi navutikoṭipāṇīnanti attho. **Bandhanāto**ti bandhanato, dasahi saṃyojanehi parimocesi attho. Idāni parimocite satte sarūpato dassento “**naramarū**”ti āha. **Naramarū**ti narāmare.

Yasavatīnagare kira antovassaṃ pabbajitānaṃ arahantānaṃ satahassehi parivuto pavāresi, so paṭhamo sannipāto ahoṣi. Ubhato sujātassa sujātassa nāma raññaṃ nārīvāhanakumāro nārīvāhananagaraṃ anuppatte bhagavati lokanāthe saparivāro paccuggantvā dasabalaṃ sabhikkhusaṅghaṃ nimantetvā sattaṃ asadisadānaṃ datvā attano rajjaṃ puttassa niyyātetvā saparivāro sabbalokādhipatiṣṣa tissaṃ sammāsambuddheṇa santike ehibhikkhupabbajjāya pabbaji. Tassa kira sā pabbajjā sabbadisāsu pākāṭā ahoṣi. Tasmā tato tato āgantvā nārīvāhanakumāraṃ mahājano anupabbaji. Tadā tathāgato navutiyā bhikkhusatasahassassa majjhagato pātimokkhaṃ uddisi, so dutiyo sannipāto ahoṣi. Puna khemavatīnagare ñāṭisamāgame buddhavaṃsadhammakathaṃ sutvā asītisatasahassāni tassa santike pabbajitvā arahattaṃ pāpuṃṃsu, tehi parivuto sugato pātimokkhaṃ uddisi, so tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

6. “Sannipātā tayo āsuṃ, tisse lokagganāyake;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādīnaṃ.
7. “Khīṇāsavasatasahassānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo;
Navutisatasahassānaṃ, dutiyo āsi samāgamo.

8. “Asītisatasahassānaṃ, tatiyo āsi samāgamo;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, pupphitaṃ vimuttiyā”ti.

Tadā amhākaṃ bodhisatto yasavatīnagare sujāto nāma rājā hutvā iddhaṃ phītaṃ janapadaṃ anekakoṭṭidhanasannicayaṃ anurāgamupagatahadayañca parijanaṃ tiṇaṇaḷamiva pariccajītvā jātiādīsu saṃviggahadayo nikkhamitvā tāpasapabbajjaṃ pabbajītvā mahiddhiko mahānubhāvo hutvā “buddho loke uppanno”ti sutvā pañcavaṇṇāya pītiyā phuṭasarīro hutvā sapatisso tissaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamtivā vanditvā cintesi – “handāhaṃ mandāravapāricchattakādīhi dibbakusumehi bhagavantaṃ pūjessāmī”ti. Atha so evaṃ cintetvā iddhiyā saggalokaṃ gantvā cittalatāvanaṃ pavisitvā padumaṃpāricchattakamandāravādīhi dibbakusumehi ratanamayaṃ caṅkoṭakaṃ gāvutappamāṇaṃ pūretvā gahetvā gaganatalena āgantvā dibbehi surabhikusumehi bhagavantaṃ pūjesi. Ekañca maṇidaṇḍakaṃ suvaṇṇamayakaṇṇikaṃ padumaṃrāgamaṇimayapaṇṇaṃ sugandhakesaracchattaṃ viya padumacchattaṃ bhagavato sirasi dhārayanto catuparisamajjhe atthāsi. Atha bhagavā naṃ – “ito dvenavute kappe gotamo nāma buddho bhavissati”ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

9. “Ahaṃ tena samayena, sujāto nāma khattiyō;
Mahābhogaṃ chaḍḍayitvā, pabbajim isipabbajam.
10. “Mayi pabbajite sante, uppajji lokanāyako;
Buddhoti saddaṃ sutvāna, pīti me upapajjatha.
11. “Dibbaṃ mandāravaṃ pupphaṃ, padumaṃ pāricchattakaṃ;
Ubho hatthehi paggayha, dhunamāno upāgamim.
12. “Cātuvaṇṇaparivutaṃ, tissaṃ lokagganāyakaṃ;
Tamaḥaṃ pupphaṃ gahetvā, matthake dhārayim jinam.
13. “Sopi maṃ buddho byākāsi, janamajjhe nisīdiya;
Dvenavute ito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
14. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... hessāma sammukhā imam.
15. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhīyyo cittaṃ pasādayim;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsim, dasapāramipūriyā”ti.

Tattha **mayi pabbajiteti** mayi pabbajitabhāvaṃ upagate. “Mama pabbajitaṃ santa”nti potthakesu likhanti, so pamādalekhoti vedītabbo. **Upapajjathāti** uppajjittha. **Ubho hatthehīti** ubhehi hatthehi. **Paggayhāti** gahetvāna. **Dhunamānoti** vākacīrāni vidhunamānova. **Cātuvaṇṇaparivutanti** catuparisaparivutaṃ, khattiyabrāhmaṇagahapatisamaṇaparivutanti attho. “Cātuvaṇṇehi parivuta”nti paṭhanti keci.

Tassa pana bhagavato khemaṃ nāma nagaraṃ ahosi. Janasandho nāma khattiyō pitā, padumā nāma janikā, brahmadevo ca udayo ca dve aggasāvakā, samaṅgo nāmupaṭṭhāko, phussā ca sudattā ca dve aggasāvikā, asanarukkho bodhi, sarīraṃ saṭṭhihatthubbedhaṃ ahosi, vassasatasahassaṃ āyu, subhaddā nāma aggamahesī, ānando nāma putto, turaṅgayānena nikkhami. Tena vuttaṃ –

16. “Khemakaṃ nāma nagaraṃ, janasandho nāma khattiyō;
Padumā nāma janikā, tissassa ca mahesino.
21. “Brahmadevo ca udayo ca, ahesuṃ aggasāvakā;
Samaṅgo nāmupaṭṭhāko, tissassa ca mahesino.

22. “Phussā ceva sudattā ca, ahesuṃ aggasāvīkā;
Bodhi tassa bhagavato, asanoti pavuccati.
24. “So buddho saṅghiratano, ahu uccattane jino;
Anūpamo asadiso, himavā viya dīssati.
25. “Tassāpi atulatejassa, āyu āsi anuttaro;
Vassasatasahassāni, loke aṭṭhāsi cakkhumā.
26. “Uttamaṃ pavaraṃ seṭṭhaṃ, anubhotvā mahāyasaṃ;
Jalivā aggikkhandhova, nibbuto so sasāvako.
27. “Valāhakova anilena, sūriyena viya ussavo;
Andhakārova padīpena, nibbuto so sasāvako”’ti.

Tattha **uccattaneti** uccabhāvena. **Himavā viya dīssatīti** himavāva padīssati. Ayameva vā pāṭho. Yathā yojanānaṃ satānucco himavā pañcapabbato sudūre tḥitānampi uccabhāvena ca sommabhāvena ca atiramaṇīyo hutvā dīssati, evaṃ bhagavāpi dīssatīti attho. **Anuttaroti** nātidīgho nātirasso. Āyu vassasatasahassanti attho. **Uttamaṃ pavaraṃ seṭṭhanti** aññamaññavevacanāni. **Ussavoti** himabindu valāhakaussavaandhakārā viya anilasūriyadīpehi aniccatānilasūriyadīpehi upadduto parinibbuto sasāvako bhagavāti attho.

Tisso kira bhagavā sunandavatīnagare sunandārāme parinibbāyi. Sesamettha gāthāsu pākaṭamevāti.

Tissabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito sattarasamo buddhavaṃso.

20. Phussabuddhavaṃsavaṇṇanā

Tassa tissassa bhagavato aparabhāge anukkamena parihāyivā puna vaḍḍhitvā aparimitāyukā hutvā anupubbena hāyivā navutivassasahassāyukesu jātesu tasmimyeva kappe **phusso** nāma sathā loke uppajji. Sopi bhagavā pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā kāsikanagare jayasenarañño aggamahesiyā sirimāya nāma deviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasannaṃ māsānaṃ accayena sirimuyyāne mātukucchito nikkhami. So navavassasahassāni agāraṃ ajjhāvāsi. Tassa kira garuḷapakkaḥaṃsa-suvaṇṇabhārāti tayo pāsādā ahesuṃ. Kisāgotamippamukhāni tiṃsa itthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā kisāgotamiyā anupame nāma putte uppanne alaṅkatagajavarakkhandhagato mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā pabbaji. Taṃ pabbajitaṃ janakoṭi anupabbaji. So tehi parivuto cha māse padhānacariyaṃ caritvā tato gaṇaṃ pahāya sattāhaṃ ekacariyaṃ anubrūhayamāno vasitvā visākhapuṇṇamāya aññatare nagare aññatarassa seṭṭhino dhītāya sirivaḍḍhāya nāma dinnāṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā siṃsapāvane divāvihāraṃ vītināmetvā sāyanhasamaye sirivaḍḍhena nāma upāsakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā āmalakabodhiṃ upasaṅkamitvā samāraṃ mārabalaṃ vidhamitvā sabbaññutaññānaṃ patvā – “anekajātisaṃsāraṃ...pe... taṅhānaṃ khayamajjhagā”’ti udānaṃ udānetvā sattaṣattāhaṃ bodhisamīpeyeva vītināmetvā attanā saddhiṃ pabbajitānaṃ bhikkhūnaṃ koṭīnaṃ dhammapaṭivedhasamatthataṃ disvā ākāseṇa gantvā saṅkassanagare isipatane migadāye otarivā tesāṃ majjhe dhammacakkaṃ pavattesi. Tadā koṭisatasahassānaṃ paṭhamo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Tattheva maṇḍakappamhi, ahu sathā anuttaro;

Anūpamo asamasamo, phusso lokagganāyako.

2. “Sopi sabbam tamam hantvā, vijaṭetvā mahājaṭam;
Sadevakam tappayanto, abhivassi amatambunā.
3. “Dhammacakkam pavattente, phusse nakkhattamaṅgale;
Koṭisatasahassānam, paṭhamābhisamayo ahū”ti.

Tattha **tattheva maṇḍakappambhī**ti yasmim kappe dve buddhā uppajjanti, so “maṇḍakappo”ti heṭṭhā vutto. **Vijaṭetvā**ti paṭivissajjetvā. **Mahājaṭanti** ettha jaṭāti taṇhāyetam adhivacanam. Sā hi rūpādīsu ārammaṇesu heṭṭhupariyavasena punappunam uppajjanato samsibbanato suttagumbajālapūvasaṅkhātā jaṭā viyāti jaṭāti vuttam, tam mahājaṭam. **Sadevakanti** sadevakam lokam. **Abhivassīti** pāvassi. **Amatambunā**ti amataṅkhātēna dhammakathāsālilena tappayanto pāvassīti attho.

Yadā pana bārāṇasīnagare sirivaḍḍho nāma rājā mahantam bhogakkhandham pahāya tāpasapabbajam pabbaji. Tena saha pabbajitānam tāpasānam navutisatasahassāni ahesum. Tesam bhagavā dhammam desesi. Tadā navutiyā satasahassānam dutiyābhisamayo ahoṣi. Yadā pana attano puttassa anupamakumārassa dhammam desesi, tadā asītiyā satasahassānam tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttam –

4. “Navutisatasahassānam, dutiyābhisamayo ahu;
Asītisatasahassānam, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Tato aparena samayena kaṇṇakujjanagare surakkhito rājaputto ca purohitaputto dhammasenakumāro ca phusse sammāsambuddhe attano nagaram sampatte saṭṭhiyā purisasatasahashehi saddhim paccuggantvā vanditvā nimantetvā sattāham mahādānam datvā dasabalassa dhammakatham sutvā bhagavati pasīditvā te saparivārā pabbajitvā arahattam pāpuṇimsu. Tesam saṭṭhiyā bhikkhusatasahassānam majjhe bhagavā pātimokkham uddisi, so paṭhamo sannipāto ahoṣi. Puna kāsinagare jayasenarañño saṭṭhimattānam ñātīnam samāgame buddhavamsam desesi, tam sutvā paññāsasatasahassāni ehibhikkhupabbajjāya pabbajitvā arahattam pāpuṇimsu. Tesam majjhagato bhagavā pātimokkham uddisi, so dutiyo sannipāto ahoṣi. Puna mahāmaṅgalasamāgame maṅgalakatham sutvā cattālīsapurisasatasahassāni pabbajitvā arahattam pāpuṇimsu. Tesam majjhagato sugato pātimokkham uddisi, so tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttam –

5. “Sannipātā tayo āsum, phussassapi mahesino;
Khīṇāsavānam vimalānam, santacittāna tādinam.
6. “Saṭṭhisatasahassānam, paṭhamo āsi samāgamo;
Paññāsasatasahassānam, dutiyo āsi samāgamo.
7. “Cattālīsasatasahassānam, tatiyo āsi samāgamo;
Anupādā vimuttānam, vocchinnapaṭisandhina”nti.

Tadā amhākam bodhisatto arindamanagare vijitāvī nāma khattiyo hutvā tassa dhammam sutvā bhagavati pasīditvā tassa mahādānam datvā mahārajjam pahāya bhagavato santike pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā tepiṭakadharo mahājanassa dhammakatham kathesi, sīlapāramiṇca pūresi. Sopi nam “buddho bhavissati”ti byākāsi. Tena vuttam –

8. “Aham tena samayena, vijitāvī nāma khattiyo;
Chaḍḍayitvā mahārajjam, pabbajim tassa santike.

9. “Sopi maṃ buddho byākāsi, phusso lokagganāyako;
Dvenavute ito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
10. “Padhānaṃ padahitvāna...pe... dasapāramipūriyā.
12. “Suttantaṃ vinayañcāpi, navaṅgaṃ satthusāsaṇaṃ;
Sabbhaṃ pariyāpuṇitvā, sobhayaṃ jinasāsaṇaṃ.
13. “Tatthappamatto viharanto, brahmaṃ bhāvetva bhāvanaṃ;
Abhiññāpāramiṃ gantvā, brahmalokamagañchaha’nti.

Tassa pana bhagavato kāsikaṃ nāma nagaraṃ ahoṣi. Jayaseno nāma rājā pitā, sirimā nāma mātā, surakkhito ca dhammaseno ca dve aggasāvaka, sabhiyo nāmupaṭṭhāko, cālā ca upacālā ca dve aggasāvika, āmalakarukkho bodhi, sarīraṃ aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedhaṃ ahoṣi, āyu navutivassasahassāni, kisāgotamī nāma aggamahesī, anupamo nāmassa putto, hatthiyānena nikkhami. Tena vuttaṃ –

14. “Kāsikaṃ nāma nagaraṃ, jayaseno nāma khattiyo;
Sirimā nāma janikā, phussassāpi mahesino...pe.;
Bodhi tassa bhagavato, āmaṇḍoti pavuccati...pe....
22. “Aṭṭhapaṇṇāsaratanaṃ, sopi accuggato muni;
Sobhate sataraṃsīva, uḷurājāva pūrito.
23. “Navutivassasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvatā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
24. “Ovaditvā bahū satte, santāretvā bahū jane;
Sopi satthā atulayaso, nibbuto so sasāvako”ti.

Tattha **āmaṇḍoti** āmalakarukkho. **Ovaditvāti** ovādaṃ datvā, anusāsivāti attho. **Sopi satthā atulayasoti** sopi satthā amitayasoti attho. “So jahitvā amitayaso”tipi pāṭho, tassa so sabbameva vuttapakāraṃ visesaṃ hitvāti attho.

Phusso kira sammāsambuddho kusinārāyaṃ senārāme parinibbāyi. Dhātuyo kirassa vitthārikā ahesuṃ. Sesagāthāsu sabbattha pākaṭamevāti.

Phussabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito aṭṭhārasamo buddhavaṃso.

21. Vipassībuddhavaṃsavaṇṇanā

Phussassa buddhassa aparabhāge sāntarakappe tasmiṃca kappe vītivatte ito ekanavutikappe vijitasabbakappo parahitaniratasankappo sabbattha vipassī **vipassī** nāma satthā loke udapādi. So pāramiyo pūretvā anekaratanamaṇivisarasaṃmuḷlotitabhavane tusitabhavane nibbattitvā tato cavitvā bandhumatīnagare anekabandhumato bandhumato rañño bandhumatīyā nāma aggamahesiyā kucchimiṃ paṭisandhiṃ aggahesi. So dasannaṃ māsānaṃ accayena kheme migadāye mātudarato asitanīradarājito puṇṇacando viya nikkhami. Nāmaggaṇadivase panassa lakkhaṇapāṭhakā ñātakā ca divā ca rattiṃca antarantarā nimmisasañjanitandhakāravirahena visuddhaṃ passanti, vivaṭehi vā akkhīhi passatīti “vipassī”ti nāmamakaṃsu. “Viceyya viceyya passatīti vipassī”ti vadanti. So aṭṭhavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Nanda-sunanda-sirimānāmakā tayo cassa pāsādā ahesuṃ.

Sudassanādevippamukhānaṃ itthīnaṃ sataṣaḥassaṃ vīsati ca saḥassāni ahesuṃ. “Sutanū”tipi sudassanā vuccati. So aṭṭhavassasahassānaṃ accayena cattāri nimittāni disvā sutanudeviyā samavaṭṭakkhandhe nāma tanaye jāte ājaññarathena mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā pabbaji. Taṃ purisānaṃ caturāsītisatasahassāni anupabbajimsu. So tehi parivuto mahāpuriso aṭṭhamāsaṃ padhānacariyaṃ caritvā visākhapuññaṃ māya sudassanasetṭhidhītāya dinnāṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā kusumasamalaṅkate sālavane divāvihāraṃ katvā sujātena nāma yavapālakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā pāṭalibodhiṃ samalaṅkataṃ disvā dakkhiṇadisābhāgena taṃ upāgami.

Tassā pana pāṭaliyā samavaṭṭakkhandho taṃ divasaṃ paññāsaratanō hutvā abbhuggato sākā paññāsaratanā ubbedhena ratanasataṃ ahoṣi. Taṃdivasameva sā pāṭalī kaṇṇikābaddhehi viya pupphehi paramasurabhigandhehi mūlato paṭṭhāya sabbaśāñchannā ahoṣi. Dibbagandho vāyati, na kevalaṃ tadā ayameva pupphito, dasasaḥassi cakkavāḷesu sabbe pāṭaliyo pupphitāva. Na kevalaṃ pāṭaliyova, dasasaḥassicakkavāḷesu sabbarukkhaḡumbalatāyopi pupphimsu. Mahāsamuddopi pañcavaññehi padumehi kuvalayuppalakumudehi sañchanno sīṭalamadhurasalilo ahoṣi. Sabbampi ca dasasaḥassi cakkavāḷabbhantaṃ dhajamālākulaṃ ahoṣi. Tattha tattha paṭimālāḡulavippakiññaṃ nānāsura bhikusumasajjitadharaññītaṃ dhūpacuññandhakāraṃ ahoṣi. Taṃ upagantvā tepaññāsaḡatthavittataṃ tiṇasantharaṃ santharivā caturaḡasamannāgataṃ vīriyaṃ adhiṭṭhāya – “yāva buddho na homi, tāva ito na uṭṭhahāmi”ti paṭiññaṃ katvā nisīdi. Evaṃ nisīditvā samāraṃ mārabalaṃ vidhamitvā maggānukkamena cattāri maggaññāni maggānantaṃ cattāri phalaññāni catasso paṭisaṃbhidā catuyoniparicchedakaññaṃ pañcagatiparicchedakaññaṃ catuvesāraññāni cha asādhāraññāni ca sakale ca buddhaḡuṇe hatthagate katvā paripuññaśāḡkappo bodhipallaṅke nisinnova –

“Anekajātisaṃsāraṃ...pe... tañhānaṃ khayamaññhagā. (dha. pa. 153-154);

“Ayoghanahatasseva, jalato jātavedaso;
Anupubbūpasantassa, yathā na ñāyate gati.

“Evaṃ sammā vimuttānaṃ, kāmaḡandhoghatāriṇaṃ;
Paññāpetuṃ gatī natthi, paṭṭānaṃ acalaṃ sukha”nti. (udā. 80) –

Evaṃ udānaṃ udānetvā bodhisamīpeyeva sattaśāṭṭhaṃ vītināmetvā brahmāyācanaṃ sampaṭicchitvā attano vemātikassa bhātikassa khaṇḡakumārassa ca purohitaputtassa tissakumārassa ca upanissayasampattiṃ oloketvā ākāseṇa gantvā kheme migadāye otarivā ubhopi te uyyānapāleṇa pakkosāpetvā tesāṃ parivāraṇaṃ maññhe dhammacakkaṃ pavattesi. Tadā aparimitānaṃ devatānaṃ dhammābhisaṃmayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Phussassa ca aparena, sambuddho dvipaduttamo;
Vipassī nāma nāmena, loke uppajji cakkhumā.
2. “Avijjaṃ sabbaṃ padāletvā, patto sambodhimuttamaṃ;
Dhammacakkaṃ pavattetuṃ, pakkāmi bandhumatīpuraṃ.
3. “Dhammacakkaṃ pavattetvā, ubho bodhesi nāyako;
Gaṇānāya na vattabbo, paṭṭhamābhisaṃmayo ahū”ti.

Tattha **padāletvā**ti bhinditvā, avijjandhakāraṃ bhinditvāti attho. “Vattetvā cakkamāraṃ”tipi pāṭho, tassa **ārāmeti** kheme migadāyeti attho. **Ubho bodhesī**ti attano kaññiṭṭhabhātikaṃ khaṇḡaṃ rājaḡputtaṃ tissañca purohitaputtanti ubho bodhesi. **Gaṇānāya na vattabboti** devatānaṃ abhisaṃmayavasena gaṇānaparicchedo natthīti attho.

Athāparena samayena khaṇḍaṃ rājaputtaṃ tissañca purohitaputtaṃ anupabbajitāni caturāsītibhikkhusahassāni dhammāmataṃ pāyesi. So dutiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

4. “Punāparaṃ amitayaso, tattha saccaṃ pakāsayi;
Caturāsītisahassānaṃ, dutiyābhisamayo ahū”ti.

Tattha **tatthā**ti khome migadāyeti attho. “Caturāsītisahassāni, sambuddhamanupabbaju”nti ettha ete pana caturāsītisahassasaṅkhātā purisā vipassissa kumārassa upaṭṭhākapurisāyeva. Te pātova vipassikumārassa upaṭṭhānaṃ āgantvā kumāramadisvā pātarāsattāyā gantvā bhuttaṃpātarāsā “kuhiṃ kumāro”ti pucchitvā tato “uyyānabhūmiṃ gato”ti sutvā “tattheva naṃ dakkhissāmā”ti nikkhantā nivattamānaṃ tassa sārathīṃ disvā “kumāro pabbajito”ti sutvā sutatṭhāneyeva sabbābharaṇāni muñcitvā antarāpaṇato kāsāyāni vatthāni āharāpetvā kesamassuṃ ohāretvā pabbajīṃsu. Pabbajitvā ca te gantvā mahāpurisaṃ parivārayīṃsu.

Tato vipassī bodhisatto “padhānacariyaṃ caranto ākiṇṇo viharāmi, na kho panametaṃ pātirūpaṃ yatheva maṃ ime gihibhūtā pubbe parivāretvā caranti, idānīpi tatheva kiṃ iminā gaṇeṇā”ti gaṇasaṅgaṇikāya ukkaṇṭhitvā “ajjeva gacchāmi”ti cintetvā puna – “ajja avelā, sace panāhaṃ ajja gamissāmi, sabbepime jānissanti, sveva gamissāmi”ti cintesi. Taṃdivasañca uruvelagāmasadise ekasmiṃ gāme gāmaṃvāsino manussā svātanāya saddhiṃ parisāya mahāpurisaṃ nimantayīṃsu. Te tesam caturāsītisahassānaṃ mahāpurisassa ca pāyāsameva paṭiyādayīṃsu. Atha vipassī mahāpuriso punadivase visākhapuṇṇamāya tasmīṃ gāme tehi pabbajitajanehi saddhiṃ bhattakiccaṃ katvā vasanaṭṭhānameva agamāsi. Tatra te pabbajitā mahāpurisassa vattaṃ dassetvā attano attano rattitṭhānadivāṭṭhānāni pavisiṃsu.

Bodhisattopi paṇṇasālaṃ pavisitvā nisinno cintesi – “ayaṃ kālo nikkhamitu”nti nikkhamitvā paṇṇasāladvāraṃ pidahitvā bodhimaṇḍābhimukho pāyāsi. Te kira pabbajitā sāyaṃ bodhisattassa upaṭṭhānaṃ gantvā paṇṇasālaṃ parivāretvā nisinnā – “ativikālo jāto upadhārethā”ti vatvā paṇṇasāladvāraṃ vivaritvā taṃ apassantāpi “kuhiṃ nu gato mahāpuriso”ti nānubandhiṃsu. “Gaṇavāse nibbinno eko viharitukāmo maññe mahāpuriso buddhabhūtaṃyeva taṃ passissāmā”ti antojambudīpābhimukhā cārikaṃ pakkamiṃsu. Atha te – “vipassinā kira buddhattaṃ patvā dhammacakkaṃ pavattita”nti sutvā anukkamena sabbe te pabbajitā bandhumatiyā rājadhāniyā khome migadāye sannipatiṃsu. Tato tesam bhagavā dhammaṃ desesi, tadā caturāsītiyā bhikkhusahassānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi. So tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

5. “Caturāsītisahassāni, sambuddhaṃ anupabbajūṃ;
Tesamārāmapattānaṃ, dhammaṃ desesi cakkhumā.
6. “Sabbākārena bhāsato, sutvā upanisādino;
Tepi dhammavaraṃ gantvā, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Tattha **caturāsītisahassāni, sambuddhaṃ anupabbajūṃ** ettha anunā yogato sambuddhanti upayogavacanaṃ katanti vedittabbaṃ, sambuddhassa pacchā pabbajīṃsūti attho. Lakkhaṇaṃ saddasatthato gahetabbaṃ. “Tattha ārāmapattāna”ntipi pāṭho. **Bhāsato**ti vadato. **Upanisādinoti** gantvā upanissāya dhammadānaṃ dadatoti attho. **Tepi**ti te caturāsītisahassasaṅkhātā pabbajitā vipassissa upaṭṭhākabhūtā. **Gantvāti** tassa dhammaṃ ñatvā. Evaṃ tesam tatiyo abhisamayo ahoṣi. Khome migadāye vipassīsammāsambuddhaṃ dve ca aggasāvake anupabbajitānaṃ bhikkhūnaṃ aṭṭhasaṭṭhisatasahassānaṃ majjhe nisinno vipassī bhagavā –

“Khantīparamaṃ tapo titikkhā, nibbānaṃ paramaṃ vadanti buddhā;
Na hi pabbajito parūpaghātī, na samaṇo hoti paraṃ viheṭṭhayanto.

“Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
Sacittapariyodapanam, etaṃ buddhāna sāsanaṃ.

“Anūpavādo anūpaghāto, pātimokkhe ca saṃvaro;
Mattaññutā ca bhattasmiṃ, pantañca sayanāsanaṃ;
Adhicitte ca āyogo, etaṃ buddhāna sāsana’nti. (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183, 184, 185) –

Imaṃ pātimokkhaṃ uddisi. Imā pana sabbabuddhānaṃ pātimokkhuddesagāthāyo hontīti veditabbaṃ. So paṭhamo sannipāto ahoṣi. Puna yamakapāṭihāriyaṃ disvā pabbajitānaṃ bhikkhūnaṃ sataṣahassānaṃ dutiyo sannipāto ahoṣi. Yadā pana vipassissa vemātikā tayo bhātaro paccantaṃ vūpasamētvā bhagavato upaṭṭhānakiriyāya laddhavarā hutvā attano nagaraṃ netvā upaṭṭhahantā tassa dhammaṃ sutvā pabbajimsu. Tesam asītisatasahassānaṃ majjhe nisīditvā bhagavā kheme migadāye pātimokkhaṃ uddisi, so tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

7. “Sannipātā tayo āsuṃ, vipassissa mahesino;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādinaṃ.
8. “Aṭṭhasaṭṭhisatasahassānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo;
Bhikkhusatasahassānaṃ, dutiyo āsi samāgamo.
9. “Asītibhikkhusahassānaṃ, tatiyo āsi samāgamo;
Tattha bhikkhugaṇamaṃjhe, sambuddho atirocatī’”ti.

Tattha **aṭṭhasaṭṭhisatasahassāna**nti aṭṭhasaṭṭhisahassādhikānaṃ sataṣahassabhikkhūnanti attho. **Tatthāti** tattha kheme migadāye. **Bhikkhugaṇamaṃjheti** bhikkhugaṇassa majjhe. “Tassa bhikkhugaṇamaṃjhe””tipi pāṭho, tassa bhikkhugaṇassa majjheti attho.

Tadā amhākaṃ bodhisatto mahiddhiko mahānubhāvo atulo nāma nāgarājā hutvā anekānāgakoṭisatasahassaparivāro hutvā saparivārassa dasabalassa asamabalasīlassa karuṇāsītaladayassa sakkārakaraṇatthaṃ sattaratanamayaṃ candamaṇḍalasaṅkāsaṃ daṭṭhabbasāramaṇḍaṃ maṇḍapaṃ kāretvā tattha nisīdāpetvā sattāhaṃ dibbavibhavanurūpaṃ mahādānaṃ datvā sattaratanakhacitaṃ mahārahaṃ suvaṇṇamayam nānāmaṇijutivisarasamujjalaṃ pīṭhaṃ bhagavato adāsi. Tadā naṃ pīṭhānumodanāvasāne “ito ayaṃ ekanavutikappe buddho bhavissati””ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

10. “Ahaṃ tena samayena, nāgarājā mahiddhiko;
Atulo nāma nāmena, puññavanto jutindharo.
11. “Nekānaṃ nāgakoṭīnaṃ, parivāretvānaṃ tadā;
Vajjanto dibbaturiyehi, lokajetṭhaṃ upāgamiṃ.
12. “Upasaṅkamitvā sambuddhaṃ, vipassiṃ lokanāyakaṃ;
Maṇimuttaratanakhacitaṃ, sabbābharaṇabhūsitam;
Nimantetvā dhammarājassa, suvaṇṇapīṭhamadāsahaṃ.
13. “Sopi maṃ buddho byākāsi, saṅghamaṃjhe nisīdiya;
Ekanavutito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
14. “Ahu kapilavhayā rammā, nikkhamitvā tathāgato;
Padhānaṃ padahitvāna, katvā dukkarakārikaṃ.

15. “Ajapālarukkhamūlasmiṃ, nisīditvā tathāgato;
Tattha pāyāsaṃ paggayha, nerañjaramupehiti.
16. “Nerañjarāya tīramhi, pāyāsaṃ ada so jino;
Paṭiyattavaramaggena, bodhimūlamupehiti.
17. “Tato padakkhiṇaṃ katvā, bodhimaṇḍaṃ anuttaro;
Assatthamūle sambodhiṃ, bujjhissati mahāyaso.
18. “Imassa janikā mātā, māyā nāma bhavissati;
Pitā suddhodano nāma, ayaṃ hessati gotamo.
19. “Anāsavā vītarāgā, santacittā samāhitā;
Kolito upatisso ca, aggā hessanti sāvakā;
Ānando nāmupaṭṭhāko, upaṭṭhissatimaṃ jinaṃ.
20. “Khemā uppalavaṇṇā ca, aggā hessanti sāvikā;
Anāsavā vītarāgā, santacittā samāhitā;
Bodhi tassa bhagavato, assatthoti pavuccati...pe....
23. “Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, bhiyyo cittaṃ pasādayiṃ;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsīṃ, dasapāramipūriyā’’ti.

Tattha **puññavantoti** puññavā, samupacitapuññasañcayoti attho. **Jutindharoti** pabhāyutto. **Nekānaṃ nāgakoṭṭinanti** anekāhi nāgakoṭṭi, karaṇatthe sāmivacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Parivāretvānāti** bhagavantaṃ parivāretvā. **Ahanti** attānaṃ niddisati. **Vajjantoti** vādentō tālento. **Maṇimuttaratanakhacitanti** maṇimuttādīhi vividhehi ratanehi khacitanti attho. **Sabbābharaṇabhūsitanti** sabbābharaṇehi vālarūpādīhi ratanamayehi maṇḍitanti attho. **Suvaṇṇapīṭhanti** suvaṇṇamayaṃ pīṭhaṃ. **Adāsahanti** adāsīṃ ahaṃ.

Tassa pana vipassissa bhagavato bandhumatī nāma nagaraṃ ahoṣi. Bandhumā nāma rājā pitā, bandhumatī nāma mātā, khaṇḍo ca tisso ca dve aggasāvakā, asoko nāmupaṭṭhāko, candā ca candamittā ca dve aggasāvikā, pāṭalirukkho bodhi, sarīraṃ asītihatthubbedhaṃ ahoṣi, sarīrappabhā sabbakālaṃ satta yojanāni pharitvā aṭṭhāsi asītivassasahassāni āyu, sutanu nāmassa aggamahesī, samavaṭṭakkhandho nāmassa putto, ājaññarathena nikkhami. Tena vuttaṃ –

24. “Nagaraṃ bandhumatī nāma, bandhumā nāma khattiyo;
Mātā bandhumatī nāma, vipassissa mahesino.
29. “Khaṇḍo ca tissanāmo ca, ahesuṃ aggasāvakā;
Asoko nāmupaṭṭhāko, vipassissa mahesino.
30. “Candā ca candamittā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, pāṭalīti pavuccati.
32. “Asītihatthamubbedho, vipassī lokanāyako;
Pabhā niddhāvati tassa, samantā sattayojane.
33. “Asītivassasahassāni, āyu buddhassa tāvade;
Tāvataṃ tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

34. “Bahudevamanussānaṃ, bandhanā parimocayi;
Maggāmaggañca ācikkhi, avasesaputhujjane.
35. “Ālokaṃ dassayitvāna, desetvā amataṃ padaṃ;
Jalivā aggikkhandhova, nibbuto so sasāvako.
36. “Iddhivaraṃ puññavaraṃ, lakkhaṇaṃ kusumitaṃ;
Sabbāṃ tamantarahitaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”ti.

Tattha **bandhanā**ti devamanusse kāmarāgasamyojanādibandhanā mocesi, vikāsesīti attho. **Maggāmaggañca ācikkhī**ti “amatādhigamāya ayaṃ maggo ucchedasassatadiṭṭhivirahitā majjhimā paṭipadā maggo kāyakilamathādiko nāyaṃ maggo”ti sesaputhujjane ācikkhīti attho. **Ālokaṃ dassayitvānā**ti maggañāṇālokaṃ vipassanāñāṇālokañca dassayitvā. **Lakkhaṇaṃ kusumitanti** cittalakkhaṇādīhi phullitaṃ maṇḍitaṃ bhagavato sarīranti attho. Sesāṃ sabbattha gāthāsu uttānamevāti.

Vipassībuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito ekūnavāsatiso buddhavaṃso.

22. Sikhībuddhavaṃsavaṇṇanā

Vipassissa aparabhāge antarahite ca tasmim kappe tato paraṃ ekūnasaṭṭhiyā kappesu buddhā loke na uppajjimsu. Apagatabuddhāloko ahoṣi. Kilesadevaputtamārānaṃ ekarajjaṃ apagatakaṇṭakaṃ ahoṣi. Ito pana ekattiṃsakappe siniddhasukkhāsārādārupacito pahūtasappisitto nidhūmo sikhī viya **sikhī** ca **vessabhū** cāti dve sammāsambuddhā loke uppajjimsu. Tattha **sikhī** pana bhagavā pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā kusalakaraṇavatī aruṇavatīnagare paramaguṇavato aruṇavato nāma rañño aggamahesiyā rattakanakapaṭibimbarucirappabhāya pabhāvatiyā nāma deviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasa māse vītināmetvā nisabhuyyāne mātukucchito nikkhami. Nemittikā panassa nāmaṃ karontā uñhīssa sikhā viya uggatattā “sikhī”ti nāmamakamsu. So sattavassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Sucandakasirīgiriyaśānāriivasabha nāmakā tayo pāsādā ahesuṃ. Sabbakāmādevippamukhāni catuvāsati itthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā sabbakāmādeviyā guṇagaṇātule atule nāma putte uppanne hatthiyānena hatthikkhandhavaragato mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā pabbaji. Taṃ sattatipurisasatasahassāni anupabbajimsu. So tehi parivuto aṭṭhamāsaṃ padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya sudassananigame piyadassīseṭṭhino dhītuyā dinnāṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā taruṇakhadiravane divāvihāraṃ vītināmetvā anomadassinā nāma tāpasena dinnā aṭṭha kusatiṇamuttṭhiyo gahetvā puṇḍarīkabodhiṃ upasaṅkami. Tassā kira puṇḍarīkabodhiyāpi pāṭaliyā pamāṇameva pamāṇaṃ ahoṣi. Taṃdivasameva so paṇṇāsaratanaṅkhandho hutvā abbhuggato, sākhāpissa paṇṇāsaratanaṃattāva. So dibbehi gandhehi pupphehi sañchanno ahoṣi. Na kevalaṃ puppheheva, phalehipi sañchanno ahoṣi. Tassa ekapassato taruṇāni phalāni ekato majjhimāni ekato nātipakkāni ekato pakkhattadibbojāni viya surasāni vaṇṇagandharasasampannāni tato tato olambanti. Yathā ca so, evaṃ dasasahassicakkavāḷesu pupphūpagā rukkḥā pupphehi phalūpagā rukkḥā phalehi paṭimaṇḍitā ahesuṃ.

So tattha catuvāsatihatthavitthataṃ tiṇasantharaṃ santharivā pallaṅkaṃ ābhujitvā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya nisīdi. Evaṃ nisīditvā chattiṃsa yojanavitthataṃ samāraṃ mārabalaṃ vidhamitvā sambodhiṃ pāpuṇitvā – “anekajātisaṃsāraṃ...pe... taṅhānaṃ khayamajjhagā”ti udānaṃ udānetvā bodhisamīpeyeva sattasattāhaṃ vītināmetvā brahmāyācanaṃ sampaṭicchitvā attanā saha pabbajitānaṃ sattatiyā bhikkhusatasahassānaṃ upanissayasampattiṃ disvā surapathena gantvā vividhāvaraṇavatiyā aruṇavatiyā rājadhāniyā samīpe migājīnuyyāne otarivā tehi munigaṇehi parivuto tesāṃ majjhe dhammacakkaṃ pavattesi. Tadā koṭisatasahassānaṃ paṭhamo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Vipassissa aparena, sambuddho dvipaduttamo;
Sikhivhayo āsi jino, asamo appaṭipuggalo.
2. “Mārasenaṃ pamadditvā, patto sambodhimuttamaṃ;
Dhammacakkaṃ pavattesi, anukampāya pāṇinaṃ.
3. “Dhammacakkaṃ pavattente, sikhimhi jinapuṅgave;
Koṭisatasahassānaṃ, paṭhamābhisamayo ahū”’ti.

Punapi aruṇavatiyā rājadhāniyā samīpeyeva abhibhūrājaputtassa ca sambhavarājaputtassa cāti dvinnamaṃ saparivārānaṃ dhammaṃ desetvā navutikoṭisahassāni dhammāmatamaṃ pāyesi. So dutiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

4. “Aparampi dhammaṃ desente, gaṇasetṭhe naruttame;
Navutikoṭisahassānaṃ, dutiyābhisamayo ahū”’ti.

Yadā pana sūriyavatīnagaradvāre campakarukkhamūle titthiyamadamaṇabhañjanatthaṃ sabbajanabandhanamokkhatthañca yamakapāṭihāriyaṃ karonto bhagavā dhammaṃ desesi, tadā asītikoṭisahassānaṃ tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

5. “Yamakapāṭihāriyañca, dassayante sadevake;
Asītikoṭisahassānaṃ, tatiyābhisamayo ahū”’ti.

Abhibhunā ca sambhavana ca rājaputtana saddhiṃ pabbajitānaṃ arahantānaṃ satasahassānaṃ majjhe nisīditvā pātīmokkhaṃ uddisi, so paṭhamo sannipāto ahoṣi, aruṇavatinagare ñāṭisamāgame pabbajitānaṃ asītiyā bhikkhusahassānaṃ majjhe nisīditvā pātīmokkhaṃ uddisi, so dutiyo sannipāto ahoṣi. Dhanañjayanagare dhanapālakanāgavinayanasamaye pabbajitānaṃ sattatiyā bhikkhusahassānaṃ majjhe bhagavā pātīmokkhaṃ uddisi, so tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

6. “Sannipātā tayo āsumaṃ, sikhissāpi mahesino;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādinaṃ.
7. “Bhikkhusatasahassānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo;
Asītibhikkhusahassānaṃ, dutiyo āsi samāgamo.
8. “Sattatibhikkhusahassānaṃ, tatiyo āsi samāgamo;
Anupalitto padumaṃva, toyamhi sampavaḍḍhita”’nti.

Tattha **anupalitto padumaṃvāti** toye jātaṃ toyeva vaḍḍhitaṃ padumaṃ viya toyena anupalittaṃ, sopi bhikkhusannipāto loke jātopi lokadhammehi anupalitto ahoṣīti attho.

Tadā kira ambhākaṃ bodhisatto kattacci asaṃsaṭṭho paribhuttanagare arindamo nāma rājā hutvā sikhimhi satthari paribhuttanagaramanuppatte saparivāro rājā bhagavato paccuggantvā pasādavaḍḍhitahadayanayanāsoto dasabalassa amalacaraṇakamalayugaḷesu saparivāro sirasā abhivanditvā dasabalaṃ nimantetvā sattāhaṃ issariyakulavibhavasaddhānurūpaṃ mahādānaṃ datvā dussabhaṇḍāgaradvārāni vivarāpetvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahagghāni vatthāni adāsi. Attano ca balarūpalakkhaṇajavasampannahemajālamālāsamalaṅkataṃ navakanakaruciradaṇḍakosacāmarayugavirājitaṃ vipulamudukaṇṇaṃ candarājivirājitaṃ avadanāsobhaṃ erāvaṇavāraṇamiva arivāraṇaṃ varavāraṇaṃ datvā vāraṇappamaṇameva katvā kappiyabhaṇḍaṅca adāsi. Sopi naṃ satthā – “īto ekattiṃsakappe buddho bhavissatī”’ti byākāsi. Tena vuttaṃ –

9. “Ahaṃ tena samayena, arindamo nāma khattiyo;
Sambuddhappamukhaṃ saṅghaṃ, annapānena tappayim.
10. “Bahaṃ dussavaraṃ datvā, dussakoṭim anappakaṃ;
Alaṅkataṃ hatthiyānaṃ, sambuddhassa adāsahaṃ.
11. “Hatthiyānaṃ nimminivā, kappiyaṃ upanāmayim;
Pūrayim mānasaṃ mayhaṃ, niccaṃ daḷhamupaṭṭhitaṃ.
12. “Sopi maṃ buddho byākāsi, sikhī lokagganāyako;
Ekattiṃse ito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
13. “Ahu kapilavhayā rammā...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
14. “Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, bhiiyo cittaṃ pasādayim;
Uttarim vatamadhiṭṭhāsim, dasapāramipūriyā’”ti.

Tattha **nimminivā**ti tassa hatthino pamāṇena tulayitvā. **Kappiyanti** kappiyabhaṇḍaṃ, bhikkhūnaṃ yaṃ bhaṇḍaṃ kappati gaheṭṭuṃ, taṃ kappiyabhaṇḍaṃ nāma. **Pūrayim mānasaṃ mayhanti** mama cittaṃ dānapītiyā pūrayim, mayhaṃ hāsuppādanasamattaṃ akāsinti attho. **Niccaṃ daḷhamupaṭṭhitanti** niccakālaṃ dānaṃ dassāmi’”ti dānavasena daḷhaṃ upaṭṭhitaṃ cittanti attho.

Tassa pana bhagavato nagaraṃ aruṇavatī nāma ahosi. Aruṇavā nāma rājā pitā, pabhāvatī nāma mātā, abhibhū ca sambhavo ca dve aggasāvakā, khemaṅkaro nāmupaṭṭhāko, sakhilā ca madumā ca dve aggasāvikā, puṇḍarīkarukkho bodhi, sarīraṅcassa sattatihathubbedhaṃ ahosi. Sarīrappabhā niccakālaṃ yojanattayaṃ pharitvā aṭṭhāsi. Sattativassasahassāni āyu, sabbakāmā nāmassa aggamahesī, atulo nāmassa putto, hatthiyānena nikkhami. Tena vuttaṃ –

15. “Nagaraṃ aruṇavatī nāma, aruṇo nāma khattiyo;
Pabhāvatī nāma janikā, sikhissāpi mahesino.
20. “Abhibhū sambhavo ceva, ahesuṃ aggasāvakā;
Khemaṅkaro nāmupaṭṭhāko, sikhissāpi mahesino.
21. “Sakhilā ca padumā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, puṇḍarīkoti vuccati.
22. “Sirivaḍḍho ca nando ca, ahesuṃ aggupaṭṭhakā;
Cittā ceva suguttā ca, ahesuṃ aggupaṭṭhikā.
23. “Uccattanena so buddho, sattatihathamuggato;
Kaṅcanagghiyasaṅkāso, dvattiṃsavaralakkhaṇo.
24. “Tassāpi byāmapabhā kāyā, divārattim nirantaraṃ;
Disodisaṃ niccharanti, tīṇi yojanaso pabhā.
25. “Sattativassasahassāni, āyu tassa mahesino;
Tāvātā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahaṃ.
26. “Dhammameghaṃ pavassetvā, temayitvā sadevake;
Khemantaṃ pāpayitvāna, nibbuto so sasāvako.
27. “Anubyañjanasampannaṃ, dvattiṃsavaralakkhaṇaṃ;

Sabbaṃ tamantarāhitam, nanu rittā sabbasāṅkhārā’’ti.

Tattha **puṇḍarīkoti** setambarukkho. **Tiṇi yojanaso pabhāti** tiṇi yojanāni pabhā niccharantīti attho. **Dhammameghanti** dhammavassaṃ, dhammavassanako buddhamegho. **Temayitvāti** dhammakathāsālilena temetvā, siñcivāti attho. **Sadevake**ti sadevake satte. **Khemantanti** khemantaṃ nibbānaṃ. **Anubyañjanasampannanti** tambanakhatuṅganāsavaṭṭaṅgulitādīhi asītiyā anubyañjanehi sampannaṃ, dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ bhagavato sarīranti attho. Sikhī kira sammāsambuddho sīlavatīnagare assārāme parinibbāyi.

“Sikhīva loke tapasā jalitvā, sikhīva meghāgamane naditvā;
Sikhī mahesindhanavippahīno, sikhīva santiṃ sugato gato so’’.

Sikhissa kira bhagavato dhātuyo ekagghanāva hutvā aṭṭhaṃsu na vippakiriṃsu. Sakalajambudīpavāsino pana manussā tiyojanubbedhaṃ sattaratanamayaṃ himagirisadisobhaṃ thūpamakāṃsu. Sesametta gāthāsu pākaṭamevāti.

Sikhībuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito vīsatiso buddhavaṃso.

23. Vessabhūbuddhavaṃsavaṇṇanā

Sikhissa pana sammāsambuddhassa aparabhāge antarahite tassa sāsane sattativassasahassāyukā manussā anukkamena parihāyitvā dasavassāyukā ahesuṃ. Puna vaḍḍhitvā aparimitāyukā hutvā anukkamena parihāyitvā saṭṭhivassasahassāyukā ahesuṃ. Tadā vijitamanobhū sabbalokābhībhū sayambhū **vessabhū** nāma satthā loke udapādi. So pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā anomanagare suppatītassa suppatītassa nāma rañño aggamahesiyā sīlavatīyā yasavatiyā nāma kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi. So dasannaṃ māsānaṃ accayena anupamuyyāne mātukucchito nikkhami. Jāyamānova janaṃ toseno vasabhanādaṃ nadi. Tasmā vasabhanādahetuttā tassa nāmaggaṇadivase “vessabhū’’ti nāmamakāṃsu. So chabbassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Rucisuruci-rativāḍḍhananāmakā tayo pāsādā tassa ahesuṃ. Sucittādevippamukhāni tiṃsa itthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā sucittāya nāma deviyā suppbuddhe nāma kumāre uppanne suvaṇṇasivikāya uyyānadassanattāya gantvā devadattāni kāsāyāni gahetvā pabbaji. Taṃ sattattiṃsasahassāni anupabbajimṃsu. Atha so tehi parivuto cha māse padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya sucittanigame sandissamānasarīrāya sirivaḍḍhanāya nāma dinnam madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā sālavane divāvihāraṃ vītināmetvā sāyanhasamaye narindanāgarājena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā sālābodhiṃ padakkhiṇato upāgami. Tassāpi sālāssa tadeva pāṭaliyā pamāṇameva pamāṇam ahoṣi. Tatheva pupphaphalasirivibhavo veditabbo. So sālāmūlamupagantvā cattālīsahattavittataṃ tiṇasantharam santharitvā pallaṅkaṃ ābhujitvā vigatanīvaraṇam sabbakāmamadāvaraṇam anāvāraṇāṇaṃ paṭilabhitvā – “anekajātiśamsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā’’ti udānaṃ udānetvā sattaṣattāhaṃ tattheva vītināmetvā attano kaniṭṭhabhātikassa soṇakumārassa uttarakumārassa ca upanissayasampattiṃ disvā devapathena gantvā anomanagarasamīpe aruṇuyyāne otaritvā uyyānapālena kumāre pakkosāpetvā tesam saparivārānaṃ majjhe dhammacakkaṃ pavattesi. Tadā asītiyā koṭisahasānaṃ paṭhamo abhisamayo ahoṣi.

Puna janapadacārikaṃ caranto bhagavā tattha tattha dhammaṃ desento sattatiyā koṭisahasānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi, so dutiyo abhisamayo ahoṣi. Anomanagareyeva diṭṭhijālaṃ bhindanto tiṭṭhiyamānaddhajaṃ pātento mānamadaṃ viddhamṃsento dhammaddhajaṃ samussayanto

navutiyojanavitthatāya manussaparisāya parimāṇarahitāya devaparisāya yamakapāṭihāriyaṃ katvā devamanusse pasādetvā saṭṭhikoṭiyo dhammāmatena tappesi, so tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Tattheva maṇḍakappamhi, asamo appaṭipuggalo;
Vessabhū nāma nāmena, loke uppajji nāyako.
2. “Ādittaṃ vata rāgaggi, taṇhānaṃ vijitaṃ tadā;
Nāgo va bandhanaṃ chetvā, patto sambodhimuttamaṃ.
3. “Dhammacakkaṃ pavattente, vessabhūlokanāyake;
Asītikotiṣahassānaṃ, paṭhamābhisamayo ahu.
4. “Pakkante cārikaṃ raṭṭhe, lokajetṭhe narāsabhe;
Sattatikotiṣahassānaṃ, dutiyābhisamayo ahu.
5. “Mahādiṭṭhiṃ vinodento, pāṭiheraṃ karoti so;
Samāgatā naramarū, dasasahassī sadevake.
6. “Mahāacchariyaṃ disvā, abbhutaṃ lomahaṃsanaṃ;
Devā ceva manussā ca, bujjhare saṭṭhikoṭiyo”ti.

Tattha **ādittanti** sakalamidaṃ lokattayaṃ sampadittaṃ. **Rāgaggīti** rāgena. **Taṇhānaṃ vijitanti** taṇhānaṃ vijitaṃ raṭṭhaṃ vasavattiṭṭhānanti evaṃ ṇatvāti attho. **Nāgo va bandhanaṃ chetvāti** hatthī viya pūtilatābandhanaṃ chinditvā sambodhiṃ patto adhigato. **Dasasahassīti** dasasahassiyaṃ. **Sadevake**ti sadevake loke. **Bujjhareti** bujjhiṃsu.

Soṇuttarānaṃ pana dvinnaṃ aggasāvakaṇaṃ samāgame pabbajitānaṃ asītiyā arahantasahassānaṃ majjhe māghapuṇṇamāyaṃ pātimokkhaṃ uddisi, so paṭhamo sannipāto ahoṣi. Yadā pana vessabhunā sabbalokābhibhūnā saha pabbajitā sattattiṃsasahassasaṅkhā bhikkhū gaṇato ohīnasamaye pakkantā, te vessabhussa sammāsambuddhassa dhammacakkappavattiṃ sutvā soreyyaṃ nāma nagaraṃ āgantvā bhagavantaṃ addasaṃsu. Tesāṃ bhagavā dhammaṃ desetvā sabbeva te ehibhikkhupabbajjāya pabbājetvā caturāṅgasamannāgatāya parisāya pātimokkhaṃ uddisi, so dutiyo sannipāto ahoṣi.

Yadā pana nārīvāhananagare upasanto nāma rājaputto rajjaṃ kāresi, tassānukampāya bhagavā tattha agamāsi, sopi bhagavato āgamaṇaṃ sutvā saparivāro bhagavato paccuggamaṇaṃ katvā nimantetvā mahādānaṃ datvā tassa dhammaṃ sutvā pasannahadayo pabbaji. Taṃ saṭṭhisahassasaṅkhā purisā anupabbajiṃsu. Te tena saddhiṃ arahattaṃ pāpuṇiṃsu. So tehi parivuto vessabhū bhagavā pātimokkhaṃ uddisi, so tatiyo sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

7. “Sannipātā tayo āsuṃ, vessabhussa mahesino;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādinaṃ.
8. “Asītibhikkhusahassānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo;
Sattatibhikkhusahassānaṃ, dutiyo āsi samāgamo.
9. “Saṭṭhibhikkhusahassānaṃ, tatiyo āsi samāgamo;
Jarādibhayatītānaṃ, orasānaṃ mahesino”ti.

Tadā amhākaṃ bodhisatto sarabhavatīnagare paramapiyadassano sudassano nāma rājā hutvā vessabhūmhi lokanāyake sarabhanagaramupagate tassa dhammaṃ sutvā pasannahadayo dasanakhasamodhānasamujjalaṃ jalajāmalāvikalakamalamakulasadisamañjaliṃ sirasi katvā

buddhappamukhassa saṅghassa sacīvaraṃ mahādānaṃ datvā tattveva bhagavato nivāsattḥāya gandhakūṭiṃ katvā taṃ parikkhipitvā viharasahassaṃ kāretvā sabbañca vibhavajātaṃ bhagavato sāsane pariccajitvā tassa santike pabbajitvā ācāraguṇasampanno terasadhutaguṇesu nirato bodhisambhārapariyesanāya rato buddhasāsanābhirato vihāsi. Sopi taṃ bhagavā byākāsi – “anāgate ito ekattiṃsakappe ayaṃ gotamo nāma buddho bhavissati”’ti. Tena vuttaṃ –

10. “Ahaṃ tena samayena, sudassano nāma khattiyo;
Nimantetvā mahāvīraṃ, dānaṃ datvā mahārahaṃ;
Annapānena vatthena, sasaṅghaṃ jinapūjayiṃ.
11. “Tassa buddhassa asamassa, cakkaṃ vattitamuttamaṃ;
Sutvāna paṇitaṃ dhammaṃ, pabbajjamabhirocayiṃ.
12. “Mahādānaṃ pavattetvā, rattindivamatandito;
Pabbajjaṃ guṇasampannaṃ, pabbajiṃ jinasantike.
13. “Ācāraguṇasampanno, vattasīlasamāhito;
Sabbaññutaṃ gavesanto, ramāmi jinasāsane.
14. “Saddhāpītiṃ upagantvā, buddhaṃ vandāmi sattharaṃ;
Pīti uppajjati mayhaṃ, bodhiyāyeva kāraṇā.
15. “Anivattamānaṃ ṇatvā, sambuddho etadabravi;
Ekattiṃse ito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
16. “Ahu kapilavhayā rammā...pe... hessāma sammukhaṃ imaṃ.
17. “Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, bhiyyo cittaṃ pasādayiṃ;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsiṃ, dasapāramipūriyā”’ti.

Tattha **cakkaṃ vattitanti** dhammacakkaṃ pavattitaṃ. **Paṇitaṃ dhammanti** uttarimanussadhammaṃ. **Pabbajjaṃ guṇasampannanti** ṇatvā pabbajinti attho. **Vattasīlasamāhitoti** vattesu ca sīlesu ca samāhito. Tesaṃ tesaṃ pūraṇe samāhitoti attho. **Ramāmi** abhiramiṃ. **Saddhāpītiṃ** saddhañca pītiñca upagantvā. **Vandāmi** abhivandiṃ, atītatthe vattamānavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sattharanti** satthāraṃ. **Anivattamānasanti** anosakkiyamānamānaṃ.

Tassa pana bhagavato anomaṃ nāma nagaraṃ ahoṣi. Suppatīto nāmassa pitā khattiyo, yasavatī nāma mātā, soṇo ca uttaro ca dve aggasāvaka, upasanto nāmupaṭṭhāko, rāmā ca samālā ca dve aggasāvika, sālarukkho bodhi, sarīraṃ saṭṭhihathhubbedhaṃ ahoṣi. Saṭṭhivassasahassāni āyu, sucittā nāmassa bhariyā, suppabuddho nāmassa putto, suvaṇṇasivikāya nikkhami. Tena vuttaṃ –

18. “Anomaṃ nāma nagaraṃ, suppatīto nāma khattiyo;
Mātā yasavatī nāma, vessabhussa mahesino.
23. “Soṇo ca uttaro ceva, ahesuṃ aggasāvaka;
Upasanto nāmupaṭṭhāko, vessabhussa mahesino.
24. “Rāmā ceva samālā ca, ahesuṃ aggasāvika;
Bodhi tassa bhagavato, mahāsālotti vuccati.
25. “Sotthiko ceva rammo ca, ahesuṃ aggupaṭṭhakā;
Gotamī sirimā ceva, ahesuṃ aggupaṭṭhikā.

26. “Saṭṭhiratanamubbedho, hemayūpasamūpamo;
Kāyā niccharatī rasmi, rattimva pabbate sikhī.
27. “Saṭṭhivassasahassāni, āyu tassa mahesino;
Tāvātā tiṭṭhamāno so, tāresi, janataṃ bahuṃ.
28. “Dhammaṃ vitthārikaṃ katvā, vibhajitvā mahājanaṃ;
Dhammanāvamaṃ ṭhapetvāna, nibbuto so sasāvako.
29. “Dassaneyyaṃ sabbajanaṃ, vihāraṃ iriyāpathaṃ;
Sabbam tamantaraitaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”ti.

Tattha **hemayūpasamūpamoti** suvaṇṇatthambhasadisoti attho. **Niccharatīti** ito cito ca sandhāvati. **Rasmīti** pabhārasmi. **Rattimva pabbate sikhīti** rattiyaṃ pabbatamatthake aggi viya. Raṃsivijjotā tassa kāyeti attho. **Vibhajitvāti** vibhāgaṃ katvā, ugghatitādivasena sotāpannādivasena cāti attho. **Dhammanāvanti** aṭṭhaṅgamaggasaṅkhātaṃ dhammanāvaṃ, caturoghanittharaṇatthāya ṭhapetvāti attho. **Dassaneyyanti** dassanīyo. **Sabbajananti** sabbo jano, sasāvakasaṅgho sammāsambuddhoti attho. **Vihāranti** vihāro, sabbattha paccatte upayogavacanam daṭṭhabbam.

Vessabhū kira bhagavā usabhavatīnagare kheme migadāye parinibbāyi. Dhātuyo panassa vippakiriṃsu.

“Usabhavatipure puruttame, jinavasabho bhagavā hi vessabhū;
Upavanavihare manorame, nirupadhisesamupāgato kirā”ti.

Sesam sabbattha gāthāsu pākaṭamevāti.

Vessabhūbuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito ekavīsatiṃ buddhavaṃso.

24. Kakusandhabuddhavaṃsavaṇṇanā

Vessabhumhi sayambhumhi parinibbute tasmim pana kappe atikkante ekūnattim sakappesu jinadivasakarā nuppajjimsu. Imasmim pana bhaddakappe cattāro buddhā nibbattimsu. Katame cattāro? **Kakusandho koṇāgamano kassapo amhākaṃ buddhoti. Metteyyo** pana bhagavā uppajjissati. Evamayaṃ kappo pañcahi buddhuppādehi paṭimaṇḍitattā bhaddakappoti bhagavatā vaṇṇito. Tattha **kakusandho** nāma bhagavā pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā khemavatīnagare khemaṅkarassa nāma rañño atthadhammānusāsakassa aggidattassa nāma purohitassa aggamaheṣiyā visākhāya nāma brāhmaṇiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi. Yadā pana khattiyā brāhmaṇe sakkaronti garukaronti mānenti pūjenti, tadā bodhisattā brāhmaṇakule nibbattanti.

Yadā pana brāhmaṇā khattiyē sakkaronti garukaronti mānenti pūjenti, tadā khattiyakule uppajjanti. Tadā kira brāhmaṇā khattiyehi sakkarīyanti garukarīyanti, tasmā saccasandho kakusandho bodhisatto vibhavasirisamudayenākule anākule brāhmaṇakule dasasahasilokadhātuṃ unnādentō kampayanto udapādi. Heṭṭhā vuttappakārāni pāṭihāriyāni nibbattimsu. Tato dasannaṃ māsānaṃ accayena khemavatuyyāne mātukucchito suvaṇṇalatātō aggijālo viya nikkhami. So cattāri vassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Tassa kira kāmākāmaṇṇakāmasuddhināmākā tayo pāsādā ahesuṃ. Rocinībrāhmaṇīpamukhāni tiṃsa itthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā rociniyā brāhmaṇiyā anuttare uttare nāma kumāre uppanne payuttana ājaññarathena mahābhinnikkhamanaṃ nikkhamitvā pabbaji. Taṃ cattālīsahassāni anupabbajimsu. So tehi parivuto aṭṭha māse padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāya sucirindhanigame vajirindhābrāhmaṇassa dhītāya dinnāṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā khadiravane divāvihāraṃ katvā sāyanhasamaye subhaddena nāma yavapālakena upanītā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā sirīsabodhiṃ pātaliyā vuttappamānaṃ dibbagandhaṃ upavāyamānaṃ upagantvā catuttimsahatthavitthataṃ tiṇasantharaṃ santharivā pallaṅkaṃ ābhujitvā sambodhiṃ patvā – “anekajātisaṃsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”’ti udānaṃ udānetvā sattasattāhaṃ vītināmetvā attanā saha pabbajitānaṃ cattālīsāya bhikkhusahassānaṃ saccappaṭivedhasamatthataṃ disvā ekāheneva makilanagarasamīpe sambhūtaṃ isipatanaṃ nāma migadāyaṃ pavisitvā tesāṃ majjhagato bhagavā dhammacakkaṃ pavattesi. Tadā cattālīsāya koṭisahassānaṃ paṭhamo dhammābhisamayo ahoṣi.

Puna kaṇṇakujjanagaradvāre mahāsālarukkhamūle yamakapāṭihāriyaṃ katvā tiṃsakoṭisahassānaṃ dhammacakkhuṃ uppādesi, so dutiyo abhisamayo ahoṣi. Yadā pana khemavatīnagarassāvidūre aññatarasmiṃ devāyatane abhimatanaradevo naradevo nāma yakkho dissamānamanussasarīro hutvā kantāramajjhe ekassa kamalakuvalayuppallasamalaṅkatasalilasītalassa paramamadhurasisiravārino sabbajanasurabhiramassa sarassa samīpe ṭhatvā kamalakuvalayakallahārādīhi satte upalāpetvā manusse khādāti. Tasmīṃ magge pacchinne janasampātarahite mahāaṭaviṃ pavisitvā tattha sampatte satte khādāti. So lokavissuto mahākantāramaggo ahoṣi. Ubhatokantāradvāre kira mahājanakāyo sannipatitvā kantāranittharaṇatthāya aṭṭhāsi. Atha vigatabhavabandho kakusandho satthā ekadivasāṃ paccūsasamaye mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento ñāṇajālassa antogataṃ taṃ mahesakkaṃ naradevayakkhaṃ taṅca janasamūhamaddasa. Disvā ca pana gaganatalena gantvā tassa janakāyassa passantasseva bhagavā anekavihitāṃ pāṭihāriyaṃ karonto tassa naradevayakkhassa bhavane otaritvā tassa maṅgalapallaṅke nisīdi.

Atha kho so manussabhakko yakkho chabbaṇṇarasmiyo vissajjentaṃ indadhanuparivutamiva divasakaraṃ munidivasakaraṃ pavanapathenāgacchantaṃ disvā – “dasabalo mamānukampāya idhāgacchatī”’ti pasannahadayo attano parivārayakkhehi saddhiṃ anekamigagaṇavantaṃ himavantaṃ gantvā nānāvāṇṇagandhāni jalajathalajāni kusumāni paramamanoramāni sugandhagandhe samāharitvā attano pallaṅke nisinnaṃ vigatarandhaṃ kakusandhaṃ lokanāyakaṃ mālāgandhavilepanādīhi pūjayitvā thutisaṅgītāni pavattento sirasi añjaliṃ katvā namassamāno aṭṭhāsi. Tato manussā taṃ pāṭihāriyaṃ disvā pasannahadayaṃ samāgama bhagavantaṃ parivāretvā namassamānā aṭṭhaṃsu. Atha appaṭisandho kakusandho bhagavā abhipūjitanaradevayakkhaṃ naradevayakkhaṃ kammaphalasambandhadassanena samuttejetvā nirayakathāya santāsetvā catusaccakathaṃ kathesi, tadā aparimitānaṃ sattānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi, ayaṃ tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Vessabhussa aparena, sambuddho dvipaduttamo;
Kakusandho nāma nāmena, appameyyo durāsado.
2. “Ugghāṭetvā sabbabhavaṃ, cariyāya pāramiṃ gato;
Sīhova pañjaraṃ bhetvā, patto sambodhimuttamaṃ.
3. “Dhammacakkaṃ pavattente, kakusandhe lokanāyake;
Cattālīsakoṭisahassānaṃ, dhammābhisamayo ahu.
4. “Antalikkhamhi ākāse, yamakaṃ katvā vikubbaṃ;
Tiṃsakoṭisahassānaṃ, bodhesi devamānuse.
5. “Naradevassa yakkhassa, catusaccappakāsane;
Dhammābhisamayo tassa, gaṇanāto asaṅkhiyo”’ti.

Tattha **ugghāṭetvā**ti samūhanitvā. **Sabbabhavanti** sabbam navavidham bhavam, bhavuppattinimittam kammanti attho. **Cariyāya pāramim gatoti** sabbapāramīnam pūraṇavasena pāram gato. **Sihova pañjaram bhettvā**ti sīho viya pañjaram munikuñjaro bhavapañjaram vināsetvāti attho. Kakusandhassa viddhastabhavabandhanassa ekova sāvakasannipāto ahoṣi. Kaṇṇakujjanagare isipatane migadāye attanā saha pabbajitehi cattālīsāya arahantasahashehi parivuto māghapuṇṇamāyam bhagavā pātimokkham uddisi. Tena vuttam –

6. “Kakusandhassa bhagavato, eko āsi samāgamo;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tāḍinaṃ.
7. “Cattālīsasahassānaṃ, tadā āsi samāgamo;
Dantabhūmimanuppattānaṃ, āsavāriḅaṇakkhayā”’ti.

Tadā amhākaṃ bodhisatto khemo nāma rājā hutvā buddhappamukhassa saṅghassa pattacīvaraṃ mahādānaṃ datvā aṅṅjanādīni sabbabhesajjāni ca adāsi. Aññaṅca samaṇaparikkhāraṃ datvā tassa dhammadesanaṃ sutvā pasannahadayo hutvā bhagavato santike pabbaji. So pana satthā – “anāgate imasmiṃyeva kappe buddho bhavissati”’ti byākāsi. Tena vuttam –

8. “Ahaṃ tena samayena, khemo nāmāsi khattiyo;
Tathāgate jinaputte, dānaṃ datvā anappakaṃ.
9. “Pattaṅca cīvaraṃ datvā, aṅṅjanaṃ madhulattḅhikaṃ;
Imetaṃ patthitaṃ sabbam, paṭiyādemī varam varam.
10. “Sopi maṃ buddho byākāsi, kakusandho vināyako;
Imamhi bhaddake kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
11. “Ahu kapilavhayā rammā...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
13. “Nagaraṃ khemavatī nāma, khemo nāmāsahaṃ tadā;
Sabbaññaṅgutaṃ gavesanto, pabbajim tassa santike”’ti.

Tattha **aṅṅjanaṃ** pākaṭameva. **Madhulattḅhikanti** yaṭṭhimadhukaṃ. **Imetanti** imaṃ etaṃ. **Patthitanti** icchitaṃ. **Paṭiyādemī**ti dajjāmi, adāsinti attho. **Varam varanti** seṭṭham seṭṭhanti attho. “Yadetaṃ patthita”’ntipi pāṭho, tassa yaṃ icchati, etaṃ sabbam adāsinti attho. Ayaṃ sundarataro.

Tassa pana adandhassa kakusandhassa bhagavato khemaṃ nāma nagaraṃ ahoṣi. Aggidatto nāma brāhmaṇo pitā, visākhā nāma brāhmaṇī mātā, vidhuro ca saṅṅjīvo ca dve aggasāvakā, buddhijo nāmupaṭṭhāko, sāmā ca campā ca dve aggasāvikā, mahāsirīsaruḅkko bodhi, sarīraṃ cattālīsahatḅhubbedham ahoṣi, samantā dasayojanāni sarīrappabhā niccharati, cattālīsavassasahassāni āyu, bhariyā panassa rocīnī nāma brāhmaṇī, uttaro nāma putto, ājaññaṅrathena nikkhami. Tena vuttam –

14. “Brāhmaṇo aggidatto ca, āsi buddhassa so pitā;
Visākhā nāma janikā, kakusandhassa satthuno.
15. “Vasate tattha kheme pure, sambuddhassa mahākulaṃ;
Narānaṃ pavaraṃ seṭṭham, jātimantaṃ mahāyasaṃ.
20. “Vidhuro ca saṅṅjīvo ca, ahesuṃ aggasāvakā;
Buddhijo nāmupaṭṭhāko, kakusandhassa satthuno.
21. “Sāmā ca campānāmā ca, ahesuṃ aggasāvikā;

Bodhi tassa bhagavato, sirīsoti pavuccati.

23. “Cattālīsaranāni, accuggato mahāmuni;
Kanakappabhā niccharati, samantā dasayojanaṃ.
24. “Cattālīsavassasahassāni, āyu tassa mahesino;
Tāvata tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
25. “Dhammāpaṇaṃ pasāretvā, naranārīnaṃ sadevake;
Naditvā sīhanādaṃva, nibbuto so sasāvako.
26. “Aṭṭhaṅgavacanasampanno, acchiddāni nirantaraṃ;
Sabbhaṃ tamantarahitaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”’ti.

Tattha **vasate tattha kheme pureti** ayaṃ gāthā kakusandhassa jātanagarasandassanattaṃ vuttāti veditabbā. **Mahākulaṃ** uditoditaṃ bhagavato pitukulaṃ. **Narānaṃ pavaraṃ seṭṭhanti** jātivaseṇa sabbamanussānaṃ pavaraṃ seṭṭhanti attho. **Jātimantaṃ** abhijātivantaṃ, uttamābhijātaṃ. **Mahāyasanti** mahāparivāraṃ, kiṃ taṃ buddhassa mahākulaṃ? Tattha mahākulaṃ kheme pure vasatetipadena sambandho daṭṭhabbo.

Samantā dasayojananti samantato dasa yojanāni pharivā niccakālaṃ sarīrato nikkhamitvā suvaṇṇavaṇṇā pabhā niccharatīti attho. **Dhammāpaṇanti** dhammasaṅkhātaṃ āpaṇaṃ. **Pasāretvāti** bhaṇḍavikkīṇanattaṃ nānābhaṇḍasamiddhamāpaṇaṃ viya dhammāpaṇaṃ pasāretvāti attho. **Naranārīnanti** veneyyanaranārīnaṃ jhānasamāpattimaggaphalaratanavisesādhigamattāya. **Sīhanādaṃ vāti** sīhanādaṃ viya, abhayanādaṃ naditvā. **Aṭṭhaṅgavacanasampannoti** aṭṭhaṅgasamannāgatasaro satthā. **Acchiddānīti** chiddādibhāvarahitāni sīlāni acchiddāni asabalāni akammāsāni. Atha vā acchiddāni avivarāni sāvakayugaḷādīni. **Nirantaranti** satataṃ sabbakālaṃ. **Sabbhaṃ tamantarahitanti** satthā ca sāvakayugaḷādīni ca taṃ sabbhaṃ munibhāvamupagantvā adassanabhāvamupagatanti attho.

“Apetabandho kakusandhabuddho, adandhapañño gatasabbarandho;
Tilokasandho kira saccasandho, kheme pane vāsamakappayittha”’.

Sesagāthāsu sabbattha pākaṭamevāti.

Kakusandhabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito bāvīsatiṃ buddhavaṃso.

25. Koṇāgamanabuddhavaṃsavaṇṇanā

Kakusandhassa pana bhagavato aparabhāge tassa sāsane ca antarahite sattesu tiṃsavassasahassāyukesu jātesu parahitakoṇāgamano **koṇāgamano** nāma satthā loke udapādi. Atha vā kanakāgamanato koṇāgamano nāma satthā loke udapādi. Tattha ka-kārassa koādesaṃ katvā na-kārassa ṇādesaṃ katvā ekassa ka-kārassa lopaṃ katvā niruttinayena kanakassa kanakādiābharaṇassa āgamaṇaṃ pavassanaṃ yassa bhagavato uppannakāle so koṇāgamano nāma. Ettha pana āyu anupubbena parihīnasadisāṃ kataṃ, na evaṃ parihīnaṃ, puna vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṃ. Kathaṃ? Imasmiṃyeva kappe kakusandho bhagavā cattālīsavassasahassāyukakāle nibbato, taṃ pana āyu parihāyamānaṃ dasavassakālaṃ patvā puna asaṅkhyeyaṃ patvā tato parihāyamānaṃ tiṃsavassasahassāyukakāle ṭhitāṃ, tadā koṇāgamano bhagavā loke uppannoti veditabbo.

Sopi pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā sobhavatīnagare yaññadattassa brāhmaṇassa bhariyāya rūpādīhi guṇehi anuttarāya uttarāya nāma brāhmaṇiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasannaṃ māsānaṃ accayena subhavatīuyyāne mātukucchito nikkhami. Jāyamāne pana tasmīṃ sakalajambudīpe devo kanakavassaṃ vassi. Tenassa kanakāgamanakāraṇattā “kanakāgamano”ti nāmamakamṣu. Taṃ panassa nāmaṃ anukkamena pariṇamamānaṃ koṇāgamano”ti jātaṃ. So pana tīṇi vassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Tusita-santusita-santuṭṭhanāmakā panassa tayo pāsādā ahesuṃ. Rucigattābrāhmaṇīpamukhāni soḷasa itthisahassāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā rucigattāya brāhmaṇiyā satthavāhe nāma putte uppanne hatthikkhandhavaragato hatthiyānena mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā pabbaji. Taṃ tiṃsapurisahasassāni anupabbajimṣu. So tehi parivuto cha māse padhānacariyaṃ caritvā visākhapuṇṇamāyaṃ aggisonabrāhmaṇassa dhītāya aggisonabrāhmaṇakumāriyā dinnam madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā khadiravane divāvihāraṃ katvā sāyanhasamaye jaṭatindukena nāma yavapālena dinnā aṭṭha tiṇamuttīhiyo gahetvā udumbarabodhiṃ puṇḍarīke vuttappamānaṃ phalavibhūtisampannaṃ dakkhiṇato upagantvā vīsatihatthavitthataṃ tiṇasantharaṃ santharitvā pallaṅkaṃ ābhujitvā mārābalaṃ viddhamsetvā dasabalaññāni paṭilabhivā – “anekajātisaṃsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti udānaṃ udānetvā sattasattāhaṃ vītīnāmetvā attanā saha pabbajitānaṃ tiṃsabhiṃkhusahassānaṃ upanissayasampattiṃ disvā gaganapathena gantvā sudassananagarasamīpe isipatane migadāye otarivā tesam majjhagato dhammacakkaṃ pavattesi, tadā tiṃsakoṭisahasassānaṃ paṭhamābhisamayo ahoṣi.

Puna sundaranagaradvāre mahāsālarukkhamūle yamakapāṭihāriyaṃ katvā vīsatiakoṭisahasassānaṃ dhammāmataṃ pāyesi, so dutiyo abhisamayo ahoṣi. Attano mātaraṃ uttaraṃ pamukhaṃ katvā dasasu cakkavāḷasahasassesu devatānaṃ samāgatānaṃ abhidhammapiṭakaṃ desente bhagavati dasannaṃ koṭisahasassānaṃ tatiyo abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Kakusandhassa aparena, sambuddho dvipaduttamo;
Koṇāgamano nāma jino, lokajettho narāsabho.
2. “Dasa dhamme pūrayitvāna, kantāraṃ samatikkami;
Pavāhiya malaṃ sabbaṃ, patto sambodhimuttamaṃ.
3. “Dhammacakkaṃ pavattente, koṇāgamanāyake;
Tiṃsakoṭisahasassānaṃ, paṭhamābhisamayo ahu.
4. “Pāṭihīraṃ karonte ca, paravādappamaddane;
Vīsatiakoṭisahasassānaṃ, dutiyābhisamayo ahu.
5. “Tato vikubbaṇaṃ katvā, jino devapuraṃ gato;
Vasate tattha sambuddho, silāya paṇḍukambale.
6. “Pakaraṇe satta desento, vassaṃ vasati so muni;
Dasakoṭisahasassānaṃ, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Tattha **dasa dhamme pūrayitvānāti** dasa pāramidhamme pūrayitvā. **Kantāraṃ samatikkamīti** jātikantāraṃ samatikkamī. **Pavāhiyāti** pavāhetvā. **Malaṃ sabbanti** rāgādimalattayaṃ. **Pāṭihīraṃ karonte ca, paravādappamaddaneti** paravādivādappamaddane, bhagavati pāṭihāriyaṃ karonteti attho. **Vikubbananti** vikubbaniddhiṃ, sundaranagaradvāre yamakapāṭihāriyaṃ katvā devapuraṃ gato tattha paṇḍukambalasilāyaṃ vasi. Kathaṃ vasīti? **Pakaraṇe satta desentoti** tattha devānaṃ sattappakaraṇasaṅkhātāṃ abhidhammapiṭakaṃ desento vasi. Evaṃ tattha abhidhammaṃ desente bhagavati dasakoṭisahasassānaṃ devānaṃ abhisamayo ahoṣīti attho.

Parisuddhapāramipūraṅgamanassa koṅgamanassapi eko sāvakasannipāto ahoṣi.
Surindavatīnagare surindavatuyyāne viharanto bhiyyasassa rājaputtassa ca uttarassa ca rājaputtassa
dvinnampi tiṃsasahassaparivārānaṃ dhammaṃ desetvā sabbeva te ehibhikkhupabbajjāya pabbājetvā
tesaṃ majjhagato māghapuṇṇamāyaṃ pātimokkhaṃ uddisi. Tena vuttaṃ –

7. “Tassāpi devadevassa, eko āsi samāgamo;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādinaṃ.
8. “Tiṃsabhikkhusahassānaṃ, tadā āsi samāgamo;
Oghānamatikantānaṃ, bhijjitānañca maccuyā”ti.

Tattha **oghānanti** kāmoghādīnaṃ, catunnamoghānametaṃ adhivacanaṃ. Yassa pana te saṃvijjanti,
taṃ vaṭṭasmiṃ ohananti oṣīdāpentīti oghā, tesaṃ oghānaṃ, upayogatthe sāmivacanaṃ daṭṭhabbaṃ.
Catubbidhe oghe atikkantānanti attho. **Bhijjitānanti** etthāpi eseva nayo. **Maccuyāti** maccuno.

Tadā amhākaṃ bodhisatto mithilānagare pabbato nāma rājā ahoṣi, tadā
“saraṅgatasabbapāṇāgamaṃ koṅgamaṃ mithilānagaramanuppatta”nti sutvā saporivāro rājā
paccuggantvā vanditvā dasabalaṃ nimantetvā mahādānaṃ datvā tattha bhagavantaṃ vassāvāsathāya
yācitvā temāsaṃ sasāvakaśaṅghaṃ sathāraṃ upaṭṭhahitvā
pattuṇṇacīnapaṭṭakambalakoseyyadukūlakappāsikādīni mahagghāni ceva sukhumavatthāni ca
suvaṇṇapādūkā ceva aññañca bahuparikkhāramadāsi. Sopi naṃ bhagavā byākāsi – “imasmiṃyeva
bhaddakappe ayaṃ buddho bhavissati”ti. Atha so mahāpuriso tassa bhagavato byākaraṇaṃ sutvā
mahārajjāṃ pariccajitvā tasseva bhagavato santike pabbajī. Tena vuttaṃ –

9. “Ahaṃ tena samayena, pabbato nāma khattiyo;
Mittāmaccehi sampanno, anantabalavāhana.
10. “Sambuddhadassanaṃ gantvā, sutvā dhammamanuttaraṃ;
Nimantetvā sajjinasāṅghaṃ, dānaṃ datvā yadicchakaṃ.
11. “Pattuṇṇaṃ cīnapaṭṭaṅga, koseyyaṃ kambalampi ca;
Suvaṇṇapādūkañceva, adāsiṃ satthusāvake.
12. “Sopi maṃ buddho byākāsi, saṅghamajjhe nisīdiya;
Imamhi bhaddake kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
13. “Ahu kapilavhayā rammā...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
14. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhiyyo cittaṃ pasādayiṃ;
Uttariṃ vatamadhiṭṭhāsiṃ dasapāramipūriyā.
15. “Sabbāññutaṃ gavesanto, dānaṃ datvā naruttame;
Ohāyāhaṃ mahārajjāṃ, pabbajīṃ jinasantike”ti.

Tattha **anantabalavāhanoti** bahukaṃ anantaṃ mayhaṃ balaṃ assahatthiādikaṃ vāhanañcāti attho.
Sambuddhadassananti sambuddhadassanathāya. **Yadicchakanti** yāvadicchakaṃ buddhappamukhaṃ
saṅghaṃ catubbidhena āhārena “alamala”nti pavārāpetvā, hatthena pidahāpetvāti attho. **Satthusāvaketi**
satthuno ceva sāvakānañca adāsiṃ. **Naruttameti** naruttamassa. **Ohāyāti** pahāya pariccajitvā.

Tassa pana koṅgamanassa bhagavato sobhavaṭī nāma nagaraṃ ahoṣi, yaññadatto nāma brāhmaṇo
pitā, uttarā nāma brāhmaṇī mātā, bhiyyaso ca uttaro cāti dve aggasāvakā, sotthijo nāmupaṭṭhāko,
samuddā ca uttarā ca dve aggasāvikā, udumbararukkho bodhi, sarīraṃ tiṃsahatthubbedhaṃ ahoṣi,

tiṃsavassasahassāni āyu, bhariyā panassa rucigatā nāma brāhmaṇī, satthavāho nāma putto, hatthiyānena nikkhami. Tena vuttaṃ –

16. “Nagaraṃ sobhavatī nāma, sobho nāmāsi khattiyo;
Vasate tattha nagare, sambuddhassa mahākulaṃ.
17. “Brāhmaṇo yaññadatto ca, āsi buddhassa so pitā;
Uttarā nāma janikā, koṇāgamanassa satthuno;
22. “Bhiyyaso uttaro nāma, ahesuṃ aggasāvakā;
Sothhijo nāmupaṭṭhāko, koṇāgamanassa satthuno.
23. “Samuddā uttarā ceva, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, udumbaroti pavuccati.
25. “Uccattanena so buddho, tiṃsahatthasamuggato;
Ukkāmukhe yathā kambu, evaṃ raṃsīhi maṇḍito.
26. “Tiṃsavassasahassāni, āyu buddhassa tāvade;
Tāvataṃ tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
27. “Dhammacetiṃ samussetvā, dhammadussavibhūsitāṃ;
Dhammapupphaguḷaṃ katvā, nibbuto so sasāvako.
28. “Mahāvilāso tassa jano, siridhammappakāsano;
Sabbāṃ tamantarāhitāṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”’ti.

Tattha **ukkāmukheti** kammāruddhane. Yathā **kambūti** suvaṇṇanikkhaṃ viya. **Evaṃ raṃsīhi maṇḍitoti** evaṃ rasmīhi paṭimaṇḍito samalaṅkato. **Dhammacetiṃ samussetvāti** sattattiṃsabodhipakkhiyadhammamayaṃ cetiyaṃ patitṭhāpetvā. **Dhammadussavibhūsitanti** catusaccadhammapaṭākavibhūsitāṃ. **Dhammapupphaguḷaṃ katvāti** dhammamayapupphamālāguḷaṃ katvā. Mahājanassa vipassanācetiyaṅgaṇe ṭhitassa namassanattāya dhammacetiyaṃ patitṭhāpetvā sasāvakaśaṅgho satthā parinibbāyīti attho. **Mahāvilāsoti** mahāiddhivilāsappatto. **Tassāti** tassa bhagavato. **Janoti** sāvakajano. **Siridhammappakāsanti** lokuttaradhammappakāsano so bhagavā ca sabbāṃ tamantarāhitanti attho.

“Sukhena koṇāgamano gatāsavo, vikāmapāṇāgamano mahesī;
Vane viveke sirināmadheyye, visuddhavaṃsāgamano vasittha”’.

Sesagāthāsu sabbattha pākaṭamevāti.

Koṇāgamanabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito tevīsatiṃso buddhavaṃso.

26. Kassapabuddhavaṃsavaṇṇanā

Koṇāgamanassa pana bhagavato aparabhāge tassa sāsane ca antarahite tiṃsavassasahassāyukā sattā anupubbena parihāyitvā dasavassāyukā hutvā puna vaḍḍhitvā aparimitāyukā hutvā puna anupubbena parihāyitvā vīsativassasahassāyukesu sattesu jātesu anekamanussapo **kassapo** nāma satthā loke udapādi (su. ni. aṭṭha. āmakagandhasuttavaṇṇanā). So pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tato cavitvā

bārāṇasīnagare brahmadattassa nāma brāhmaṇassa vipulaguṇavatiyā dhanavatiyā nāma brāhmaṇiyā kucchimiṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasannaṃ māsānaṃ accayena isipatane migadāye mātukucchito nikkhami. Gottavasena panassa “kassapakumāro”ti nāmamakāṃsu. So dve vassasahassāni agāraṃ ajjhāvasi. Haṃsavā yasavā sirinandoti tassa tayo pāsādā ahesuṃ. Sunandā nāma brāhmaṇippamukhāni aṭṭhacattālīsa itthisahassāni paccupaṭṭhitāni ahesuṃ.

So cattāri nimittāni disvā sunandāya brāhmaṇiyā vijitasene nāma putte uppanne uppannasamvego “mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamissāmī”ti cintesi. Athassa parivittakkasamanantameva pāsādo kulālacakkamiva bhamitvā gaganatalamabbhuggantvā paramarucirakaranikaro saradasamayarajanikaro viya tārāgaṇaparivuto anekanasataparivuto gaganatalamalankaronto viya puññānubhāvaṃ pakāsento viya janānayanahadayāni ākaḍḍhento viya rukkhaggāni paraṃ sobhayamāno viya ca gantvā nigrodhabodhiṃ majjhekatvā bhūmiyaṃ patiṭṭhahi. Atha bodhisatto mahāsatto pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā devadattaṃ arahattaddhamādāya pabbaji. Tassa nāṭakitthiyo pāsādā otarivā aḍḍhagāvutaṃ maggaṃ gantvā saparivārā senāsannivesaṃ katvā nisīdiṃsu. Tato itthiparicārike ṭhapetvā sahāgatā sabbe pabbajīṃsu.

Mahāpuriso kira sattāhaṃ tehi parivuto padhānacariyaṃ caritvā visākhapuñṇamāya sunandāya nāma brāhmaṇiyā dinnāṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā khadiravane divāvihāraṃ katvā sāyanhasamaye somena nāma yavapālakena upanītā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā nigrodhabodhiṃ upagantvā pañcadasahattāyāma vitthataṃ tiṇasantharaṃ santharivā tattha nisīditvā abhisambodhiṃ pāpuṇitvā – “anekajātisaṃsāraṃ...pe... taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti udānaṃ udānetvā sattaṣattāhaṃ vītināmetvā attanā saha pabbajitānaṃ bhikkhūnaṃ koṭiyā upanissayasampattiṃ disvā gaganatalena gantvā bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye otarivā tehi parivuto tattha dhammacakkaṃ pavattesi. Tadā vīsatiyā koṭisahasānaṃ paṭhamo dhammābhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ –

1. “Koṇāgamanassa aparena, sambuddho dvipaduttamo;
Kassapo nāma gottena, dhammarājā pabhaṅkaro.
2. “Sañchaḍḍitaṃ kulamūlaṃ, bahvannapānabhojanaṃ;
Datvāna yācake dānaṃ, pūrayitvāna mānasaṃ;
Usabhova āḷakaṃ bhetvā, patto sambodhimuttamaṃ.
3. “Dhammacakkaṃ pavattente, kassape lokanāyake;
Vīsakoṭisahasānaṃ, paṭhamābhisamayo ahū”ti.

Tattha **sañchaḍḍitanti** chaḍḍitaṃ ujjhitaṃ pariccattaṃ. **Kulamūlanti** kulagharaṃ, aparimitabhogakkhandhaṃ anekakoṭisahasadhanasañcayaṃ dasasatanayanabhavanasadisabhogaṃ atiduccajaṃ tiṇamiva chaḍḍitanti attho. **Yācaketī** yācakānaṃ datvā. **Āḷakanti** goṭṭhaṃ, yathā usabho goṭṭhaṃ bhinditvā yathāsukhaṃ icchitaṭṭhānaṃ pāpuṇāti, evaṃ mahāpurisopi gehabandhanaṃ bhinditvā abhisambodhiṃ pāpuṇāti attho.

Puna catumāsāṃ janapadacārikaṃ caramāne satthari dasakoṭisahasānaṃ dutiyo abhisamayo ahoṣi. Yadā pana sundaranagaradvāre asanarukkhamūle yamakapāṭihāriyaṃ karonto dhammaṃ desesi, tadā pañcannaṃ koṭisahasānaṃ tatiyo abhisamayo ahoṣi. Puna yamakapāṭihāriyaṃ katvā suraripudurabhibhavane tāvatimsabhavane sudhammā nāma devasabhā atthi, tattha nisīditvā attano mātaraṃ dhanavatīdeviṃ pamukkaṃ katvā dasasahasilokadhātuyā devatānaṃ anuggahakaraṇatthaṃ sattappakaraṇaṃ abhidhammapīṭakaṃ desento tīṇi devatākoṭisahasāni dhammāmatāṃ pāyesi. Tena vuttaṃ –

4. “Catumāsāṃ yadā buddho, loke carati cārikaṃ;
Dasakoṭisahasānaṃ, dutiyābhisamayo ahu.

5. “Yamakaṃ vikubbaṃ katvā, ñāṇadhātuṃ pakittayī;
Pañcakoṭṭisahassānaṃ, tatiyābhisamayo ahu.
6. “Sudhammā devapure ramme, tattha dhammaṃ pakittayī;
Tṭhikoṭṭisahassānaṃ, devānaṃ bodhayī jino.
7. “Naradevassa yakkhassa, apare dhammadesane;
Etesānaṃ abhisamayā, gaṇanāto asaṅkhiyā”ti.

Tattha **catumāsanti** cātumāse. Ayameva vā pāṭho. **Caratīti** acari. **Yamakaṃ vikubbaṃ katvāti** yamakapāṭihāriyaṃ katvā. **Ñāṇadhātunti** sabbaññūtaññāṇasabhāvaṃ. “Sabbaññādhātu”ntipi vadanti. **Pakittayīti** mahājanassa pakāsesi. **Sudhammāti** tāvatimsabhavane sudhammā nāma sabhā atthi, tattha nisīditvāti attho. **Dhammanti** abhidhammaṃ.

Tadā kira ānubhāvavijitanaradevo naradevo nāma mahesakkho heṭṭhā vuttanaradevayakkho viya mahiddhiko yakkho ahoṣi. So jambudīpe ekasmiṃ nagare rañño yādisaṃ rūpaṃ, tādisaṃ rūpasanṭhānaṃ sarakuttiṃ nimminivā taṃ rājānaṃ māretvā khāditvā sahaantepuraṃ rajjaṃ paṭipajjitvā aparimitamaṃsabhojano ahoṣi. So kira itthidhutto ca ahoṣi. Yadā pana taṃ kusalā chekā itthiyo – “nāyaṃ amhākaṃ rājā, amanusso eso”ti jānanti, tadā so lajjito hutvā tā sabbā khāditvā aññaṃ nagaraṃ paṭipajjati. Evameva so naradevayakkho manusse bhakkhayanto yadā sundaranagarābhimukho agamāsi, tadā taṃ disvā nagaravāsino manussā maraṇabhayaṭajjitasantāsā sakanagaraṭo nikkhamitvā tato tato palāyimsu. Atha te manusse palāyamāne disvā kassapadasabalo tassa naradevassa yakkhassa purato aṭṭhāsi. Naradevo evaṃ devadevaṃ ṭhitaṃ disvā vissaraṃ ghoraṃ nādaṃ naditvā bhagavato bhayaṃ uppādetuṃ asakkonto taṃ saraṇaṃ gantvā pañhaṃ pucchi. Pañhaṃ vissajjetvā taṃ dametvā dhamme desiyamāne sampattānaṃ naramarānaṃ gaṇanapathātītaṃ abhisamayo ahoṣi. Tena vuttaṃ – “**naradevassa yakkhassā**”tiādi. Tattha **apare dhammadesaneti** aparasmiṃ dhammadesane. **Etesānanti** etesaṃ. Ayameva vā pāṭho.

Tassa pana kassapabhagavato ekova sāvakasannipāto ahoṣi. Bārāṇasīnagare purohitaputto tisso nāma ahoṣi. So kassapassa bodhisattassa sarīre lakkhaṇasampattiṃ disvā pituno bhāsato sutvā – “nissamsayaṃ eso mahābhinnikkhamaṃ nikkhamitvā buddho bhavissati, etassāhaṃ santike pabbajitvā saṃsāradukkhato muccissāmī”ti cintetvā suddhamunigaṇavantaṃ himavantaṃ gantvā tāpasapabbajjaṃ pabbaji. Tassa parivārabhūtāni vīsati tāpasasahassāni ahesuṃ. So aparabhāge “kassapakumāro nikkhamitvā abhisambodhiṃ anuppatto”ti sutvā saparivāro āgantvā kassapassa bhagavato santike saparivāro ehibhikkhupabbajjāya pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇi. Tasmīṃ samāgame kassapo bhagavā māghapuṇṇamāyaṃ pātimokkhaṃ uddisi. Tena vuttaṃ –

8. “Tassāpi devadevassa, eko āsi samāgamo;
Khīṇāsavānaṃ vimalānaṃ, santacittāna tādinaṃ.
9. “Vīsabhikkhusahassānaṃ, tadā āsi samāgamo;
Atikkantabhavantānaṃ, hirisīlena tādina”nti.

Tattha **atikkantabhavantānanti** atikkantaputhujjanasotāpannādīnaṃ, sabbesaṃ khīṇāsavānamevāti attho. **Hirisīlena tādinanti** hiriyā ca sīlena ca sadisānaṃ.

Tadā amhākaṃ bodhisatto jotipālo nāma māṇavo tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū bhūmiyañceva antalikkhe ca pākaṭo ghaṭikārassa kumbhakārassa sahāyo ahoṣi. So tena saddhiṃ sathhāraṃ upasaṅkamtivā tassa dhammakathaṃ sutvā tassa santike pabbaji. So āradhaviyāriyo tīṇi piṭakāni uggahetvā vattapaṭipattiyā buddhasāsaṃ sobhesi. Sopi taṃ sathhā byākāsi. Tena vuttaṃ –

10. “Ahaṃ tadā māṇavako, jotipāloti vissuto;
Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇaṃ vedāna pārāgū.
11. “Lakkhaṇe itihāse ca, sadhamme pāramiṃ gato;
Bhūmantalikkhakusalo, katavijjo anavayo.
12. “Kassapassa bhagavato, ghaṭikāro nāmupaṭṭhako;
Sagāravo sappatisso, nibbuto tatiye phale.
13. “Ādāya maṃ ghaṭikāro, upagañchi kassapaṃ jinaṃ;
Tassa dhammaṃ suṇitvāna, pabbajim tassa santike.
14. “Āraddhavīriyo hutvā, vattāvattesu kovido;
Na kvaci parihāyāmi, pūresim jinasāsanam.
15. “Yāvatā buddhabhaṇitaṃ, navaṅgaṃ jinasāsanam;
Sabbam pariyāpuṇitvāna, sobhayim jinasāsanam.
16. “Mama acchariyaṃ disvā, sopi buddho viyākari;
Imamhi bhaddake kappe, ayaṃ buddho bhavissati.
17. “Ahu kapilavhayā rammā...pe... hessāma sammukhā imaṃ.
30. “Tassāpi vacanaṃ sutvā, bhiyyo cittaṃ pasādayim;
Uttarim vatamadhiṭṭhāsim, dasapāramipūriyā.
31. “Evamaṃ saṃsaritvā, parivajjento anācaram;
Dukkaraṇa kataṃ mayhaṃ, bodhiyāyeva kāraṇā”ti.

Tattha **bhūmantalikkhakusaloti** bhūmisikkhāsu ca antalikkhesu ca joticcakkācāre jotivijjāya ca kusaloti attho. **Upaṭṭhakoti** upaṭṭhāyako. **Sappatissoti** sappatissayo. **Nibbutoti** vinīto, vissuto vā. **Tatiye phaleti** nimittasattamī, tatiyaphalādhigamahetu nibbutoti attho. **Ādāyāti** maṃ gahetvā. **Vattāvattesu**ti khuddakavattamahāvattesu. **Kovidoti** tesam pūraṇe kusalo. **Na kvaci parihāyāmīti** kvacipi sīlesu vā samādhisamāpattiādīsu vā katthaci kutopi na parihāyāmi, sabbattha me parihāni nāma na vijjatīti dīpeti. “Na koci parihāyāmī”tipi pāṭho, soyevattho.

Yāvatāti paricchavedavacanametam, yāvatakanti attho. **Buddhabhaṇitanti** buddhavacanaṃ. **Sobhayinti** sobhesim pakāsesim. **Mama acchariyanti** mama sammāpaṭipattiṃ aññehi asādhāraṇaṃ acchariyaṃ abbhutaṃ kassapo bhagavā disvāti attho. **Samasaritvāti** saṃsāre saṃsaritvā. **Anācaranti** anācāraṃ akattabbaṃ, akaraṇīyanti attho.

Tassa pana kassapassa bhagavato jātanagaraṃ bārāṇasī nāma ahoṣi, brahmadatto nāma brāhmaṇo pitā, paramaguṇavatī dhanavatī nāma brāhmaṇī mātā, tisso ca bhāradvājo ca dve aggasāvaka, sabbamitto nāmupaṭṭhāko, anuḷā ca uruvelā ca dve aggasāvika, nigrodharukkho bodhi, sarīraṃ vīsatihatthubbedhaṃ ahoṣi, vīsativassasahassāni āyu, sunandā nāmassa aggamahesī, vijitaseno nāma putto, pasādayānena nikkhami. Tena vuttaṃ –

32. “Nagaraṃ bārāṇasī nāma, kikī nāmāsi khattiyo;
Vasate tattha nagare, sambuddhassa mahākulaṃ.
33. “Brāhmaṇo brahmadattova, āsi buddhassa so pitā;
Dhanavatī nāma janikā, kassapassa mahesino.

38. “Tisso ca bhāradvājo ca, ahesuṃ aggasāvaka;
Sabbamitto nāmuṇṇāko, kassapassa mahesino.
39. “Anuḷā uruveḷā ca, ahesuṃ aggasāvika;
Bodhi tassa bhagavato, nigrodhoti pavuccati.
41. “Uccattanena so buddho, vīsativānuggato;
Vijjulaṭṭhīva ākāse, candova gahapūrito.
42. “Vīsativassasahassāni, āyu tassa mahesino;
Tāvātā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.
43. “Dhammataḷākaṃ māpayitvā, sīlaṃ datvā vilepanaṃ;
Dhammadussaṃ nivāsetvā, dhammamālaṃ vibhajjiya.
44. “Dhammavimalamādāsaṃ, ṭhapayitvā mahājane;
Keci nibbānaṃ patthentā, passantu me alaṅkaraṃ.
45. “Sīlakaṅcukaṃ datvāna, jhānakavacavammitaṃ;
Dhammacammaṃ pārūpitvā, datvā sannāhamuttamaṃ.
46. “Satiphalakaṃ datvāna, tikhiṇaṃ nāṇakuntimaṃ;
Dhammakhaggavaraṃ datvā, sīlasaṃsaggamaddanaṃ.
47. “Tevijjābhūsaṃ datvāna, āveḷaṃ caturo phale;
Chalābhīṇṇābharaṇaṃ datvā, dhammapupphapiḷandhanaṃ.
48. “Saddhammapaṇḍaracchattaṃ, datvā pāpanivāraṇaṃ;
Māpayitvābhayaṃ pupphaṃ, nibbuto so sasāvako.
49. “Eso hi sammāsambuddho, appameyyo durāsado;
Eso hi dhammaratano, svākkhāto ehipassiko.
50. “Eso hi saṅgharatano, suppaṭipanno anuttaro;
Sabbāṃ tamantaraḥitaṃ, nanu rittā sabbasaṅkhārā”’ti.

Tattha **vijjulaṭṭhīvā**ti ghanabhāvena saṅghitā vijjulatā viya. **Candova gahapūritoti** parivesagahaparikkhito puṇṇacando viya. **Dhammataḷākaṃ māpayitvā**ti pariyattidhammataḷākaṃ māpayitvā. **Sīlaṃ datvā vilepananti** catupārisuddhisīlasaṅkhātaṃ cittasantativibhūsanatthaṃ vilepanaṃ datvā. **Dhammadussaṃ nivāsetvā**ti hirottappadhammasaṅkhātaṃ sātākayugaṃ nivāsetvā. **Dhammamālaṃ vibhajjiyā**ti sattattiṃsabodhipakkhiyadhammakusumamālaṃ vibhajitvā. Vidahitvāti attho.

Dhammavimalamādāsanti vimalaṃ sotāpattimaggasāṅkhātaṃ ādāsaṃ sāvajjānavajjakusalākusaladhammasallakkhaṇatthaṃ mahājanassa dhammataḷākatīre dhammādāsaṃ ṭhapetvāti attho. **Mahājaneti** mahājanassa. **Kecīti** ye keci. **Nibbānaṃ patthentā**ti sabbākusalamalavilayakaraṃ amatamasāṅkhatamanītikaṃ paramasaṅgamaṃ accutiraṃ nibbānaṃ patthentā vicaranti. Te imaṃ alaṅkāraṃ vuttappakāraṃ mayā dassitaṃ passantūti attho. “Nibbānamabhipatthentā, passantu maṃ alaṅkara”’ntipi pāṭho, soyevattho. Alaṅkaranti rassaṃ katvā vuttaṃ.

Sīlakañcukaṃ datvānāti pañcasīladasasīlacatupārisuddhisīlamayaṃ kañcukaṃ datvā.
Jhānakavacavammitanti catukkapañcakajjhānakavacabandhaṃ bandhitvā. **Dhammacammaṃ pārupitvāti** satisampajaññasāṅkhātadhammacammaṃ pārupitvā. **Datvā sannāhamuttamanti** uttamaṃ caturaṅgasamannāgataṃ vīriyasannāhaṃ datvāti attho. **Satiphalakaṃ datvānāti** rāgādidosāripāpanivāraṇatthaṃ catusatipaṭṭhānaphalakanivāraṇaṃ datvā. **Tikhiṇaṃ ñāṇakuntimanti** paṭivedhasamatthaṃ tikhiṇavipassanāñāṇakuntavantāṃ, vipassanāñāṇanīsitakuntavaranti attho, kilesabalanidhanakarasamatthaṃ vā yogāvacarayodhavaraṃ ṭhapetvāti attho. **Dhammakhaggavaraṃ datvāti** tassa yogāvacarassa vīriyupalatalanīsitadhāraṃ maggapaññāvarakhaggāṃ datvā. **Sīlasaṃsaggamaddananti** ariyaṃ lokuttarasīlaṃ kilesasaṃsaggamaddanattāya, kilesanighātanattāyāti attho.

Tevijjābhūsaṇaṃ datvāti tevijjāmayāṃ vibhūsaṇaṃ datvā. **Āveḷaṃ caturo phaleti** cattāri phalāni vaṭṭasakaṃ katvā. **Chalabhiññābharaṇanti** ābharaṇattāya alaṅkāraṇattāya cha abhiññāyo datvā. **Dhammapupphapiḷandhananti** navalokuttaradhammasāṅkhātaṃ kusumamālaṃ katvā. **Saddhammapaṇḍaracchattaṃ, datvā pāpanivāraṇanti** accantavisuddhaṃ vimuttisetacchattaṃ sabbākusalātapanivāraṇaṃ datvā. **Māpayitvābhayaṃ pupphanti** abhayapuragāmināṃ aṭṭhaṅgikamaggaṃ pupphaṃ katvāti attho.

Kassapo kira bhagavā kāsiraṭṭhe setabyanagare setabyuyyāne parinibbāyi. Dhātuyo kirassa na vikiriṃsu. Sakalajambudīpavāsino manussā sannipatitvā ekekaṃ suvaṇṇiṭṭhakaṃ koṭiagghanakaṃ ratanavicittaṃ bahicinanatthaṃ ekekaṃ aḍḍhakoṭiagghanakaṃ abhantarapūraṇatthaṃ manosīlaya mattikākiccaṃ telena udakakiccaṃ karonto yojanubbedhaṃ thūpamakāṃsu.

“Kassapopi bhagavā katakicco, sabbasattahitameva karonto;
 Kāsiraṇānagare migadāye, lokanandanakaro nivasi”’ti.

Sesagāthāsu sabbattha pākaṭamevāti.

Iti madhurattahavilāsiniyā buddhavaṃsa-aṭṭhakathāya

Kassapabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvātā catuvīsatiyā buddhānaṃ buddhavaṃsavaṇṇanā

Sabbākārena niṭṭhitā.

27. Gotamabuddhavaṃsavaṇṇanā

Dūrenidānakathā

“Idāni yasmā amhākaṃ, buddhavaṃsassa vaṇṇanā;
 Anukkamena sampattā, tasmāyaṃ tassa vaṇṇanā”’.

Tattha amhākaṃ bodhisatto dīpaṅkarādīnaṃ catuvīsatiyā buddhānaṃ santike adhikāraṃ karonto kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni āgato. Kassapassa pana bhagavato orabhāge ṭhapetvā imaṃ sammāsambuddhaṃ añño buddho nāma natthi. Iti **dīpaṅkarādīnaṃ catuvīsatiyā buddhānaṃ** santike laddhabyākaraṇo pana bodhisatto yenena –

“Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
 Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;

Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī’ ti. (bu. vaṃ. 2.59) –

Ime aṭṭha dhamme samodhānetvā dīpankarapādamūle katābhinīhārena “handa, buddhakare dhamme, vicināmi ito cito” ti ussāhaṃ katvā “vicinanto tadādakkhiṃ, paṭhamaṃ dānapārami” nti dānapāramitādayo buddhakāradhammā diṭṭhā, te pūrento yāva vessantarattabhāvā āgami, āgacchanto ca ye te katābhinīhārānaṃ bodhisattānaṃ ānisaṃsā saṃvaṇṇitā –

“Evaṃ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā;
Samsaram dīghamaddhānaṃ, kappakoṭisatehipi.

“Avīcimhi nuppajjanti, tathā lokantaresu ca;
Nijjhāmatanṇhā khuppipāsā, na honti kāḷakañjikā.

“Na honti khuddakā pāṇā, uppajjantāpi duggatiṃ;
Jāyamānā manussesu, jaccandhā na bhavanti te.

“Sotavekallatā natthi, na bhavanti mūgapakkhikā;
Itthibhāvaṃ na gacchanti, ubhatobyañjanapaṇḍakā.

“Na bhavanti pariyāpannā, bodhiyā niyatā narā;
Muttā ānantarikehi, sabbattha suddhagocarā.

“Micchādiṭṭhiṃ na sevanti, kammakiriyadassanā;
Vasamānāpi saggesu, asaṅṅaṃ nūpapajjare.

“Suddhāvāsesu devesu, hetu nāma na vijjati;
Nekhammaninnā sappurisā, viṣaṃyuttā bhavābhavā;
Caranti lokatthacariyāyo, pūrenti sabbapāramī’ ti. (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; jā. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; cariyā. aṭṭha. pakīṇṇakakathā);

Te ānisaṃse adhigantvāva āgato. Evaṃ āgacchanto vessantarattabhāve ṭhito –

“Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukhaṃ dukhaṃ;
Sāpi dānabalā mayhaṃ, sattakkhattuṃ pakampathā’ ti. (cariyā. 1.124) –

Evaṃ mahāpathavikampanādīni mahāpuññāni katvā āyupariyosāne tato cavitvā tusitapure nibbatti.

Avidūrenidānakathā

Tusitapure vasamāneyeva pana bodhisatte buddhakolāhalaṃ nāma udapādi. Lokasmiñhi **tīṇi kolāhalāni** uppajjanti. Seyyathidaṃ – kappakolāhalaṃ, buddhakolāhalaṃ, cakkavattikolāhalanti. Tattha “vassasatasahassassa accayena kappuṭṭhānaṃ bhavissati” ti lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudamukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṃ ārocenti – “mārisā, mārisā, ito vassasatasahassassa accayena kappuṭṭhānaṃ bhavissati, ayaṃ loko vinassissati, mahāsamuddopi ussussissati, ayañca mahāpathavī sineru ca pabbatarājā uḍḍayhissanti vinassissanti, yāva brahmalokā lokavināso bhavissati, mettaṃ, mārisā, bhāvettha, karuṇaṃ muditaṃ upekkhaṃ, mārisā, bhāvettha, mātaraṃ pitaraṃ upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hothā’ ti. Idaṃ **kappakolāhalaṃ** nāma.

“Vassasahasassassa accayena pana sabbaññubuddho loke upajjissati” ti lokapāladevatā – “ito,

mārisā, vassasahassassa accayena buddho loke uppajjissatī”ti ugghosentiyo āhiṇḍanti. Idam **buddhakolāhalaṃ** nāma.

“Vassasatassa accayena cakkavattirājā uppajjissatī”ti devatā – “ito, mārisā, vassasatassa accayena cakkavattirājā uppajjissatī”ti ugghosentiyo āhiṇḍanti. Idam **cakkavattikolāhalaṃ** nāma (khu. pā. aṭṭha. 5.māngalapañhasamuṭṭhānakathā; apa. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā; jā. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā).

Tesu buddhakolāhalasaddam sutvā sakaladasasahassacakkavāḷadevatā ekato sannipativā – “asuko nāma satto buddho bhavissatī”ti ñatvā upasaṅkamitvā āyācanti, āyācamānā ca tassa pubbanimittesu uppannesu āyācanti. Tadā pana sabbāpi tā ekekacakkavāḷe catumahārāja-sakka-suyāma-santusita-sunimmita-vasavatti-mahābrahmehi saddhiṃ ekacakkavāḷe sannipativā tusitabhavane uppannacutinimittassa bodhisattassa santikaṃ gantvā – “mārisa, tumhehi dasa pāramiyo pūritā, pūrentehi ca na sakkabrahmasampattiādikaṃ sampattiṃ patthentehi pūritā, lokanitharaṇatthāya pana vo sabbaññutaṃ patthentehi paripūritā buddhattāya –

“Kālo kho te mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;
Sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ pada”nti. (bu. vaṃ. 1.67) –

Yācimsu.

Atha mahāsatto devatāhi evaṃ āyāciyamāno devatānaṃ paṭiññaṃ adatvāva kāla-dīpa-desa-kula-janettiāyuparicchedavasena **pañca mahāvilokanāni** vilokesi. Tattha “kālo nu kho, na kālo”ti paṭhamam kālam vilokesi. Tattha vassasatasahassato uddham vaḍḍhitaāyukālo kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattānaṃ jātijarāmarāṇāni na paññāyanti, buddhānañca dhammadesanā tilakkhaṇamuttā nāma natthi, tesam “aniccam dukkhamanattā”ti kathentānaṃ “kiṃ nāmetaṃ kathenti”ti neva sotabbaṃ na saddhāttabbaṃ maññanti, tato abhisamayo na hoti, tasmim asati aniyyānikaṃ sāsanaṃ hoti. Tasmā so akālo. Vassasatato ūnaāyukālopi kālo na hoti. Kasmā? Tadā sattā ussannakilesā honti, ussannakilesānañca dinnovādo ovādaṭṭhāne na tiṭṭhati, udake daṇḍarāji viya khippam vigacchati. Tasmā sopi akālo. Vassasatasahassato pana paṭṭhāya heṭṭhā vassasatato paṭṭhāya uddham āyukālo kālo nāma. Tadā pana vassasatakālo ahosi. Atha mahāsatto “nibbattitabbakālo”ti **kālam** passi.

Tato dīpam olokeno saporivāre cattāro mahādīpe oloketvā – “tisu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattanti”ti **dīpam** passi.

Tato “jambudīpo nāma mahā, dasayojanasahassaparimāṇo. Katarasmim nu kho padese buddhā nibbattanti”ti okāsam olokeno majjhima**desam** passi. “Kapilavatthu nāma nagaram, tattha mayā nibbattitabba”nti niṭṭhamagamāsi.

Tato kulam vilokento – “buddhā nāma vessakule vā suddakule vā na nibbattanti. Lokasammate pana khattiyakule vā brāhmaṇakule vā nibbattanti, etarahi khattiyakulam lokasammataṃ, tattha nibbattissāmi suddhodano nāma rājā pitā me bhavissatī”ti **kulam** passi.

Tato mātaram vilokento – “buddhamātā nāma lolā surādhuttā na hoti, kappasatasahassam pana pūritapāramī jātito paṭṭhāya akhaṇḍapañcasilāyeva hoti. Ayañca mahāmāyā nāma devī edisī, ayaṃ me mātā bhavissati, kittakaṃ panassā **āyūti**, dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasāni”ti passi.

Iti imaṃ pañcavidham mahāvilokanaṃ viloketvā – “kālo me, mārisā, buddhabhāvāyā”ti devānaṃ paṭiññaṃ datvā – “gacchatha tumhe”ti tā devatā uyyojetvā tusitadevatāhi parivuto tusitapure nandanavanaṃ pāvīsi. Sabbadevalokesu hi nandanavanaṃ atthiyeva. Tatra naṃ devatā – “ito cuto sugatiṃ gacchā”ti pubbe katakusalakammokāsam sārāyamānā vicaranti. So evaṃ tāhi devatāhi kusalam sārāyamānāhi parivuto tatra vicarantova cavitvā mahāmāyāya deviyā kuchchismiṃ

uttarāsālhanakkhattena paṭisandhiṃ gaṇhi. Mahāpurisassa pana mātu kucchismiṃ paṭisandhiggaṇhanakkaṇe ekappahāreneva sakaladasasahasasilokadhātu sankampi. Dvattiṃsa pubbanimittāni pāturaheṣuṃ.

Evam gahitapaṭisandhikassa bodhisattassa ceva bodhisattamātuyā ca upaddavanivāraṇatthaṃ khaggahatthā cattāro devaputtā ārakkhaṃ gaṇhimsu. Bodhisattassa mātu purisesu rāgacittaṃ nuppajji, lābhaggayasaggappattā ca sā ahosi sukhinī akilantakāyā. Bodhisattañca attano kucchigataṃ vippasanne maṇiratane āvutapaṇḍusuttaṃ viya passati. Yasmā bodhisattena vasitakucchi nāma cetiyagabbhasadisā hoti, na sakkā aññaena sattena āvasituṃ vā paribhuñjituṃ vā, tasmā bodhisattamātā sattāhajāte bodhisatte kālaṃ katvā tusitapure nibbatti. Yathā pana añña itthiyo dasa māse appatvāpi atikkamitvāpi nisinnāpi nipannāpi vijāyanti, na evaṃ bodhisattamātā. Bodhisattamātā pana bodhisattaṃ dasa māse kucchinā pariharitvā ṭhitāva vijāyati. Ayaṃ **bodhisattamātu dhammatā**.

Mahāmāyāpi devī dasa māse kucchinā bodhisattaṃ pariharitvā paripuṇṇagabbhā nātigharaṃ gantukāmā suddhodanamahārājassa ārocesi – ‘‘icchāmaṃ, mahārāja, devadahanagaraṃ gantu’’nti. Rājā ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā kapilavatthuto yāva devadahanagarañjasam samam kāretvā kadalipuṇṇaghaṭakamukadhajapaṭākādīhi alaṅkārapetvā navakanakasivikāya nisīdāpetvā mahatiyā vibhūtiyā mahatā parivārena pesesi. Dvinnaṃ pana nagaraṇaṃ antare ubhayanagaravāsīnaṃ paribhogārahaṃ lumbinīvanaṃ nāma maṅgalasālavanaṃ atthi, taṃ tasmim samaye mūlato yāva aggasākhā sabbam ekaphāliphullaṃ ahosi. Sākhantarehi ceva pupphantarehi ca paramaratikaramadhuramanoramavirutāhi madamuditāhi anubhuttapañcarāhi parabhatamadhukaravadhūhi upagīyamānasuranandanandanavanasadisasobhaṃ vanaṃ disvā deviyā sālavanakīlamanubhavituṃ cittamuppajji (apa. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā; jā. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā).

‘‘Vibhūsitā bālajanāticālinī, vibhūsitāngī vaniteva mālinī;
Sadā janānaṃ nayanālimālinī, vilumpinīvātiviroci lumbinī’’.

Amaccā rañño ārocetvā devim gahetvā taṃ lumbinīvanaṃ pavisiṃsu. Sā maṅgalasālamūlaṃ gantvā tassa ujusamavaṭṭakkhandhassa pupphaphalapallavasamalāṅkatassa yaṃ sākhaṃ gaṇhitukāmā ahosi, sā sālāsākhā abalā janahadayalolā sayameva vilambamānā hutvā tassā karatalasmim samupagatā. Atha sā taṃ sālāsākhāṃ tambatuṅganakhujjalena kamaladalavattivaṭṭaṅgulinā navakanakakaṭavalayasobhinā dakkhiṇena paramaratikarena karena aggahesi. Sā taṃ sālāsākhāṃ gahetvā ṭhitā asitajaladharavivaragatā bālacandalekhā viya ca aciraṭṭhitikā accipabhā viya ca nandanavanajātā devī viya ca devī virocittha. Tāvadeva cassā kammajavātā caliṃsu. Athassā sānipākāraṃ parikkhipitvā mahājano paṭikkami. Sā sālāsākhāṃ gahetvā tiṭṭhamānāya eva tassā gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi.

Taṅkhaṇaṃyeva cattāro visuddhacittā mahābrahmāno suvaṇṇajālaṃ ādāya āgantvā tena suvaṇṇajālena bodhisattaṃ sampaṭicchitvā mātu purato ṭhapetvā – ‘‘attamaṇā, devi, hohi, mahesakkho te putto uppanno’’ti āhaṃsu. Yathā pana añña sattā mātukucchito nikkhamantā paṭikkūlena asucinā makkhitā nikkhamanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisatto pana dve hatthe dve pāde pasāretvā ṭhitakova mātukucchisambhavena kenaci asucinā amakkhitova suddho visado kāsikavatthe nikkhittamaṇiratanam viya virocamaṇo mātukucchito nikkhami. Evaṃ santepi bodhisattassa ca bodhisattamātuyā ca sakkāratthaṃ ākāsato dve udakadhārā nikkhamitvā bodhisattassa ca mātuyā ca sarīre utuṃ gāhāpeṣuṃ.

Atha naṃ suvaṇṇajālena paṭiggahetvā ṭhitānaṃ brahmānaṃ hatthato cattāro mahārājāno maṅgalasammatāya sukhasamphassāya ajinappaveṇiyā gaṇhimsu, tesam hatthato manussā dukūlacumbaṭakena gaṇhimsu, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhāya puratthimaṃ disaṃ olokesi, anekāni cakkavālasahasāni ekaṅgaṇāni aheṣuṃ. Tattha devamanussā gandhapupphamālādīhi pūjayamānā – ‘‘mahāpurisa, tumhehi sadiso ettha natthi, kuto uttaritaro’’ti

āhaṃsu. Evaṃ dasa disā anuviloketvā attanā sadisaṃ adisvā uttaradisābhimukho sattapadavītihārena agamāsi. Gacchanto ca pathaviyā eva gato, nākāsenā. Acelakova gato, na sacelako. Daharova gato, na soḷasavassuddesiko. Mahājanassa pana ākāsenā gacchanto viya alaṅkatapaṭiyatto viya ca soḷasavassuddesiko viya ca ahosi. Tato sattame pade ṭhatvā “aggohamasmi lokassā” tiādikaṃ (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207) āsabiṃ vācaṃ nicchārento sihanādaṃ nadi.

Bodhisatto hi tīsu attabhāvesu mātukucchito nikkhantamattova vācaṃ nicchāresi mahosadhattabhāve, vessantarattabhāve, imasmīṃ attabhāveti. Mahosadhattabhāve kirassa mātukucchito nikkhantamattasseva sakko devarājā āgantvā candanasāraṃ hatthe ṭhapetvā gato, taṃ muṭṭhiyaṃ katvāva nikkhanto. Atha naṃ mātā – “tāta, tvaṃ kiṃ gahetvā āgatosī” ti pucchi. “Osadhaṃ, amma” ti. Iti osadhaṃ gahetvā āgatattā “osadhakumāro” tvevassa nāmamakaṃsu.

Vessantarattabhāve pana mātukucchito nikkhantamattova dakkhiṇahatthaṃ pasāretvā – “atthi nu kho, amma, kiñci gehasmīṃ dhaṇaṃ, dānaṃ dassāmī” ti vadanto nikkhami. Athassa mātā – “sadhane kule nibbattosi, tātā” ti puttassa hatthaṃ attano hatthatale katvā sahasatthavikaṃ ṭhapesi.

Imasmīṃ pana attabhāve imaṃ sihanādaṃ nadīti evaṃ bodhisatto tīsu attabhāvesu mātukucchito nikkhantamattova vācaṃ nicchāresi. Jātakkaṇṇepissa dvattiṃsa pubbanimittāni pāturaheṣuṃ. Yasmiṃ pana samaye amhākaṃ bodhisatto lumbinīvane jāto tasmīṃyeva samaye **rāhulamātā** devī **ānando channo kāludāyī** amacco **kaṇḍako** assarājā **mahābodhirukkho** catasso **nidhikumbhiyo** ca jātā, tattha eko gāvutappamaṇo eko aḍḍhajojanappamaṇo eko tigāvutappamaṇo eko yojanappamaṇo ahosi. Ime **satta sahajātā** nāma honti.

Ubhayanagaravāsino mahāpurisaṃ gahetvā kapilavatthupurameva agamaṃsu. Taṃdivasameva – “kapilavatthunagare suddhodanamahārājassa putto bodhimūle nisīditvā buddho bhavissati” ti tāvatīṃsabhavane haṭṭhatuṭṭhā devasaṅghā celukkhepādīni pavattentā kīḷīṃsu. Tasmīṃ samaye suddhodanamahārājassa kulūpako aṭṭhasamāpattilābhī **kāladevalo** nāma tāpaso bhattakiccaṃ katvā divāvihāratthāya tāvatīṃsabhavanaṃ gantvā tattha divāvihāraṃ nisīno tā devatā tuṭṭhamānasā kīḷantiyo disvā “kiṃkāraṇā tuṭṭhamānasā pamuditahadaya kīḷatha, mayhaṃ taṃ kāraṇaṃ kathethā” ti pucchi. Tato devatā āhaṃsu – “mārisa, suddhodanarañño putto jāto, so bodhimaṇḍe nisīditvā buddho hutvā dhammacakkaṃ pavattessati, tassa ‘anantarūpaṃ buddhalīlaṃ passitūṃ labhissāmā’ ti iminā kāraṇena tuṭṭhamhā” ti.

Atha tāpaso tāsāṃ devatānaṃ vacanaṃ sutvā paramadassanīyatanāvalokato devalokato oruyha narapatīnivesanaṃ pavisitvā paññatte āsane nisīdi. Tato katapaṭisanthāraṃ rājānaṃ – “putto kira te, mahārāja, jāto, taṃ passissāmā” ti āha. Rājā alaṅkatapaṭiyattaṃ tanayaṃ āharāpetvā devalatāpasaṃ vandāpetuṃ abhīhari. Mahāpurisassa pādā parivattitvā vijjulatā viya asitajaladharakūṭesu tāpasassa jaṭāsu paṭiṭṭhahiṃsu. Bodhisattena hi tenattabhāvena vandītabbo nāma añño natthi. Tato tāpaso utṭhāyāsanā bodhisattassa añjaliṃ paggahesi. Rājā taṃ acchariyaṃ disvā attano puttaṃ vandi. Tāpaso bodhisattassa lakkhaṇasampattiṃ disvā – “bhavissati nu kho buddho, udāhu na bhavissati” ti āvajjetvā upadhārento – “nissamsayaṃ buddho bhavissati” ti anāgataṃsaññāna nātvā – “acchariyapuriso aya” nti sitaṃ akāsi.

Tato “ahaṃ imaṃ buddhabhūtaṃ daṭṭhuṃ labhissāmi nu kho, no” ti upadhārento – “na labhissāmi, antarāyeva kālaṃ katvā buddhasatenapi buddhasahassenapi gantvā bodhetuṃ asakkuṇeyye arūpabhāve nibbattissāmī” ti disvā – “evarūpaṃ nāma acchariyapurisaṃ buddhabhūtaṃ daṭṭhuṃ na labhissāmi, mahatī vata me jāni bhavissati” ti parodi. Manussā pana disvā – “amhākaṃ ayyo idāneva hasitvā puna roditumārābhī, kiṃ nu kho, bhante, amhākaṃ ayyaputtassa koci antarāyo bhavissati” ti pucchīṃsu. Tāpaso āha – “natthetassa antarāyo, nissamsayena buddho bhavissati” ti. “Atha kasmā tumhe paroditthā” ti? “Evarūpaṃ acchariyapurisaṃ buddhabhūtaṃ daṭṭhuṃ na labhissāmi, mahatī vata me jāni bhavissati” ti attānaṃ anusocanto rodāmī” ti āha.

Tato bodhisattam pañcame divase sīsam nhāpetvā – “nāmaṃ gaṇhissāmā”ti rājabhavanam catujjātikagandhena upalimpitvā lājapañcamāni kusumāni vikiritvā asambhinnapāyāsam pacāpetvā tiṇṇam vedānam pāraṅgate aṭṭhasate brāhmaṇe nimantetvā rājabhavane nisīdāpetvā madhupāyāsam bhojetvā sakkāram katvā – “kiṃ nu kho bhavissatī”ti lakkhaṇāni pariggāhāpesum. Tesu rāmādayo aṭṭha brāhmaṇapaṇḍitā lakkhaṇapariggāhakā ahesum. Tesu satta janā dve aṅguliyo ukkhipitvā dvedhā byākarimṣu – “imehi lakkhaṇehi samannāgato agāram ajjhāvasanto rājā hoti cakkavattī, pabbajamāno buddho”ti. Tesam pana sabbadaharo gottena koṇḍañño nāma brāhmaṇo bodhisattassa lakkhaṇavarasampattiṃ disvā – “etassa agāramajjhe ṭhānakāraṇam natthi, ekanteneva vivaṭacchado buddho bhavissatī”ti ekameva aṅgulim ukkhipitvā ekaṃsabyākaraṇam byākāsi. Athassa nāmaṃ gaṇhantā sabbalokatthasiddhikarattā **siddhatthoti** nāmamakamṣu.

Atha te brāhmaṇā attano gharāni gantvā putte āmantetvā evamāhaṃsu – “amhe mahallakā, suddhodanamahārājassa puttam sabbaññutam pattam sambhāveyyāma vā no vā, tumhe pana tasmim pabbajitvā sabbaññutam patte tassa sāsane pabbajathā”ti. Tato sattapi janā yāvātāyukam ṭhatvā yathākammaṃ gatā. Koṇḍaññamāṇavo arogo ahoṣi. Tadā pana rājā tesam vacanam sutvā – “kiṃ disvā mama putto pabbajissatī”ti te pucchi. “Cattāri pubbanimittāni, devā”ti. “Katareṇa katareṇā”ti? “Jiṇṇam byādhitam matam pabbajita”nti. Rājā “ito paṭṭhāya evarūpanam mama puttassa santikam āgamitum mā adathā”ti vatvā kumārassa cakkhupathe jiṇṇapurisādīnam āgamananivāraṇattham catūsu disāsu gāvutagāvutaṭṭhāne ārakkham ṭhapesi. Tamdivasam maṅgalaṭṭhāne sannipatitesu asītiyā ñātikulasaḥassesu ekameko ekamekam puttam paṭijjāni – “ayam buddho vā hotu rājā vā, mayam ekamekam puttam dassāma, sace buddho bhavissati, khattiyasamaṇeheva parivuto vicarissati. Sace rājā cakkavattī bhavissati, khattiyakumāreheva parivuto vicarissatī”ti. Atha rājā mahāpurisassa paramarūpasampannā vigatasabbadosā catusaṭṭhi dhātiyo adāsi. Bodhisatto anantena parivārena mahatā sirisamudayena vaḍḍhi.

Athekadivasam rañño **vappamaṅgalam** nāma ahoṣi. Tamdivasam rājā mahatiyā vibhūtiyā mahatā parivārena nagarato nikkhamanto puttampi gahetvāva agamāsi. Kasikammaṭṭhāne eko jamburukkho paramaramaṇīyo ghanasandacchāyo ahoṣi. Tassa heṭṭhā kumārassa sayanam paññāpetvā upari varakanakatārākhacitam rattacelavitānam bandhitvā sāṇipākārena parikkhipāpetvā ārakkham ṭhapetvā rājā sabbālaṅkāram alaṅkaritvā amaccagaṇaparivuto naṅgalakaraṇaṭṭhānamagamāsi. Tattha rājā paramamaṅgalam suvaṇṇanaṅgalam gaṇhāti, amaccādayo rajatanaṅgalādīni gaṇhanti. Tamdivasam naṅgalasaḥassam yojjyati. Bodhisattam parivāretvā nisinnā dhātiyo – “rañño sampattiṃ passissāmā”ti antosāṇito bahi nikkhantā.

Atha bodhisatto ito cito ca olokeno kiñci adisvā sahasā utṭhāya pallaṅkam ābhujitvā ānāpāne pariggahetvā paṭhamajjhānam nibbatesi. Dhātiyo khajjabhojjantare vicarantiyo thokam cirāyimsu. Sesarukkhanam chāyā nivattā, tassa pana jamburukkhasa chāyā parimaṇḍalā hutvā tattheva aṭṭhāsi. Dhātito panassa “ayyaputto ekakovā”ti vegena sāṇipākāram ukkhipitvā pariyesantiyo sirisayane pallaṅkena nisinnam taṅca pāṭihāriyam disvā gantvā tam pavattiṃ rañño ārocesum. Rājā vegena āgantvā tam pāṭihāriyam disvā – “ayam vo, tāta, dutiyavandanā”ti puttam vandī.

Atha mahāpuriso anukkamena soḷasavassuddesiko ahoṣi. Rājā bodhisattassa tiṇṇam utūnam anucchavike ramma-suramma-subhanāmake tayo pāsāde kāresi. Ekam navabhūmikaṃ ekam sattabhūmikaṃ ekam pañcabhūmikaṃ. Tayopi pāsādā ubbedhena samappamāṇā ahesum. Bhūmikāsu pana nānattam ahoṣi.

Atha rājā cintesi – “putto me vayappatto chattamassa ussāpetvā rajjasirim passissāmī”ti. So sākiyānam pañṇāni paṇiṇi “putto me vayappatto, rajje nam patiṭṭhāpessāmi, sabbe attano gehesu vayappattā dārikā imam geham pesentū”ti. Te rañño sāsanam sutvā – “kumāro kevalam rūpasampanno, na kiñci sippam jānāti, dārabharaṇam kātuṃ na sakkhissati, na mayam dhītarō dassāmā”ti āhaṃsu. Rājā tam pavattiṃ sutvā puttassa santikam gantvā tamattham ārocesi. Bodhisatto – “kiṃ sippam dassetum

vaṭṭatī”ti āha. “Sahassatthāmaṃ dhanuṃ āropetuṃ vaṭṭati, tātā”ti. “Tena hi āharāpethā”ti āha. Rājā āharāpetvā adāsi. Taṃ dhanuṃ purisasahassaṃ āropeti, purisasahassaṃ oropeti. Mahāpuriso taṃ sarāsaṇaṃ āharāpetvā pallāṅkena nisinnova jiyāṃ pādaṅguṭṭhake veṭṭhāpetvā kaḍḍhanto pādaṅguṭṭhakeneva dhanuṃ āropetvā vāmena hatthena daṇḍe gahetvā dakkhiṇena hatthena kaḍḍhitvā jiyāṃ ropesi. Sakalanagaraṃ uppattanākārappattaṃ ahosi. “Kiṃ eso saddo”ti ca vutte “devo gajjati”ti āhaṃsu. Athaññe “tumhe na jānātha, na devo gajjati, aṅgīrasassa kumārassa saḥassatthāmaṃ dhanuṃ āropetvā jiyāṃ poṭhentassa jiyappahārasaddo eso”ti āhaṃsu. Sākiyā taṃ sutvā tāvatakeneva āradhacittā tuṭṭhamānasā ahesuṃ.

Atha mahāpuriso – “kiṃ kātuṃ vaṭṭatī”ti āha. Aṭṭhaṅgulabahalaṃ ayopattaṃ kaṇḍena vijjhituṃ vaṭṭatīti. Taṃ vijjhivā – “aññaṃ kiṃ kātuṃ vaṭṭatī”ti āha. Caturaṅgulabahalaṃ asanaphalakaṃ vijjhituṃ vaṭṭatīti. Tampi vijjhivā – “aññaṃ kiṃ kātuṃ vaṭṭatī”ti āha. Vidatthibahalaṃ udumbaraphalakaṃ vijjhituṃ vaṭṭatīti. Tampi vijjhivā aññaṃ kiṃ kātuṃ vaṭṭatīti. Tato “vālukasakaṭānī”ti āhaṃsu. Mahāsatto vālukasakaṭāmpī palālasakaṭāmpī vinivijjhivā udake ekūsabhappamāṇaṃ kaṇḍaṃ pesesi thale aṭṭhausabhappamāṇaṃ. Atha naṃ “vātingaṇasaññāya vālaṃ vijjhituṃ vaṭṭatī”ti āhaṃsu. “Tena hi yojanamattaṃ vātingaṇaṃ bandhāpethā”ti vatvā yojanamattake vātingaṇasaññāya vālaṃ bandhāpetvā rattandhakāre meghapaṭalehi channāsu disāsu kaṇḍaṃ khipi. Taṃ gantvā yojanamattake vālaṃ phāletvā pathaviṃ pāvīsi. Na kevalaṃ ettakameva, taṃdivasaṃ mahāpuriso loke vattamānaṃ sippaṃ sabbameva dassesi.

Atha sākiyā attano dhītarō alaṅkaritvā pesayīsu. Cattālīsasahassā nāṭakitthiyo ahesuṃ. Rāhulamātā pana devī aggamaheśī ahosi. Mahāpuriso devakumāro viya surayuvatthi parivuto narayuvatthi parivuto nippurisehi turiyehi paricāriyamāno mahāsampattiṃ anubhavamāno utuvārena utuvārena tesu tīsu pāsādesu viharati. Athekadivasāṃ bodhisatto uyyānabhūmiṃ gantukāmo sārathīṃ āmantetvā – “rathaṃ yojehi uyyānabhūmiṃ passissāmī”ti āha. So “sādhū”ti paṭissuṇitvā mahārahaṃ vararucirathirakubbaravarattaṃ thirataraneminābhiṃ varakanakarajataṃaṇiratanakhacitaīsāmukhaṃ navakanakarajatatārakakhacitanemipassaṃ samosaritaividhasurabhikusumadāmasassirikaṃ ravirathasadisadassanīyaṃ vararathaṃ samalaṅkaritvā sasikumudasadisavaṇṇe anilagarūḷajave ājānīye cattāro maṅgalasindhava yojetvā bodhisattassa paṭivedesi. Bodhisatto devavimānasadisāṃ taṃ rathavaramāruya uyyānābhimukho pāyāsi.

Atha devatā “siddhatthakumārassa abhisambujjhanakālo āsanno, pubbanimittamassa dassessāmā”ti ekaṃ devaputtaṃ jarājajjarasarīraṃ khaṇḍadantaṃ palitakesaṃ vaṅkagattaṃ daṇḍahattaṃ pavedhamānaṃ katvā dassesuṃ. Taṃ bodhisatto ceva sārathī ca passanti. Tato bodhisatto – “sārathī ko nāmesa puriso kesāpissa na yathā aññesa”nti **mahāpadānasutte** (dī. ni. 2.43 ādayo) āgatanayeneva pucchitvā tassa vacanaṃ sutvā – “dhiratthu vata, bho, jāti, yatra hi nāma jātassa jarā paññāyissatī”ti (dī. ni. 2.45, 47) saṃviggahadayo tatova paṭinivattitvā pāsādameva abhiruhi.

Rājā “kiṃkāraṇā mama putto paṭinivattī”ti pucchi. “Jiṇṇapurisaṃ disvā, devā”ti. Tato kampamānamānaso rājā aḍḍhayojane ārakkhaṃ ṭhapesi. Punekadivasāṃ bodhisatto uyyānaṃ gacchanto tāhi eva devatāhi nimmitaṃ byādhitaṅca purisaṃ disvā purimanayeneva pucchitvā saṃviggahadayo nivattitvā pāsādameva abhiruhi. Rājā pucchitvā nāṭakānī vissajjesi. “Pabbajjāya mānaṃ assa bhinnaṃ karissa”nti ārakkhaṃ vaḍḍhetvā samantato tigāvutappamāṇe padese ārakkhaṃ ṭhapesi.

Punapi bodhisatto ekadivasāṃ uyyānaṃ gacchanto tatheva devatāhi nimmitaṃ kālaṅkataṃ disvā purimanayeneva pucchitvā saṃviggahadayo nivattitvā pāsādamabhiruhi. Rājā nivattanakāraṇaṃ pucchitvā puna ārakkhaṃ vaḍḍhetvā yojanappamāṇe padese ārakkhaṃ ṭhapesi.

Punapi bodhisatto ekadivasāṃ uyyānaṃ gacchanto tatheva devatāhi nimmitaṃ sunivatthaṃ supārutaṃ pabbajitaṃ disvā – “ko nāmeso, samma, sārathī”ti sārathīṃ pucchi. Sārathī kiñcāpi buddhuppādassa abhāvā pabbajitaṃ vā pabbajitaguṇe vā na jānāti, devatānubhāvena pana “pabbajito

nāmāyaṃ devā’’ti vatvā pabbajjāya guṇaṃ tassa vaṇṇesi.

Tato bodhisatto pabbajjāya ruciṃ uppādetvā taṃdivasaṃ uyyānaṃ agamāsi. Dīghāyukā bodhisattā vassasate vassasate atikkante jīṇṇādīsu ekekaṃ addasaṃsu. Amhākaṃ pana bodhisatto appāyukakāle uppannattā catunnaṃ catunnaṃ māsānaṃ accayena uyyānaṃ gacchanta anukkamena ekekaṃ addasa. Dīghabhāṇakā panāhu – “cattāri nimittāni ekadivaseneva disvā agamāsi’’ti. Tattha divasabhāgaṃ kīlītvā uyyānarasamanubhavitvā maṅgalapokkharāṇiyaṃ nhatvā atthaṅgate sūriye maṅgalasilātale nisīdi attānaṃ alaṅkārapetukāmo. Athassa cittaṅcāramaññāya sakkena devānamindena āṇatto vissakammo nāma devaputto āgantvā tasseva kappakasadiṣo hutvā dibbehi alaṅkārehi alaṅkari. Athassa sabbālaṅkārasamalaṅkatassa sabbatālāvacaresu sakāni sakāni paṭibhānāni dassayantesu brāhmaṇesu ca “jaya nandā’’tiādivacanehi sutamaṅgalikādīsu nānappakārehi maṅgalavacanattutighosehi sambhāventesu sabbālaṅkārasamalaṅkataṃ rathavaraṃ abhiruhi. Tasmīṃ samaye – “rāhulamātā puttāṃ vijātā’’ti sutvā suddhodanamahārājā – “puttassa me tuṭṭhiṃ nivedethā’’ti sāsanaṃ paṇiṇi. Bodhisatto taṃ sutvā – “rāhu jāto, bandhanaṃ jāta’’nti āha. Rājā – “kiṃ me putto avacā’’ti pucchitvā taṃ vacanaṃ sutvā “īto paṭṭhāya me nattā ‘rāhulakumāro’teva nāmaṃ hotū’’ti āha.

Bodhisattopi taṃ rathavaramāruya mahatā parivārena atimanoramena sirisobhaggena nagaraṃ pāvīsi. Tasmīṃ samaye rūpasiriyaṃ guṇasampattiyā ca akisā kisāgotamī nāma khattiyakaññā uparipāsādaratalagatā nagaraṃ pavisantassa bodhisattassa rūpasiriṃ disvā sañjātapītisomanassā hutvā

“Nibbutā nūna sā mātā, nibbuto nūna so pitā;
Nibbutā nūna sā nārī, yassāyaṃ īdiso patī’’ti. (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; dha. pa. aṭṭha.
l.sāriputtattheravatthu; apa. aṭṭha. l.avidūrenidānakathā; jā. aṭṭha. l.avidūrenidānakathā) –

Imaṃ udānaṃ udānesi.

Bodhisatto taṃ sutvā cintesi – “ayaṃ me sussavanaṃ vacanaṃ sāvesi, ahañhi nibbānaṃ gavesanto vicarāmi, ajjeva mayā gharāvāsaṃ chaḍḍetvā nikkhamma pabbajitvā nibbānaṃ gavesitum vaṭṭati’’ti. “Ayaṃ imissā ācariyabhāgo hotū’’ti muttāhāraṃ kaṇṭhato omuñcitvā kisāgotamiyaṃ satahassagghanaṃ paramaratikaraṃ muttāhāraṃ pesesi. Sā “siddhatthakumāro mayi paṭibaddhadayo hutvā paṇṇākāraṃ pesesi’’ti somanassajātā ahoṣi.

Bodhisattopi mahatā sirisamudayena paramaramaṇiyaṃ pāsādaṃ abhiruhitvā sirisayane nipajji. Tāvadeva naṃ paripuṇṇarajanikarasadisarucaravaravadanā bimbaphalasadisadasanavasanā sitavimalasamasamhitā virāḷavaradasanā asitanayanakesapāsā sujātañjanātinīlakuṭilabhamukā sujātahaṃsasamasamhitapayodharā ratikaranavakanakarajataviracitavaramaṇimekhalā parigatavipulaghanajaghanataṭṭā karikarasannibhoruyugalā naccagītavāditesu kusalā surayuvatisadisarūpasobhā varayuvatiyo madhuraravāni turiyāni gahetvā mahāpurisaṃ samparivāretvā ramāpayantiyo naccagītavādītāni payojayiṃsu. Bodhisatto pana kilesesu virattacittatāya naccagītādīsu anabhirato muhuttaṃ niddaṃ okkami.

Tā taṃ disvā “yassatthāya naccādīni mayā payojema, so niddaṃ upagato, idāni kimatthaṃ kilamāmā’’ti gahitāni turiyāni ajjhottharivā nipajjiṃsu, gandhatelappadīpā ca jhāyanti. Bodhisatto pabujjhitvā sayanapiṭṭhe pallaṅkena nisinna addasa tā itthiyo turiyabhāṇāni avattharivā niddāyantiyo paggharitalālā kilinnakapolagattā, ekaccā dante khādantiyo, ekaccā kākacchantiyo, ekaccā vippalapantiyo, ekaccā vivaṭamukhā, ekaccā apagatavasanarasanā, pākātabībhacchasambādhaṭṭhānā, ekaccā vimuttākulasiroruhā susānarūparūpaṃ dhārayamānā sayiṃsu. Mahāsatto tāsāṃ taṃ vippakāraṃ disvā bhiyyosomattāya kāmesu virattacitto ahoṣi. Tassa pana alaṅkatapaṭiyattaṃ dasatanayanabhavanasadisāṃ rucirasobhampi pāsādaratalaṃ apavidhamatasarīraṇapabharitaṃ āmakasusānamiva paramapaṭikkūlaṃ upaṭṭhāsi. Tayopi bhavā ādittabhavanasadisā hutvā upaṭṭhahiṃsu.

“Upaddutaṃ vata, bho, upassaṭṭhaṃ vata bho”ti ca vācaṃ pavattesi. Ativiya pabbajjāya cittaṃ nami.

So “ajjeva mayā mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamituṃ vaṭṭatī”ti sirisayanato utṭhāya dvārasamīpaṃ gantvā – “ko etthā”ti āha. Ummāre sīsaṃ katvā nipanno channo āha – “ahaṃ, ayyaputta, channo”ti. Atha mahāpuriso – “ahaṃ ajja mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitukāmo, na kañci paṭiveditvā sīghamekaṃ atijayaṃ sindhavaṃ kappehī”ti. So “sādhu, devā”ti assabhaṇḍakaṃ gahetvā assasālaṃ gantvā gandhatelappadīpesu jalantesu sumanapaṭṭavitānassa heṭṭhā paramaramaṇīye bhūmibhāge ṭhitaṃ arimanthakaṃ kaṇḍakaṃ turaṅgavaraṃ disvā – “ajja mayā ayyaputtassa nikkhamaṇatthāya imameva maṅgalahayaṃ kappetuṃ vaṭṭatī”ti kaṇḍakaṃ kappesi. So kappiyamānova aññāsī – “ayaṃ kappanā atigāḷhā, aññesu divasesu uyyānakīḷaṃ gamanakāle kappanā viya na hoti. Nissamaṃsayaṃ ajjeva ayyaputto mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamissatī”ti. Tato tuṭṭhamānaso mahāhasitaṃ hasi. So nādo taṃ sakalakapilavattupuraṃ unnādaṃ kareyya, devatā pana sannirumbhitvā na kassaci sotuṃ adamaṃsu.

Bodhisatto “puttaṃ tāva passissāmī”ti cintetvā ṭhitaṭṭhānato utṭhāya rāhulamātuyā vasanaṭṭhānaṃ gantvā gabbhadvāraṃ vivari. Tasmim̄ khaṇe antogabbhe gandhatelappadīpo jhāyati. Rāhulamātā sumanamallikādīnaṃ ambaṇamattena attippakiṇṇe varasayane puttassa matthake hatthaṃ ṭhapetvā niddāyati. Bodhisatto ummāre pādaṃ ṭhapetvā ṭhitakova oloketvā – “sacāhaṃ deviyā hatthaṃ apanetvā mama puttaṃ gaṇhissāmī, devī pabujjhissati, evaṃ me abhinikkhamaṇassa antarāyo bhavissati. Buddho hutvāva āgantvā puttaṃ passissāmī”ti cintetvā pāsādatalato otarivā assassa samīpaṃ gantvā evamāha – “tāta kaṇḍaka, tvaṃ ajja ekarattim̄ maṃ tārāya, ahaṃ taṃ nissāya buddho hutvā sadevakaṃ lokaṃ tāressāmī”ti. Tato ullaṅghitvā kaṇḍakassa piṭṭhim̄ abhiruhi. Kaṇḍako gīvato paṭṭhāya āyāmato aṭṭhārasahattho hoti tadanurūpena ubbedhena samannāgato rūpaggajavabalasampanno sabbaseto dhotasaṅkhasadisadassanīyavaṇṇo. Tato bodhisatto varaturaṅgapiṭṭhigato channaṃ assassa vāladhim̄ gāhāpetvā aḍḍharattasamaye nagarassa mahādvāraṃ sampatto.

Tadā pana rājā pubbeva bodhisattassa gamanapaṭisedhanatthāya dvīsu dvārakavāṭesu ekekaṃ purisasahassena vivaritabbaṃ kāretvā tattha bahupurise ārakkhaṃ ṭhapesi. Bodhisatto kira purisagaṇanāya koṭisatasahassassa balaṃ dhāresi, hatthigaṇanāya koṭisahasassa. Tasmā so cintesi – “yadi dvāraṃ na vivarīyati, ajja kaṇḍakassa piṭṭhe nisinno channaṃ vāladhim̄ gāhāpetvā tena saddhim̄yeva kaṇḍakaṃ ūrūhi nippīletvā aṭṭhārasahatthaṃ pākāraṃ uppatitvā atikkameyya”nti. Channo cintesi – “sace dvāraṃ na ugghāpayati, ahaṃ ayyaputtaṃ khandhe katvā kaṇḍakaṃ dakkhiṇahatthena parikkhipanto upakacchake katvā uppatitvā pākāraṃ atikkamissāmī”ti. Kaṇḍako cintesi – “ahaṃ dvāre avivariyamāne yathānisinnaeva ayyaputtaṃ gahitavāladhinā channaṃ saddhim̄ uppatitvā pākārassa purato patiṭṭhahissāmī”ti. Evameva tayo purisā cintayim̄su. Dvāre adhivatthā devatā mahādvāraṃ vivarim̄su.

Tasmim̄ khaṇe māro pāpimā “mahāsattaṃ nivattessāmī”ti āgantvā gaganatale ṭhatvā āha –

“Mā nikkhama mahāvīra, ito te sattame dine;
Dibbaṃ tu cakkarataṇaṃ, addhā pātu bhavissati. –

Dvisahassaparittadīpaparivārānaṃ catunnaṃ mahādīpānaṃ rajjaṃ kāressasi, nivatta, mārisā”ti. Mahāpuriso āha “kosi tva”nti. Ahaṃ vasavattīti.

“Jānāmaṃ mahārāja, mayhaṃ cakkassa sambhavaṃ;
Anatthikoṃ rajjena, gaccha tvaṃ māra mā idha.

“Sakalaṃ dasasahassampi, lokadhātumaṃ pana;
Unnādetvā bhavissāmī, buddho loke vināyako”ti. –

Āha. So tatthevantaradhāyi.

Mahāsatto ekūnattiṃsavassakāle hatthagataṃ cakkavattirajjaṃ kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍetvā cakkavattisirinivāsabhūtā rājabhavanā nikkhamitvā āsālhipuṇṇamāya uttarāsālhanakkhatte vattamāne nagarato nikkhamitvā nagaraṃ apaloketukāmo ahoṣi. Vitakkasamanantarameva cassa kulālacakkaṃ viya so bhūmippadeso parivatti. Yathāḥhitova mahāsatto kapilavattthupuraṃ disvā tassiṃ bhūmippadeso kaṇḍakanivattanaṃ nāma cetiyatṭhānaṃ dassetvā gantabbamagābhimukkaṃyeva kaṇḍakaṃ katvā pāyāsi mahatā sakkārena ulārena sirisamudayena. Tadā mahāsatte gacchante tassa purato devatā saṭṭhi ukkāsatasaḥassāni dhārayiṃsu, tathā pacchato saṭṭhi dakkhiṇato saṭṭhi ukkāsatasaḥassāni, tathā vāmapassato. Aparā devatā surabhikusumamālādāmacandanacuṇṇacāmaradhajapaṭākāhi sakkarontiyō parivāretvā agamaṃsu. Dibbāni saṅgītāni anekāni ca turiyāni vajjiṃsu.

Iminā sirisamudayena gacchanto bodhisatto ekaratteneva tīṇi rajjāni atikkamma tiṃsayojanikaṃ maggaṃ gantvā anomānadītiraṃ sampāpuṇi. Atha bodhisatto nadītīre ṭhatvā channaṃ pucchi – “kā nāmāyaṃ nadī”ti? “Anomā nāma, devā”ti. “Amhākampi pabbajjā anomā bhavissatī”ti paṇhiyā assaṃ ghaṭṭento assassa saññaṃ adāsi. Asso ullaṅghitvā aṭṭhausabhavitthārāya nadiyā pārimatīre aṭṭhāsi. Bodhisatto assapiṭṭhito oruyha muttarāsīsādise vālukāpuline ṭhatvā channaṃ āmantesi – “samma channa, tvaṃ mayhaṃ ābharaṇāni ceva kaṇḍakaṇca ādāya gaccha, ahaṃ pabbajissāmī”ti. Channo, “ahampi, deva, pabbajissāmī”ti. Bodhisatto āha – “na labbhā tayā pabbajitūṃ, gaccheva tva”nti tikkhattūṃ nivāretvā ābharaṇāni ceva kaṇḍakaṇca paṭicchāpetvā cintesi – “ime mayhaṃ kesā samaṇasārūppā na hontī, te khaggena chindissāmī”ti dakkhiṇena hatthena paramanisitamasiaramaṃ gahetvā vāmahatthena moḷiyā saddhiṃ cūlaṃ gahetvā chindī, kesā dvaṅgulamattā hutvā dakkhiṇato āvaṭṭamānā sīse alliyiṃsu. Tesāṃ pana kesānaṃ yāvajjivaṃ tadeva pamāṇaṃ ahoṣi, massu ca tadanurūpaṃ, puna kesamassuohāraṇakiccampaṇissa nāhoṣi. Bodhisatto saha moḷiyā cūlaṃ gahetvā – “sacāhaṃ buddho bhavissāmi, ākāse tiṭṭhatu, no ce, bhūmiyaṃ patatū”ti ākāse khipi. Taṃ cūlāmaṇibandhanaṃ yojanappamāṇaṃ ṭhānaṃ gantvā ākāse aṭṭhāsi.

Atha sakko devarājā dibbena cakkhunā olokeno yojanikena ratanacaṅkoṭakena taṃ paṭiggahetvā tāvatīṃsabhavane tiyojanaṃ sattaratanamayaṃ **cūlāmaṇicetiyaṃ** nāma patitṭhāpesi. Yathāha –

“Chetvāna moḷiṃ varagandhavāsitaṃ, vehāyasaṃ ukkhipi aggapuggalo;
Sahassanetto sirasā paṭiggahi, suvaṇṇacaṅkoṭavarena vāsavo”ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.222; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.12; apa. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā; jā. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā);

Puna bodhisatto cintesi – “imāni kāsikavattḥāni mahagghāni, na mayhaṃ samaṇasārūppāni”ti. Athassa kassapabuddhakāle purāṇasahāyako ghaṭikāramahābrahmā ekaṃ buddhantaṃ vināsabhāvāppattena mittabhāvena cintesi – “ajja me sahāyako mahābhinnikkhamanaṃ nikkhanto, samaṇaparikkhāramassa gahetvā gacchissāmī”ti.

“Ticīvaraṇca patto ca, vāsi sūci ca bandhanaṃ;
Parissāvānaṇca aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.215; ma. ni. aṭṭha. 1.294; 2.349; a. ni. aṭṭha. 2.4.198; pārā. aṭṭha. 1.45 padabhājanīyavaṇṇanā; apa. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā; jā. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā; mahāni. aṭṭha. 206) –

Ime aṭṭha samaṇaparikkhāre āharitvā adāsi. Mahāpuriso arahaddhajaṃ nivāsetvā uttamaṃ pabbajjāvesaṃ gahetvā sātākayugalaṃ ākāse khipi. Taṃ mahābrahmā paṭiggahetvā brahmaloke dvādasayojanikaṃ sabbaratanamayaṃ cetiyaṃ katvā taṃ anto pakkhipitvā ṭhapesi. Atha naṃ mahāsatto – “channa, mama vacanena mātāpitūnaṃ ārogyaṃ vadehī”ti vatvā uyyojesi. Tato channo mahāpurisaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Kaṇḍako pana channena saddhiṃ mantayamānassa bodhisattassa vacanaṃ suṇanto ṭhatvā – “natthi dāni mayhaṃ puna sāmīno dassana”nti cakkhupathamassa vijahanto

viyogadukkhamadhivāsetuṃ asakkonto hadayena phalitena kālaṃ katvā suraripudurabhibhavane tāvatiṃsabhavane kaṇḍako nāma devaputto hutvā nibbatti. Tassa uppatti vimalatthavilāsiniyā vimānavatthutṭhakathāya gahetabbā. Channassa paṭhamam ekova soko ahosi. So kaṇḍakassa kālakiriya dutyena sokena piḷiyamāno rodanto paridevanto dukkhena agamāsi.

Bodhisattopi pabbajitvā tasmiṃyeva padese anupiyaṃ nāma ambavanaṃ atthi, tattheva sattāhaṃ pabbajjāsukhena vītināmetvā tato pacchā sañjhāppabhānurañjitasaliladharasaṃvuto saradasamaye paripuṇṇarajanikaro viya kāsāvavaraṃvuto ekakopi anekajanaparivuto viya virocamaṇo taṃ vanāvāsimgapakkhīnaṃ nayanāmatapānamiva karonto ekacaro sīho viya narasiho mattamātaṅgavilāsagāmī samassāsento viya vasundharaṃ pādālehi ekadivaseneva tiṃsayojanikaṃ maggaṃ gantvā uttuṅgataṅgabhaṅgaṃ asaṅgaṃ gaṅgaṃ nadiṃ uttaritvā ratanajutivisaravirājitararucirarājagahaṃ rājagahaṃ nāma nagaraṃ pāvīsi. Pavisitvā ca pana sapaḍānaṃ piṇḍāya cari. Sakalaṃ pana taṃ nagaraṃ bodhisattassa rūpadassanena dhanapālake pavitṭhe taṃ nagaraṃ viya asurinde pavitṭhe devanagaraṃ viya saṅkhobhamagamāsi. Piṇḍāya carante mahāpurise nagaravāsino manussā mahāsattassa rūpadassanena sañjātapītisomanassā jātavimhitā bodhisattassa rūpadassanāvajjitahadayā ahesuṃ.

Tesaṃ manussānaṃ aññataro aññataramevamāha – “kinnu yaṃ, bho, rāhubhayena nigūḷhakraṇajālo puṇṇacando manussalokamāgato”ti. Tamañño sitaṃ katvā evamāha – “kiṃ kathesi, samma, kadā nāma tayā puṇṇacando manussalokamāgato diṭṭhapubbo, nanu esa kusumaketukāmadevo vesantaramādāya amhākaṃ mahārājassa nāgarānaṃca paramaliḷāvibhūtiṃ disvā kīḷitumāgato”ti. Tamañño sitaṃ katvā evamāha – “kiṃ, bho, tvam ummattosi, nanu kāmo issarakodhahutāsanaparidaḍḍhasarīro surapatidasasatanayano eso amarapurasaññāya idhāgato”ti! Tamañño īsakaṃ hasitvā – “kiṃ vadesi, bho, te pubbāparavirodhaṃ, kuto panassa dasasatanayanāni, kuto vajiraṃ, kuto erāvaṇo. Addhā brahmā esa brāhmaṇajanaṃ pamattaṃ ñatvā vedavedaṅgādīsū niyojanatthāya āgato”ti. Te sabbe pi apasādetvā añño paṇḍitajātiko evamāha – “nevāyaṃ puṇṇacando, na ca kāmadevo, nāpi dasasatanayano, na cāpi brahmā, sabbalokanāyako satthā esa acchariyamanusso”ti.

Evam sallapantesu eva nāgaressu rājapurisā gantvā taṃ pavattiṃ rañño bimbisārassa ārocesuṃ – “deva, devo vā gandhabbo vā udāhu nāgarājā vā yakkho vā ko nu vā amhākaṃ nagare piṇḍāya carati”ti. Rājā taṃ sutvā uparipāsādatale tathā mahāpurisaṃ disvā acchariyabbhuta citta jāto rājapurise āṇāpesi – “gacchatha, bhāṇe, taṃ vīmaṃsatha, sace amanusso bhavissati, nagarā nikkhamitvā antaradhāyissati, sace devatā bhavissati, ākāsenā gamissati, sace nāgarājā bhavissati, pathaviyaṃ nimujjitvā gamissati, sace manusso bhavissati, yathā laddhaṃ bhikkhaṃ paribhuñjissati”ti.

Mahāpurisopi santindriyo santamānaso rūpasobhāya mahājanassa nayanāni ākaḍḍhento viya yugamattaṃ pekkhamāno missakabhattaṃ yāpanamattaṃ saṃharitvā pavitṭhadvāreneva nagarā nikkhamitvā paṇḍavapabbatacchāyāya puratthābhimukho nisīditvā āhāraṃ paccavekkhitvā nibbikāro paribhuñji. Tato rājapurisā gantvā taṃ pavattiṃ rañño ārocesuṃ. Tato dūtavacanaṃ sutvā magadhādhipati rājā bālajanehi duranusāro merumandārasāro satta sāro bimbisāro bodhisattassa guṇassavaneneva sañjātadassanakutūhalo vegena nagarato nikkhamitvā paṇḍavapabbatābhimukho gantvā yānā oruyha bodhisattassa santikaṃ gantvā tena katānuñño bandhujanasinehasitale silātale nisīditvā bodhisattassa iriyāpathe pasīditvā katapaṭisanthāro nāmagottādīni pucchitvā bodhisattassa sabbam issariyaṃ niyyātesi. Bodhisatto – “mayhaṃ, mahārāja, vatthukāmehi vā kilesakāmehi vā attho natthi. Ahañhi paramābhisambodhiṃ patthayanto nikkhanto”ti āha. Rājā anekappakārena yācantopi tassa cittaṃ alabhitvā – “addhā buddho bhavissati, buddhabhūtena pana tayā paṭhamam mama vijitaṃ āgantabba”nti vatvā nagaraṃ pavitṭho.

“Atha rājagahaṃ vararājagahaṃ, nararājavare nagaraṃ tu gate;
Girirājavaro munirājavaro, migarājagato sugatopi gato”.

Atha bodhisatto anupubbena cārikam caramāno ālārañca kālāmaṃ udakañca rāmaputtam upasaṅkamitvā aṭṭha samāpattiyo nibbattētvā – “nāyaṃ maggo bodhiyā”ti taṃ samāpattibhāvanam analaṅkaritvā mahāpadhānam padahitukāmo uruvelam gantvā – “ramaṇīyo vatāyaṃ bhūmibhāgo”ti tattheva vāsam upagantvā mahāpadhānam padahi. Lakkhaṇapariggāhakabrāhmaṇānam cattāro puttā koṇḍañño brāhmaṇo cāti ime pañca janā paṭhamameva pabbajitā gāmanigamarājadhānīsu bhikkhācariyaṃ carantā tattha bodhisattam sampāpuṇṇesu. Atha naṃ chabbassāni mahāpadhānam padahantam – “idāni buddho bhavissati, idāni buddho bhavissati”ti pariveṇasammajjanādikāya vattapaṭipattiyā upaṭṭhahamānā santikāvacarāvassa ahesuṃ. Bodhisattopi – “koṭṭippattam dukkaram karissāmī”ti ekatilaṇḍulādīhi vītināmesi. Sabbasopi āhārupacchedam akāsi. Devatāpi lomakūpehi dibbojam upahārayamānā pakkhipiṃsu.

Athassa tāya nirāhāratāya paramakisabhāvappattakāyassa suvaṇṇavaṇṇo kāyo kālavaṇṇo ahoṣi, dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni paṭicchannāni ahesuṃ. Atha bodhisatto dukkarakārikāya antam gantvā – “nāyaṃ maggo bodhiyā”ti oḷārikam āhāram āhāretuṃ gāmanigamesu piṇḍāya caritvā āhāram āhari. Athassa dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni pākatikāni ahesuṃ, kāyo suvaṇṇavaṇṇo ahoṣi. Atha pañcavaggiyā bhikkhū taṃ disvā – “ayaṃ chabbassāni dukkarakārikam karontopi sabbaññutam paṭivijjhituṃ nāsakkihi, idāni gāmanigamarājadhānīsu piṇḍāya caritvā oḷārikam āhāram āhariyamāno kiṃ sakkhissati, bāhulliko esa padhānavibbhanto, kiṃ no iminā”ti mahāpurisaṃ pahāya bārāṇasiyaṃ isipatanam agamaṃsu.

Atha mahāpuriso visākhapuṇṇamāya uruvelāyaṃ senānigame senākuṭumbikassa gehe nibbattā sujātā nāma dārikā ahoṣi. Tāya sampasādanajātāya dinnam pakkhittadibbojam madhupāyāsam paribhuñjitvā suvaṇṇapātiṃ gahetvā nerañjarāya paṭisotam khipitvā kālānāgarājam supantam bodhesi. Atha bodhisatto nerañjarātīre surabhikusumasamalaṅkate nīlobhāse manorame sālavane divāvihāram katvā sāyanhasamaye devatāhi alaṅkatena maggena bodhirukkhābhimukho pāyāsi. Devanāgayakkhasiddhādayo dibbehi mālāgandhavilepanehi pūjayiṃsu. Tasmim samaye **sotthiyo** nāma tiṇhārako tiṇam ādāya paṭipathe āgacchanto mahāpurisassa ākāram ṇatvā aṭṭha tiṇamuttīyo adāsi. Bodhisatto tiṇam gahetvā asitañjanagirisaṅkāsam ācarantamiva dinakarajālam sakahadayamiva karuṇāsītalam sītacchāyaṃ vividhavihagagaṇasampātavirahitam mandamāruteritāya ghanasākhāya samalaṅkatam naccantamiva pītiyā rañjamānamiva ca tarugaṇānam virocāmānavijayatarumassatthabodhirukkhāmūlamupagantvā assatthadumarājam tikkhattam padakkhiṇam katvā pubbutaradisābhāge ṭhito tāni tiṇāni agge gahetvā cālesi. Tāvadeva cuddasahattho pallaṅko ahoṣi. Tāni ca tiṇāni cittakārena lekhāgahitāni viya ahesuṃ. Bodhisatto tattha cuddasahatthe tiṇasanthare tisandhipallaṅkam ābhujitvā caturaṅgasamannāgatavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā suvaṇṇapīṭhe ṭhapitarajatakkhandham viya ca paññāsahattham bodhikkhandham piṭṭhito katvā upari mañichattena viya bodhisākhāhi dhāriyamāno nisīdi. Suvaṇṇavaṇṇe panassa cīvare bodhiaṅkurā patamānā suvaṇṇapaṭṭe pavālā viya nikkhattā virocayiṃsu.

Bodhisatte pana tattha nisinneyeva vasavattimāro devaputto – “siddhatthakumāro mama visayamatikkamitukāmo, na dānāhamatikkamitumassa dassāmī”ti mārabalassa tamattham ārocetvā mārabalamādāya nikkhami. Sā kira mārasenā mārasa purato dvādasayojanā ahoṣi, tathā dakkhiṇato ca vāmapassato ca, pacchato pana cakkavālapariyantam katvā ṭhitā, uddham navayojanubbedhā ahoṣi. Yassā pana unnadantiyā saddo navayojanasahassato paṭṭhāya pathaviundriyanasaddo viya suyyati. Tasmim samaye sakko devarājā vijayuttaram nāma saṅkham dhamamāno aṭṭhāsi. So kira saṅkho vīsahatthasatiko ahoṣi. Pañcasikho gandhabbadevaputto tigāvutāyatam beḷuvapaṇḍuvīṇam ādāya vādayamāno maṅgalayuttāni gītāni gāyamāno aṭṭhāsi. Suyāmo devarājā tigāvutāyatam saradasamayarajanikarasassirikaṃ dibbacāmaram gahetvā mandam mandam bījayamāno aṭṭhāsi. Brahmā ca sahapati tiyojanavitthatam dutiyamiva puṇṇacandam setacchattam bhagavato uddham dhāretvā aṭṭhāsi. Mahākālopi nāgarājā asītiyā nāganāṭakasahashehi parivuto thutisaṅgītāni pavattento mahāsattam namassamāno aṭṭhāsi. Dasasu cakkavālasahassee devatāyo nānāvidhehi surabhikusumadāmādhūpacuṇṇādīhi pūjayamānā sādhuakāram pavattayamānā aṭṭhamsu.

Atha māro devaputto diyaḍḍhajojanasatikam himagirisikharasadisam paramaruciradassanam girimekhalam nāma ratanakhacitavaravāraṇam arivāraṇavāraṇam abhiruhitvā bāhusahassam māpetvā aggahitaggahaṇena nānāvudhāni aggahāpesi. Māraparisāpi asipharasusarasattisabalā samussitadhanumusala-phāla-saṅku-kunta-tomara-upala-laguḷa-valaya-kaṇaya-kappaṇa-cakkakaṭakadhārāruru- siha-khagga-sarabha-varāha-byaggha-vānaroraga-majjārolūkavadanā mahimsa-pasada-turaṅga-diradādivadanā ca nānābhīmavirūpabībhacchakāyā manussayakkhapisācasadisakāyā ca mahāsattam bodhisattam bodhimūle nisinnam ajjhottharamānā gantvā parivārayitvā mārassa sandesam samudikkhamānā aṭṭhāsi.

Tato mārabale bodhimaṇḍamupasaṅkamanteyeva tesam sakkādīnam ekopi ṭhātuṃ nāsakki. Sammukhasammukhaṭṭhāneva palāyimsu. Sakko pana devarājā tam vijayuttarasāṅkham piṭṭhiyam katvā palāyitvā cakkavāḷamukhavatṭhiyam aṭṭhāsi. Mahābrahmā setacchattam cakkavāḷakoṭhiyam ṭhapetvā brahmalokameva agamāsi. Kāḷo nāgarājā sabbanāṭakāni chaḍḍetvā pathaviyam nimujjitvā pañcayojanasatikam mañjērikanāgabhanam gantvā hatthēna mukham pidahitvā nipajji. Ekadevatāpi tattha ṭhātuṃ samatthā nāma nāhosi. Mahāpuriso pana suññavimāne mahābrahmā viya ekakova nisīdi. “Idāni māro āgamissatī” ti paṭhamameva anekarūpāni anīṭṭhāni dunnimittāni pāturahesum.

“Pamattabandhussa ca yuddhakāle, tilokabandhussa ca vattamāne;
Ukkā samantā nipatiṃsu ghorā, dhūmandhakārā ca disā ahesum.

“Acetanāyampi sacetanā yathā, gatā viyogam patineva kāmīnī;
Lateva vātābhihatā sasāgarā, pakampi nānāsadharā dharā mahī.

“Ahesumuddhūtajalā samuddā, vahiṃsu najjo paṭilomameva;
Kūṭāni nānātarusaṅghaṭāni, bhetvā girīnam pathaviṃ bhajimsu.

“Pavāyī vāto pharuso samantā, nighaṭṭasaddo tumulo ahosi;
Bhajittha ghoram ravirandhakāram, kabandharūpam gagane carittha.

“Evampakāram asivam anīṭṭham, ākāsagam bhūmigatañca ghoram;
Anekarūpam kira dunnimittam, ahosi mārāgamane samantā.

“Tam devadevam abhiantukāmam, kāmam tu disvā pana devasaṅghā;
Hāhāti saddam anukampamānā, akamsu saddhiṃ amaraṅganāhi.

“Pacchāpi passimsu sudantarūpam, disāvidisāsu palāyamānam;
Saantakam tam sabalam anekam, hatthe ca tharū ca pātā tayimsu.

“Vihaṅgamānam garuḷova majjhe, majjhe migānam paramova sīho;
Mahāyaso mārabalassa majjhe, visārado vītabhayo nisīdi”.

Atha māro – “siddhattham bhimsāpetvā palāpessāmī” ti vātavassam paharaṇavassam pāsānavassam puna aṅgārakukkuḷavālulukakalandhakāravuṭṭhīhi navahi māraiddhīhi bodhisattam palāpetum asakkonto kuddhamānaso – “kiṃ, bhaṇe, tiṭṭhatha, imam siddhatthamasiddhattham karotha, gaṇhatha hanatha chindatha bandhatha na muñcatha palāpethā” ti māraparisam āṇāpetvā sayañca girimekhalassa khandhe nisīditvā ekena karena saram bhamayanto bodhisattam upasaṅkamitvā – “bho siddhattha, uṭṭhaha pallaṅkā” ti āha. Māraparisāpi mahāsattassa atighoram pīlamakāsi. Atha mahāpuriso – “kadā te pūritā, māra, pallaṅkatthāya pāramī” tiādīni vacanāni vatvā dakkhiṇahattham pathaviṃ ninnāmesi. Taṅkhaṇaṇīeva cuddasasahassādhikāni dasasatasahassayojanabahalāni pathavisandhārakāni vātudakāni paṭhamam kampetvā tadantaram catunahutādhikadviyojanasatasahassabahalā ayam mahāpathavī chadhā pakampittha. Upari ākāse anekasahassāni vijjulatā ca asanī ca phalimsu. Atha

girimekhaladirado jaṇṇukena pati. Māro girimekhalakkhandhe nisinno bhūmiyaṃ pati.
Māraparisāpi disāvidisāsu bhusamuṭṭhi viya vikiriṃsu.

Atha mahāpurisopi taṃ samāraṃ mārabalaṃ khantimettāvīriyapaññādīnaṃ attano
pāramīnamānubhāvena viddhaṃsetvā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarivā majjhimayāme
dibbacakkhuṃ visodhetvā paccūsasamaye sabbabuddhānaṃ āciṇṇe paccayākāre ñāṇaṃ otāretvā
ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattetvā tameva pādakaṃ katvā vipassanaṃ vadḍhetvā maggaṭṭipāṭiyā
adhigatena catutthamaggena sabbakilese khetvā sabbabuddhaguṇe paṭivijjhivā sabbabuddhāciṇṇaṃ –

“Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisam;
Gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappaṇaṃ.

“Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi;
Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visaṅkhatam;
Visaṅkhāragataṃ cittaṃ, taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti. (dha. pa. 153-154) –

Udānaṃ udānesi.

Santikenidānakathā

Udānaṃ udānetvā nisinnassa bhagavato etadahosi – “ahaṃ kappasatasahassādhikāni cattāri
asaṅkhyeyyāni imassa pallaṅkassa kāraṇā sandhāviṃ, ayaṃ me pallaṅko vijayapallaṅko
maṅgalapallaṅko, ettha me nisinnassa yāva saṅkappo na paripuṇṇo, na tāva ito vuṭṭhahissāmī”ti
anekakoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajjanto sattāhaṃ tattheva nisīdi. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –
“atha kho bhagavā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisīdi vimuttisukhaṭṭisaṃvedī”ti (mahāva. 1).

Athekaccānaṃ devatānaṃ – “ajjāpi tāva nūna siddhatthassa kattabbakiccaṃ atthi. Pallaṅkasmiñhi
ālayaṃ na vijahatī”ti parivitakko udapādi. Atha satthā devatānaṃ vitakkaṃ ñatvā tāsāṃ
vitakkūpasamanatthaṃ vehāsaṃ abhuggantvā yamakapāṭihāriyaṃ dassesi. Evaṃ iminā pāṭihāriyena
devatānaṃ vitakkaṃ vūpasametvā pallaṅkato īsakaṃ pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā – “imasmim
vata me pallaṅke sabbaññutaññānaṃ paṭividdha”nti cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅka
pūritānaṃ pāramīnaṃ phalādhigamanaṭṭhānaṃ pallaṅkaṅca bodhirukkhaṅca animisehi akkhīhi
olokayamāno sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **animisacetiyaṃ** nāma jātaṃ.

Atha pallaṅkassa ca ṭhitatṭhānassa ca antarā caṅkamaṃ māpetvā puratthimapacchimoto āyate
ratanacaṅkame caṅkamanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **ratanacaṅkamacetiyaṃ** nāma jātaṃ.

Catutthe pana sattāhe bodhito pacchimuttaradisābhāge devatā ratanagharaṃ māpayiṃsu. Tattha
pallaṅkena nisīditvā abhidhammaṭṭikaṃ vicinanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ pana ṭhānaṃ
ratanagaracetiyaṃ nāma jātaṃ.

Evaṃ bhagavā bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcame sattāhe bodhirukkhamulā
yena **ajapālanigrodho** tenupasaṅkami. Tatrāpi dhammaṃ vicinanto vimuttisukhaṅca paṭisaṃvedento
nisīdi.

Satthā tattha sattāhaṃ vītināmetvā **mucalindamūlaṃ** agamāsi. Tattha sattāhavaddalikāya
uppannāya sītādipaṭibāhanatthaṃ mucalindena nāgarājena sattakkhattuṃ bhogehi parikkhitto
asambādhāya gandhakuṭiyā viharanto viya vimuttisukhaṃ paṭisaṃvediyamāno tattha sattāhaṃ
vītināmetvā rājāyatanamūlaṃ upasaṅkami. Tatthapi vimuttisukhaṃ paṭisaṃvediyamānova sattāhaṃ
nisīdi. Ettāvata satta sattāhāni paripuṇṇāni. Etthantare bhagavato neva mukhadhovaṇaṃ na
sarīrapaṭijaggaṇaṃ nāhārakiccaṃ ahoṣi, phalasukheneva vītivattesi. Atha sattaṭṭhāmatthake

ekūnapaññāsatiṃ divase sakkena devānamindena upanītena nāgalatādantakaṭṭhena ca anotattadahodakena ca mukhaṃ dhovivā tattheva **rājyatanamūle** nisīdi.

Tasmiṃ samaye **tapussabhallikā** nāma dve vāṇijā ñātisālohitāya devatāya satthu āhāradāne ussāhitā manthaṇca madhupiṇḍikaṇca ādāya – “paṭiggaṇhātu bhagavā imaṃ āhāraṃ anukampaṃ upādāya” ti satthāraṃ upasaṅkamitvā aṭṭhamsu. Bhagavā pāyāsapaṭiggahaṇadivaseyeva devadattiyassa pattassa antarahitattā – “na kho tathāgatā hatthesu āhāraṃ paṭiggaṇhanti, kimhi nu kho ahaṃ imaṃ paṭiggaṇheyya” nti cintesi. Athassa bhagavato ajjhāsayaṃ viditvā catūhi disāhi cattāro mahārājāno indanīlamaṇimaye cattāro patte upanāmesuṃ. Bhagavā te paṭikkhipi. Puna muggavaṇṇe silāmaye cattāro patte upanāmesuṃ. Bhagavā tesam catunnampi devaputtānaṃ anukampaṃ upādāya paṭiggahetvā ekībhāvaṃ upanetvā tasmiṃ paccagghe selamaye patte āhāraṃ paṭiggahetvā paribhuñjitvā anumodanamakāsi. Te dve bhātaro vāṇijā buddhaṇca dhammaṇca saraṇaṃ gantvā dvevācikā upāsakā ahesuṃ.

Atha satthā puna ajapālanigrodhameva gantvā nigrodhamūle nisīdi. Athassa tattha nisinnamattasseva adhigatassa dhammassa gambhīrataṃ paccavekkhantassa sabbabuddhānaṃ āciṇṇo – “adhigato kho myāyaṃ dhammo” tiādīnā (dī. ni. 2.64; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7) paresaṃ dhammaṃ adesetukāmatākārapatto parivitakko udapādi. Atha **brahmā sahampati** “nassati vata bho loko, vinassati vata bho loko” ti (dī. ni. 2.66; ma. ni. 1.282; 2.338; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 8) dasasu cakkavālasahasessu sakkasuyāmasantusitanimmānaratiparanimmitavasavattimahābrahmāno ca gahetvā satthu santikaṃ āgantvā – “desetu, bhante, bhagavā dhamma” tiādīnā (dī. ni. 2.66; ma. ni. 1.282; 2.338; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 8) nayena dhammadesanaṃ āyāci.

Atha satthā tassa paṭiññaṃ datvā – “kassa nu kho ahaṃ paṭhamam dhammaṃ deseyya” nti cinto ālārudakānaṃ kālaṅkatābhāvaṃ ñatvā – “bahūpakārā kho me pañcavaggiyā bhikkhū” ti pañcavaggiye ārabha manasikāraṃ katvā – “kahaṃ nu kho te etarahi viharanti” ti āvajjento – “bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye” ti ñatvā – “tattha gantvā dhammacakkaṃ pavattessāmī” ti katipāhaṃ bodhimaṇḍasāmanteyeva piṇḍāya caranto viharitvā āsāḥhipuṇṇamiyaṃ bārāṇasiṃ gamissāmī” ti pattacīvaramādāya aṭṭhārasaṃjanamaggaṃ paṭipajji. Antarāmagge haṭṭhatupagaṃ **upakaṃ** nāma ājīvakaṃ disvā tassa attano buddhabhāvaṃ ācikkhitvā taṃdivasaṃyeva sāyanhasamaye isipatanaṃ agamāsi.

Pañcavaggiyā pana tathāgataṃ dūratova āgacchantaṃ disvā – “ayaṃ, āvuso, samaṇo gotamo paccayabāhullāya āvatto paripuṇṇakāyo pīṇindriyo suvaṇṇavaṇṇo hutvā āgacchati, imassa abhivādanādīni na karissāma, āsanamattaṃ pana paññāpeyyāma” ti katikaṃ akaṃsu. Bhagavā tesam cittācāraṃ ñatvā sabbasattesu anodhissakavasena pharaṇasamatthaṃ mettacittaṃ saṃkhipitvā odhissakavasena mettacittena phari. Te bhagavato mettacittena phuṭṭhā tathāgate upasaṅkamante sakāya katikāya saṅghātuṃ asakkontā abhivādanādīni sabbakiccāni akaṃsu. Viṭṭhārakathā **vinayamahāvaggā**disu vuttanayeneva veditabbā.

Atha bhagavā attano buddhabhāvaṃ te ñāpetvā paññattavarabuddhāsane nisīditvā uttarāsāḥhanakkhattayoge vattamāne aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi parivuto pañcavaggiye there āmantetvā **dhammacakkappavattanasuttantaṃ** desesi. Tesu aññāsikoṇḍaṇṇo desanānusārena ñānaṃ pesento suttapariyosāne aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhiṃ sotāpattiṃphale paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ –

1. “Ahametarahi sambuddho, gotamo sakyavaḍḍhano;
Padhānaṃ padahitvāna, patto sambodhimuttamaṃ.
2. “Brahmunā yācito santo, dhammacakkaṃ pavattayim;
Aṭṭhārasannaṃ koṭṭinaṃ, paṭhamābhisamayo ahū” ti.

Tattha **ahanti** attānaṃ niddisati. **Etarahīti** asmiṃ kāle. **Sakyavaḍḍhanoti** sākiyakulavaḍḍhano. “Sakyapuṅgavo” tipi pāṭho. **Padhānanti** vīriyaṃ vuccati. **Padahitvānāti** ghaṭetvā vāyamitvā, dukkarakārikaṃ katvāti attho. **Aṭṭhārasannaṃ koṭṭanti** bārāṇasiyaṃ isipatane miḡadāye dhammacakkappavattanasuttantakathāya aññāsikoṇḍaññattherappamukhānaṃ aṭṭhārasannaṃ brahmakoṭṭinaṃ paṭhamābhisamayo ahoṣīti attho.

Idāni bhagavā atītaṃ kathetvā anāgataṃ abhisamayaṃ kathento –

3. “Tato parañca desente, naradevasamāgame;
Gaṇanāya na vattabbo, dutiyābhisamayo ahū”ti. – ādimāha;

Tattha **naradevasamāgame**ti tato aparena samayena mahāmaṅgalasamāgame dasasu cakkavālasahassesu devamanussānaṃ majjhe **maṅgalasuttapariyosāne** (khu. pā. 5.1 ādayo; su. ni. 261 ādayo) gaṇanapathaṃ vītivattānaṃ naradevānaṃ. **Dutiyābhisamayo ahūti** hessatīti attho. Anāgatavacane vattabbo sotapatitattā “ahū”ti atītavacanaṃ vuttaṃ, kālavipariyāyavasena vā. Esa nayo ito paresu īdisesu vacanesu ca. Puna **rāhulovādasuttantadesanāya** (ma. ni. 3.416 ādayo) gaṇanapathavītivatte satte abhisamayāmatapānaṃ pāyesi. Ayaṃ tatiyābhisamayo. Tena vuttaṃ –

4. “Idhevāhaṃ etarahi, ovadiṃ mama atrajaṃ;
Gaṇanāya na vattabbo, tatiyābhisamayo ahū”ti.

Bhagavato kira ekova sāvakasannipāto ahoṣi. Uruvelakassapādīnaṃ jaṭilānaṃ sahaṣsaṃ, dvinnaṃ aggasāvakānaṃ aḍḍhattiyasatānīti imesaṃ aḍḍhateḷasasatānaṃ sannipāto ahoṣi. Tena vuttaṃ –

5. “Ekosi sannipāto me, sāvakānaṃ mahesinaṃ;
Aḍḍhateḷasasatānaṃ, bhikkhūnāsi samāgamo”ti.

Tattha **ekosīti** ekova āsi. **Aḍḍhateḷasasatānanti** mama sāvakānaṃ paññāsādhikānaṃ dvādasasatānaṃ. **Bhikkhūnāsi**ti bhikkhūnaṃ āsi. Tesam pana majjhagato bhagavā caturaṅgasannipāte pātimokkhaṃ uddisi.

Atha bhagavā attano pavattiṃ dassento –

6. “Virocamāno vimalo, bhikkhusaṅghassa majjhago;
Dadāmi patthitaṃ sabbam, maṇīva sabbakāmado”ti. – ādimāha;

Tattha **virocamānoti** anantabuddhasiriyā virocamaṇo. **Vimaloti** vigatarāgādikilesamalo. **Maṇīva sabbakāmado**ti cintāmaṇi viya sabbakāmado ahampi icchitaṃ patthitaṃ sabbam lokiyalokuttarasukhavisesaṃ demīti attho.

Idāni patthitapatthanaṃ dassento –

7. “Phalamākaṅkhamānānaṃ, bhavacchandajahesinaṃ;
Catusaccaṃ pakāsemi, anukampāya pāṇina”nti. – ādimāha;

Tattha **phalanti** sotāpattiphalādikaṃ catubbidhaṃ phalaṃ. **Bhavacchandajahesinanti** bhavataṅhāpahāyinaṃ, bhavataṅhaṃ pajahitukāmānaṃ. **Anukampāyāti** anuddayāya.

8. Idāni catusaccappakāsane, abhisamayaṃ dassento “**dasavīsasahassāna**”nti ādimāha.

Tattha **dasavīsasahassānanti** dasasahassānañca vīsatisahassānañca. **Ekadvinnanti**ādinā nayanāti

attho. Navamadasamagāthā uttānatthāva.

11-12. Ekādasamadvādasamagāthāsu **idānetarahīti** ubhopi ekatthā, veneyyavasena purisapuggalā viya vuttā. Atha vā **idānīti** mayi uppanne. **Etarahīti** mayi dhammaṃ desente. **Apattamānasāti** appattaarahattaphalā. **Ariyañjasanti** ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ. **Thomayantāti** pasamsantā. **Bujjhissantīti** anāgate catusaccadhammaṃ paṭivijjhissantīti attho. **Samsārasaritanti** samsārasāgaraṃ.

Idāni attano jātanagarādiṃ dassento –

13. “Nagaraṃ kapilavatthu me, rājā suddhodano pitā;
Mayhaṃ janettikā mātā, māyādevīti vuccati.
14. “Ekūnatimsavassāni, agāraṃ ajjhahaṃ vasim;
Rammo surammo subhako, tayo pāsādamuttamā.
15. “Cattālīsasahassāni, nāriyo samalaṅkatā;
Bhaddakañcanā nāma nārī, rāhulo nāma atrajo.
16. “Nimitte caturo disvā, assayānena nikkhamim;
Chabbassaṃ padhānacāraṃ, acarim dukkaraṃ ahaṃ.
17. “Bārāṇasiyaṃ isipatane, cakkam pavattitaṃ mayā;
Ahaṃ gotamasambuddho, saraṇaṃ sabbapaṇinaṃ.
18. “Kolito upatisso ca, dve bhikkhū aggasāvaka;
Ānando nāmupaṭṭhāko, santikāvacaro mama;
Khemā uppalavaṇṇā ca, bhikkhunī aggasāvikā.
19. “Citto hatthālavako ca, aggupaṭṭhākupāsakā;
Nandamātā ca uttarā, aggupaṭṭhākupāsikā.
20. “Ahaṃ assatthamūlamhi, patto sambodhimuttamaṃ;
Byāmapabbhā sadā mayhaṃ, soḷasatthamuggatā.
21. “Appaṃ vassasataṃ āyu, idānetarahi vijjati;
Tāvata tiṭṭhamānohaṃ, tāremi janataṃ bahum.
22. “Ṭhapayitvāna dhammukkaṃ, pacchimaṃ janabodhanaṃ;
Ahampi na cirasseva, saddhim sāvakasaṅghato;
Idheva parinibbissaṃ, aggīvāhārasaṅkhayā”ti. – ādimāha;

Mama pana rammasurammasubhanāmakā tayo pāsādā navabhūmikasattabhūmikapañcabhūmikā, cattālīsasahassā nāṭakitthiyo, yasodharā nāma mama aggamahesī, sohaṃ cattāro nimitte disvā assayānena mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamim. Tato chabbassāni padhānaṃ padahitvā visākhapuṇṇamāya uruvelāyaṃ senānigame senākuṭumbikassa dhītāya sampasādaḷātāya sujātāya nāma dinnam madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā sālavane divāvihāraṃ katvā sāyanhasamaye sotthiyena nāma tiṇahārakena dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā assatthabodhirukkhamūlaṃ upagantvā tattha mārabalaṃ viddhamsetvā sambodhim pattosmīti sabbam byākāsi.

Tattha **saddhim sāvakasaṅghatoti** saddhim sāvakasaṅghena. **Parinibbissantīti** parinibbāyissāmi. **Aggīvāhārasaṅkhayāti** aggi viya indhanakkhayaena yathā aggi nirupādāno nibbāyati, evaṃ ahampi

nirupādāno parinibbāyissāmīti attho.

Taṃ ca atulatejānīti aggasāvakayugādīni tāni asadisatejāni. **Imāni ca dasabalānīti** etāni ca sārīradasabalāni **guṇadhāraṇo dehoti** chaasādhāraṇañāṇādiguṇadharo ayaṃ deho ca. **Tamantarāhissantīti** sabbāni etāni vuttappakārāni antaradhāyissanti vinassissanti. **Nanu rittā sabbasaṅkhārāti** ettha **nanūti** ayaṃ anumatiatthe nipāto. **Rittāti** niccasāradhuvasārarahitattā tucchā, sabbameva pana saṅkhatam khayadhammam vayadhammam virāgadhammam nirodhadhammam hutvā abhāvato aniccaṃ, uppādādipaṭipīlitattā dukkham, avasavattanato anattā. Tasmā saṅkhāresu lakkhaṇattayam āropetvā vipassanam vaḍḍhetvā amatamasāṅkhatam accutam nibbānam adhigacchatha. Ayaṃ vo amhākam anusāsanī idam amhākam sāsanam appamādena sampādetthāti. Desanāpariyosāne kira devatānam koṭisatasahassassa anupādāya āsavehi cittāni vimuccimsu. Sesamaggaphalesu patiṭṭhitā pana gaṇanapatham vītivattā ahesuṃ.

Evam bhagavā kappanāmajātiādivavatthitam sakalampi buddhavaṃsam ākāse ratanacaṅkame caṅkamantova kathetvā nātijanam vandāpetvā ākāsatō otarivā paññattavarabuddhāsane nisīdī. Evam nisinne pana bhagavati lokanāthe sikhāppatto nātisamāgame ahoṣi. Sabbe ekaggacittā nisīdimṣu. Tato mahāmegho pokkharavassam vassi. Taṅkhaṇe udakam heṭṭhā viravantam gacchati. Temetukāmo va temeti, atemitukāmassa sarīre ekabindumattampi na patati. Tam disvā sabbe acchariyabbhūtacittajātā hutvā – “aho acchariyam, aho abbhuta”nti katham samuṭṭhāpesuṃ. Tam sutvā satthā – “na idāneva mayham nātisamāgame pokkharavassam vassi, atītepi vassī”ti imissā aṭṭhuppattiyā **vessantarajātakam** (jā. 2.22.1655 ādayo) kathesi. Sā dhammadeśanā sātthikā jātā. Tato bhagavā uṭṭhāyāsana vihāram pāvīsi.

Iti madhuratthavilāsiniyā buddhavaṃsaṭṭhakathāya

Gotamabuddhavaṃsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito pañcavīsatiyo buddhavaṃso.

28. Buddhapakiṇṇakakathā

149 Parimeyyito kappe, caturo āsuṃ vināyakā”tiādikā aṭṭhārasagāthā saṅgītikārakehi ṭhapitā nigamanagāthāti veditabbā. Sesagāthāsu sabbattha pākāṭamevāti.

Vemattakathā

Imasmiṃ pana sakalepi buddhavaṃse niddiṭṭhānam pañcavīsatiyā buddhānam **aṭṭha vemattāni** veditabbāni. Katamāni aṭṭha? Āyuvemattam, pamāṇavemattam, kulavemattam, padhānavemattam, rasmivemattam, yānavemattam, bodhivemattam, pallaṅkavemattanti.

Tattha **āyuvemattam** nāma keci dīghāyukā honti keci appāyukā. Tathā hi dīpaṅkaro koṇḍañño anomadassī padumo padumuttaro atthadassī dhammadassī siddhattho tissoti ime nava buddhā vassasatasahassāyukā ahesuṃ. Maṅgalo sumano sobhito nārado sumedho sujāto piyadassī phussoti ime aṭṭha buddhā navutivassasahassāyukā ahesuṃ. Revato vessabhū cāti ime dve buddhā saṭṭhivassasahassāyukā ahesuṃ. Vipassī bhagavā asītivassasahassāyukā ahoṣi. Sikhī kakusandho koṇāgamano kassapoti ime cattāro buddhā yathākkamena sattaticattālīsatiṃsavāsavassasahassāyukā ahesuṃ. Amhākam pana bhagavato vassasatam āyuppamāṇam ahoṣi. Upacitapuññasambhārānam dīghāyukasamvattaniyakammasamupetānampi buddhānam yugavasena āyuppamāṇam appamāṇam ahoṣi. Ayaṃ pañcavīsatiyā buddhānam āyuvemattam nāma.

Pamāṇavemattam nāma keci dīghā honti keci rassā. Tathā hi dīpaṅkara-revata-piyadassī-

atthadassī-dhammadassī-vipassībuddhānaṃ asītihatthubbedhaṃ sarīrappamāṇaṃ ahoṣi. Koṇḍañña-maṅgala-nārada-sumedhānaṃ aṭṭhāsītihatthubbedho kāyo ahoṣi. Sumanassa navutihatthubbedhaṃ sarīraṃ ahoṣi. Sobhita-anomadassī-paduma-padumuttara-phussabuddhānaṃ aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedhaṃ sarīraṃ ahoṣi. Sujāto paṇṇāsahatthubbedhasarīro ahoṣi. Siddhattha-tissa-vessabhuno saṭṭhihatthubbedhā ahesuṃ. Sikhī sattatihatthubbedho ahoṣi. Kakusandha-koṇāgama-kassapā yathākkamena cattālīsatiṃsavīsatihatthubbedhā ahesuṃ. Amhākaṃ bhagavā aṭṭhārasahatthubbedho ahoṣi. Ayaṃ pañcavīsatiyā buddhānaṃ pamāṇavemattaṃ nāma.

Kulavemattaṃ nāma keci khattiyakule nibbattiṃsu keci brāhmaṇakule. Tathā hi kakusandha-koṇāgamanakassapasammāsambuddhā brāhmaṇakule nibbattiṃsu. Dīpaṅkarādīgotamabuddhapariyantā dvāvīsati buddhā khattiyakuleyeva nibbattiṃsu. Ayaṃ pañcavīsatiyā buddhānaṃ kulavemattaṃ nāma.

Padhānavemattaṃ nāma dīpaṅkara-koṇḍañña-sumana-anomadassī-sujātasiddhattha-kakusandhānaṃ dasamāsikā padhānacariyā. Maṅgala-sumedhatissa sikhīnaṃ aṭṭhamāsikā. Revatassa sattamāsikā. Sobhitassa cattāro māsā. Padumaatthadassī vipassīnaṃ aḍḍhamāsikā. Nārada-padumuttara-dhammadassī-kassapānaṃ sattāhāni. Piyadassī-phussa-vessabhū koṇāgamanānaṃ chamāsikā. Amhākaṃ buddhassa chabbassāni padhānacariyā ahoṣi. Ayaṃ padhānavemattaṃ nāma.

Rasmivemattaṃ nāma maṅgalassa kira sammāsambuddhassa sarīrasmi dasasahassilokadhātuṃ pharivā aṭṭhāsi. Padumuttarabuddhassa dvādasayojanikā ahoṣi. Vipassissa bhagavato sattayojanikā ahoṣi. Sikhissa tiyojanappamāṇā. Kakusandhassa dasayojanikā. Amhākaṃ bhagavato samantato byāmapamāṇā. Sesānaṃ aniyatā ahoṣi. Ayaṃ rasmivemattaṃ nāma ajjhāsayaapaṭibaddhaṃ, yo yattakaṃ icchatī, tassa sarīrappabhā tattakaṃ pharati, paṭividdhaguṇe pana kassaci vemattaṃ nāma natthi. Ayaṃ rasmivemattaṃ nāma.

Yānavemattaṃ nāma keci hatthiyānena keci assayānena keci rathapada-pāsāda-sivikādīsu aññatarena nikkhamanti. Tathā hi dīpaṅkara-sumana-sumedha-phussa-sikhī-koṇāgamanā hatthiyānena nikkhamiṃsu. Koṇḍañña-revata-paduma-piyadassī-vipassī-kakusandhā rathayānena. Maṅgala-sujāta-atthadassī-tissa-gotamā assayānena. Anomadassī-siddhatthavessabhuno sivikāyānena. Nārado padasā nikkhami. Sobhita-padumuttara-dhammadassī-kassapā pāsādena nikkhamiṃsu. Ayaṃ yānavemattaṃ nāma.

Bodhivemattaṃ nāma dīpaṅkarassa bhagavato kapītanarukkho bodhi; koṇḍañña-bhagavato sālakalyāṇirukkho, maṅgala-sumana-revata-sobhitānaṃ nāgarukkho, anomadassissa ajjunarukkho, padumanārādānaṃ mahāsoṇarukkho, padumuttarassa salalarukkho, sumedhassa nīpo, sujātassa veḷu, piyadassino kakudho, atthadassissa campakarukkho, dhammadassissa rattakuravakarukkho, siddhatthassa kaṇikārarukkho, tissassa asanarukkho, phussassa āmalakarukkho, vipassissa pāṭalirukkho, sikhissa puṇḍarīkarukkho, vessabhussa sālārukkho, kakusandhassa sirīsarukkho, koṇāgamanassa udumbararukkho, kassapassa nigrodho, gotamassa assatthoti ayaṃ bodhivemattaṃ nāma.

Pallaṅkavemattaṃ nāma dīpaṅkara-revata-piyadassī-atthadassī-dhammadassī-vipassīnaṃ tepaṇṇāsahatthapallaṅkā ahesuṃ; koṇḍañña-maṅgala-nārada-sumedhānaṃ sattapaṇṇāsahatthā; sumanassa saṭṭhihattho pallaṅko ahoṣi; sobhita-anomadassī-paduma-padumuttara-phussānaṃ aṭṭhattiṃsahatthā, sujātassa dvattiṃsahattho, siddhattha-tissa-vessabhūnaṃ cattālīsahatthā, sikhissa dvattiṃsahattho, kakusandhassa chabbīsatihattho, koṇāgamanassa vīsatihattho, kassapassa pannarasahattho, gotamassa cuddasahattho pallaṅko ahoṣi. Ayaṃ pallaṅkavemattaṃ nāma. Imāni **aṭṭha vemattāni** nāma.

Avijahitaṭṭhānakathā

Sabbabuddhānaṃ pana **cattāri avijahitaṭṭhānāni** nāma honti. Sabbabuddhānañhi bodhipallaṅko avijahito ekasmimyeva ṭhāne hoti. Dhammacakkappavattanaṃ isipatane migadāye avijahitameva hoti. Devorohaṇakāle saṅkassanagaradvāre paṭhamakkapādaṭṭhānaṃ avijahitameva hoti. Jetavane gandhakuṭiyā cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva honti. Vihāro pana khuddakopi mahantopi hoti. Vihāro na vijahatiyeva, nagaraṃ pana vijahati.

Sahajātapariccheda-nakkhattaparicchedakathā

Aparaṃ pana amhākaṃyeva bhagavato sahajātaparicchedaṅca nakkhattaparicchedaṅca dīpesuṃ. Amhākaṃ sabbaññubodhisattena kira saddhiṃ rāhulamātā ānandatthero channo kaṇḍako assarājā nidhikumbho mahābodhi kāḷudāyīti imāni satta sahajātāni. Ayaṃ **sahajātaparicchedo**. Mahāpuriso pana uttarāsālhanakkhatteneva mātukucchiṃ okkami, mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhami, dhammacakkaṃ pavattesi, yamakapāṭihāriyaṃ akāsi. Visākhanaṅkhattena jāto ca abhisambuddho ca parinibbuto ca. Māghanaṅkhattena tassa sāvakasannipāto ca āyusaṅkhāravosajjanaṅca ahosi. Assayujanakkhattena devorohaṇaṃ. Ayaṃ **nakkhattaparicchedoti**.

Sadhammatākathā

Idāni pana sabbesaṃ buddhānaṃ sādharmaṇadhammataṃ pakāsayissāma. **Sabbabuddhānaṃ samattiṃsavidhā dhammatā**. Seyyathidaṃ – pacchimabhavikabodhisattassa sampajānassa mātukucchiokkamaṇaṃ, mātukucchiyaṃ pallaṅkena nisīditvā bahimukholokanaṃ, ṭhitāya bodhisattamātuyā vijāyanaṃ, araññeyeva mātukucchito nikkhamaṇaṃ, kañcanaṃpaṭṭesu patiṭṭhitapādānaṃ uttarābhimukhānaṃ sattapadavītiṭhāraṇaṃ gantvā catuddisaṃ oloketvā sīhanādanadanaṃ, cattāri nimittāni disvā jātamaṭṭaputtānaṃ mahāsattānaṃ mahābhinnikkhamaṇaṃ, arahaddhajaṃmādāya pabbajitvā sabbaheṭṭhimena paricchedena sattāhaṃ padhānacariyā, sambodhiṃ pāpuṇanadivase pāyāsabhojanaṃ, tiṇasanthare nisīditvā sabbaññutaññāṇadhigamo, ānāpānassatikammaṭṭhānaparikammaṃ, mārabalaviddhaṃsanaṃ, bodhipallaṅkeyeva tisso vijjā ādiṃ katvā asādhāraṇāññādiguṇapaṭilābho, sattaṣattāhaṃ bodhisamīpeyeva vītināmanaṃ, mahābrahmuno dhammadesanattāya āyācanaṃ, isipatane migadāye dhammacakkappavattanaṃ, māghapuṇṇamāya caturāṅgikasannipāte pātimokkhuḍdeso, jetavanaṭṭhāne nibaddhavāso, sāvattinagaradvāre yamakapāṭihāriyakaraṇaṃ, tāvatimṣabhavane abhidhammadesanā, saṅkassanagaradvāre devalokato otaraṇaṃ satataṃ phalasaṃpattisaṃpajjanaṃ, dvīsu vāresu veneyyajānāvalokanaṃ, uppanne vatthumhi sikkhāpadapaññāpanaṃ uppannāya aṭṭhuppattiyā jātakakathanaṃ, ñāṭisaṃmāgame buddhavaṃsakathanaṃ, āgantukehi bhikkhūhi paṭisanthārakaraṇaṃ, nimantitānaṃ vuṭṭhavassānaṃ anāpucchā agamaṇaṃ, divase divase purebhattapacchābhattapaṭṭhamamajjhimapacchimayāmakiccakaraṇaṃ, parinibbānadivase maṃsarasabhojanaṃ, catuvīsatiṅkoṭisatasahassasaṃpattiyo saṃpajjitvā parinibbānanti imā samattiṃsa sabbabuddhānaṃ dhammatāti.

Anantarāyikadhammakathā

Sabbabuddhānaṃ **cattāro anantarāyikā dhammā**. Katame cattāro? Buddhānaṃ uddissa abhihaṭānaṃ catunnaṃ paccayānaṃ na sakkā kenaci antarāyo kātuṃ. Buddhānaṃ āyuno na sakkā kenaci antarāyo kātuṃ. Vuttañhettaṃ – “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ parūpakkameṇa tathāgataṃ jīvitā voropeyyā” ti (cūḷava. 342). Buddhānaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇānaṃ asītiyā anubyañjanānaṅca na sakkā kenaci antarāyo kātuṃ. Buddhavaṃsīnaṃ na sakkā kenaci antarāyo kātunti. Ime cattāro anantarāyikā dhammā nāmāti.

Nigamanakathā

Ettāvataṃ gatā siddhiṃ, buddhavaṃsassa vaṇṇanā;

Suvaṇṇapadaviññātaviccittanayasobhitā.

Porāṇaṭṭhakathāmaggaṃ, pāḷiatthappakāsakaṃ;
Ādāyeva katā **buddha-vamsassaṭṭhakathā** mayā.

Papañcatthaṃ vivajjetvā, madhuratthassa sabbaso;
Sampakāsanato tasmā, **madhuratthappakāsini**.

Kāvīrajalasampāta-paripūtamahītale;
Kāvīrapaṭṭane ramme, nānānārinārākule.

Kārite kaṇhadāsenā, saṇhavācena sādhunā;
Vihāre vividhākāra-cārupākāragopure.

Chāyāsālilasampanne, dassanīye manorame;
Hataduḷḷjanasambādhe, pavivekasukhe sive.

Tattha pācīnapāsāda-tale paramasītale;
Vasatā buddhavaṃsassa, mayā saṃvaṇṇanā katā.

Yathā buddhavaṃsassa saṃvaṇṇanāyaṃ, gatā sādhu siddhiṃ vinā antarāyaṃ;
Tathā dhammayuttā janānaṃ vitakkā, vināvantarāyena siddhiṃ vajantu.

Imaṃ buddhavaṃsassa saṃvaṇṇanaṃ me, karontena yaṃ patthitaṃ puññajātaṃ;
Sadā tassa devānubhāvena loko, dhuvaṃ santamaccantamatthaṃ payātaṃ.

Vinassantu rogā manussesu sabbe, pavassantu devāpi vassantakāle;
Sukhaṃ hotu niccaṃ varaṃ nārakāpi, pisācāpayātā pipāsā bhavantu.

Surā accharānaṃ gaṇādīhi saddhiṃ, ciraṃ devaloke sukhaṃ cānubhontu;
Ciraṃ ṭhātu dhammo munindassa loke, sukhaṃ lokapālā mahiṃ pālayantu.

Garūhi gītanāmena, buddhadattoti vissuto;
Thero katvā aṭṭhakathaṃ, madhuratthavilāsiniṃ.

Potthakaṃ ṭhapayitvemaṃ, parampare hitāvahaṃ;
Aciraṭṭhitabhāvena, aho maccuvasaṃ gato.

Iti bhāṇavārasena chabbīsati bhāṇavārā, ganthavasena pañcasatādhikachasahassaganthā,
akkharavasena tisahassādhikāni dvesatasahassakkharāni.

Antarāyaṃ vinā esā, yathā niṭṭhaṃ upāgatā;
Tathā sijaḥantu saṅkappā, sattānaṃ dhammanissitāti.

Iti madhuratthavilāsini nāma

Buddhavaṃsa-aṭṭhakathā niṭṭhitā.